

Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного
гірничого
університету

Науковий журнал

№ 3 (63) • 2018

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпро
2018

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	Л. Б. Баранник, А. В. Бардась, І. П. Булєєв, В. П. Вишневський, А. О. Задоя, О. В. Єрмошкіна, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, Н. І. Литвиненко, О. Ф. Новикова, Ю. Є. Петруня, В. І. Прокопенко, Ю. І. Пилипенко, Е. В. Прушківська, Т. Б. Решетілова, Шаповал В. М.
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	О. Ю. Архіпов (Південний федеральний університет, м. Ростов-на-Дону, Росія), Г. К. Кошебасєва (Карагандинський державний університет, м. Караганда, Казахстан), С. М. Левін (Кемеровський державний університет, м. Кемерово, Росія), В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SERIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)
	Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261).
	Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib з 2013 року.
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
	Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (протокол №11 від 18.09.2018 р.) Наклад 300 прим. Зам. № _____ Підписано до друку 20.09.2018 р. формат 60x90/8. Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет»), м. Дніпро. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Київ. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

National Technical University
Dnipro Polytechnic

ECONOMICS BULLETIN

of the National
Mining University

Scholarly Journal

№ 3 (63) • 2018

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Dnipro
2018

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	L. B. Barannik, A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, V. P. Vishnevski, A. O. Zadoia, O. V. Iermoshkina, S. I. Kostrytska, Ye. V. Kochura, N. I. Lytvynenko, O. F. Novikova, Yu. Ye. Petrunia, V. I. Prokopenko, Yu. I. Pylypenko, E. V. Prushkivska, T. B. Reshetilova, V. M. Shapoval
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	O. Yu. Arkhipov (Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia) S. M. Levin (Kemerovo State University, Kemerovo, Russia) V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland)
	The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 # 261).
	The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.
Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko
	Passed for printing under recommendation of Academic Council of National Technical University Dnipro Polytechnic (transaction №11 dated 18.09.2018). Number of copies printed 300. Order No ____. Passed for printing 20.09.2018. Sheet size 60x90 / 8. Presswork 15. Offset paper.
Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.
Founder and editor	National Technical University Dnipro Polytechnic (State higher educational institution «National Mining University»), Dnipro, Certificate of Publisher ДК №1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
Address of editor and editorial office	19, Dmytra Yavornytskoho Ave., building 1, Dnipro, 49027 Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

ЗМІСТ

Стор.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Смєсова В. Л. Влада-власність та її особливості в Україні	7
Кваша Т. К., Рожкова Л. В. Перспективні напрями інноваційного розвитку енергетики в світі та Україні	21
Герашенко С. О., Колотило М. Б. Економічна безпека України: аналіз та сучасні тенденції	32
Чорнобаєв В. В. Проблеми та перспективи розвитку підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування	40
Черкавська Т. М., Поліщук Н. О. Алгоритм діагностики соціальних процесів на ринку праці (гендерний аспект)	53
Афендікова С. В. Трансформація змісту та форм внутрішньої торгівлі	63
Масько А. М. Сутність та місце інституту державної влади в економічній системі ...	72

ФІНАНСИ ГАЛУЗІ І ПІДПРИЄМСТВА

Tymoshenko L. V., Krylova O. V. Institutional basis of financial support of small and medium entrepreneurship development in Ukraine	79
Овчинніков А. В. Державне податкове регулювання як фактор соціального розвитку України: теоретичний аспект	88
Романенко В. В. Розвиток інструментарію державного податкового ризик-менеджменту в Україні	99

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Tryfonova O. V. Substantiation of managerial decisions for ensuring sustainable functioning of enterprise	113
Савчук Л. М., Савчук Р. В., Удачина К. О., Самодурова О. С. Розробка інформаційної системи аналізу товарної політики підприємства	123
Приходченко О. Ю. Аналіз впливу системи пенсійного забезпечення на фінансові показники підприємства	131
Овчар П. А. Інститути регулювання автомобільного транспорту в Україні та їх вплив на економічний розвиток	138
Горова К. О., Зайцев В. Д. Визначення основних показників привабливості підприємств регіону в якості виробничого аутсорсера	149
Козенкова В. Д. Моделювання оцінки вартості промислового підприємства	157

CONTENTS

Pages

ECONOMIC THEORY

Smiesova V. L. Power-property and its features in Ukraine.....	7
Kvasha T. K., Rozhkova L. V. Upcoming trends of innovative development of energy sector in the world and Ukraine	21
Gerashchenko S. A., Kolotylo M. B. Economic security of Ukraine: analysis and modern trends.....	32
Chornobayev V. V. Problems and prospects for development of enterprise activity in the market of antiques and collectibles.....	40
Cherkavska T. M., Polishchyk N. O. Procedures for diagnostics of social processes on labour market (gender aspect).....	53
Afendikova S. V. Transformation of the nature and forms of domestic trade.....	63
Masko A. M. The essence and place of the institution of state power in the economic system.....	72

BRANCH AND BUSINESS FINANCE

Tymoshenko L. V., Krylova O. V. Institutional basis of financial support of small and medium entrepreneurship development in Ukraine	79
Ovchinnikov A. V. State tax regulation as a factor of social development in Ukraine: theoretical aspects	88
Romanenko V. V. Development of state tax risk management tools in Ukraine.....	99

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Tryfonova O. V. Substantiation of managerial decisions for ensuring sustainable functioning of enterprise	113
Savchuk L. N., Savchuk R. V., Udachyna K. A., Samodurova O. S. Development of informational analysis system of trade policy at an enterprise	123
Prykhodchenko O. Yu. Analysis of the pension scheme influence on the financial indicators of an enterprise	131
Ovchar P. A. Institutions of automobile transport regulation in Ukraine and its effect on economic development	138
Gorova K. A., Zaitsev V. D. Determinant of the main indicators of the regional enterprises attractiveness as outsourcer	149
Kozenkova V.D. Modeling of valuation of industrial enterprise.....	157

В. Л. Смесова, к. е. н. доцент, ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», smesova_vl@ukr.net

У статті розглядається процес зрощення влади і власності як інституційна детермінанта обмеження відтворення економічних відносин та економічних інтересів в економічній системі. З'ясовано сутність і причини формування неформальної взаємодії влади і власності, механізм його впливу на відтворення економічних відносин та відновлення взаємодії інтересів в економічній системі. Виявлено закономірності, що формуються в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів внаслідок зрощення влади і власності.

Встановлено, що взаємодія влади і власності через механізми розподілу і перерозподілу може чинити як конструктивно-ефективний, так і неефективно-деструктивний вплив на відтворювальні потоки в економічній системі, обумовлює хід, характер і тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів. З'ясовано характеристики кожної із сторін конструкції «влада-власність»: суб'єкти, характер зв'язку, джерела (умови) отримання переваг, мета вступу у відносини «влада-власність», інтереси, які реалізують у даних відносинах та негативні наслідки участі в них, вплив на відтворення економічних інтересів в економічній системі та на інших економічних суб'єктів, форми реалізації влади-власності. Запропоновано шляхи протидії неформальній взаємодії влади і власності, її переходу у площину партнерських відносин, заснованих на взаємній реалізації інтересів суб'єктів власності та суспільних інтересів, які дозволили б здійснити довгострокові високотехнологічні проекти та інвестиції.

Обґрунтовано історичні причини, передумови виникнення процесу зрощення влади і власності в Україні. Показано відмінні ознаки взаємодії влади і власності у вітчизняній економіці в сучасних умовах. Проведено ґрунтовний аналіз особливостей прояву і наслідків зрощення влади і власності в Україні.

Ключові слова: азіатський спосіб виробництва, відтворення економічних відносин, влада, власність, економічні відносини, економічні інтереси, пошук ренти, порядок відкритого доступу, порядок обмеженого доступу, продуктивні сили, суспільні інтереси.

Постановка проблеми. Однією з характерних рис вітчизняної економіки є зрощення влади і власності. Власність орієнтована на реалізацію інтересів щодо отримання економічної вигоди (користі) від об'єктів власності і вступає у взаємодію із владою для їх реалізації. З іншого боку, суб'єкти влади, які представляють інститут держави і повинні забезпечувати реалізацію суспільних інтересів, не завжди відособлюються від власних приватно-власницьких інтересів, тому не підпорядковують свою діяльність інтересам суспільства, а переслідують свої інтереси. В результаті цього у вітчизняній

економіці наявна проблема неефективності відтворення економічних відносин та відновлюваної взаємодії інтересів, високий рівень корупції, низький рівень довіри з боку іноземних інвесторів, що вимагає виявлення особливостей і негайного вирішення проблеми зрощення влади і власності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше про «азіатський спосіб виробництва» і деспотичний вплив влади на суб'єктів власності зазначив К. Маркс [1]. Пізніше Д. Норт розглядав дане явище крізь призму моделей відкритого й обмеженого доступу, які визначали порядок розподілу

суспільних благ і ресурсів, реалізації інтересів суб'єктів в процесі економічних відносин [2].

Дослідження проблеми зрощення влади-власності проводили такі сучасні науковці як Нурєєв Р. М., Латов Ю. В. (в аспекті пошуку шляхів інституційного вирішення проблеми влади-власності у пострадянський період) [3], Бессонова О. Е. (визначення інституційних та економічних передумов формування системи «здач-роздач» та необхідність її сполучення з ринковими формами) [4], Дементьев В. В. (виявлення наслідків впливу інституту влади в економіці, цілей та інструментів тиску на власність) [5], Кіндзерський Ю. В. (вплив олігархічних кіл на інституційний та економічний розвиток України) [6] тощо.

Одночасно вплив взаємодії влади і власності на відтворювальні зв'язки в економічній системі не були предметом аналізу вчених, не виявлялися закономірності, що формуються в процесі відтворення економічних відносин та економічних інтересів внаслідок зрощення влади і власності, характеристики взаємовідносин влади-власності, не проводився ґрунтовний аналіз особливостей прояву і наслідків зрощення влади і власності в Україні.

Формулювання мети статті. Метою статті є обґрунтування наслідків впливу процесу зрощення влади і власності на відтворення економічних відносин та відновлення взаємодії економічних інтересів, встановлення особливостей відносин влади-власності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проведений нами аналіз наукових праць сучасних вчених дозволяє: 1) визначити владу-власність як структуру, в якій більшою мірою превалює влада, ніж власність, оскільки реалізація функцій власника пов'язана за визначенням Васильєва А. С. з «причетністю до влади» [7]; 2) розглядати дану систему як «нерозчленовану єдність» (Нурєєв Р. М.) функцій влади і власності [8, с.18]; 3) пов'язувати структуру «влади-власності» з механізмом вилучення і перерозподілу, передусім доходу (Кіндзерський Ю. В.) [6], а в термінології Бессонової О. Е. з «роздатком» – системою відносин здач-роздач, адміністративних скарг і суспільно-

службової власності як зворотного зв'язку даної системи [4].

Основоположною концепцією, яка розкриває змістовне наповнення діалектичної конструкції «влада-власність», є концепція «азіатського способу виробництва» К. Маркса. У такій господарській моделі влада і власність утворюють єдність різного і протилежного, тобто зрощуються в єдину конструкцію. Влада, з одного боку, акумулює в руках суб'єкта-правителя прибавочний продукт (на основі відносин привласнення), наділяє общинників його часткою (на основі відносин відчуження), що розкриває її власницькі права і можливості. А з іншого боку – через механізми оподаткування і перерозподілу забезпечує задоволення суспільних потреб та інтересів, виконуючи свою функцію як представника інтересів держави.

Відповідно влада-власність азіатського типу сполучує в собі дві суперечливі форми відносин – відносин власності і владних відносин, основними формами реалізації яких виступають отримання ренти (як результату відносин власності) та отримання права розподілення власності, що належить державі (як результату владних відносин). На противагу західній будові відносин влади і власності, для якої є характерним їх розщеплення і відмежування, підтримання і захист державою приватної власності, інтересів і прав на неї суб'єкта-власника, в азіатській моделі дані відносини поєднуються і зв'язуються в єдине ціле. «Азіатський спосіб виробництва» отримав своє втілення в конструкції економічних відносин планового господарства Радянського Союзу, а у подальшому перейшов у спадок країнам пострадянського простору – Україні, Росії, Туркменістану, Азербайджану, Таджикистану та ін. Останні – не зважаючи на перехід до ринкових механізмів господарювання, зберегли та підтримують устояні традиції командного механізму розподілу і перерозподілу продукту, ресурсів, доходів на основі взаємо-переплетіння влади і власності.

Корені проблеми неформальної взаємодії влади і власності та її негативного впливу на економічну систему виходять з існування в економіці різного доступу економічних суб'єктів та їх груп до розподілу економічних ресурсів. У підсумку – одні

суб'єкти отримують переваги перед іншими щодо наявності у них такого доступу. Завдяки цьому чиниться негативний вплив як на відтворення економічних відносин, так – і на безперервну реалізацію економічних інтересів. На наш погляд, основні закономірності, які складаються при взаємодії влади і власності в контексті відтворення економічних відносин та відновлення взаємодії економічних інтересів, включають:

– взаємозумовленість реалізації функцій владою та відтворення економічних відносин, заснованого на відтворенні відносин власності. Циклічне відновлення присвоєння-відчуження власності за своєю природою є об'єктивним. Одночасно спрямованість економічних відносин, їх характер, сфера їх реалізації, види і форми детермінуються інститутом та інституціями влади, яка встановлює межі і норми взаємодії, визначає економічні пріоритети в реалізації економічних відносин, обирає механізми їх регулювання. Отже, влада може обмежувати, стримувати (стимулювати) відтворення економічних відносин та відновлення взаємодії економічних інтересів, особливо у динаміці. Тим самим владою формуються співвідношення у відтворенні власності – параметрів на вході (вхідного потоку ресурсів, продуктів, доходів) з результатами на виході (потокотом результатів реалізації відносин власності), які визначають відповідність виробничих відносин продуктивним силам, а також результативність і ефективність відтворення економічних відносин та економічних інтересів;

– системність наслідків зрощення влади і власності в процесі відтворення економічних відносин і реалізації економічних інтересів. Проникнення власності у владу починається з встановлення контролю суб'єктами власності над суб'єктами влади, маніпулювання владою з метою втілення економічних інтересів як власності, так і влади. В кінцевому рахунку це обертається олігархізацією, корумпованістю влади, скороченням виробництва, зменшенням наповнюваності державних фондів і зниженням рівня реалізації суспільних інтересів, а, отже, обмеженням і неефективністю відтворення економічних відносин та функціонування всієї економічної системи. І одночас-

но зазначене означає зменшення обсягів бюджетних коштів, якими може розпоряджатися влада. Таким чином, утворюється замкнене коло, оскільки унаслідок зрощення влади з власністю влада обмежує можливість реалізувати свої ж власницькі інтереси та інтереси обслуговуваних нею груп;

– детермінованість відтворення відносин власності як основи відтворення економічних відносин та процесу розподілу й перерозподілу прибавочного продукту владою. Процес розподілу визначає відповідність результатів економічних відносин рівню забезпечення безперервності суспільного відтворення, відновлення нормального функціонування, розвитку, задоволення потреб, тобто забезпечення відтворення відносин власності і самовідтворення економічного суб'єкта. Процес перерозподілу визначає, яку частку результатів відносин привласнення-відчуження в економічній системі отримала влада через механізми оподаткування, бюджетного кредитування тощо, і яка частка привласнення-відчуження повернеться в економічну систему через механізм дотацій, субсидій, державної допомоги, цільового фінансування тощо. Тобто перерозподіл є основою імплантації влади у відтворення економічних відносин. У підсумку – в процесі розподілу і перерозподілу встановлюються пропорції відтворення власності як основи відтворення економічних відносин, реалізації суспільних інтересів в економіці, формуються передумови для самовідтворення влади (за ефективно-конструктивним сценарієм). З іншого боку (за неефективно-деструктивним сценарієм) вказані процеси стають підґрунтям зрощення влади і власності, тобто відтворення інтересів влади та відтворення конструкції «влада-власність».

– взаємовідповідність влади-власності й порушень в кількісній і якісній динаміці відтворення економічних відносин. Влада через стимулювання реалізації економічних інтересів «певних» суб'єктів власності змінює умови перерозподілу ресурсів і результатів відносин власності і тим самим порушує хід відтворення економічних відносин в економічній системі, змінює кількісні пропорції у привласнюваних і відчужуваних частках приватного і суспільного доходів, блокує можливості для переходу процесу відтворення відносин на якісно новий рівень

розвитку, який би забезпечував інтенсивні зміни форм взаємодії суб'єктів власності і їх реакційність на зміни у зовнішньому середовищі. Розгортання відносин влади-власності, їх закріплення в економічній системі та подальше відтворення детермінує різке зниження кількісних результатів процесу відтворення економічних відносин, падіння ефективності, його перехід на більш низький якісний рівень, регресивний розвиток в динаміці;

– зв'язаність типу відтворення економічних відносин в економічній системі зі ступенем і характером впливу влади. Сполучення жорстких обмежень з боку влади у механізмах реалізації відносин власності та реалізації економічних інтересів, заборони певних видів привласнення-відчуження з недостатньою реакційністю суб'єктів власності, стійкістю відносин власності до динамічним змін формують нееластичний тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів. Його діалектичною протилежністю є еластичний тип – швидке реагування суб'єктів на зміни владою характеру і механізмів реалізації відносин власності в поєднанні з обмеженістю (слабкістю) впливу влади на захист інтересів власності, підтримання стійкості відтворення економічних відносин. Сталий тип – досягнення стійкості економічних інтересів та економічних відносин в умовах розвитку та виникнення нових форм взаємодії власності, що підтримується високим упорядкуванням

владою відносин власності, захисту прав та інтересів її суб'єктів. Нестійкий тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів – реакція на обмеженість (недієвість) інституту влади, що зумовлює неупорядкованість реалізації інтересів, порушення прав, нехтування інтересами контрсуб'єктів.

Таким чином, встановлені нами закономірності дають підставу зробити висновок, що взаємодія влади і власності через механізми розподілу і перерозподілу може чинити як конструктивно-ефективний, так і неефективно-деструктивний вплив на відтворювальні потоки в економічній системі, обумовлює хід, характер і тип відтворення економічних відносин та економічних інтересів, але основною проблемою, яка детермінує неефективність відтворення економічних відносин, є зрощення або симбіоз влади і власності, що і формує змістовне наповнення конструкції «влада-власність». У табл. 1 нами розроблено й обґрунтовано основні характеристики конструкції «влада-власність» в аспекті відтворення економічних відносин та відтворення економічних інтересів як форми його прояву з боку кожної із сторін зазначених відносин – сторони власності і сторони влади. Йдеться про одні й ті ж відносини, в яких кожна зі сторін орієнтується на свої цілі та інтереси, але має різні джерела, природу, походження.

Таблиця 1

Характеристики конструкції «влада-власність» у контексті відтворення економічних інтересів як форми прояву відтворення економічних відносин

	Сторона власності	Сторона влади
Суб'єкти	Великі суб'єкти-власники, економічні групи	Можновладці (високі державні чиновники, депутати, політики)
Характер зв'язку	Зі стороною: влади – залежність; власності – економічна свобода (залежність)	Зі стороною: власності – панування; влади – свобода, конкуренція (залежність)
Джерела/умови отримання переваг	1) наявність права власності; 2) монополія на засоби, умови, процес, результат виробництва; 3) доступ до ресурсів, продукту, доходу	1) наявність права влади; 2) доступ до фінансових засобів, доступ до економічної політики
Мета вступу у відносини «влада-власність»	Захист власних економічних інтересів (захист прав власності, збереження об'єкту власності за суб'єктом та уникнення рейдерства, збереження можливості отримання економічної вигоди (користі)); стійке соціально-економічне положення, забезпечення умов нормального функціонування, життєдіяльності і самовідтворення; стійкий динамічний розвиток; отримання переваг (щодо оподаткування, кредитування, цільового фінансування, доступу до інших ресурсів); привласнення об'єктів власності; монополізація	Реалізація власних економічних інтересів та примноження власності; отримання нелегітимної економічної вигоди і прав власності; набуття права розподілу суспільних доходів, ресурсів, продукту; контроль за матеріальними і нематеріальними потоками; рентапошук; розширення сфери впливу; збереження високого економічного і соціального статусу

Інтереси, які реалізують у відносинах «влада-власність»	Реалізація власницьких інтересів: збільшення обсягів прибутку, зниження витрат, завищення цін, «відкати» від контрагентів, зменшення обсягу податкових і акціонерних виплат, монопольне становище на ринку, зниження конкуренції	Реалізація владно-власницьких інтересів: отримання тіншової вигоди («відкати», хабарі від суб'єктів власності), легальної (відносно норм закону) вигоди (частку від власності суб'єктів власності, посади у бізнес-структурах), влади у певних сферах
Негативні наслідки участі у відносинах «влада-власність»	1) залежність суб'єктів власності від відносин із владою; 2) розвиток корупційної системи відносин; 3) конкуренція з боку інших суб'єктів ринку щодо лобювання їх інтересів суб'єктами влади та обмеження реалізації його інтересів; 4) зниження зацікавленості в інтенсивному типі відтворення економічних відносин та реалізації інноваційних інтересів	1) залежність і контроль з боку суб'єктів власності, інтереси яких обслуговують суб'єкти влади; 2) ризик втрати владного та економічного положення; 3) конкуренція з іншими суб'єктами влади за лобювання інтересів суб'єктів власності та ризик витіснення більш сильними конкурентами;
Вплив на інших економічних суб'єктів	1)пригноблення і примушування їх до підпорядкування та зменшення доходів від власності на свою користь, 2) підвищення їх трансакційних витрат: а) на рівні постачальників ресурсів – заниження ціни купівлі; б) на рівні споживачів продукту – завищення ціни продажу; 3)обмеження захисту прав власності, власний рентапошук,	1)ігнорування інтересів інших суб'єктів власності, 2)пригноблення і примушування їх до підпорядкування та зменшення доходів від власності на користь «лоббі»-суб'єкта, 3)сприяння затвердженню законів на його користь, 4)уцемлення прав власності інших та обмеження реалізації суспільних інтересів, 5)сприяння корупції
Форми реалізації влади-власності	1)відчуження частки власності за вплив влади; 2)входження у владу; 3)злиття суб'єктів власності і влади	1)отримання власності за вплив влади, посад для себе і суб'єктів, що представляють інтереси влади; 2) злиття влади і бізнесу
Вплив на відтворення економічних інтересів як форми прояву відтворення економічних відносин	1) загострення конфлікту інтересів суб'єктів власності з суспільними інтересами; 2) обмеження ефективності відтворення економічних відносин та реалізації інтересів в економічній системі через корумповане привласнення частки суспільного доходу, користування преференціями, отримання виключного (монопольного) положення; 3) знищення мотивів і стимулів у інших суб'єктів власності щодо легального відтворення економічних відносин та реалізації інтересів;	1) конфлікт владних інтересів як форми прояву власних корисних інтересів та інтересів суб'єктів власності з суспільними інтересами; 2) лобізм інтересів одних суб'єктів і одночасне пригноблення інтересів інших; 3) неефективне виконання владою функцій держави; 4) зменшення обсягів суспільних фондів і створення обмежень для реалізації суспільних інтересів; 5) стримування взаємодії економічних інтересів суб'єктів власності, гальмування відтворення економічних відносин та його динамічного розвитку

Отже, якщо підійти до аналізу взаємодії влади і власності гіпотетично, то при ефективних відносинах між ними кожна зі сторін (сторона власності і сторона влади) функціонує відособлено, реалізуючи свої економічні і суспільні функції відповідно. Кожна зі сторін представлена різними суб'єктами, рухається своїми цілями, інтересами, функціонує в різних площинах і сферах діяльності, займає різне суспільне положення.

Однак за неефективної взаємодії влади і власності їх цілі, інтереси, сфери і т.д. перетинаються, симетрично співпадають (див. табл. 1), хоча і належать початково різним суб'єктам, зрощуючись через виділені нами форми реалізації на основі відносин влади-власності. Тим самим кожна зі сторін по окремоті і разом як цілісна єдність вони

отримують як переваги, так і негативні наслідки участі у відносинах «влада-власність», чинять вплив на інших економічних суб'єктів, діють на економічні, соціальні, інституційні процеси, порушують хід відтворення економічних відносин та економічних інтересів в економічній системі.

Таким чином, конструкція «влада-власність» формує суспільне відношення, засноване на її пануванні, тобто на беззаперечному визначенні владою пропорцій розподілу і перерозподілу економічних і соціальних благ, виключному праві формувати економічне та інституційне середовище, яке визначає умови володіння і розпорядження обмеженими ресурсами відповідно до економічних інтересів влади та груп обслуговуваних інтересів власності. Зазначене свідчить про формування системою «влада-

власність» ієрархії, заснованої на залежності і підпорядкованості відтворення економічних відносин та економічних інтересів інших суб'єктів та суспільства панівному відношенню влади-власності, диференціації і відірваності залежних відносин від панівних. Відповідно злиття в нероздільне єдине ціле влади і власності створює такий «пози-

тивний» ефект для обох сторін відносин влади-власності як реалізацію їх приватних (групових) економічних інтересів, розширення можливостей привласнення ресурсів, продуктів, доходів (власності), взаємопроникнення влади у власність і власності у владу так глибоко, що стираються межі між першою та другою (див. рис. 1).

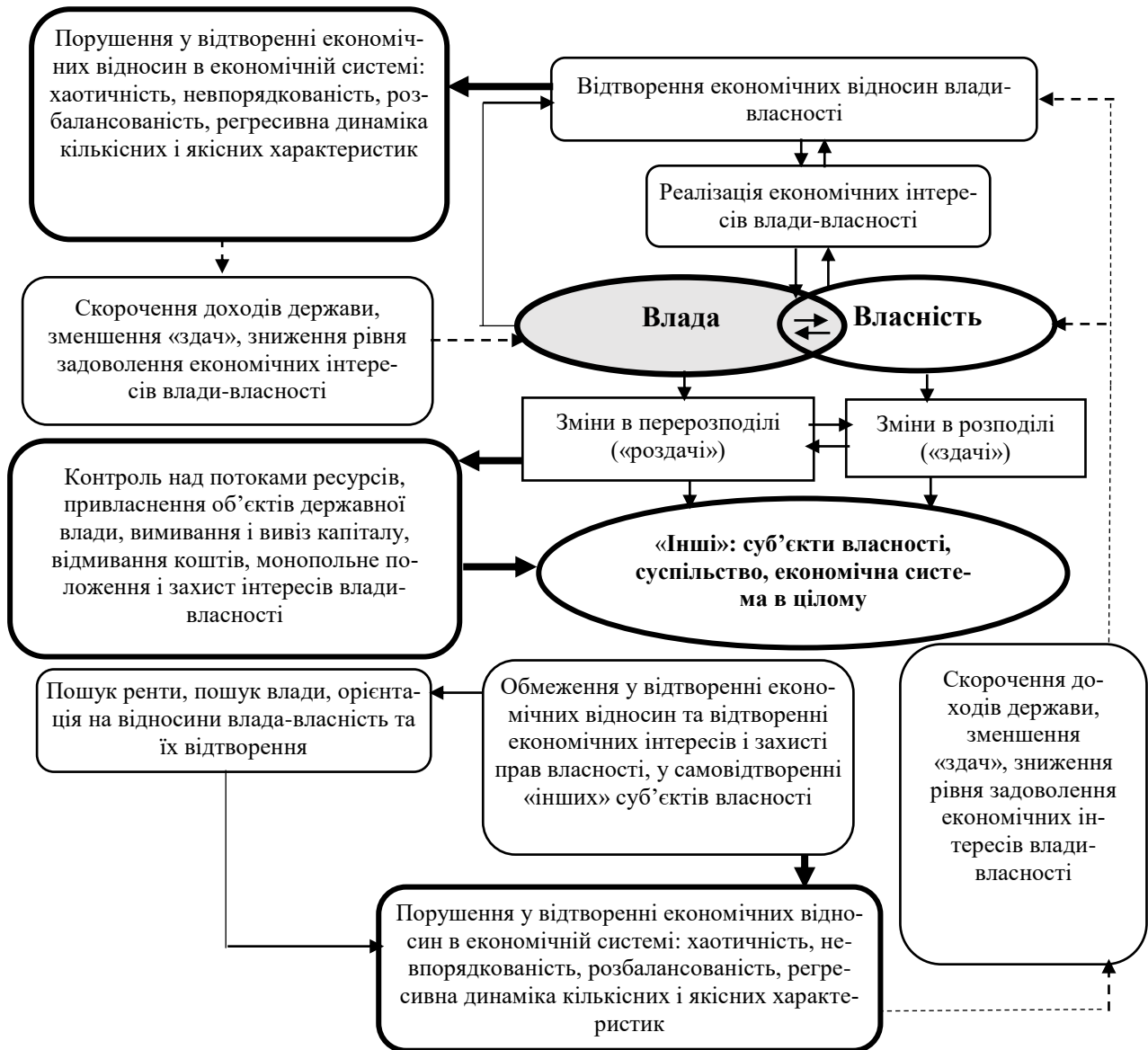

Рис. 1 Вплив конструкції «влада-власність» на відтворення економічних відносин та економічних інтересів*

* - прями зв'язки; —>- зворотні зв'язки ->

Крім того, симбіоз влади і власності відкриває можливості встановлення контролю над матеріальними, фінансовими, інформаційними потоками в процесі відтворення економічних відносин, привласнення державних коштів та об'єктів державної власності на «пільгових» умовах, виведення власницького капіталу за кордон і відмиван-

ня отриманих доходів через офшорні компанії, контролю над певними сферами економічної діяльності, тиску на них через обмеження конкуренції, створення монопольного положення для впливових груп суб'єктів власності і захисту їх інтересів. Якщо в економічній системі існує низький рівень відповідальності суб'єктів влади-

власності за реалізацію своїх приватних інтересів шляхом лобіювання інтересів певних груп, відповідальності влади за неефективність економічної діяльності, наявна безконтрольність і безкарність дій влади, то це обумовлює збереження і відтворення ними переваг від відносин влади-власності. Таким чином, йдеться про постійну відновлюваність відносин влади-власності, в якій і влада, і суб'єкти власності, інтереси яких представляє влада, зацікавлені. Разом із цим, для влади є характерним спекулятивний характер інтересів, оскільки вказані інтереси спрямовані на максимізацію доходів суб'єктів влади-власності в мінімальний термін і одночасно на уникнення обмежень щодо її дій з боку інших суб'єктів влади, що зумовлено нестійкістю їх владного положення. З іншого боку, в конструкції «влада-власність» виникає конкуренція, по-перше, між суб'єктами власності щодо лобіювання безпосередньо їх інтересів, а не інтересів конкуруючих суб'єктів, і, по-друге, між суб'єктами влади щодо задоволення інтересів суб'єктів власності. Таким чином, влада і власність стають «товарами», обмін якими відбувається за умовами їх конкурентної взаємодії.

Окрім сторін відносин «влада-власність» існують ще й «інші» – інші економічні суб'єкти, їх групи, суспільство в цілому, реалізація інтересів яких через перерозподіл прибавочного продукту, оподаткування і державне фінансування відбувається за таких умов на недостатньому рівні, обмежується або навіть ігнорується (див. рис. 1). Вони стають «іншим світом» – периферією в процесі відтворення економічних відносин, центром якого є відносини «влада-власність». І зазначений стан справ викликає причинно-наслідковий зв'язок – аналогічний пошук ренти «іншими», пошук влади, яка б представляла вже їх інтереси, затвердження тіньових економічних відносин тощо. Таким чином і на рівні «інших» відносин починається відтворення «влади-власності».

Адже в економічній системі, для якої є характерним формування конструкції «влада-власність», низький рівень дотримання владою норм і законів, захисту владою інтересів і прав приватної та суспільної власності, розвитку і підтримання владою конку-

рентного середовища, обмеженість контролю дій влади з боку суспільства, утворення олігархічних груп і монополізація ними влади в своїх руках виникає сукупність негативних і руйнівних процесів, які не дозволяють забезпечити безперервність суспільного відтворення і відтворення економічних відносин. В такій економічній системі існує: 1) недостатня ефективність механізмів підпорядкування приватних інтересів владних суб'єктів суспільним інтересам; 2) відсутність обмежень/бар'єрів та дієвих методів боротьби з неефективно-деструктивними діями влади; 3) недієвість інструментів захисту інтересів суб'єктів при неефективно-деструктивних діях влади; 4) відсутність економічних та інституційних умов для ефективного відтворення економічних відносин та відтворення економічних інтересів; 5) хаотичність, невпорядкованість, розбалансованість відтворення економічних відносин та економічних інтересів.

Вкорінення відносин «влада-власність» в економічну систему робить неможливим лінійно-прогресивний шлях розвитку відтворення економічних відносин, його перехід у нову якість, поступально-еволюційний розвиток продуктивних сил, форм і видів привласнення-відчуження, досягнення інтенсивного типу циклічного відновлення відносин, в якому пріоритет відводиться інноваційній спрямованості інтересів та інтенсифікації суспільного виробництва. Натомість соціально-економічними наслідками затвердження відносин «влади-власності» є загострення протиріч інтересів економічних суб'єктів та суспільних інтересів, протиріч щодо ступеня наповнення державних бюджетних (позабюджетних) фондів та інтересами щодо максимізації використання державних коштів в лобі-інтересах, штучне створення бар'єрів для розвитку відносин власності та їх відтворення, низький рівень задоволення інтересів суспільства щодо створення суспільних благ, виробництва високотехнологічних товарів і надання енерго-ефективних послуг, інноваційної спрямованості відносин економічних суб'єктів, практично відсутній контроль за відтворенням економічних відносин і захистом економічних інтересів олігархічними групами. Останні ж абсолютно не зацікавлені в ефек-

тивно-конструктивному сценарії розвитку економічної системи, в якісній трансформації відтворення економічних відносин, концентруючи інтереси в напрямі кількісних змін «пучка прав» власності, отриманні якісно нового статусу у відносинах привласнення-відчуження, в економічних і владних взаємозв'язках.

Тим самим на основі зазначених протиріч відбуваються не тільки порушення в упорядкованості й узгодженості процесу відтворення економічних відносин та відтворення економічних інтересів, але й порушення у відтворенні ресурсів, продуктів і доходів. Адже вилучення частки доходів із суспільних фондів на користь влади-власності детермінує недофінансування певних галузей і сфер економічної діяльності, зростання витрат на відновлення суспільного виробництва, зниження сукупного попиту, неповне задоволення потреб, обмеженість у відновленні умов для нормальної діяльності економічних суб'єктів, тобто порушення в процесі їх самовідтворення і т. д.

Крім того, існує і зворотний зв'язок від порушень у відтворенні економічних відносин та інших відтворювальних циклів в економічній системі – скорочення сукупного попиту та сукупної пропозиції, зменшення доходів держави, зменшення «здач», які знаменують зниження рівня задоволення економічних інтересів влади-власності, обмеження в подальших «роздачах» на користь влади-власності, зниження ступеня довіри до влади з боку інших економічних суб'єктів, розширення тіньового сектору економіки, вивозу капіталу в інші країни тощо, що у свою чергу ще більшою мірою обумовлює порушення у відтворенні економічних відносин та економічних інтересів.

Таким чином, через перекося у відтворенні економічних відносин та економічних інтересів під дією влади-власності конститууються порушення всіх відтворювальних потоків в економічній системі та у відтворенні самої цієї системи. Діалектичні взаємодії різного і протилежного (влади і власності) перетворюються в діалектичну єдність та детермінують неефективність і деструкцію всій системі відтворення – від локального до національного рівня. Тому вихід із такої ситуації може бути досягнутий

або революційним шляхом – через руйнування попереднього вектору розвитку відтворення економічних відносин і пошуку нового аттрактору розвитку, або ж через свідоме розуміння самих суб'єктів влади-власності, що модель таких відносин є тупиковою, в першу чергу для реалізації їх економічних прагнень в майбутньому. Проблема влади-власності передусім виходить з прагнення сторони влади до реалізації своїх індивідуальних економічних інтересів у сполученні з виключними владними правами. Як відомо з економічної науки, виключення будь-якого із зазначених аспектів є неможливим. Індивідуальні економічні інтереси є невід'ємними від влади. Одночасно влада реалізує свої функції саме через владні права. Тому розірвати таке порочне коло може розділення права влади, прийняття рішення щодо розподілу і перерозподілу ресурсів, економічних благ і доходів не тільки представниками влади, але одночасно з іншими суб'єктами (представниками бізнес-середовища, науковцями, незалежними експертами тощо), які б не віддавали переваги «певним» групам інтересів, а були б націлені на реалізацію суспільних інтересів на основі потенціалу сторони власності.

З іншого боку, перехід взаємодії влади і власності у площину партнерських відносин, заснованих на взаємній реалізації економічних інтересів суб'єктів власності та суспільних інтересів, дозволили б здійснити довгострокові інноваційні проекти, високотехнологічні інвестиції. Певний поштовх для вирішення проблеми «влада-власність» дає також економічна взаємодія в рамках глобального світового господарства, з економічними системами, в яких створено умови для розвитку приватної власності та захисту інтересів суб'єктів, підтримується суверенне право на власність, розвинене економічне та інституційне середовище. Така взаємодія є передумовою ефективного відтворення економічних відносин, підтримання його стійких параметрів та врівноваженості одночасно з впровадженням нових елементів розвитку, системною трансформацією і переходом на якісно новий рівень.

Співвідношення і зв'язок влади і власності в Україні, що сформувалися на сучасному етапі, з одного боку, є наслідком ін-

ституційних форм взаємодії, які історично склалися і закріпилися у господарстві з часів командної економіки та централізованого управління, а, з іншого боку – є результатом трансформації економічної системи та впливу механізмів, які лежали в основі переходу до ринкових форм господарювання. Зміна орієнтирів вітчизняної економіки – від державної до приватної власності, від суспільних до індивідуальних інтересів в реальній дійсності виявилася у спотворених формах владно-власницьких відносин, кланово-олігархічному управлінні, нехтуванні правами, інтересами суб'єктів приватної власності, перетворенні держави в механізм реалізації інтересів монопольних груп і владних елементів, зрощенні влади і власності.

Держава передусім ототожнюється з інститутом реалізації суспільно-економічних інтересів, який забезпечує даний процес шляхом підтримання економічних і інституційних умов для суспільного відтворення, відтворення економічних відносин, самовідтворення економічних суб'єктів, виробництва суспільних благ, визначення пропорцій розподілу і перерозподілу прибавочного продукту в економічній системі. Причому дана установка склалася в Україні історично. Адже задоволення суспільних інтересів проголошувалося основною цільовою функцією держави як в умовах планового господарства та командно-адміністративного управління, так і в процесі переходу України до ринку. Але тут в обох випадках ключовим було слово «проголошувалося». Фактично ж за радянських часів влада, на яку покладалося виконання функцій держави, була директивним розпорядником державної власності, підтримувала безроздільну монополію останньої, робила неможливим існування будь-яких інших форм власності. При цьому суб'єкти влади отримували привілеї від свого соціально-економічного положення – «служби», мали доступ до «статусних» економічних і соціальних благ, «блату», закордонних поїздок, використовували державну власність для реалізації своїх індивідуальних інтересів та боролися за перерозподіл бюджетних коштів («здачі і роздачі») із централізованого фонду на користь республіканських та галузевих фондів і відповідно на свою користь.

У часи перехідної економіки відбулася трансформація державної власності в приватну на основі роздержавлення і приватизації. Однак даний процес відбувався більшою мірою через передачу об'єктів державної власності в руки партійної і «службової» верхівки, комуністичної номенклатури, криміналітету, «нових» українців. Тим самим, з одного боку, влада так і залишилася при владі, оскільки з партійної номенклатури перетворилася в депутатів та чиновників вищої ланки, тобто перейшла з розряду радянської влади в розряд влади української. З іншого боку, влада отримала юридичне закріплення за нею прав власності на державні об'єкти, які за безцінь переходили в її руки і ставали об'єктами її приватної і корпоративної власності. Крім того, в результаті ринкових перетворень в Україні сформувався прошарок великих власників ресурсів і капіталу, які вже з кінця 90-х років перетворилися в олігархічну елітну верхівку, яка поступово примкнула і злилася з владою, та отримала можливість реалізувати свої приватновласницькі інтереси на основі наявної власності та отримання доступу до владних можливостей. Отже, сформувалося економічне середовище, в якому представники влади одночасно були представниками великої власності або навпаки, коли велика власність сама ставала владою. Тим самим влада обслуговувала або безпосередньо свої економічні інтереси, або інтереси «певних» олігархічних груп в обмін на власність, законодавчо закріплювала «необхідні» для цього формальні і неформальні правила, встановлювала в економічній системі межі економічної поведінки «під певних осіб» та для всіх інших економічних суб'єктів, ігнорувала рейдерські захвати приватної власності та її нелегальний переділ. При цьому «на папері» регламентувалася необхідність проведення економічних реформ та ринкових перетворень, спрямованих на захист конкуренції, прав та інтересів приватної власності, економічної свободи, раціональної системи «здач і роздач», доступу всіх і кожного до частки державної власності. А в реальній дійсності дії влади були спрямовані на збільшення прав власності, закріплення домінуючого (монопольного) становища обслуговуваних підприємств, розширення їх

економічної влади у галузі або у певних територіях, тобто відповідали індивідуальним економічним інтересам можновладців, а не суспільним інтересам, про які влада згадувала тільки в період виборної кампанії.

Таким чином, у вітчизняній економіці відбулося відособлення влади від держави як економічного суб'єкта, абстрагування цілей можновладців від державних цілей та функцій, нівелювання економічної суті і призначення інституту держави, підміна його спрямованості – від реалізації суспільних інтересів до втілення індивідуально-персоніфікованих інтересів представників влади. Держава перестала бути гарантом виконання законів, норм і правил, забезпечення ефективного розподілу і перерозподілу ресурсів, доходів, економічних і соціальних благ, захисту прав та інтересів власників.

Влада в особі чиновників усіх рівнів, судової і правової системи перестала бути передавальним механізмом відтворювальних процесів в економічній системі, відновлюваної взаємодії суспільних та приватних економічних інтересів, а перетворилася у передавальний механізм руйнування стійких параметрів відтворення економічних відносин та регресу економічної системи.

Статистичні дані Мінекономрозвитку України демонструють, що частка державного сектору у складі економіки збільшилася з 9,8% у 2013 р. до 11,3% у 2015 р., а у 2017 р. дорівнювала тільки 9,4% [9]. Одночасно витрати на чиновників в Україні зростали більш високими темпами, ніж темпи зростання ВВП у 2010, 2016–2017 рр. (див. рис. 2).

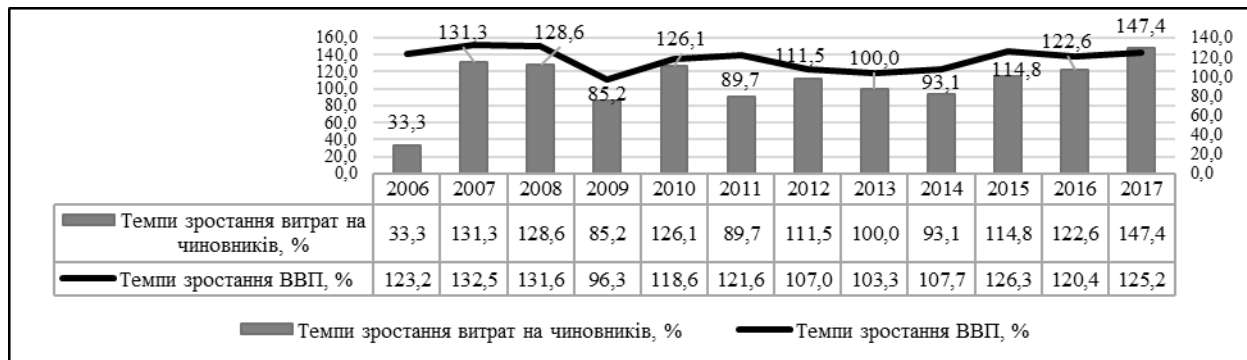

Рис. 2 Темпи зростання витрат на чиновницький апарат порівняно з темпами зростання ВВП, %

Джерело: розраховано і побудовано за: [10; 11]

Державний сектор в Україні за своїми розмірами є одним із найбільших у світовому господарстві і за даним показником Україна входить у топ-10 країн світу. Відповідно до даних МВФ і Світового банку частка держави в обсязі ВВП України, яка визначається за рівнем видатків державного сектора, складала на кінець 2014 р. 50,95%, що відповідало 9 місцю в світі [12]. Високий рівень даного показника є виправданим, коли держава витрачає значні кошти на захист інтересів і прав власності економічних суб'єктів, створює відповідне ефективне інституційне середовище, сприятливий економічний та інвестиційний клімат, забезпечує прозорість надходжень і видатків державних коштів. Саме тому у Фінляндії, Франції, Данії, Бельгії, Італії та ін. розвинених країнах наявні високі показники держа-

вних витрат у ВВП (від 51,69% до 58,26%) [13], що є основою їх інтенсивного відтворення та економічного зростання. На відміну від них в Україні інституційне середовище є слабо розвиненим, неефективним і непрозорим, у господарській практиці преважують тіньові і неформальні економічні відносини, вкоренилися корупційні та нелегітимні економічні інтереси, обмежуються права власності. Тому висока частка державного сектору в Україні (на рівні розвинених європейських країн), свідчить про вилучення владою державних коштів із бюджету, їх неефективний розподіл, проведення економічної політики, яка не сприяє реалізації суспільних інтересів, захисту прав та інтересів суб'єктів власності.

Підтверджує зроблений нами висновок порівняння ефективності дій уряду, його

якості регулювання, рівня контролю корупції та верховенства права в Україні. Світові показники якості та ефективності державного управління WGI (The Worldwide Governance Indicators), які розраховуються Світовим банком, показують, що в Україні у 2016–2017 рр. наявна позитивна динаміка щодо усіх зазначених індикаторів, однак вони знаходяться на вкрай низькому рівні порівняно з розвиненими країнами та країнами з перехідною економікою (див. рис. 3). В Україні найнижчим із вказаних індикаторів є рівень контролю за корупцією (у 2012–

2015 рр. був лише на рівні 11–15 п., у 2017 р. досяг 22 п.). Для порівняння – у Польщі у 2017 р. зазначений показник складав 76 п., у Грузії – 77 п., у Німеччині – 91 п. Вкрай низькими є також індикатори верховенства права, що підтверджує незахищеність прав та інтересів суб'єктів щодо власності, неефективність судової і правової системи, а також показник ефективності дій уряду в напрямі реалізації суспільних економічних інтересів, розподілу і перерозподілу бюджетних коштів (більш, ніж в 2,5–3 рази нижче, ніж у зазначених країнах).

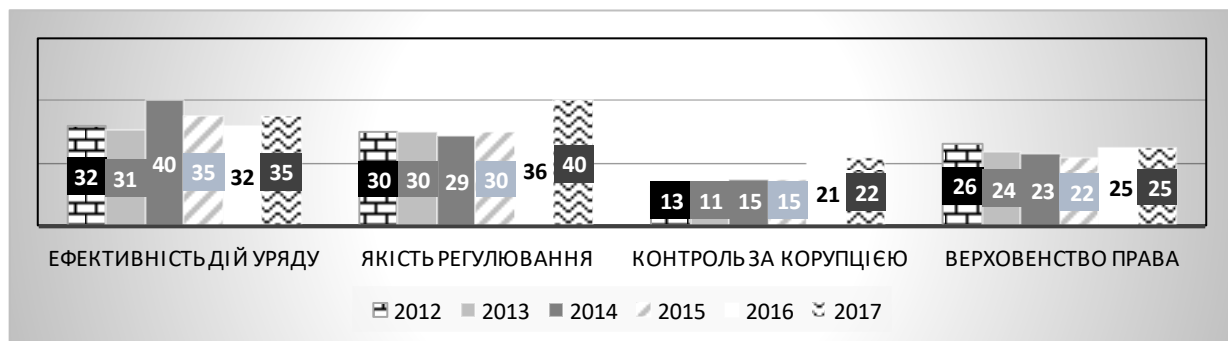

Рис. 3 Індикатори ефективності дій уряду України у 2012–2017 рр.
Джерело: складено за: [13]

Неефективність дій влади, корумпованість чиновників, зрощення власності і влади в єдине ціле вилилися в безпрецедентну недовіру населення владі. За результатами опитування Центру Разумкова в Україні станом на жовтень 2017 р. державним чиновникам не довіряють 80,7% опитуваних, Президенту України – 68,2%, Уряду – 73,1%, Верховній Раді – відповідно 80,7% респондентів [14]. Тенденція до посилення недові-

ри владі простежується в Україні вже багато років. Передусім це зумовлено проникненням власності у владу, створенням і затвердженням економіки олігархічного типу.

За нашими підрахунками у 2017 р. загальний обсяг активів першої десятки представників зазначеного списку досяг 15,79 млрд \$, що складає 14,073% від ВВП України у 2017 р. в доларовому еквіваленті (див. табл. 2).

Таблиця 2

Аналіз активів топ-20 найзаможніших українців та їх зв'язку із владою у 2017 р.

Топ-20 найзаможніших українців	Статок, \$ США	Власність	Приріст	
1	2	3	4	5
Ахметов Р.	6,9 млрд	СКМ	Металургія ПЕК	Влада
Пінчук В.	1,4 млрд	Інтерпайп	Медіа, металургія	Влада
Жеваго К.	1,4 млрд	Феггехро	Металургія, фінанси	Влада
Новінський В.	1,2 млрд	Смарт-холдинг	Машинобудування, металургія	Влада
Порошенко П.	1,0 млрд	Рошен	АПК, медіа, харчова промисловість	Влада
Коломойський І.	1,0 млрд	Група Приват	Медіа, фінанси	Влада
Боголюбов Г.	763 млн	Група Приват	Медіа, фінанси	Влада
Фірташ Д.	746 млн	Group DF	Медіа, хімія	Влада
Косюк Ю.	693 млн	Миронівський хлібопродукт	АПК	Влада
Герєга О., Герєга А.	688 млн	Епіцентр	Ритейл	Влада
Σ першої топ-10	15,79 млрд			

1	2	3	4	5
Мартинов О.	594 млн	Група Приват	Інвестиції	Влада
Вадатурський О.	587 млн	Нібулон	АПК	Влада
Григорішин К.	570 млн	Енергетичний стандарт	ПЕК, машинобудування	Влада
Злочевський М.	535 млн	Burisma Group	ПЕК	Влада
Веревський А., Р.	438 млн	Кернел	АПК	Влада
Ярославський О.	283 млн	DCH	Інвестиції, нерухомість	Влада
Хомутинник В.	268 млн	Каскад Інвест	АПК, фінанси, НПК	Влада
Антонов В.	255 млн	Галнафтогаз	Харчова промисловість, ПЕК	Влада
Суркісі Г, І.	249 млн	Укрэнергоконсалтинг	ПЕК	Влада
Тігіпко С	230 млн	TAC	Машинобудування, фінанси	Влада
Σ другої топ-10	4,09 млрд			

Джерело: складено і розраховано за: [15]

Обсяги статків другої десятки найзаможніших українців дорівнюють «тільки» 4,09 млрд \$, і відповідно на топ-20 приходиться 17,646% ВВП за вказаний період, а, отже, частка другої десятки є незначною порівняно з часткою першої. Таким чином, саме перша десятка українців сконцентрувала в своїх руках найбільші обсяги власності в Україні, майнові і немайнові права на управління нею. І саме ці топ-10 найзаможніших і найвпливовіших українців мають пряме відношення до вищого ешелону влади, пов'язані із природними монополіями в сфері паливно-енергетичного комплексу та інших природних ресурсів, володіють активами найбільших підприємств у важкій і харчовій промисловості, агропромисловому комплексі.

Висновки. Неєфективність державних видатків, розподілу і перерозподілу бюджетних коштів, непрозорість правової та адміністративної системи, незахищеність прав власності і прав міноритарних акціонерів, інвесторів та позичальників, орієнтація на обслуговування економічних інтересів олігархічних груп на фоні обмеження економічної свободи для інших економічних суб'єктів дозволяють зробити висновок:

– по-перше, щодо розмежування в Україні влади і держави, наявності в Україні механізму зрощення влади і власності, діяльність якої підпорядкована реалізації індивідуальних інтересів влади та інтересів суб'єктів власності, які з нею зливаються;

– по-друге, щодо прямого негативного впливу зазначених процесів на відносини привласнення-відчуження та взаємодію економічних інтересів, формування на цій основі протиріч реальної економічної ситуації

в Україні об'єктивним економічним відносинам та продуктивним силам, які проявляються у недосконалості державного механізму регулювання процесу відтворення економічних відносин та реалізації економічних інтересів, наявності у ньому перекосяків, що вимагає його коригування та зміни;

– по-третє, щодо першочергової необхідності зміни в Україні безроздільного права і доступу влади до перерозподілу бюджетних коштів та обмежено-персоніфікованого прийняття нормативно-правових актів, які лобіюють інтереси великої власності, тобто необхідності розробки інструментів і системи заходів боротьби із процесом зрощення влади і власності.

Література

1. Маркс К., Энгельс Ф. К критике политической экономии. Предисловие. Собр. соч., изд. 2. – М. : ГОСИЗД ПОЛИТЛИТ, 1959. – Т. 13. – С. 7.
2. Норт Д. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества. / Д. Норт, Д. Уоллис, Б. Вайнгафт. – М., 2011. – 480 с.
3. Латов Ю. В. Постсоветское институциональное развитие: в поисках выхода из колеи собственности. / Ю. В. Латов, Р. М. Нуреев // Мир России. – 2015. – Т. 24. – № 2. – С. 50–88.
4. Бессонова О. Э. Институциональное развитие России: переход к контрактному раздатку / О. Э. Бессонова // Мир экономики и управления. – 2018. / Т. 18. – №2. – С. 21–34.
5. Постсоветский институционализм: десять лет спустя: монография: в 2-х т. Под ред. В. В. Деметьева, Р. М. Нуреева. – Т.1. – Донецк : ГВУЗ «ДонНТУ», 2013. – 464 с.
6. Кіндзерський Ю. В. Інституційна пастка олігархізму і проблеми її подолання. / Ю. В. Кіндзерський // Економіка України. – 2016. – №12. – С. 22–46.
7. Васильев А. С. История Востока. URL: https://stud.com.ua/97933/istoriya/vlada_vlasnist_fenom_en_vladi_vlasnosti

8. Экономические субъекты постсоветской России (институциональный анализ). Ч. 1. Под ред. Р. М. Нуреева. – М., 2003.
9. Питома вага державного сектору в економіці. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: веб-сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/>
10. Витрати на чиновників. Ціна держави: веб-сайт. URL: <http://cost.ua/budget/>
11. Номінальний ВВП України 2002–2017 р.р. Міністерство фінансів України: веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>
12. Оптимальна частка держави в економіці: теоретичні розрахунки для української реальності. URL: <https://voxukraine.org/uk/optymalna-chastka-derzhavy-v-ekonomitsi-ua/>
13. Статистичні дані. Світовий банк: веб-сайт. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#reports>
14. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації. Центр Разумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiolohichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii-2>
15. ТОП-20 українських богачей: у кого більше всего выросли доходы. Dragon Capital. URL: https://24tv.ua/ru/ukraina_tag1119https://24tv.ua/ru/top_20_ukrainskih_bogachej_u_kogo_bolshe_vsego_vyrosli_dohody_n885850
5. *Postsovetskiy institutsionalizm: desyat let spustya* [Post-Soviet institutionalism: ten years later]: monografiya: v 2-h t. Pod red. V. V. Dementeva, R. M. Nureeva. – Т.1. – Donetsk : GVUZ «DonNTU», 2013. – 464 p.
6. Kindzerskiy Yu. V. *Institutsiyna pastka oligarhizmu i problemi її podolannya* [The institutional trap of oligarchism and the problems of overcoming it]. / Yu. V. Kindzerskiy // *Ekonomika Ukrainy*. – 2016. – № 12. – P. 22–46.
7. Vasilev A. S. *Istoriya Vostoka* [Eastern history]. URL: https://stud.com.ua/97933/istoriya/vlada_vlasnist_fenomen_vladi_vlasnosti
8. *Ekonomicheskie subekty postsovetskoy Rossii (institutsionalnyy analiz)* [Economic subjects of post-Soviet Russia (institutional analysis)]. – Ch. 1. Pod red. R. M. Nureeva. – М., 2003.
9. *Pytoma vaga derzhavnogo sektoru v ekonomitsi* [The share of the public sector in the economy]. Ministerstvo ekonomichnogo rozvytku i torgivli Ukrainy: veb-sayt. URL: <http://www.me.gov.ua/>
10. *Vytraty na chynovnikov* [Expenses on officials]. Cina derzhavy: veb-sayt. URL: <http://cost.ua/budget/>
11. *Nominalnyy VVP Ukrainy 2002–2017 r.r.* [Nominal GDP of Ukraine 2002–2017] Ministerstvo finansiv Ukraini: veb-sayt. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>
12. *Optymalna chastka derzhavy v ekonomitsi: teoretychni rozrakhunky dlia ukrainskoi realnosti* [The optimal share of the state in the economy: theoretical calculations for the Ukrainian reality]. URL: <https://voxukraine.org/uk/optymalna-chastka-derzhavy-v-ekonomitsi-ua/>
13. *Statystychni dani* [Statistical data]. Svitoviy bank: veb-sayt. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#reports>
14. *Stavlennya gromadian Ukrainy do suspilnykh institutiv, elektoralni orientatsii* [Attitude of citizens of Ukraine to public institutions, electoral orientations]. Centr Razumkova. URL: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiolohichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii-2>
15. *TOP-20 ukrainskikh bogachej: u kogo bolshe vsego vyrosli dohody* [TOP-20 Ukrainian rich: who has the highest income growth]. Dragon Capital. URL: https://24tv.ua/ru/ukraina_tag1119https://24tv.ua/ru/top_20_ukrainskih_bogachej_u_kogo_bolshe_vsego_vyrosli_dohody_n885850

References

1. Marks, K., Engels F. *K kritike politicheskoy ekonomii* [To criticism of political economy]. Predislovie. Sobr. soch., izd. 2, – М. : GOSIZD POLITLIT, 1959. – Т. 13. – p. 7.
2. Nort D., Uollis D., Vayngast B. *Nasilie i sotsialnye poryadki. Kontseptualnye ramki dlya interpretatsii pismennoy istorii chelovechestva* [Violence and social order. Conceptual framework for interpreting the written history of mankind]. – М., 2011. – 480 p.
3. Latov Yu. V. *Postsovetskoe institutsionalnoe razvitie: v poiskakh vykhoda iz kolei vlasti-sobstvennosti* [Post-Soviet institutional development: in search of a way out of power-property ownership]. / Yu. V. Latov, R. M. Nureev // *Mir Rossii*. – 2015. – Т. 24.– № 2. – P. 50–88.
4. Bessonova O. E. *Institutsionalnoe razvitie Rossii: perehod k kontraktному razdatku* [Institutional development of Russia: the transition to a contract razdatku]. / O. E. Bessonova // *Mir ekonomiki i upravleniya*. – 2018. – Т. 18. – № 2. – P. 21–34.

ВЛАСТЬ-СОБСТВЕННОСТЬ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ В УКРАИНЕ

В. Л. Смесова, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Украинский государственный химико-технологический университет»

В статье рассматривается процесс срастания власти и собственности как институциональная детерминанта ограничения воспроизводства экономических отношений и экономических интересов в экономической системе. Выявлена сущность и причины формирования неформального взаимодействия власти и собственности, механизм его влияния на воспроизводство экономических отношений и взаимодействия интересов в экономической системе. Выявлены закономерности, которые формируются в процессе воспроизводства экономиче-

ских отношений и экономических интересов в результате срастания власти и собственности.

Установлено, что взаимодействие власти и собственности через механизмы распределения и перераспределения может оказать как конструктивно-эффективное, так и неэффективно-деструктивное влияние на воспроизводственные потоки в экономической системе, обуславливает ход, характер и тип воспроизводства экономических отношений и экономических интересов. Раскрыты характеристики каждой из сторон конструкции «власть-собственность»: субъекты, характер связи, источники получения преимуществ, цель вступления в отношения «власть-собственность», интересы, которые реализуют в данных отношениях, негативные последствия участия в них, влияние на воспроизводство экономических интересов в экономической системе и на других экономических субъектов, формы реализации власти-собственности. Предложены пути противодействия неформальным связям власти и собственности, их перехода в плоскость партнерских отношений, основанных на взаимной реализации интересов субъектов собственности и общественных интересов, которые позволили бы осуществить долгосрочные высокотехнологичные проекты и инвестиции.

Обоснованы исторические причины, предпосылки возникновения процесса срачивания власти и собственности в Украине. Показаны отличительные признаки взаимодействия власти и собственности в отечественной экономике в современных условиях. Проведен анализ особенностей проявления и последствий срачивания власти и собственности в Украине.

Ключевые слова: азиатский способ производства, воспроизводство экономических отношений, власть, собственность, экономические отношения, экономические интересы, поиск ренты, порядок открытого доступа, порядок ограниченного доступа, производительные силы, общественные интересы.

POWER-PROPERTY AND ITS FEATURES IN UKRAINE

V. L. Smiesova, Ph. D (Econ), Ass. Prof., Ukrainian State University of Chemical Technology

The article deals with the process of coalescence of power and property as an institutional determinant of restricting the reproduction of economic relations and economic interests in the economic system. The essence and causes of the formation of an informal interaction of power and property, as well as the mechanism of its influence on the reproduction of economic relations and the interaction of interests in the economic system have been clarified. The patterns that are formed in the process of reproduction of economic relations and economic interests as a result of the coalescence of power and property are revealed.

It has been established that the interaction of power and property through the mechanisms of distribution and redistribution can have both constructively effective and ineffectively destructive effects on reproduction flows in the economic system, determines the course, character and type of reproduction of economic relations and economic interests. The characteristics of each side of the “power-property” construction are disclosed: the subjects, the nature of the relationship, the sources of benefits, the purpose of entering into the «power-property» relations, interests that are realized in these relations, the negative consequences of participation in them, the influence on the reproduction of economic interests in the economic system and on other economic entities, forms of realization of power-property. There are proposed the ways of counteracting the informal relations of power and property, their transition to the plane of partnership relations based on the mutual realization of the interests of the subjects of ownership and public interests, which would allow for the implementation of long-term high-tech projects and investments.

The historical reasons, prerequisites for the emergence of the process of the coalescence of power and property in Ukraine are substantiated. The distinctive signs of the interaction of power and property in the domestic economy are shown in modern conditions. The analysis of manifestations and consequences of the coalescence of power and property in Ukraine is carried out.

Keywords: Asian mode of production, reproduction of economic relations, power, property, economic relations, economic interests, rent seeking, open access order, restricted access procedure, productive forces, public interests.

Надійшла до редакції 29.08.18 р.

**ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕНЕРГЕТИКИ
В СВІТІ ТА УКРАЇНІ**

Т. К. Кваша, завідувач відділу, ntatyana@ukr.net,

Л. В. Рожкова, завідувач сектору, liliya_rozhkova@ukr.net,

ДНУ «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації»

У статті представлено методику відбору перспективних напрямів інноваційного розвитку на прикладі енергетичного сектору. Увага акцентується на тому, що формування переліку найбільш актуальних у світі напрямів для досліджень і розробок, їх подальше співставлення з можливостями науки та бізнесу в Україні дасть змогу більш ефективно використовувати бюджетні кошти на науку й інновації, що в свою чергу сприятиме економічному зростанню.

Новизна даного підходу полягає у поєднанні бібліометричного методу прогнозування та методу патентного аналізу. При цьому в основу дослідження було покладено використання інструментів міжнародної бази наукових публікацій «Web of Science» та патентної бази «Derwent Innovation». Обидві бази мають вбудовані можливості пошуку, аналізу та управління інформацією.

У процесі застосування бібліометричного методу було відібрано публікації за обраною тематикою, здійснено їх аналіз. Як результат, виокремлено найбільш перспективні наукові напрями з огляду на темпи росту кількості публікацій і цитувань.

Використовуючи інструментарій патентної бази «Derwent Innovation», зокрема, патентне картування, проведено патентний аналіз і обрано перспективні/передові світові технологічні тренди відповідно до темпів росту патентування та кольору розташування на ландшафтній карті. Отримані результати співставлено з пріоритетними напрямами інноваційної діяльності загальнодержавного рівня, які затверджені в Україні, з метою пошуку відповідності між ними.

Виявлено, що в енергетичному секторі рівень відповідності українських інноваційних пріоритетних напрямів загальнодержавного рівня світовим науковим та технологічним трендам становить 70% – три пріоритети відповідають проривним світовим напрямам, два – перспективним напрямам, два – популярним, але неперспективним. Вказано на необхідність перегляду нині діючих в Україні пріоритетних напрямів в галузі енергетики та приведення їх у відповідність до передових світових тенденцій розвитку науки та технологій.

Ключові слова: енергетика, пріоритетні напрями, інновації, бібліометрія, патентний аналіз, дослідницький фронт, патентна активність, технологічні тренди, патентний ландшафт.

Постановка проблеми. Енергетика являє собою сукупність галузей, виробництв і елементів інфраструктури, які покликані забезпечити потреби економіки та населення в енергоресурсах. Ця сфера є однією з найважливіших для функціонування й розвитку сучасної цивілізації, оскільки чим далі просувається людство в плані освоєння Землі і

космосу, тим більших обсягів енергоресурсів воно потребує.

Суспільне життя неможливе без передбачення майбутнього, без прогнозування перспективних напрямів його розвитку. В умовах науково-технічного прогресу розробка прогнозів є одним з вирішальних наукових факторів для формування стратегії удосконалення енергетичної системи держави.

Такі напрями, як альтернативна енергетика, зменшення енергоємності виробництва, накопичення та зберігання енергії, застосування новітніх енергоефективних технологій стають усе більш актуальними.

При існуючій проблемі обмеженості енергоресурсів, з якою стикається й Україна, питання інноваційного розвитку енергетики має надзвичайно важливе значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням стабілізації економіки України, шляхом її переходу на інноваційний шлях розвитку, приділяється значна увага, зокрема, варто виділити праці таких науковців, як Амоші О. А. [1], Андрощука Г. О. [2], Радченка О. П. [3], Бурлаки В. Г. [4]. Серед наукових публікацій з інноваційної тематики є також ряд праць, присвячених розвитку енергетичної галузі України. Так, Домбровська Г. П. та Геращенко І. О. [5] піднімають питання щодо доцільності використання альтернативних джерел енергії, Салашенко Т. І. [6] досліджує проблеми та пріоритетні напрями зміцнення енергетичної безпеки. Можливості реструктуризації енергетичного сектору України за рахунок використання інновацій висвітлено у працях В. Ліра [7], І. М. Манаєнка [8], В. Микитенка [9], А. К. Шидловського [10].

Проте, незважаючи на досить високий рівень зацікавленості наукової спільноти у дослідженні енергетичного сектору, питання прогнозування перспективних напрямів інноваційного розвитку цієї галузі висвітлено не в повній мірі, що залишає можливість для подальших досліджень.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є представлення методики відбору та формування переліку найбільш перспективних напрямів для створення нових технологій в енергетиці, порівняння загальносвітових трендів з українськими пріоритетами інноваційного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глобальна енергетична система постійно розвивається й кардинально змінюється. Ці зміни останнім часом значно пришвидшилися. За прогнозами агентства «Bloomberg», опублікованими в звіті «New Energy Outlook 2018» [11], протягом найближчих 20 років світове споживання електроенергії може зрости більш ніж на 50%, при цьому обсяг викидів парникових газів змен-

шиться на 75%. Такий сценарій стане можливим завдяки тому, що до 2040 року більше \$10 трлн глобальних інвестицій буде вкладено в ефективні генеруючі потужності нового покоління. Швидке зростання енергетичних потреб вимагає вдосконалення існуючих механізмів роботи та модернізації системи енергозабезпечення в цілому. Для цього мають бути створені та впроваджені нові технології.

З огляду на економічну ситуацію, яка склалася в Україні, державне фінансування інновацій, у тому числі у сфері енергетики, здійснюється за залишковим принципом, його обсяги незначні. Тому, на нашу думку, важливо спрямувати кошти у найбільш перспективні напрями, а відбір цих напрямів має забезпечити прогнозування.

Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» від 08 вересня 2011 р. [12] визначено 7 стратегічних пріоритетів, серед яких є «Освоєння нових технологій транспортування енергії, впровадження енергоефективних, ресурсозберігаючих технологій, освоєння альтернативних джерел енергії». Постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1056 [13] у рамках даного стратегічного пріоритету було деталізовано напрями інноваційної діяльності – затверджено сім середньострокових напрямів загальнодержавного рівня. Реалізація цих пріоритетів має на меті модернізацію енергетичної системи України.

ДНУ «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» проводить науково-дослідну роботу щодо визначення відповідності середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня світовим науковим та технологічним трендам.

В узагальненому вигляді методика цього дослідження передбачає кілька етапів, кожен з яких включає певні кроки.

На першому етапі здійснюється:

а) відбір із бази «Web of Science» публікацій, які відносяться за тематикою до відповідного українського пріоритету;

б) аналіз публікацій, відібраних з бази «Web of Science», за результатами якого обираються найбільш перспективні наукові напрями (за темпами росту кількості публікацій та цитувань).

Другий етап дослідження передбачає:

а) відбір із бази «Derwent Innovation» публікацій патентів, які за тематикою відповідають тематиці відповідного українського пріоритету;

б) патентний аналіз результатів, відібраних з бази «Derwent Innovation», на основі якого обираються перспективні/передові світові технологічні напрями за темпами росту патентування та за кольором розташування на ландшафтній карті [14].

Побудова патентного ландшафту є одним із інструментів бази «Derwent Innovation» і являє собою візуалізацію результатів патентного пошуку щодо значущих тенденцій і взаємозалежностей у масиві обраної тематики. При патентному картуванні технічні рішення, описані в документації, відображаються на карті у вигляді ізольованих «островів», які показують окремі напрями дослідницької діяльності, найбільш популярні з яких утворюють великі «материки». Ці острови і материки можуть бути білими, коричневими або зеленими:

– білий колір – найбільша насиченість патентами й незначна кількість реєстрації нових патентів (стара область або область уповільнення);

– коричневий колір – дещо менша насиченість патентами, реєстрація нових патентів має спадну тенденцію (область уповільнення);

– зелений колір – відбувається активна реєстрація нових патентів (область зростання);

– блакитний колір – нові тематичні області, їх назви ще не визначені. Вони можуть

стати перспективними напрямами й «областю зростання» або відразу перейти в категорію «область уповільнення» чи зникнути з поля зору.

На третьому завершальному етапі дослідження порівнюються українські інноваційні пріоритети з результатами, отриманими у процесі визначення передових наукових та технологічних напрямів світу, на основі чого формуються висновки та пропозиції щодо корегування переліку українських пріоритетів.

Практичне застосування даної методики розглянемо більш детально на прикладі енергетичної галузі.

У базі «Web of Science» енергетику не виділено окремою областю досліджень. Публікації, які стосуються цієї галузі, містяться у ряді різних категорій, зокрема, енергія і паливо, мультидисциплінарні науки про матеріали, інженерна механіка, термодинаміка та ін. До попереднього набору публікацій було включено всі категорії, що містять технології, які відносяться до енергетики, енегоефективності, альтернативних (відновлювальних) джерел енергії, передачі енергії.

За період з 2011 р. до 2017 р. сумарна кількість публікацій у відповідних сферах налічувала 623856 одиниць (табл. 1).

Найбільш активно кількість публікацій зростала за такими категоріями, як «Енергія та паливо», «Наука про зелені сталі технології» та «Термодинаміка». Швидке зростання темпів цитування відзначено за такими категоріями, як «Наука про зелені сталі технології», «Фізична хімія» та «Енергія та паливо» (табл. 1).

Таблиця 1

Публікації у сфері енергетики за категоріями «Web of Science»

Категорії Web of Science	Кількість публікацій за 2011-2017 рр., од.	Частка публікацій, %	Індекс публікацій 2017/2011, %	Індекс цитування 2017/2011, %
Енергія та паливо	232106	37.2	215,4	441,3
Механіка	116956	18.7	141,9	360,5
Мультидисциплінарні науки про матеріали	83029	13.3	113,6	281,8
Інженерна механіка	79314	12.7	153,7	433,7
Електрохімія	76749	12.3	125,9	185,8
Термодинаміка	76393	12.2	196,9	398,2
Фізична хімія	76224	12.2	169,9	646,5
Ядерна неорганічна хімія	74242	11.9	93,9	129,7
Електрична, інженерна електроніка	63527	10.2	118,4	224,4
Прикладна фізика	59556	9.5	135,3	316,2
Матеріалознавство, покриття і плівки	46559	7.5	122,3	304,0
Ядерна фізика і техніка	44382	7.1	103,1	88,8

Хімічна інженерія	39196	6.3	185,4	355,0
Ядерна фізика	32038	5.1	76,5	84,4
Наука про зелені сталі технології	20237	3.2	404,7	647,8

Джерело: розроблено авторами на основі даних бази «Web of Science»

Подальший аналіз наукових публікацій здійснювався на основі ключових слів, вибраних із найбільш цитованих публікацій, методом сканування горизонту, а також за допомогою ключових слів дослідницьких фронтів – сукупності високоцитованих публікацій, які формуються за допомогою інструменту Essential Science Indicators (ESI) бази «Web of Science». Ці сукупності створюються на основі аналізу сумісного цитування статей, тобто вимірювання кількості

сумісних згадок пар статей у більш пізніх публікаціях.

Відповідно до ESI, до найбільш перспективних досліджень відносяться дослідження із ядерної, сонячної, гідроенергетики, біоенергетики, вітроенергетики, бездротової передачі енергії, енергоефективного будівництва, розробки суперконденсаторів, використання графену, перовскіту, плазми, нанотрубок (табл.2).

Таблиця 2

Тематика перших 30 дослідницьких фронтів у енергетиці

Ключові напрями	Рік найвищої активності
Ядерна фізика; хіральні ядерні взаємодії	2013.9
Нефулереновий полімер; органічні сонячні елементи	2014.9
Бездротова передача енергії	2013.8
Ефективне розщеплення води; фотоаноди; фотокатооди	2013.5
Скорочення викидів CO ₂ ; гіпотеза кривої Кузнеця для навколишнього середовища; споживання відновлюваної енергії	2014.1
Асиметричні суперконденсатори; електропровідні нанотрубові масиви	2014.5
Збір енергії хвиль; збір гідроакустичної енергії	2013.5
Перовскитні сонячні елементи; гібридні органічно-неорганічні перовскитні сонячні елементи	2015
Органічні світлочуттєві сонячні елементи	2013.7
Вуглецевий електрод; графен; аптасенсор	2014.6
Органічні сонячні батареї ; полімерно-фулеренові органічні фотовольтаїчні елементи	2013.4
Виробництво гідрату газу	2014.6
Нанокмпозитні конденсатори	2015
Лазерна плазма; прискорення іонів	2013.5
Енергоефективне будівництво	2015.1
Цільнополімерні сонячні елементи	2014.3
Колоїдні квантові сонячні елементи	2014.2
Квантові сонячні елементи; леговані квантові сонячні елементи	2014.3
Галогенідніперовскитні сонячні елементи	2015.3
Тепловий двигун; термoeкономічна оптимізація	2014.6
Магнітне поле; інструмент для електромагнітного зображення	2013.2
Прогнозування швидкості вітру	2014.8
Вертикальна осьва вітряна турбіна; плавуча офшорна вітряна турбіна; вітровий тунель	2015.6
Енергетичні матеріали	2015.1
Накопичення електрохімічної енергії; гібридний суперконденсатор	2013.9
Викиди CO ₂ ; викиди CO ₂ в енергетиці	2014.2
Скорочення споживання енергії; енергоефективність	2013.4
Біомаса з міскантусу; виробництво біоенергії	2014.9

Джерело: розроблено авторами на основі даних бази «Web of Science»

Зведений аналіз за категоріями досліджень та ключовими словами (у т.ч. із ESI), виявив, що до проривних наукових напрямів відносяться:

- застосування графену в енергетиці;
- використання галогенідів;
- застосування перовскитів;
- використання нанорідин;
- зберігання теплової енергії;
- розробка суперконденсаторів.

До перспективних наукових досліджень відносяться дослідження за тематикою:

- розробка літій іонних батарей;
- уловлювання CO₂, скорочення викидів CO₂;
- використання анодних матеріалів;
- сонячна енергетика, сонячні елементи та батареї;

- системи генерації енергії;
- застосування карбонових нанотрубок;
- дослідження з фотовольтаїки;
- виробництво енергії з біомаси, у т.ч. біодизелю.

Крім цього, відповідно до дослідницьких фронтів (табл. 2) перспективними є дослідження із ядерної енергії, бездротової передачі енергії, застосування плавучих офшорних вітряних турбін, енергоефективне будівництво, розроблення енергетичних матеріалів та теплових двигунів.

Відбір патентів з енергетики у базі «Derwent Innovation» здійснювався на основі кодів Міжнародної патентної класифікації (МПК) (табл. 3).

Таблиця 3

Коди та назви розділів Міжнародної патентної класифікації, що відносяться до сфери енергетики

Код (індекс рубрики)	Назва
Розділ Н	Електрика /за виключенням Н03 (електронні схеми загального призначення) та Н04 (техніка зв'язку)
F21	Освітлення
F22	Генерування пари
F23	Пристрої для спалювання палива; способи спалювання палива
F24	Нагрівання; печі та плити; вентиляція
F25	Холодильна або морозильна техніка; комбіновані системи для нагріву і охолодження; системи з тепловими насосами; виробництво або зберігання льоду; скраплення або затвердіння газів
F26B 3/00; F26B 21/00; F26B 23/00	Сушіння твердих матеріалів або об'єктів з використанням тепла; пристрої для подавання повітря або газу для сушіння; нагрівання
F27	Нагрівальні печі; випалювальні печі; плавильні печі; ретортні печі
F28	Теплообмін взагалі
F03D	Вітрові двигуни
G21H	Отримання енергії з джерел радіоактивності; застосування випромінювання з джерел радіоактивності, що не охоплені іншими рубриками; використання космічного випромінювання
G21C 3/40	Конструктивне поєднання паливного елемента з термоелектричним елементом для безпосереднього отримання електричної енергії з теплоти поділу
G21D 7/00	Засоби прямого виробництва електричної енергії реакціями синтезу або поділу
G21D 7/02	за допомогою магнітогідродинамічних генераторів
G21D 7/04	за допомогою термоелектричних елементів
G21D 9/00	Засоби забезпечення теплом для цілей, відмінних від перетворення в механічну енергію, наприклад для опалювання будинків

За період 2011–2017 рр. відібрано 5623844 патентів із загальної кількості у 115534963 од., динаміка реєстрації відібраних

патентів мала зростаючу тенденцію (див. рис. 1).

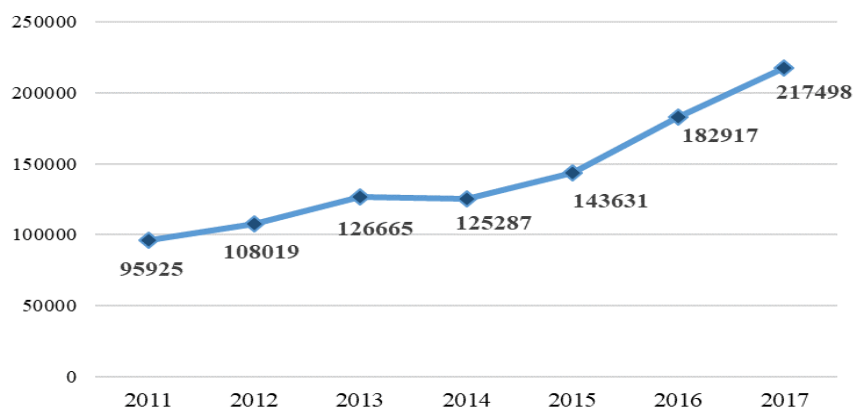

Рис. 1. Динаміка патентування у сфері енергетики протягом 2011–2017 рр., од.
Джерело: розроблено авторами на основі даних бази «Derwent Innovation»

За кодами МПК найвищі темпи зростання кількості опублікованих патентів фіксуються у підрозділі «Освітлення, теплопостачання» (рис. 2), які перевищують 60000%. До цієї групи відносяться патенти для освітлювальних, опалювальних систем або пристроїв, у т. ч. нагрівачів, печей (кремаційні, побутові), теплообмінних апаратів, їх конструкційних елементів. Сюди входять також генерування електричної енергії шляхом перетворення інфрачервоного випромінювання, видимого світла або ультрафіолетового світла, сушіння.

Група з темпами 10000–60000% також відноситься до підрозділу «Освітлення, теплопостачання». Тематика охоплює патенти щодо холодильних приладів, кондиціонерів, отримання та використання льоду або тепла, розміщення сигнальних або освітлювальних пристроїв, систем живлення електромереж і розподілу електричної енергії тощо.

Темпи росту від 1000% до 10000% притаманні обом групам, за тематикою до яких потрапляють:

- оптичні, електричні прилади та їх деталі;
- скраплення, затвердіння або поділ газів або їх сумішей;
- отримання електричної енергії з радіоактивних джерел або з хімічної енергії;
- кондиціонування повітря;
- системи сигналізації, контролю або викидів.

За класом «Електрика» групу з найвищими темпами патентування очолив напрям із кодом G06Q «Системи обробки даних або методи, що виконують наглядові цілі для адміністративного, комерційного, фінансо-

вого, управлінського використання», темпи росту патентування за яким становлять 4641% і такими, що на 30% випереджають темпи зростання активності за наступними трьома кодами МПК за даним класом.

Патентна активність за цим кодом у 2011–2017 рр. щорічно зростала приблизно на 800–1300 патентів.

Інші найбільш перспективні напрями: системи сигналізації, отримання електричної енергії з радіоактивної, хімічної енергії, електроустаткування транспортних засобів, кондиціонування тощо.

Аналіз опублікованих патентів у сфері енергетики за ключовими словами передових наукових напрямів досліджень показав, що найбільш перспективними є такі напрями: підвищення енергоефективності, бездротова передача енергії, використання галогенідів, перовскитів та енергоефективне будівництво. Результати цього аналізу доповнили перелік пріоритетів, які відповідають світовим передовим трендам, напрямом «Освоєння нових технологій будівництва енергоефективних житлових та комунально-побутових будівель і приміщень».

Ландшафтну карту енергетичної галузі поділено приблизно навпіл коричневими та зеленими ділянками (рис. 2).

До областей уповільнення відносяться: паливо, зокрема газ; горіння палива; батареї; електроди та шарові електроди; мотори; системи охолодження, кондиціонування; кабелі, конектори, кріплення, напівпровідникові пластини, електроніка; світлодіоди; освітлення, лазери; органічні оптичні детектори, плазмові камери тощо.

Рис. 2. Патентний світовий ландшафт сфери «енергетика»

Джерело: розроблено авторами на основі даних бази «Derwent Innovation»

До областей зростання відносяться: технології багаторівневого освітлення, акумулювання й зберігання енергії, оптичні детектори, шаруваті керамічні компоненти, металева фурнітура, напівпровідникові покриття, електричні дроти тощо.

Частина напрямів розташувалась і на коричневих, і на зелено-блакитних ділянках. Наприклад, перемикачі, п'єзоелектричні електроди, сонячні елементи. Значна кількість патентів для виробництва сонячних елементів вже заповнила білу ділянку карти, але частина патентів щодо: матеріалів для формування силіконової плівки; полімерів, що містять сульфітовану фенольну групу та кремнеземну плівку і мембрану; методу виробництва захисних шарів для металевої біполярної плати розташовуються на зеленій площині – ділянка із номером 1 на рис. 2.

Порівняння областей зростання із високорозростаючими патентними класами, що визначені на попередньому етапі, або аналіз розташування всіх потенційно перспективних (можливо, проривних) напрямів на ландшафтній карті дали змогу перенести частину класів із найбільш перспективної сфери до просто перспективної або неперспективної, а частину напрямів, що мали менші темпи росту патентування, але розміщувалися на блакитних ділянках – до найбільш перспективних.

Узагальнення патентного аналізу дає можливість віднести до найбільш передових

і перспективних світових енергетичних напрямів технології щодо:

- освітлення, у т. ч. багаторівневого;
- теплопостачання, акумулювання й зберігання енергії;
- скраплення, затвердіння або поділу газів або їх сумішей;
- бездротової передачі енергії;
- підвищення енергоефективності;
- отримання електричної енергії з радіоактивних джерел або з хімічної енергії;
- кондиціонування повітря;
- систем сигналізації, контролю або викликів;
- використання галогенідів, перовскитів (сонячна або наноенергетика);
- енергоефективного будівництва;
- отримання енергії із біомаси;
- графенових, скляних вуглеводневодних електродів;
- використання ІКТ для адміністративного, комерційного, фінансового, управлінського використання.

Патенти з усіх груп співпадають з передовими науковими дослідженнями щодо зберігання теплової енергії, систем генерації енергії та акумулювання і зберігання енергії, бездротової передачі енергії, енергоефективного будівництва, енергоефективності, зменшення викидів CO₂.

Аналіз відповідності середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня пере-

довим технологічним світовим напрямом показав, що найбільш перспективним світовим напрямом відповідають три середньострокових загальнодержавних пріоритети:

– перший, але лише щодо «освоєння нових технологій удосконалення енергетичних мереж та обладнання» (без урахуванням другої половини щодо «гармонізації української енергетичної мережі з енергетичною системою країн ЄС»);

– четвертий «освоєння нових технологій будівництва енергоефективних житлових та комунально-побутових будівель і приміщень»;

– шостий «освоєння нових технологій енергоефективного спалювання різних видів палива» – щодо способів або пристроїв для спалювання тільки твердого палива, скраплення, затвердіння або поділ газів або їх сумішей та способів або пристроїв для спалювання з використанням рідкого, газоподібного або твердого палива, що знаходиться в підвішеному стані в повітрі.

Перспективним світовим технологічним напрямом відповідають третій і п'ятий загальнодержавні пріоритети:

– щодо освоєння нових технологій отримання та накопичення енергії з відновлюваних джерел (відносно сонячної енергетики – використання фотоелектричних модулів, перовскитів – це найбільш перспективні напрями, відносно вітрової енергетики – перспективний напрям). Починаючи з 2014 р. динаміка патентування цього напрямку уповільнилась – у 2014 р. запатентовано майже на 500% більше, ніж у 2011 р., а у 2017 р. порівняно з 2014 р. – лише на 29%. Ландшафтна карта із виділенням технологій отримання та накопичення енергії з відновлюваних джерел демонструє їхнє розташування переважно на коричневих ділянках. На зеленому полі розташувалися патенти щодо електроенергетичної системи для електричного транспортного засобу та Е-системи та методи статистичного контролю із виявлення несправностей в системі управління будівлею, що додатково доводить важливість технологій будівництва енергоефективних будівель і приміщень та технологій транспорту (II стратегічний пріоритет). На блакитному полі – щодо механізму перетворення сонячної енергії в електричну

– сонячна енергетика, яка вже увійшла в групу проривних напрямів;

– освоєння нових технологій отримання альтернативних видів палива. Патенти цієї тематики розташовуються переважно на коричневих ділянках.

На блакитних полях розташовані патенти стосовно транспортних засобів, деталей контрольних датчиків, з'єднувальних пристроїв і т.д.

До популярних, але не дуже перспективних напрямів, відносяться другий і сьомий пріоритети – щодо когенераційних установок та теплових насосів, патентування яких з 2014 р. теж уповільнилося.

Відсутні серед українських пріоритетів світові перспективні області:

– усі технології акумулювання енергії;
– технології «Цифрової підстанції», які дозволяють у системах управління та захисту перейти від передачі керуючих сигналів аналоговим методом до цифрового;

– технологічні напрями: двигуни внутрішнього згорання; багаторівневе освітлення; моторні приводи;

– технології бездротової передачі енергії;

– системи кондиціонування повітря, вентилятори та ін.

Висновки. До найбільш передових світових наукових досліджень та напрямів інноваційної діяльності відносяться напрями щодо сонячної енергетики (зокрема використання галогенідів, перовскитів), зберігання теплової енергії, систем генерації енергії та акумулювання й зберігання електроенергії, бездротової передачі енергії, енергоефективного будівництва, багаторівневого освітлення.

Рівень відповідності українських інноваційних пріоритетних напрямів загальнодержавного рівня світовим становить 70% – три пріоритети відповідають проривним світовим напрямом, два – перспективним напрямом, два – популярним, але неперспективним.

Виключити з переліку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності щодо енергетики два середньострокових пріоритети – 1.7 Освоєння нових технологій використання теплових насосів та 1.2 Освоєння нових технологій створення енергогенеруючих

потужностей на основі когенераційних установок.

Додати до переліку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності енергетичного спрямування 3 середньострокових пріоритети:

- розробка технологій багаторівневого освітлення;
- розробка технологій бездротової передачі енергії;
- системи кондиціонування повітря, вентилятори та ін., у т. ч. на транспорті.

Література

1. Амоша, А. И. Инновационное развитие и конкурентоспособность стран [Электронный ресурс] / А. И. Амоша // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: Сб. науч. тр. – 2009. – С. 510–515.

2. Андрощук Г. О. Національні інноваційні системи: еволюція, детермінанти результативності: монографія / Г. О. Андрощук, С. А., Давимука Л. І. Федулова. – К. : Парлам. вид-во, 2015. – С. 16–19.

3. Радченко О. П. Інноваційний розвиток національної економіки – конкурентоспроможність держави на міжнародному ринку / О. П. Радченко // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Т. 14, Вип. 3 (31) : зб. наук. праць. – Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова, 2015. – С. 51–63.

4. Бурлака В. Г. Пріоритетні напрями науково-технічного та інноваційного розвитку економіки України / В. Г. Бурлака // Ефективна економіка. – 2014. – №12. – С. 47.

5. Домбровська Г. П. Нові інноваційні технології в енергетиці / Г. П. Домбровська, І. О. Герашенко, Ю. О. Григор'єва // Бізнесінформ. – 2011. – №12. – С. 58–60.

6. Салашенко Т. І. Енергетична безпека України в сфері електроенергетики: системні проблеми та пріоритетні напрями / Т. І. Салашенко // Ефективна економіка. – 2016. – №5.

7. Лір В. Е. Енергонезалежність України: досягнення та перспективи / В. Е. Лір // Економіка і прогнозування. – 2016. – №2. – С. 110–131.

8. Манаєнко І. М. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств електроенергетики: монографія / І. М. Манаєнко – К. : НТУУ «КПІ», 2016. – 157 с.

9. Микитенко В. В. Формування комплексної системи управління енергоефективністю у галузях промисловості: монографія / В. В. Микитенко. – К. : Інститут економіки НАН України, «ЕксОб», 2004. – 336 с.

10. Шидловський А. К. Розвиток паливно-енергетичного комплексу шляхом його модернізації / Матеріали науково-практичної конференції «Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України», Київ, 2003 р. – С. 17–21.

11. New Energy Outlook 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://about.bnef.com/new-energy-outlook/>

12. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI, ред. від 05.12.2012 // База даних «Законодавство України»/ ВР України. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>

13. Постанова КМУ від 28 грудня 2016 року № 1056 «Деякі питання визначення середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності загальнодержавного рівня на 2017–2021 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP161056.html

14. Кваша Т. К. Практика використання дослідно-аналітичної платформи «Derwent Innovation» на прикладі галузі «Водопостачання та водовідведення» / Т. К. Кваша // Матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції «Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології», 27 вересня 2018 р. – м. Київ : ДНУ «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (вул. Антоновича, 180). – С. 27–35.

References

1. Amosha A. I. *Innovatsionnoe razvitiie i konkurentosposobnost stran* [Innovative development and competitiveness of countries] / A. I. Amosha // Problemy razvitiya vneshneekonomicheskikh svyazey i privlecheniya inostrannykh investitsiy: regionalnyy aspekt: Sb. nauch. tr. – 2009. – P. 510–515.

2. Androshchuk H. O. *Natsionalni innovatsiyni systemy: evoliutsiia, determinanty rezultatyvnosti* [National innovation systems: evolutions, determinants of performance]: monohrafiia / H. O. Androshchuk, S. A. Davymuka, L. I. Fedulova. – K. : Parlam. vyd-vo, 2015. – P. 16–19.

3. Radchenko O. P. *Innovatsiynyy rozvytok natsionalnoi ekonomiky – konkurentospromozhnist derzhavy na mizhnarodnomu rynku* [Innovative development of the national economy – the state's competitiveness in the international market] / O. P. Radchenko // Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia. T. 14, Vyp. 3 (31): zb. nauk. prats. – Odesa : Odeskyy natsionalnyy universytet imeni I. I. Mechnikova, 2015. – P. 51–63.

4. Burlaka V. H. *Priorytetni napriamy naukovotekhnichnogo ta innovatsiynoho rozvytku ekonomiky Ukrainy* [Priority directions of scientific, technological and innovative development of the Ukrainian economy] / V. H. Burlaka // Efektyvna ekonomika. – 2014. – №12. – P. 47.

5. Dombrovska H. P. *Novi innovatsiyni tekhnologii v enerhetytsi* [New innovative technologies in the energy sector] / H. P. Dombrovska, I. O. Herashchenko, Yu. O. Hryhorieva // Biznesinform. – 2011. – №12. – P. 58–60.

6. Salashenko T. I. *Enerhetychna bezpeka Ukrainy v sferi elektroenerhetyky: systemni problemy ta priorytetni napriamy* [Energy security of Ukraine in the electricity industry: system problems and priority areas] / T. I. Salashenko // Efektyvna ekonomika. – 2016. – №5.

7. Lir V. E. *Enerhonzalezhnist Ukrainy: dosiahnennia ta perspektyvy* [Ukraine's energy independence: achievements and prospects] / V. E. Lir // *Ekonomika i prohnozuvannia*. – 2016. – №2. – P. 110–131.
8. Manaienko I. M. *Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv elektroenerhetyky: monohrafiia* [Investment support of innovative development of electricity industry enterprises] / I. M. Manaienko. – K. : NTUU «KPI», 2016. – 157 p.
9. Mykytenko V. V. *Formuvannia kompleksnoi systemy upravlinnia enerhoefektyvnosti u haluziakh promyslovosti* [Formation of an integrated system of energy efficiency management in the branches of industry]: monohrafiia / V. V. Mykytenko. – K. : Instytut ekonomiky NAN Ukrainy, «EksOb», 2004. – 336 p.
10. Shydlovskiy A. K. *Rozvytok palyvno-enerhetychnoho kompleksu shliakhom yoho modernizatsii* [Development of the fuel and energy complex through its modernization] / *Materialy naukovopraktychnoi konferentsii «Utverdzhennia innovatsiinoi modeli rozvytku ekonomiky Ukrainy»*, Kyiv, 2003 r. – P. 17–21.
11. New Energy Outlook 2018, available at: <https://about.bnef.com/new-energy-outlook/>
12. *Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini* [About priority directions of innovative activity in Ukraine]: *Zakon Ukrainy* vid 08.09.2011 № 3715-VI, red. vid 05.12.2012 // *Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»*/ VR Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>
13. *Postanova KМУ vid 28 hrudnia 2016 roku № 1056 «Deiaki pytannia vyznachennia serednostrokovykh priorytetnykh napriamiv innovatsiinoi diialnosti zahalnodержavnogo rivnia na 2017–2021 roky»* [Resolution of KМУ from December, 28, 2016 № 1056 «Some questions of determination of medium-term priority directions of innovative activity of common-state level on 2017–2021»] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP161056.ht ml
14. Kvasha T. K. *Praktika vukorystannia doslidno-analitychnoi platformy «Derwent Innovation» na prykladi galuzi «Vodopostachannia ta vodovivedennia»* [The practice of using Derwent Innovation research and analytical platform on the example of the water supply and wastewater industry] / T. K. Kvasha // *Materialy KhVII Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Pobudova informatsiynoho suspilstva: resursy i tekhnolohii»*, 27 veresnia 2018, Kyiv: DNU «Ukrainskyi instytut naukovotekhnichnoi ekspertyzy ta informatsii» (st. Antonovich, 180). – P. 27–35.

ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИКИ В МИРЕ И УКРАИНЕ

*Т. К. Кваша, заведующая отделом, Л. В. Рожкова, заведующая сектором,
ГНУ «Украинский институт научно-технической экспертизы и информации»*

В статье представлена методика отбора перспективных направлений инновационного развития на примере энергетического сектора. Внимание акцентируется на том, что формирование перечня наиболее актуальных в мире направлений для исследований и разработок, их дальнейшее сопоставление с возможностями науки и бизнеса в Украине позволит более эффективно использовать бюджетные средства на науку и инновации, что в свою очередь будет способствовать экономическому росту.

Новизна данного подхода заключается в сочетании библиометрического метода прогнозирования и метода патентного анализа. При этом в основу исследования было положено использование инструментов международной базы научных публикаций «Web of Science» и патентной базы «Derwent Innovation». Обе базы имеют встроенные возможности поиска, анализа и управления информацией.

В процессе применения библиометрического метода были отобраны публикации по избранной тематике, осуществлено их анализ. Как результат, выделены наиболее перспективные научные направления учитывая темпы роста количества публикаций и цитирований.

Используя инструментарий патентной базы «Derwent Innovation», в частности, патентное картирование, проведен патентный анализ и выбраны перспективные / передовые мировые технологические тренды в соответствии с темпами роста патентования и цвета расположение на ландшафтной карте.

Полученные результаты были сопоставлены с приоритетными направлениями инновационной деятельности общегосударственного уровня, которые утверждены в Украине, с целью поиска соответствия между ними.

Выявлено, что в энергетическом секторе уровень соответствия украинских инновационных приоритетных направлений общегосударственного уровня мировым научным и тех-

нологическим трендам составляет 70% - три приоритета соответствуют прорывным мировым направлениям, два - перспективным направлениям, два - популярным, но неперспективным.

Указано на необходимость пересмотра ныне действующих в Украине приоритетных направлений в области энергетики и приведения их в соответствие с передовыми мировыми тенденциями развития науки и технологий.

Ключевые слова: энергетика, приоритетные направления, инновации, библиометрия, патентный анализ, исследовательский фронт, патентная активность, технологические тренды, патентный ландшафт.

UPCOMING TRENDS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENERGY SECTOR IN THE WORLD AND UKRAINE

*T. K. Kvasha, Head of Department, L. V. Rozhkova, Head of the Sector,
SSO «Ukrainian Institute of Scientific and Technical Expertise and Information»*

The methodology of selecting upcoming trends of innovation development is presented on the example of energy sector. Attention is focused on the fact that listing of the most relevant research and development areas in the world and their further comparison with the possibilities of science and business in Ukraine will make it possible to use budget funds for science and innovation more efficiently, which in turn will contribute to economic growth.

The novelty of this approach is in combining the bibliometric prediction method and the patent analysis method. At the same time, the research was based on the use of instruments of the international database of scientific publications «Web of Science» and the patent database «Derwent Innovation». Both databases have built-in capabilities for searching, analyzing and managing information.

In the process of using the bibliometric method, publications on the chosen topic were selected, their analysis was carried out. As a result, the most perspective scientific areas were outlined taking into account the growth rates of publications and the citation level.

Using the «Derwent Innovation» patent toolkit, in particular, patent mapping, there was conducted a patent analysis and selected perspective/advanced world technological trends in accordance with the growth rate of patenting and the color of the location on the landscape map. The obtained results were compared with the priority areas of innovation activity on the national level, which were approved in Ukraine, in order to find the correspondence between them.

It was revealed that in the energy sector the level of compliance of Ukrainian innovation priority areas of the national level to the world scientific and technological trends is 70% – three priorities correspond to breakthrough world areas, two – to perspective areas, two – to popular, but not to prospective. There was pointed out the need to revise the current priorities in Ukraine in the field of energy and bring them in line with the advanced global trends of the development of science and technology.

Keywords: energy, priority areas, innovations, bibliometrics, patent analysis, research front, patent activity, technological trends, patent landscape.

Надійшла до редакції 1.09.18 р.

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

*С. О. Геращенко, к. е. н., доцент, М. Б. Колотило, студентка,
НТУ «Дніпровська політехніка», gerashchenko75@gmail.com*

У статті проаналізовано стан економіки України та проведено дослідження рівня економічної безпеки за 2011–2017 роки. Відповідно в статті визначаються основні показники та рівень економічної безпеки за період, що розглядається. Визначено основні проблеми в розрізі окремих складових рівня економічної безпеки країни.

Забезпечення економічної безпеки розглядається як один із найважливіших пріоритетів розвитку національної економіки, особливо в умовах глобалізації. Побудова ефективної системи забезпечення економічної безпеки представляє собою одну з найважливіших проблем функціонування будь-якої країни. При цьому, оцінка ефективності діяльності такої системи є неможливою без визначення рівня економічної безпеки.

Для забезпечення стабільного економічного розвитку першочерговими завданнями є усунення загроз економічній безпеці країни. Загрози економічній безпеці України – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ та чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері.

Питання забезпечення економічної безпеки характеризується найвищим рівнем актуальності та пріоритетності і є вирішальним фактором стабільного розвитку економіки, що дає змогу істотно мінімізувати ймовірність реалізації загроз національним інтересам і національній безпеці держави. Проблемність економічної безпеки в умовах подальшої глобалізації набуває статусу найвищого пріоритету в державній політиці. Виняткове значення вона має при аргументації прийняття політичних рішень. Науково-концептуальні засади про економічну безпеку забезпечують формування відповідної політики на рівні держави чи суб'єктів нижчих організаційних рівнів.

Зазначене актуалізує необхідність постійного моніторингу та кількісного оцінювання рівня економічної безпеки держави в цілому та за його основними складовими, що дозволить своєчасно проводити аналіз стану економічної безпеки країни та розробку ефективних засобів і методів покращення національної безпеки в цілому. Запропоновано орієнтири для економічної та соціальної політики держави, спрямовані на забезпечення сталого розвитку країни та відповідно підвищення рівня економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, показники економічної безпеки, рівень економічної безпеки, загрози економічній безпеці України.

Постановка проблеми. В сучасних умовах для нашої країни найбільш актуальною проблемою є визначення факторів, які несуть загрозу економічній незалежності, стабільності та забезпечення економічної безпеки подальшого розвитку. Безпека є передумовою життєдіяльності та розвитку людини, суспільства і держави. Економічна безпека є вагомим складовою національної безпеки, від якої залежить стан захищеності державної влади, суверенітету, територіальної цілісності, обороноздатності, благопо-

луччя населення. Тому важливо, щоб була надана оцінка стану економічної безпеки та розроблені дієві механізми її забезпечення та регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань економічної безпеки присвячено багато робіт таких українських вчених, як В. М. Андрієнко [1], Д. Д. Буркальцева [2], З. С. Варналій [3], О. А. Кириченко [4], І. І. Яремко [5] та ін., які розвиваючи загальнотеоретичні питання теми,

досліджували її відносно національної економіки України, формували пропозиції щодо структури і системи економічної безпеки.

Не зважаючи на наявність певних досліджень по даній тематиці, в умовах інтеграції країни у світове господарство, проблеми економічної безпеки України залишаються розкритими лише частково, відповідно актуальність проблеми оцінки економічної безпеки країни не знижується, а зростає.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення стану економічної безпеки, виявлення існуючих загроз та перспектив її забезпечення на основі сучасного стану розвитку економіки, оцінка економічної безпеки та визначення основних загроз економічної безпеки за її рівнем.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день гостро постає питання національної безпеки країни та її складових. Національна безпека – це захист і збереження суверенітету держави, її територіальної цілісності, здатність адекватно реагувати на будь-які реальні і потенційні зовнішні та внутрішні загрози. Концепція національної безпеки довгий час мала зовнішню спрямованість, головними її елементами були зовнішньополітична стратегія, дипломатична практика, військово-силове забезпечення. На сучасному етапі ринкова економіка стала одним з головних засобів, за допомогою якого держави намагаються організувати міжнародний поділ праці на свою користь. Тому, важливою складовою національної безпеки стає економічна безпека. У сучасному світі велике місце в політиці держав займають питання, що стосуються умов торгівлі, потоку ресурсів – капіталів, технологій, товарів. Економічна безпека – це стан національної економіки, який характеризується ефективним контролем з боку державних структур і підтриманням її на обґрунтовано прийнятному рівні.

Стійкість і стабільність національної економіки передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, стримування дестабілізуючих чинників.

Здатність до саморозвитку і прогресу означає спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні інтереси, ство-

рювати сприятливий інвестиційно-інноваційний клімат, розвивати інтелектуальний потенціал.

Економіка, яка постійно розвивається, здатна протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам. Надійність та ефективність економічних пропорцій, вертикальних та горизонтальних зв'язків, дозволяє пом'якшити наслідки дестабілізуючих процесів.

Об'єктами економічної безпеки є держава, суспільство, громадяни, підприємства, установи та організації, території, окремі складові економічної безпеки. Основним суб'єктом економічної безпеки виступає держава, яка здійснює свої функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Економічної безпеки можна досягти тоді, коли ступінь залежності країни від інших держав, а також ступінь загострення внутрішньополітичної, соціально-економічної та екологічної ситуації не перевищує межі, за якою втрачається національна суверенітет, послаблюється економічний потенціал, суттєво знижуються рівень і якість життя громадян. Нехтування економічною безпекою може призвести до катастрофічних наслідків: руйнації внутрішнього виробництва, витіснення з внутрішнього ринку вітчизняних товаровиробників, банкрутств підприємств, підриву системи життєзабезпечення нації. Основними характеристиками національної безпеки держави є економічна незалежність, стабільність національної економіки, здатність до розвитку.

Показники економічної безпеки – це найбільш значущі параметри, що дають загальне уявлення про стан економічної системи в цілому, її стійкість і мобільність. Найважливіші показники внутрішньої економічної безпеки класифікуються в межах підсистем національної економіки, яка являє собою органічну єдність продуктивних сил, виробничих відносин та господарського механізму і до них відносяться:

– показники економічного зростання (обсяги виробництва і зростання ВВП, динаміка і структура національного виробництва і доходу, показники обсягів і темпів промислового та сільськогосподарського виробництва, галузева структура господарства, тіньовий сектор економіки та інші);

– показники, які характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни (наявність та освоєність природних ресурсів, ефективність їх використання, рівень зайнятості і безробіття, наявність виробничих фондів та стан технічної бази виробництва, імпортна залежність економіки, обсяг і структура експорту та інші);

– показники дієвості господарського механізму, його динамічності, адекватності до сучасних умов розвитку, залежності від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит бюджету та державний борг країни, сальдо платіжного балансу, стабільність національної валюти, конкурентоспроможність);

– показники якості життя (ВВП на одну особу населення, мінімальні та середні соціальні стандарти, рівень диференціації доходів, здоров'я і працездатність населення, забезпеченість основних груп населення матеріальними благами та послугами, стан навколишнього середовища, тощо);

Рівень економічної безпеки визначається за станом найбільш вразливого її напрямку, показники якого наближені до критичних значень. І хоча не всі показники мають критичні значення, за допомогою нор-

мативів і аналізу динаміки змін можна робити висновки про загрози розвитку і економічну безпеку.

Формування умов і факторів економічної безпеки повинно забезпечити сприятливе середовище для інвестицій та інновацій, модернізації виробництва, підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності виробництва, тобто здатності економіки до оновлення та економічного зростання.

Забезпечення та контроль над станом економічної безпеки в Україні вимагає розробки стратегії економічної безпеки, показників її стану та ефективні заходи по усуненню загроз зниження економічної безпеки. Першочерговим етапом у цьому процесі є оцінка економічної безпеки країни.

Невід'ємним елементом дослідження економічної безпеки країни є вибір її критерію. Під критерієм економічної безпеки країни розуміються ознака або сума ознак, на підставі яких може бути зроблений висновок про те, чи знаходиться країна в економічній безпеці чи ні. Для дослідження економічної безпеки України скористаємося системою показників, яка наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники стану економічної безпеки України у 2011–2017 роках.

Показники економічної безпеки	Роки						
	2011 ¹	2012 ¹	2013 ¹	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹
ВВП на душу населення, дол. США	3570,8	3856,8	4030,3	3014,6	2115,4	2185,9	2640,3
Обсяг сільського господарства, % від ВВП	8,2	7,8	11,27	12,23	11,9	12,22	12,38
Обсяг обробної промисловості, % від ВВП	11,9	12,38	8,78	10,15	12,05	11,72	10,23
Обсяг інвестицій в основний капітал, млн. грн.	259932	263727,7	249873,4	219419,9	273116,4	359216,1	448461,5
Обсяг інвестицій інозем. походження, млн. дол. США	46293,4	49494,4	53 704,0	40 725,4	36 154,5	37 513,6	39 144,0
Організації, які виконують наукові дослідження, шт.	1255	1208	1143	999	978	969	963
Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, %	12,8	13,6	13,6	12,1	15,2	16,6	14,3
Дохід бюджету, млн. грн.	387 853	432 944	429986	443 983	652 031	782 748	1 016 788
Видатки бюджету, млн. грн.	416 854	492455	505844	523 126	679 871	835 590	1 056 760
Дефіцит (-) профіцит (+) бюджету, млн. грн.	-29 001	-59 511	-63 590	-72030,5	-30898,2	-54 683	-42093,8

Дефіцит бюджету, % до ВВП	-1.75%	-3.60%	-4,37	-4,6	-1,56	-2,29	-1,41
Обсяг зовнішнього боргу, % до ВВП	77.4%	76.8%	77,51	94,61	130,43	122	103,9
Експорт, млн. дол. США	82574,5	82926,6	77553,9	65422,5	47863,7	46229,7	53979
Імпорт, млн. дол. США	88822,4	91367,7	84509,8	60801,8	43039,4	44576,3	55083,3
Сальдо платіжного балансу, млн. дол. США	-2455	-4175	2023	-13307	849	1346	2566
Чисельність населення із середньодуш. еквів. загальн. доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожитк. мінімуму, %	7,8	9	8,3	8,6	6,4	3,8	2,4
Рівень безробіття (за методологією МОП)	8,7	8,2	7,7	9,7	9,5	9,7	9,9
Рівень інфляції, %	100,8	100,6	99,7	112,1	148,7	113,9	114,4
Рівень злочинності (к-ть злочинів на 100 тис. населення), шт.	1136	979	1239	1210	1319	1389	1233

Джерело: побудовано за: [6–9]

Інформація за 2010–2013 роки наведена без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, за 2014–2016 роки – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції, за 2017 рік – без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Проаналізуємо стан економічної безпеки України за період, що розглядається. Якщо розглядати рівень економічної безпеки України за окремими складовими, то також слід відзначити негативну тенденцію до зменшення переважної більшості складових. Так, наприклад, спостерігаємо негативну тенденцію ВВП, що є головним індикатором розвитку національної економіки, за яким вимірюються обсяги виробництва. Аналіз динаміки ВВП свідчить про те, що економіка країни упродовж останніх років знаходилась

в умовах спаду, а зміни реального ВВП мали від'ємні значення. Після незначного підйому рівня ВВП на душу населення у 2013 році, спостерігаємо зниження на 25,5% у 2014 році. Причиною різкого зменшення стала політична та економічна криза в країні, воєнний конфлікт на сході країни. У 2015 році показник зменшився на 30% у порівнянні з минулим роком. Незначне підвищення ВВП на душу населення в Україні спостерігалось вже у 2017 році.

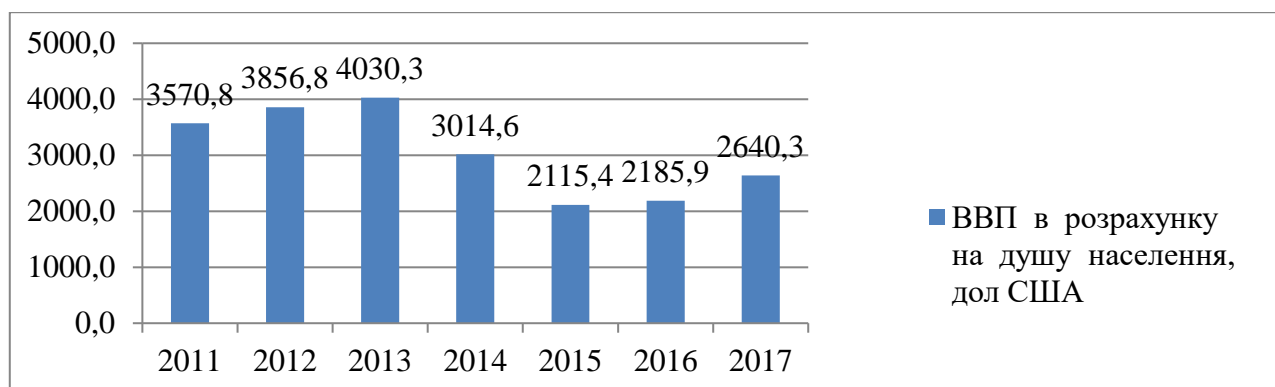

Рис.1. ВВП в розрахунку на душу населення 2011–2017 роках, дол. США.

Джерело: побудовано за:[7]

Слід брати до уваги і таку проблему, як галузева структура національного виробництва. У галузевій структурі промисловості України провідне місце традиційно займала важка промисловість – до 70 %. Її значне переважання над виробництвом товарів масового споживання постійно приводило до проблем із забезпечення населення продукцією легкої і харчової промисловості.

У промисловості України впродовж тривалого періоду не спостерігалось відчутних структурних змін, які могли б ілюструвати реальні процеси системної трансформації виробництва, адекватні вимогам часу та світових трендів розвитку.

За останні роки в усіх галузях промисловості відбулося значне скорочення виробництва продукції, найбільше – у машинобудуванні, хімічній, легкій промисловості.

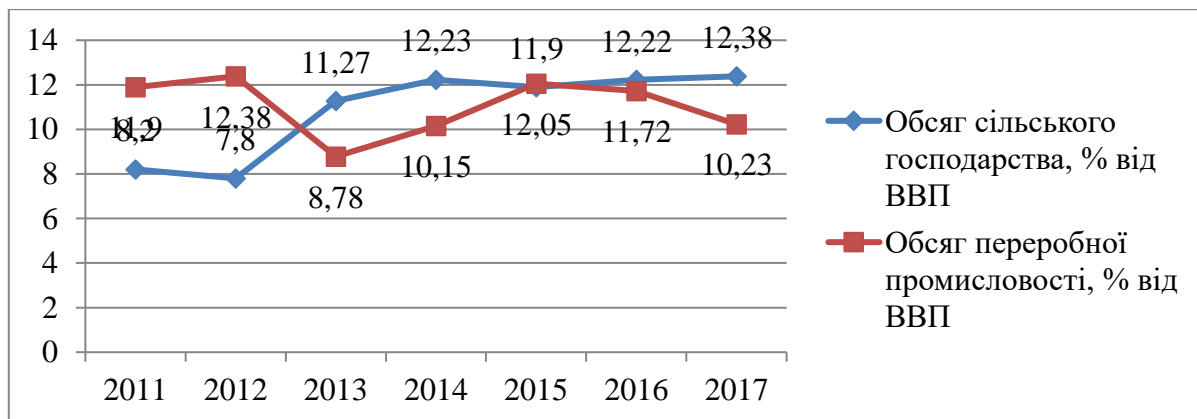

Рис. 2. Обсяг сільського господарства та обробної промисловості України, % від ВВП
Джерело: побудовано за:[6]

Обсяг сільського господарства у структурі ВВП країни упродовж останніх років поступово зростає. У 2016 році він зріс на 0,32%, а у 2017 році ще на 0,16%. Попри певну тенденцію до зростання цього показника, загрозливим є ще факт, освоєності сільськогосподарських земель. В Україні він становить 71,7%, а це перевищує екологічно обґрунтовані межі. В розвинутих країнах цей показник у два рази менший, що ставить під сумнів можливість відміни мораторію на продаж землі саме зараз.

Світовий досвід свідчить про те, що стійкість економічного зростання та економічна безпека держави можливі лише за умови інвестиційного типу розвитку національної економіки. Це означає, що обсяг інвестицій повинен складати 20–25% від ВВП (рівень капіталізації), а рівень зносу основних фондів не повинен перевищувати 30–35%. Загальний обсяг інвестицій по відношенню до ВВП в Україні ще у 2005 році відповідав нормативу рівня капіталізації і становив – 24,3%, в 2010 році – 16,9%. Певна позитивна динаміка спостерігалась з 2010 по 2012 роки, коли знову інвестиції досягли

мінімального значення нормативу капіталізації – 20,1%. У 2013 і 2014 роках відбулось різке падіння капітальних інвестицій до 17,6% і 14,0% відповідно, тобто вони стали значно меншими нормативного рівня капіталізації. Причиною, на наш погляд, є, знову ж таки, кризова ситуація в країні як економічна, так і політична, що знижує інвестиційну привабливість національної економіки для внутрішніх і зовнішніх інвесторів. При цьому, здійснюються капітальні інвестиції, в основному за рахунок власних коштів підприємств і організацій (70,5%), про що свідчить структура джерел фінансування за 2014 рік, за рахунок коштів іноземних інвесторів – 2,6%, а за витратами державного бюджету 1,2%. Така ситуація не сприяє зменшенню імпортозалежності нашої держави.

На сьогоднішній день виникає необхідність істотної активізації інвестиційно-інноваційних процесів. Під фактором інноваційної безпеки пропонуємо розуміти забезпечення сталого процесу створення, використання і поширення нових знань і технологій на основі поєднання науково-технологічного потенціалу країни створення

тим самим передумов стало функціонування і розвитку економічної системи. Кількість організацій, які виконують наукові дослідження в Україні значно зменшилася з 2011 року. Якщо у 2011 році налічувалось 1255 організацій, то у 2017 році залишилося лише 963. Так, у 2014 році кількість наукових організацій зменшилася на 23% у порівнянні з 2013 роком і становила 999. У сучасному світі через брак ресурсів та вимоги якості постійна розробка та впровадження інновацій задля покращення якості, підвищення продуктивності та економії ресурсів виходить на перший план. Саме тому, підтримка наукових організацій, перспективних вчених – це одна з заповорок підвищення рівня економічної безпеки країни в цілому.

Щодо соціальної безпеки, то слід відзначити, що негативний вплив погіршення рівня зайнятості населення, а також скорочення обсягів бюджетного фінансування освіти та охорони здоров'я (що призводить до низького освітнього рівня населення та погіршення фізичного та психологічного здоров'я) на фоні високого рівня бідності. Рівень безробіття (за методологією МОП) в Україні зростає. Якщо, у 2013 році рівень безробіття складав 7,7%, то у 2014 році вже 9,7%, що свідчить про фінансову кризу і скорочення робочих місць. Також варто враховувати, що статистична інформація рівня зайнятості та безробіття не може на 100% відображати реальну ситуацію, адже це тільки ті безробітні, що стоять на обліку. У 2017 році офіційний рівень безробіття склав вже майже 10%.

Відсутність роботи, зниження добробуту населення спричинили ріст злочинності. У 2012 році кількість зареєстрованих злочинів на 100000 населення склала 979 злочинів. У 2013 році кількість злочинів зросла на 26,25% і склала 1239. Найбільша кількість злочинів за розглядуваний період була зафіксована у 2016 році – 1389.

Великий державний борг, дефіцит бюджету, високий рівень інфляції, від'ємне сальдо платіжного балансу, зменшення кількості інвестицій іноземного походження, низький рівень життя населення, недостатня кількість впроваджених інноваційних розробок – саме ці фактори на сьогоднішній

день створюють загрозу для економічної безпеки України.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день досі не існує загально визнаних методів оцінки економічної безпеки, що значно ускладнює аналіз та оцінку економічної безпеки країни та подальшу розробку методів забезпечення національної безпеки.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз економічних показників за 2011–2017 роки свідчить про наступне:

1) економіка країни тривалий час з 2014 по 2017 роки знаходилась у стані глибокої економічної кризи, що стала загрозою економічній і національній безпеці;

2) Україна із індустриальної держави на початок 1990-х років перетворилася на аграрну і сировинну державу на кінець 2017 року;

3) обсяг інвестицій в оновлення основного капіталу є вкрай незадовільним, особливо звертає на увагу суттєве зниження обсягів іноземних інвестицій на кінець досліджуваного періоду у порівнянні з величиною на початок досліджуваного періоду;

4) має місце відсутність інвестиційно-інноваційної спрямованості розвитку економіки, оскільки має місце суттєве зменшення як кількості організацій, що виконують наукові дослідження, так і суттєве зниження кількості підприємств, що впроваджували інновації. Останнє пов'язане з негативним фінансуванням науки і освіти з державного бюджету, який як показують дані таблиці 1, є постійно дефіцитним на протязі 2011–2017 років;

4) проблеми з зовнішньоекономічною діяльністю держави. Так у більшості років маємо від'ємне сальдо платіжного балансу, особливо звертає на увагу негативне сальдо 2014 року, яке склало більше 13 млрд. дол., і призвело до рекордного зменшення золотовалютних резервів країни на 12,4 млрд. дол. і, відповідно, суттєво ослабило стан економічної безпеки країни;

5) спостерігається погіршення соціально-економічної ситуації в країні за рахунок динамічного зростання рівня безробіття та рівня інфляції та, як наслідок, зростання рівня злочинності в країні у досліджуваний період.

Окремо слід сказати про нестабільну політичну ситуацію та воєнний конфлікт на Сході країни і анексію Криму, які призвели до суттєвої втрати ВВП, за оцінками експертів, близько 20%. На нашу думку, постійний моніторинг системи факторів, що складають економічну безпеку держави, визначення вузьких місць та подолання нагальних проблем є дуже важливим.

Основними кроками для підвищення рівня економічної безпеки України є недопущення нецільового використання бюджетних коштів і державних ресурсів; забезпечення пріоритетності у структурі економіки наукомістких галузей та екологічно чистих технологій; створення сприятливого інвестиційного клімату задля збільшення обсягів прямих іноземних інвестицій; зменшення обсягів інфляції та безробіття; контроль за експортно-імпортною діяльністю, суттєве збільшення позитивного сальдо платіжного балансу за рахунок зростання імпорту; подолання соціальних проблем та підвищення рівня життя населення, забезпечення зростання ВВП на душу населення; створення більш ефективної системи медичного обслуговування; забезпечення комплексних заходів щодо захисту та розвитку науково-технологічного потенціалу.

На сьогоднішній день забезпечення здатності економіки задовольнити потреби суспільства та інноваційного розвитку економіки, включно з конкурентоздатністю її продукції – є основою економічної безпеки держави та головним вектором політичного керівництва держави.

Література

1. Андрієнко В. М. Методи управління ризиками в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/na_uk_konf/konf_22_04_2016.pdf
2. Буркальцева Д. Д. Інституціональна безпека економічної безпеки України: монографія / Д. Д. Буркальцева. – К.: Знання України, 2012. – 347 с
3. Варналій З. С. Детермінанти державної політики забезпечення економічної безпеки підприємництва в Україні – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_22_04_2016.pdf– (Ukrainiansource)
4. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: монографія / О. А.

Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев та ін. – К.: Ун-т економіки та права «КРОК», 2008. – 403 с.

5. Яремко І. І. Економічна безпека як складова національної безпеки держави. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/22426/1/43-Yaremko-74-75.pdf>. – (Ukrainiansource)

6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

7. Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.minfin.com.ua

8. Офіційний сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/content. Загол. з екрану. – Мов. укр.

9. Сайт Національного Банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208301>.

References

1. Andrienko V. M. *Metody upravlinnya ryzykamy v systemi ekonomichnoyi bezpeky subektiv hospodarskoyi diyalnosti* [Methods of risk management in the system of economic security of economic entities] / V. M. Andrienko – [Electronic resource]. – Access mode: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/na_uk_konf/konf_22_04_2016.pdf
2. Burkultseva D. D. *Instytutsionalne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy: monohrafiya* [Institutional provision of economic security of Ukraine: monograph] / D. D. Burkultseva. – K.: Knowledge of Ukraine, 2012. – 347 p
3. Varnaliy Z. S. *Determinanty derzhavnoyi polityky zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryemnytstva v Ukraini* [Determinants of the state policy of providing economic security of entrepreneurship in Ukraine] – [Electronic resource]. – Access mode: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/konf_22_04_2016.pdf– (Ukrainiansource)
4. Kirichenko O. A. *Problemy upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu subektiv hospodaryuvannya: monohrafiya* [Problems of management of economic safety of subjects of management: monograph] / O. A. Kirichenko, V. S. Sidak, S. M. Laptev and others. – K.: Un. Of Economics and Law «KROK», 2008. – 403 p.
5. Yaremko I. I. *Ekonomichna bezpeka yak skladova natsionalnoyi bezpeky derzhavy*. [Economic security as a component of national security of the state] / I. I. Yaremko. – [Electronic resource]. – Access mode: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/22426/1/43-Yaremko-74-75.pdf> – (Ukrainiansource)
6. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine] [Electronic resource] – Access mode: www.ukrstat.gov.ua.
7. *Sayt Ministerstva finansiv Ukrainy* [Website of the Ministry of Finance of Ukraine] [Electronic resource] – Mode of access: www.minfin.com.ua
8. *Ofitsiynny sayt Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen pry Prezydentovi Ukrainy* [Official site of the National Institute for Strategic

Studies under the President of Ukraine]. [Electronic resource]. – Access mode: www.niss.gov.ua/content..
The head from the screen.

9. *Sayt Natsionalnoho Banku Ukrainy* [Website of the National Bank of Ukraine]. [Electronic resource]. – Access mode: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=19208301>

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ: АНАЛИЗ И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

*С. А. Геращенко, к. э. н., доцент, М. Б. Колотило, студентка,
НТУ «Днепропетровская политехника»*

В статье проанализировано состояние экономики Украины и проведено исследование уровня ее экономической безопасности за 2011–2017 гг. Определены основные показатели и уровень экономической безопасности за рассматриваемый период, а также выявлены основные проблемы в разрезе отдельных составляющих уровня экономической безопасности страны. Обеспечение экономической безопасности рассматривается как один из важнейших приоритетов развития национальной экономики, особенно в условиях глобализации. Построение эффективной системы обеспечения экономической безопасности представляет собой одну из важнейших проблем функционирования любой страны. При этом оценка эффективности деятельности такой системы невозможна без определения уровня экономической безопасности.

Для обеспечения стабильного экономического развития первоочередными задачами являются устранение угроз экономической безопасности страны, которые являются совокупностью имеющихся и возможных явлений и факторов, создающих опасность для реализации национальных интересов в экономической сфере. Вопрос обеспечения экономической безопасности характеризуется высоким уровнем актуальности и приоритетности и является решающим фактором стабильного развития экономики, что позволяет существенно минимизировать вероятность реализации угроз национальным интересам и национальной безопасности государства. Проблемы экономической безопасности в условиях дальнейшей глобализации приобретают наивысший приоритет в государственной политике. Исключительное значение они имеют при аргументации принятия политических решений. Научно-концептуальные положения об экономической безопасности обеспечивают формирование соответствующей политики на уровне государства или субъектов низших организационных уровней.

Сказанное актуализирует необходимость постоянного мониторинга и количественной оценки уровня экономической безопасности государства в целом и по его основным составляющим, что позволит своевременно проводить анализ экономической безопасности страны и разработку эффективных средств и методов улучшения национальной безопасности в целом. Предложены ориентиры для экономической и социальной политики государства, направленной на обеспечение устойчивого развития страны и соответственно повышения уровня экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, национальная безопасность, показатели экономической безопасности, уровень экономической безопасности, угрозы экономической безопасности Украины.

ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE: ANALYSIS AND MODERN TRENDS

*S. A. Gerashchenko, Ph. D (Econ), Associate Professor,
M. B. Kolotylo, student, NTU «Dnipro Polytechnic»*

The state of the economy of Ukraine is analyzed and the level of economic security for 2011–2017 is studied. Accordingly, the main indicators and the level of economic security are defined for the period. The main problems in the context of individual components of the level of economic security of the country are identified.

Ensuring economic security is considered as one of the most important priorities for the development of the national economy, especially in the context of globalization. Building an effective system of ensuring economic security is one of the most important problems in the functioning of any country. At the same time, the assessment of the effectiveness of such a system is impossible without determining the level of economic security.

In order to ensure stable economic development, the priority tasks are the elimination of threats to the economic security of the country. Threats to the economic security of Ukraine are a combination of existing and possible phenomena and factors that create a danger to the realization of national interests in the economic sphere.

The issue of ensuring economic security is characterized by a high level of relevance and priority and is a decisive factor in the stable development of the economy, which makes it possible to significantly minimize the likelihood of threats to the national interests and national security of the state. The problems of economic security in the context of further globalization acquire the highest priority in public policy. They are of exceptional importance in substantiating political decision-making. Scientific conceptual statements about economic security ensure the formation of appropriate policies at the level of the state or subjects of lower organizational levels.

Thus, the need for continuous monitoring and quantitative assessment of the level of economic security of the state as a whole and its main components is stressed. This will allow timely analysis of the country's economic security and the development of effective means and methods for improving national security as a whole.

Guidelines for the economic and social policies of the state are proposed, aimed at ensuring the sustainable development of the country and, accordingly, increasing the level of economic security.

Keywords: economic security, national security, indicators of economic security, threats to the economic security of Ukraine.

Надійшла до редакції 28.08.18 р.

УДК 330.8.339.375+330.3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ ПРЕДМЕТІВ АНТИКВАРІАТУ ТА КОЛЕКЦІОНУВАННЯ

*В. В. Чорнобаєв, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»,
docentdnepr@gmail.com*

У статті досліджено особливості розвитку підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування в Україні. Показано, що проблема поширення підприємницької діяльності на даному ринку ускладнюється тим, що ні на законодавчому, ні на науковому рівні вона повною мірою не визначена та носить фрагментарний характер, а також не є пріоритетною у вітчизняній економічній науці. Виявлено особливості підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування, проведено аналіз його функціонування з погляду комерційної та некомерційної діяльності. Показано, що процеси розвитку даного сегменту ринкової економіки України є одним із важливих інституціональних факторів, за допомогою якого можна оцінити динаміку добробуту суспільства. Встановлено, що діяльність суб'єктів на ринку предметів антикваріату та колекціонування в сучасних умовах залежить від механізмів саморегулювання ринку. Виявлено, що державне регулювання цієї діяльності досить слабо спрямовано на вихід антикварного бізнесу із тіньового сектору.

На основі дослідження теоретичних підходів виокремлено два основних напрями такої діяльності: комерційну та некомерційну. Аналіз стану світового та вітчизняного ринку предметів антикваріату та колекціонування виявив перспективи розвитку комерційної діяльності та довів її високу рентабельність. У процесі дослідження некомерційного напрямку обґрунтовано необхідність виконання суб'єктами підприємницької діяльності функції по збереженню та популяризації культурних цінностей, котрі пов'язані із історією та розвитком нашої держави. Для створення своєї власної справи у сфері малого бізнесу запропоновано розвиток діяльності через надання посередницьких послуг на ринку предметів антикваріату та колекціонування.

Ключові слова: антикваріат, ринок антикваріату, антикварний аукціон, підприємницька діяльність, предмети антикваріату та колекціонування.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що за роки незалежності в Україні зроблені значні кроки у становленні підприємництва і формуванні організаційних засад здійснення підприємницької діяльності, рівень розвитку підприємницького сектору залишається достатньо низьким. Останнім часом на розвиток підприємництва в Україні значно впливала неефективна система оподаткування, ліцензування підприємницької діяльності та реєстрації суб'єктів підприємництва, кількість і тривалість перевірок суб'єктів підприємництва контролюючими органами та нестабільне економічно-політичне середовище.

Наукові дослідження виокремлюють багатогранність впливу підприємницької діяльності на позитивні зрушення в економіці. Ці зрушення можуть стосуватися і вирішення проблем зайнятості, і пожвавлення окремих секторів економіки, опанування нових ринків тощо. Необхідність розвитку підприємництва, підприємницьких структур, інфраструктури та інституційного забезпечення підприємницької діяльності не викликає сумнівів. Про це свідчить і практика економічної діяльності провідних економічно розвинутих країн світу, досвід становлення та розвитку економіки країн Європейського Союзу та хоча і нетривалий, але наявний досвід економіки України.

Підприємницька діяльність у країні останнім часом розвивається не достатньо динамічно та її розвиток проходить в різних секторах економіки не стабільними темпами. Найбільш активно розвиток підприємницької діяльності проходить в сфері послуг. Однією з причин цього явища є не тільки недостатній рівень створення умов для ведення малого бізнесу, а і у складності по-

шуку ідеї та започаткуванні своєї власної справи. Також негативно впливають регуляторні обмеження та високий рівень корупції, як і нестабільність умов ведення бізнесу, що приводять із одного боку, до зменшення ефективності підприємницької діяльності, а з іншого – до зростання рівня її тінізації.

Водночас, загальні параметри розвитку малого підприємництва ще не відповідають можливостям та потребам української економіки. За кількістю малих підприємств у розрахунку на 10 тис. наявного населення Україна все ще значно відстає від країн Центральної та Східної Європи. Потрібні цілеспрямовані зусилля держави, приватних структур, щоб наростити відсутні параметри малого підприємництва, створити десятки тисяч нових робочих місць та забезпечити зміцнення фінансово-кредитного розвитку малого підприємництва, запровадити ефективні кредитно-гарантійні механізми мікрокредитування суб'єктів малого бізнесу, залучити на прийнятних умовах іноземні кредитні ресурси для фінансування малого підприємництва, фінансувати підприємців-початківців [1].

Особливої актуальності це питання набуває в умовах глобалізації, яка багатогранно впливає на міжнародну та національну економічну безпеку. Малі підприємства є невід'ємною частиною соціально-економічної країни. Вони забезпечують необхідну мобільність виробництва в умовах ринку, поглиблення спеціалізації й широкий розвиток кооперації виробництва, без яких немислима його висока ефективність. Це позитивно впливає на динамічність господарського розвитку й зростання національної економіки. Велике значення має здатність малих підприємств розширювати сферу до-

повнення праці, створювати нові можливості не тільки для працевлаштування, й насамперед для підприємницької діяльності населення й використання вільних виробничих можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне осмислення проблем, пов'язаних як з дослідженням сутності поняття «антикваріат», так і особливостям ведення підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування, на жаль, не є пріоритетними у вітчизняній економічній науці.

У науковій економічній літературі можна зустріти лише поодинокі випадки звернення дослідників до даної тематики. Як приклад, приведемо роботу Калашникової О. В., в якій автором запропонована низка заходів з методики атрибуції та експертизи предметів історичного та культурного значення [2]. Артюх Т. М. займається питаннями експертної оцінки та стану збереження культурно-мистецьких цінностей і антикваріату [3]. Власова І. В. розглядає характеристики об'єктів мистецтва загалом та антикваріату зокрема як альтернативного інвестиційного активу, а також досліджує привабливість такого ринку для здійснення інвестицій [4] тощо.

Однак у науковій літературі не накопичено достатньої кількості результативних досліджень, які б стали основою для теоретичного обґрунтування формування дійового конкурентного середовища на ринку предметів антикваріату і колекціонування та виведення такої підприємницької діяльності із тіньового сектору економіки.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є аналіз стану та перспектив поширення та розвитку підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні розвиток підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування в національній економіці відбувається під впливом дії ринкових механізмів попиту та пропозиції, без участі держави як регулятора такої діяльності. Тому більшість підприємців даного ринку працюють у тіньовому секторі економіки та не бачать перспектив легалізації своєї діяль-

ності. Незважаючи на те, що розвиток підприємництва сприяє раціоналізації функціонування національної економіки, підвищенні конкурентоспроможності, звільненні від баласту невикористаних або недостатньо використаних ресурсів, найповнішу реалізацію основного потенціалу суспільства – людини. Підприємництво не можна ідеалізувати – це складна, важка праця, яка не кожному під силу; до того ж за певних умов ця діяльність не виключає й експлуатацію, але разом з тим внесок підприємництва у прогрес цивілізації незаперечний. Активізація процесів підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування залежить від ефективності дієвої системи державної політики, яка повинна стимулювати її розвиток.

Головними перевагами малого підприємництва є те, що вони у порівнянні із великими та середніми підприємствами: більш оперативно реагують на кон'юнктурні коливання економіки; коригують структуру економіки відповідно до змін у структурі смаків, потреб, уподобань тощо; розширюють межі економічної свободи, керуючись у своїй діяльності економічною доцільністю, а не рішеннями управлінських кооперативних чи державних органів; забезпечують розвиток конкуренції; сприяють послабленню монополізму; створюють додаткові робочі місця; насичують ринок товарами та послугами за відсутності великих стартових капіталів; швидко відшкодовують витрати і відновлюють здатність заново інвестувати; та є основою для формування середнього класу [5].

Основними завданнями, що вирішуються на початку кожної підприємницької діяльності, є:

- 1) вибір сфери та масштабів діяльності;
- 2) вибір місце розташування підприємства, фірми;
- 3) вибір форми підприємницької діяльності і назви фірми;
- 4) фінансування та інвестування [6].

Становлення малого підприємництва (власне як і будь-якого іншого) розпочинається з формулювання та реалізації ідеї щодо предмету ведення такої підприємницької діяльності. Проте, у малого бізнесу, на відміну від середнього та великого, існує безліч альтернативних варіантів використання ре-

сурсів, що знаходяться у власності. Яскравим прикладом є квартира на першому поверсі багатоповерхового будинку, особливо якщо вона виходить на «червону лінію». Самий простий варіант, який не потребує підприємницьких здібностей – це здача квартири на умовах оренди, інший – переведення її у комерційну нерухомість, потім передача в оренду іншим підприємцям. Але за умови бажання реалізувати у повній мірі підприємницькі здібності, свою здатність до самостійної праці шляхом самостійної, на власний ризик діяльності з метою отримання прибутку. Перед підприємцем відкривається безліч альтернативних варіантів ведення підприємницької діяльності, як то: відкриття торговельного магазину (одяг, взуття, продукти, тощо), побутове обслуговування населення, бізнес у сфері громадського харчування, та безліч інших бізнес-ідей.

Як і в будь-якому іншому виді діяльності, в підприємстві існує свого роду розподіл праці. Виділяють такі види підприємства: промислове, торгове, кредитне. Найбільш привабливим за простотою створення та найменш витратним для започаткування своєї власної справи є торгове підприємство, котре пов'язане з доведенням продукту від виробника до споживача. В торговому підприємстві використовуються два види операцій: комісійні та комерційні. Комісійні операції здійснюються від імені клієнта та за його рахунок, а доход підприємця складають комісійні – відсоток від вартості угоди. Комерційні – здійснюються підприємцем від свого імені і за власний рахунок, доход формується як різниця між ціною продажу і ціною купівлі.

Одним із таких найперспективніших і найприбутковіших видів торгової підприємницької діяльності є антикварний бізнес. Підприємницька діяльність у сфері антикваріату та предметів колекціонування – порівняно новий вид бізнесу, який з кожним роком стає все більш популярним. Для України зазначений вид бізнесу вже не є новим, але не достатньо поширеним, також не треба забувати, що такий вид підприємницької діяльності в Україні більшою частиною знаходиться у тіншовому секторі.

Незважаючи на це кількість суб'єктів

ринку предметів антикваріату та колекціонування постійно збільшується. Самий популярний серед професіоналів та аматорів колекціонерів інтернет-аукціон України Violity, котрий почав свою роботу в 2005 році та за цей час встиг зарекомендувати себе, як авторитетний партнер для тих, хто воліє вивчати історію і накопичувати її чудові надбання своїми силами, та для тих, хто хоче буквально доторкнутися до старовини. Станом на 2016 рік кількість активних користувачів досягла майже 20 тисяч [7], а на кінець 2018 року число користувачів котрі на теперішній час скористалися послугами аукціону дорівнювало більше 240 000, і це не межа. Простий математичний розрахунок показує, що кількість суб'єктів даного ринку збільшилась у 12 разів майже за два роки. Такий приріст за останній час, можна пояснити тим, що невисока вартість предметів антикваріату в Україні дозволяє придбати його людині не тільки із середнім рівнем доходу. Надалі, зі збільшенням ціни, антикварну річ можна продати, перетворивши, таким чином, звичайне захоплення не тільки в інвестування фінансових коштів в умовах економічної нестабільності, а й можливості отримання додаткового доходу.

Кожен із підприємців хоч раз в житті обмірковував створення такого власного бізнесу, завдяки якому не тільки б отримав фінансову незалежність та прибуток, а також, щоб такий би напрям бізнесу приносив моральне та духовне задоволення. Зрозуміло, що прибутковий власний бізнес пов'язаний з великою відповідальністю і хорошою організацією, а також вимагає посвячення усього вільного часу і здійснення початкових капіталовкладень. На практиці більшості підприємців початківців не завжди любима справа, котра обирається, як напрям малого бізнесу є рентабельним. Такий ризик присутній в кожному напрямі підприємницької діяльності, яка розпочинається, однак добре обдуманий та розрахований бізнес, має великі шанси отримати успіх – головну мету підприємницької діяльності – прибуток.

Сьогодні існуюча структура вітчизняного ринку предметів антикваріату та предметів колекціонування представлена антикварними магазинами, антикварними сало-

нами, аукціонами, інтернет-аукціонами, стихійними (так званими «блошиними») ринками, скупниками різного непотрібу та дилерами (посередниками). Тому постає логічне питання, які перспективи розвитку посередницького бізнесу у сфері антикваріату в Україні.

Завдяки економічній кризі, в усьому світі підвищився інтерес до предметів антикваріату та колекціонування, що має в своїй основі пошук можливої альтернативи цінностям, які мали до недавнього часу виняткове застосування в якості надійних джерел вкладення капіталу – нерухомість, золото, банківські вклади тощо. Обіг цього ринку, за різними джерелами, перевищує \$70 млрд. Не маючи можливості перевірити коректність цієї величини, прийmemo її на віру. Єдиного погляду на розподіл потужностей цього ринку по різних країнах світу також немає. Але на першому місці в різних джерелах завжди США, на другому або Китай, або Велика Британія, потім Франція і т. д. Для прикладу: тільки ринок нумізматики та супутніх товарів для колекціонування в США, за різними оцінками, становить \$3 млрд. Внесок України в обсяг світового ринку торгівлі культурними цінностями значно скромніший – за оцінками різних років, це \$300–500 млн. [8].

Якщо звернутися до статистичних даних, то Україна займає 53 місце в світі за обсягами експорту. У 2016 році наша країна експортувала товарів та послуг на 35,1 млрд. дол. США та імпортувала на 37,8 млрд. дол. США, внаслідок чого негативний торговий баланс становив 2,776 млрд. дол. США. У 2016 році ВВП України склав 93,3 млрд. доларів, а його розрахунок на душу населення склав 8,27 тисячі доларів.

У структурі експорту із України продовжують домінувати сировинні товари – насіння олій (\$ 3.44В), пшениця (\$ 2.37В), кукурудза (\$ 2.26В), напівфабрикати з чавуну (\$ 2.1В) та залізна руда (\$ 1.92В). Найбільш суттєві статті імпорту нашої країни – це «Рафінована нафта» (3,3 млрд. дол. США), упаковані ліки (1,37 млрд. дол. США), автомобілі (1,24 млрд. дол. США), брикети з вугіллям (1,11 млрд. дол. США) та нафтогаз (964 млн. дол. США) [9].

На жаль вітчизняні офіційні джерела не вважають доцільним наводити статистичну інформацію щодо предметів антикваріату та колекціонування. Проте, аналіз світових інформаційних джерел дозволяє відслідковувати кількісні показники зовнішньої торгівлі на даному ринку (див. табл. 1).

Аналіз даних таблиці 1 свідчить, що зовнішньоекономічна торгівля антикваріатом та предметами колекціонування в Україні знаходиться на досить низькому рівні у порівнянні із іншими країнами, а її частка на світовому ринку є незначною. Слід звернути увагу на те, що протягом років незалежного розвитку Україна має стійку негативну тенденцію до скорочення кількості колекціонерів та людей котрі можуть дозволити мати таке хобі. Головною причиною є те, підприємницька діяльність розвивається у тіньовому секторі економіки.

Підтвердженням інформації, того що ринок торгівлі предметами антикваріату та колекціонування в Україні активно розвивається є наступна офіційна інформація із річних звітів про діяльність Національного банку України. Так, у 2016 році Національний банк реалізував на внутрішньому ринку 1,13 млн. шт. пам'ятних монет на суму 170 млн. грн. та 14,3 тис. шт. інвестиційних монет на загальну суму 61,9 млн. грн.. Обсяг експорту подібної продукції склав: 55 530 пам'ятних та інвестиційних монет на суму 659,8 тис. євро і 250,7 тис. дол. США.

У 2017 році Національний банк реалізував майже 1,2 млн. шт. пам'ятних монет на загальну суму 106,2 млн. грн., у тому числі монет із золота – 830 шт., срібла – 47,3 тис. шт., нейзильберу – 1,2 млн. шт. Реалізовано майже 15,9 тис. шт. інвестиційних монет на загальну суму 82,6 млн. грн., у тому числі із золота – 5,2 тис. шт., зі срібла – 10,7 тис. шт. Плановий показник доходу від продажу пам'ятних монет і сувенірної продукції за 2017 рік виконано на 140% і становить 196,4 млн. грн. [10].

Наведені данні доводять, що розвиток та поширення підприємницької діяльності із торгівлі предметами антикваріату та колекціонування можна вважати одним із перспективних напрямів розвитку малого бізнесу у національній економіці.

Світовий обсяг торгівлі предметами антикваріату та колекціонування в 2016 р.

№	Країна	Антикваріат		Предмети колекціонування	
		Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
1	Україна	\$13к	\$497к	\$432к	\$498к
2	Сполучене королівство	\$547М	\$382М	\$101М	\$95,9М
3	Франція	\$320М	\$66,9М	\$79,5М	\$31,7М
4	Італія	\$182М	\$10,8М	\$19,5М	\$10,6М
5	Швейцарія	\$132М	\$168М	\$92,4М	\$125М
6	Німеччина	\$92,1М	\$27,7М	\$76М	\$68,2М
7	Австрія	\$44,1М	\$30,9М	\$23,5М	\$16М
8	Литва	\$513к	\$627к	\$2,41М	\$2,14М
9	Польща	\$123М	\$836к	\$4,14М	\$6,4М
10	Угорщина	\$3,46М	\$692к	\$647к	\$542к
11	Чехія	\$2,09М	\$805к	\$1,6М	\$9,47М
	Країни Європи	\$1,5В	\$790М	\$482М	\$494М
12	Китай	\$255М	\$74М	\$103М	\$23,9М
13	Гонконг	\$71,1М	\$225М	\$24,3М	\$122М
14	Індія	\$41,8М	\$541к	\$6,17М	\$2,08М
15	Туреччина	\$38,9М	\$5,23М	\$116,5М	\$1,35М
16	Японія	\$47,1М	\$67,6М	\$24,1М	\$23М
17	Ізраїль	\$7,06М	\$1,89М	\$1,47М	\$10,5М
18	США	\$383М	\$1,21В	\$179М	\$254М
19	Мексика	\$11,8М	\$886к	\$3,75М	\$1,7М
20	Канада	\$8,57М	\$17,1М	\$34,4М	\$10,1М
	Світовий ринок	\$2,61В	\$2,61В	\$1,02В	\$1,02В

Джерело: складено за [9].

Тому формування сприятливого конкурентного середовища та створення сприятливих умов для зменшення долі тіньових операцій в цій сфері є об'єктивною необхідністю.

Також однією особливістю функціонування ринку предметів антикваріату та колекціонування є сильний вплив «ефекту Веблена». Це явище характерне для багатих верств населення. Товари для цього класу цінуються за тим, наскільки володіння ними відрізняє людину від інших споживачів. Таке демонстративне споживання вважається підтвердженням успіху й змушує середні прошарки населення імітувати поведінку багатих [11]. Таким чином престижне споживання буде створювати додатковий попит на предмети антикваріату та колекціонування.

Сьогодні купівля предметів антикваріату та колекціонування є не тільки модним

напрямом альтернативного інвестування, а й можливістю збереження заощаджень в умовах економічної й особливо політичної нестабільності в країні. Таким чином буде підвищуватися попит на послуги торговельних посередників на цьому ринку та сприяти підвищенню рентабельності такої підприємницької діяльності. Сучасний аналіз ринку антикваріату та предметів колекціонування засвідчує його інституціональний розвиток по всьому світу. Відбувається розвиток як традиційних майданчиків, таких як аукціонні доми, антикварні магазини, ярмарки тощо, так і з'являються нові інститути – біржі, інвестиційні фонди художніх цінностей. Спостерігається активне долучення до інформаційних технологій: торги переходять на електронні майданчики в мережі Інтернет, відбувається глобалізація ринку.

Якщо звернутись до правових засад підприємницької діяльності на ринку пред-

метів антикваріату та колекціонування, то сучасне вітчизняне законодавство визначає, що суб'єктами господарювання на ринку антикваріату вважаються господарські організації (юридичні особи, державні, комунальні та інші підприємства) та фізичні особи, котрі займаються виробництвом, реалізацією, придбанням товарів/робіт/послуг чи іншою господарською діяльністю [12].

Відповідно до Господарського кодексу України виокремлюють :

- комерційну діяльність (має на меті одержання прибутку);
- некомерційну діяльність (одержання прибутку не є головним завданням, одержаний прибуток використовується для продовження діяльності).

Сьогодні підприємництво розглядається в двох аспектах: економічному і юридичному. Економічна сутність підприємництва полягає в тому, що це певний вид господарювання, де основним суб'єктом є підприємець, який раціонально комбінує фактори виробництва, на інноваційній основі та на власний ризик організовує та управляє виробництвом з метою отримання підприємницького доходу. Підприємництво є мистецтвом ділової активності, тому воно відрізняється за змістом і формами, за багатьма параметрами особливостей, індивідуальною діяльністю підприємця. Юридичний аспект підприємництва представлений у законодавчій базі, зокрема у Господарському кодексі воно визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [13]. Держава створює політико-правове середовище, яке створює умови і правила діяльності для розвитку підприємництва і захищає національного виробника від нечесної конкуренції. Держава регулює підприємництво через нормативно-правові, організаційні (реєстрація, ліцензування, акредитація) й економічні важелі (податки, платежі, акцизи, кредитування, інвестиції та інші). Правова політика держави у сфері підприємництва в Україні має базуватися на конституційному визначенні загальнонаціональної мети: побудові суверенної, демокра-

тичної, соціальної, правової держави. Ця політика повинна якнайбільше сприяти підвищенню господарської активності суб'єктів підприємницької діяльності, забезпечувати створення умов для стабільного та необмеженого розвитку підприємництва і насамперед малого і середнього бізнесу [14].

Підприємницька діяльність в Україні регулюється низькою законодавчих актів:

- Господарський кодекс України;
- Закон України «Про власність»;
- Закон України «Про господарські товариства»;
- Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців»;
- Закон України «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності»;
- Закон України «Про ліцензування»;
- Закон України «Про засади регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та інші.

Також підприємницька діяльність, як вид у сфері антикваріату та предметів колекціонування регулюється Правилами торгівлі антикварними речами, що затверджені Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства культури і мистецтв України від 29 грудня 2001 року N 322/795 де і визначено перелік антикварних речей. Правила роз'яснюють, що антикварні речі – це культурні цінності як об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення, підлягають збереженню, відтворенню та охороні і створені понад 50 років тому, у тому числі:

а) предмети і документи, що пов'язані з розвитком суспільства та держави, історією науки, мистецтва і техніки, а також з життям і діяльністю видатних осіб, державних, політичних і громадських діячів;

б) художні твори, у тому числі:

– це оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, картини та малюнки повністю ручної роботи на будь-якій основі та з будь-яких матеріалів;

– оригінальні художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів;

– гравюри, естампи, літографії та їх оригінальні друковані форми, твори декора-

тивно-прикладного мистецтва, у тому числі виробу традиційних народних промислів та інші художні вироби зі скла, кераміки, дерева, металу, кістки, тканини та інших матеріалів;

в) складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

г) рідкісні рукописи, друковані видання і документальні пам'ятки, у том числі інкунабули та інші видання, що являють собою історичну, художню, наукову та культурну цінність;

г) архівні документи, включаючи кіно-, фото-, фотодокументи;

д) унікальні та рідкісні музичні інструменти;

е) старовинні монети та інші предмети колекціонування [15].

Також у пункті 1.3 Правил торгівлі антикварними речами зазначено, що роздрібний продаж антикварних речей здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності, у тому числі через спеціалізовані комісійні магазини, спеціалізовані відділи (секції) комісійних магазинів, спеціалізовані комісійні відділи (секції) магазинів з універсальним асортиментом непродовольчих товарів, а також на аукціонах.

Відносини на ринку антикварних цінностей виникають на національному та міжнародному рівнях. На національному рівні вони формують національну систему ринку антикваріату, яка включає в себе відносини в середині країни, їх інституціональні форми, складну структуру і організацію діяльності, що визначаються національним законодавством і міжнародними актами, розгалужену сукупність інфраструктурних підрозділів, що забезпечують її функціонування. Сюди відносять діяльність щорічних ярмарків, антикварних магазинів чи пропозицію товарів безпосередньо через аукціони.

Головним завданням ринку антикваріату є організація діяльності, яка здійснюється через аукціони, виставки-продажі, антикварні лавки, що забезпечує реалізацію товарів, регулювання капіталу, послуг та інших видів міжнародної діяльності, створення сприятливих умов для розвитку даного ринку.

Світовий ринок антикваріату є специфічним, бо він має справу з одинарним товаром: кількість старовинних речей залишається незмінною, навіть якщо попит на них зростає. При цьому ціни регулюються не тільки попиту, а й модою, і не в останню чергу – особистими пристрастями колекціонерів.

Щодо доцільності ведення комерційної підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування, а також отримання високої норми прибутку від такої діяльності можна навести наступний приклад. 25 вересня 2018 Національний банк України випустив пам'ятну монету номінальною вартістю 5 гривень «100-річчя випуску перших поштових марок України», ціна реалізації якої була 61 грн.[10]. Майже увесь тираж даної монети, окрім продажу через сервіс «On-line замовлення» нумізматичної продукції, котра надається Національним банком опинилася на руках перекупників. За аналізом продажів спеціалізованих інтернет-аукціонів Violity, Newauction та UNC.UA можна стверджувати, що продати її за ціною від 100 грн. до 140 грн. можливо без особливих зусиль [16,17,18]. Норма прибутку у даному випадку сягає від 64 до 129 відсотків. Саме такий розмір прибутку, отриманий за дуже незначний період часу у розрахунку на одиницю авансованих засобів, і стимулює перекупників у виборі такої сфери підприємницької діяльності.

Інший напрям підприємницької діяльності на ринках предметів антикваріату та колекціонування, але не менш значимий є – некомерційна діяльність (одержання прибутку не є головним завданням, одержаний прибуток використовується для продовження діяльності). Як відомо, одне із головних призначень предметів антикваріату та колекціонування полягає у їх інформаційно-демонстраційному функціонуванні з метою задоволення духовних потреб людей.

Одними з пріоритетних національних інтересів України є розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу [19]. Провідну роль у реалізації цих інтересів відіграють суб'єкти соціально-культурної сфери. Соціально-культурну сферу доцільно розглядати як таку, що формує світогляд людини, орієн-

тує її на діяльність, спрямовану на розвиток і самореалізацію власного потенціалу. Традиційно оцінюється не тільки прямий внесок соціально-культурної сфери в розвиток економіки певних територій, але і її вплив на вирішення проблем зайнятості населення, зниження рівня бідності та злочинності; аналізується її зв'язок з системою освіти, формуванням людського капіталу тощо.

Складна соціально-економічна ситуація, що склалась в Україні протягом останнього часу, впливає не тільки на матеріальний стан населення, але й супроводжується певним падінням загального рівня культурної освіченості населення та примітивізацією його естетичних смаків і вподобань, що несе в собі нові загрози для соціальної та національної безпеки України. У сучасному світі детермінанти конкурентоспроможності країн світу зміщуються в бік етичних, духовно-моральних орієнтирів, оскільки саме вони служать фактором розвитку, на відміну від матеріально-утилітарних цінностей, які призводять до соціальної та культурної деградації. Традиції, цінності, звичаї безпосередньо впливають на розвиток економіки держави, а інтелектуальний і культурний розвиток, ціннісні орієнтації, обумовлюють мотиви досягнення цілей національного господарського розвитку. Самоідентифікація людини, передача з покоління в покоління культурних, духовних, моральних цінностей стають головними цілями та завданнями національного відродження [20].

Занепад культурної сфери неминуче призведе до духовної деградації людини, що негативно вплине на розвиток трудового потенціалу України, стане причиною погіршення якості ділової етики та культури спілкування в соціально-економічному середовищі країни. Тому складовою частиною соціально-культурної сфери може стати підприємницька діяльність на ринку предметів антикваріату та колекціонування. Така діяльність буде відігравати провідну роль, передусім, у розвитку духовно-морального потенціалу суспільства, його трудових ресурсів, поширенні кращих культурних, мистецьких, освітніх досягнень, а у подальшому опосередковано це призведе до створення сприятливих умов розвитку національної економіки.

Суб'єкти сфери культури, як специфічні суб'єкти господарських відносин, завжди були покликані вирішувати одну з найважливіших завдань суспільства – розвиток його духовного потенціалу (сукупність якостей, що визначають можливість і межі участі особистості в соціальній, політичній та економічній діяльності) за допомогою поширення кращих культурних і мистецьких досягнень. Діяльність суб'єктів сфери культури у багатьох своїх прикладах не орієнтована на отримання прибутку та є складним процесом поєднання виробничих функцій, притаманних установам матеріального виробництва, і культурних, мистецьких, естетичних функцій, пов'язаних із наданням споживачеві унікального, інноваційного продукту, споживання якого має сприяти задоволенню соціально-культурних потреб людини.

Економічна доцільність сучасного ринку пригнічує значущість суб'єктів соціально-культурної сфери. За роки незалежності в Україні становище суб'єктів соціально-культурної сфери суттєво змінилось. Вони опинились у нових, специфічних, не завжди сприятливих для себе умовах економічного розвитку, та значна їх частина взагалі ризикує зникнути з українського ринку. Суб'єкти соціально-культурної сфери належать до найменш захищеної частини конкурентного середовища економіки ринкового типу. Це обумовило загострення ряду соціально-економічних проблем, які гальмують процес ефективного розвитку суб'єктів сфери культури як частини соціально-культурної сфери держави, на яку покладено вирішальну роль у справі формування духовного розвитку та трудового потенціалу нації. Водночас, культура суспільства, його соціальний розвиток визнаються державою як важливий чинник національної безпеки.

Видатний український науковець О. В. Богомолець, зазначає, що сьогодні українське суспільство переживає кризу національної ідентичності. Великою мірою вона зумовлена колізіями історичного розвитку, які поступово призвели до утвердження відмінних цивілізаційних й аксіологічних орієнтацій українського суспільства. Подолання соціальної деструкції та збереження національної ідентичності потребує форму-

вання надзвичайно вираженої символічної політики особливо у тих випадках, коли йдеться про колективну пам'ять. В українській історії, є цілий ряд подій та образів, які надзвичайно неоднозначно сприймаються у різних українських регіонах, а тому можуть слугувати засобами для маніпуляції суспільної свідомістю, і, як показує досвід, навіть призводити до фрагментації державних кордонів. Водночас, залишаються і ті, які, виявляючи різноманіття етнографічної своєрідності українського соціуму, експлікують Україну як єдиний культурний осяг – контекст, крізь призму якого українці дивляться на світ. Дослідження українського культурного простору з метою формування національного контексту міжкультурної та міжетнічної взаємодії, актуалізує вивчення різноманітних аспектів української матеріальної та духовної культури.

Особливого ж значення набуває повернення до культурної скарбниці українського народу тих культурних феноменів, котрі, залишаючись поза увагою наукової спільноти та широкого українського загалу, не отримали належного місця у колективній пам'яті народу. Великою мірою це було зумовлено у підсумку забування, котре стало одним із найбільш ефективних механізмів широко використовуваною у ХХ ст. щодо України політики етніциду, котра відкрила шлях для територіальної та культурної експансії з боку інших народів [21].

Звичайно можна стверджувати, що всім цим займаються музеї та інші установи котрі виконують функції збереження та захисту культурних цінностей. Але таке питання треба віднести до площини дискусії «хто є найбільш ефективним управлінцем – Держава або приватний підприємець»? На думку автора, предмет антикваріату та колекціонування куплених-проданих за допомогою антикварного магазину, салону, інтернет-аукціону, навіть на звичайному стихійному ринку – завжди отримує нового власника. Такий власник, завжди спочатку буде цінити цей предмет, бережно зберігати, хвалитися перед друзями та родичами, а потім отримуючи більшу інформацію, вивчаючи історію своєї рідної країни, створювати велику приватну колекцію.

Як провідники у суспільство моральних і духовних цінностей, такі власники великих приватних колекцій, будуть сприяти розвитку гуманітарних цінностей, загальноприйнятих норм поведінки, етики, залучати та знайомити суспільство із досягненнями вітчизняного та зарубіжного культурного надбання. Приватний сектор у сучасних соціально-економічних умовах нашої країни, майже прийняв на себе функції по збереженню та популяризації культурних цінностей, котрі пов'язані із історією та розвитком нашої держави. Аналізуючи сучасне становище суб'єктів сфери культури в національній економіці України, можна відзначити таке: сфера фінансується за «залишковим» принципом, у суспільстві знівельована роль подібних установ, державою сфера залишена наодинці з умовами ринкової економіки, що практично прирікає багато суб'єктів не на розвиток, а на виживання чи загибель в умовах ринку.

Тому найбільш прогресивні суб'єкти підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування, поступово відходять від тієї вихідної установки, згідно якої єдина мета бізнесу – це одержання прибутку. Вони розуміють, що окрім цього бізнес покликаний оздоровити суспільство, в межах якого він здійснюється, тобто бізнес не тільки наділений економічною місією, але і несе соціальну відповідальність. Представники антикварного бізнесу мають чітко усвідомлювати, що практика соціальної відповідальності сприяє довгостроковій рентабельності та конкурентоспроможності.

Висновки. Вкладення в предмети антикваріату мають інвестиційну привабливість у розвинених країнах світу та стають все поширенішими і в Україні. Це є більш вигідна довгострокова інвестиція, ніж банківський депозит, й менш ризикова. Інтерес до такого виду активів буде тільки зростати, особливо тому, що ринок предметів антикваріату та колекціонування в Україні ще знаходиться на стадії формування та активно починає розвиватися.

Необхідно зазначити, що попит на послуги посередницької підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування у найближчій час буде

збільшуватися. В умовах невисокого рівня реальних доходів населення України, буде існувати потенційна можливість отримати додатковий дохід шляхом продажу зайвої речі у домогосподарстві, отриманої у спадщину або іншим законним засобом і котра є предметом антикваріату. Тому подальший розвиток підприємництва буде гарантовано беззбитковим, та враховуючи послуги із експертної оцінки предметів антикваріату та колекціонування безумовно рентабельним.

Треба зазначити, що до головних факторів, що стримують процес розвитку не тільки малого бізнесу в Україні, а особливо підприємницької діяльності на ринку предметів антикваріату та колекціонування слід віднести наступні:

- велика кількість контролюючих органів, як державного так і місцевого значення;
- недосконалість законодавства у сфері обігу предметів антикваріату та культурних цінностей;
- високі ставки за кредитами на створення та розвиток бізнесу;
- відсутність стимулювання та підтримки державою підприємницької діяльності;
- наявність великої кількості операцій із купівлі-продажу предметів антикваріату та колекціонування у тіньовому секторі економіки України.

Також, основні сучасні параметри ринку антикваріату та предметів колекціонування залежать не тільки від внутрішнього попиту та пропозиції, а й від цілої низки макроекономічних показників: загального стану економіки країни, купівельної спроможності населення, стану банківської системи, фінансового стану держави, стабільності національної валюти тощо. У правовому аспекті важливим фактором є рівень лібералізації законодавства, зокрема податкового та митного. Правові та загальноекономічні чинники перебувають у тісному взаємозв'язку, проблеми функціонування ринку предметів антикваріату та колекціонування потрібно вирішувати комплексно та систематично.

Така політика дасть змогу залучити до колекціонування широкі верстви населення, зокрема молодь. Як кожна справа, організація функціонування прозорого ринку антик-

варіату та предметів колекціонування в Україні супроводжується багатьма труднощами і проблемами. Але поступово накопичений досвід та висвітлення у наукових дослідженнях дають підставу розраховувати на успіх та з оптимізмом дивитися на майбутнє вітчизняного ринку антикваріату.

Література

1. Осецький В. Л. Підприємницькі ризики та їх страхування в економіці України [Електронний ресурс] / Валерій Леонідович Осецький // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Економіка. – 2006. – Вип. 81–82. – С. 34–36. Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Business_risks_and_their_insurance_in_the_economy_of_Ukraine_14656.pdf
2. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей: Підручник – К. : Знання, 2006. – 479 с.
3. Артюх Т. М. Шляхи покращення експертної оцінки та стану збереження культурно-мистецьких цінностей і антикваріату [Електронний ресурс] / Т. М. Артюх, В. Ю. Могілевський // Сучасні проблеми товарознавства: зб. наук. праць КНТЕУ. – К. : КНТЕУ, 2001. – С. 23–28. – Режим доступу: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/5847>
4. Власова І. В. Арт-інвестиції як альтернативний напрям інвестування / І. В. Власова, І. В. Делєх // Фінансовий простір. – 2016. – № 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1601/16vivani.pdf>
5. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / за ред. В. Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – 9-те вид., доповн. – К. : Знання, 2014. – 710 с.
6. Економічний словник-довідник За ред. С. В. Мочерного. – Київ : Феміна, 1995. – 368 с.
7. Чорнобаєв В. В. Особливості ринку антикваріату в Україні / Економічний вісник Національного гірничого університету. – 2016. – № 2. – С. 34–41.
8. Платонов Б. О. Колекціонування культурних цінностей : курс лекцій [Електронний ресурс] / Б. О. Платонов. – К. : НАКККиМ, 2016. – 108 с.; – Режим доступу: http://www.afo.com.ua/doc/Boris_Platonov_Collecting_Cultural_Property.pdf
9. The Observatory of Economic Complexity – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/>
10. Офіційний сайт Національного банку України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://beta.bank.gov.ua/admin/uploads/article/A_report_2016.pdf?v=4
11. Історія економічних учень: навч. пос. / В. В. Волощенко, Г. М. Пилипенко, Ю. І. Пилипенко; За ред. Г. М. Пилипенко. – Д. : Національний гірничий університет, 2008. – 222 с.

12. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]: Верховна рада України від 16.01.2003 №436-IV редакція від 25.11.2014. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/436-15.
13. Господарський кодекс України: чинне законодавство із змінами і доповненнями на 2 вересня. – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 160 с., ст. 42
14. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь. / за заг. ред. В. М. Гейця [та інш.] К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
15. Про затвердження Правил торгівлі антикварними речами. Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства культури і мистецтв України від 29 грудня 2001 року N 322/795. [Електронний ресурс] / – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0058-02>.
16. Інтернет аукціон Violyty / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://auction.violity.com/search/view/query/>.
17. Інтернет аукціон Newauction / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://newauction.com.ua/listing/offer/search>
18. Інтернет аукціон Unc.ua / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://unc.ua/auction?search=search>
19. Закон України «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
20. Задорожний Г. Ценностная конкурентоспособность как новая стадия международной конкуренции / Г. Задорожний, А. Москвина // Соціальна економіка: Науковий журнал. №1 /Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 106–133.
21. Богомолец О. В. Феномен української домашньої ікони [Електронний ресурс]: дисертація доктора філософських наук: спец. 09.00.12 «українознавство (філософські науки)» / Богомолец Ольга Вадимівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, – Київ, 2018 – 498 с. – Режим доступу: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/385/dis_Bogomolets%20O.V._new.pdf

References

- Osetskyy V. L. *Pidpryyemnytski ryzyky ta yikh strakhuvannya v ekonomitsi Ukrayiny* [Business risks and their insurance in the Ukrainian economy] / [Elektronnyy resurs] / Valeriy Leonidovych Osetskyy // Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – Ekonomika. – 2006. – Vyp. 81–82. – P. 34–36. – Rezhym dostupu: http://papers.univ.kiev.ua/ekonomika/articles/Business_risks_and_their_insurance_in_the_economy_of_Ukraine_14656.pdf
- Osnovy mystetstvovnavchoyi ekspertyzy ta vartisnoyi otsinky kulturnykh tsinnostey* [Fundamentals of art criticism and valuation of cultural values the basis of art criticism and valuation of cultural values] : Pidruchnyk – K. : Znannya, 2006. – 479 p.
- Artyukh T. M. *Shlyakhy pokrashhennya ekspertnoyi otsinky ta stanu zberezheniya kulturno-mystetskykh tsinnostey i antykvaryatu* [Ways to improve the expert assessment and preservation of cultural and artistic values and antiques] / [Elektronnyy resurs] / T. M. Artyukh, V. Yu. Mogilevskyy // Suchasni problemy tovaroznavstva: zb. nauk. Prats. KNTEU.– K. : KNTEU, 2001. – P. 23–28. – Rezhym dostupu: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/5847>
- Vlasova I. V. *Art-investytsiyi yak alternatyvnyy napryam investuvannya* [Art investment as an alternative investment direction] / I. V. Vlasova, I. V. Delekh // Finansovyy prostir. – 2016. – № 1. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1601/16vivani.pdf>
- Ekonomichna teoriya: Politekonomiya* [Economic Theory: Political Economy] : Pidruchnyk / za red. V. D. Bazylevycha; Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. — 9-te vyd., dopovn. — K. : Znannya, 2014. — 710 s.
- Ekonomichnyy slovnyk-dovidnyk* [Economic Dictionary-Directory] Za red. S. V. Mochernogo . – Kyiv : Femina, 1995. – 368 p.
- Chornobayev V. V. *Osoblyvosti rynku antykvaryatu v Ukrayini* [Features of the antique market in Ukraine] / Ekonomichnyy visnyk Natsionalnogo girnychogo universytetu. – 2016. – № 2. – P. 34–41.
- Platonov B. O. *Kolektsionuvannya kulturnykh tsinnostey : kurs lektsiy* [Collections of cultural values: a course of lectures] / [Elektronnyy resurs] / B. O. Platonov. – K. : NAKKKiM, 2016. – 108 p. – Rezhym dostupu: http://www.afo.com.ua/doc/Boris_Platonov_Collecting_Cultural_Property.pdf
- The Observatory of Economic Complexity* – [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/>
- Ofitsiynyy sayt Natsionalnogo banku Ukrayiny* [Official site of the National Bank of Ukraine] – [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu: https://beta.bank.gov.ua/admin_uploads/article/A_report_2016.pdf?v=4
- Istoriya ekonomichnykh uchen* [History of Economic Thought]: navch. pos. / V. V. Voloshenyuk, G. M. Pylypenko, Yu. I. Pylypenko; Za red.. G. M. Pylypenko. – D. : Natsionalnyy girnychy universytet, 2008. – 222 p.
- Gospodarskyi kodeks Ukrayiny* [Economic Code of Ukraine] / [Elektronnyy resurs]: Verkhovna Rada Ukrayiny vid 16.01.2003 #436-IVredakciya vid 25.11.2014. – Rezhym dostupu: zakon.rada.gov.ua/go/436-15.
- Gospodarskyi kodeks Ukrayiny: chynne zakonodavstvo iz zminamy i dopovnennyamy na 2 veresnya* [Economic Code of Ukraine: current legislation with amendments and supplements on September 2]. – K. : Alerta ; CzUL, 2011. – 160 p., st. 42.
- Sotsialno-ekonomichnyy stan Ukrayiny: naslidky dlya narodu ta derzhavy: natsionalna dopovid* [Socio-economic state of Ukraine: implications for the people and the state: a national report] / za zag. red. V. M. Geytsya [ta insh.] – K. : NVCz NBUV, 2009. – 687 p.
- Pro zatverdzhennya Pravyt torgivli antykvarnymy rechamy* [On Approval of the Rules of Trade in Antique Articles]. Nakaz Ministerstva

ekonomiky ta z pytan` yevropeyskoyi integratsiyi Ukrainy, Ministerstva kultury i mystetstv Ukrainy` vid 29 grudnya 2001 roku № 322/795. [Elektronnyy resurs] / – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0058-02>.

16. *Internet auktsion Violity* [Online auction Violity] / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://auction.violity.com/search/view/query/>.

17. *Internet auktsion Newauksion* [Online auction Newauksion] / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://newauksion.com.ua/listing/offer/search>

18. *Internet auktsion Unc.ua* [Online auction Unc.ua] / [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://unc.ua/auction?search=search>

19. *Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky` Ukrainy»* [Law of Ukraine «On the Fundamentals of National Security of Ukraine»] / [Elektronnyy resurs]. — Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua>

20. Zadorozhnyy G. *Tsennostnaya konkurentosposobnost kak novaya stadiya mezhdunarodnoy konkurentsii`* [Valuable competitiveness as a new stage of international competition] / G. Zadorozhnyy, A. Moskvina // *Social`na ekonomika: Naukovyy zhurnal. №1 /Kharkivskyy natsionalnyy universytet imeni V. N. Karazina. – Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, 2010. –P. 106–133.*

21. Bogomolets` O. V. *Fenomen ukrayinskoyi domashnoyi ikony`* [The phenomenon of Ukrainian home icon] / [Elektronnyy resurs]: dysertatsiya doktora filosofskiykh nauk: spets. 09.00.12 «ukrayino-znavstvo (filosofski nauky)» / Bogomolets` Olga Vadymivna; Kyivskyy nacionalnyy universytet imeni Tarasa Shevchenka, – Kyiv, 2018 – 498 p. — Rezhym dostupu: http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/385/dis_Bogomolets%20O.V._new.pdf

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА РЫНКЕ ПРЕДМЕТОВ АНТИКВАРИАТА И КОЛЛЕКЦИОНИРОВАНИЯ

В. В. Чернобаев, к. э. н., доцент, НТУ «Днепровская политехника»

В статье исследованы особенности развития предпринимательской деятельности на рынке предметов антиквариата и коллекционирования в Украине. Показано, что проблема распространения предпринимательской деятельности на данном рынке осложняется тем, что ни на законодательном, ни научном уровне она достаточно не определена и носит фрагментарный характер, а также не является приоритетной в отечественной экономической науке. Выявлены особенности предпринимательской деятельности на рынке предметов антиквариата и коллекционирования, проведен анализ его функционирования с точки зрения коммерческой и некоммерческой деятельности. Показано, что процессы развития данного сегмента рыночной экономики Украины является одним из важных институциональных факторов, с помощью которого можно оценить динамику благосостояния общества. Установлено, что деятельность субъектов на рынке предметов антиквариата и коллекционирования в современных условиях зависит от механизмов саморегулирования рынка. Выявлено, что государственное регулирование этой деятельности достаточно слабо направлено на выход антикварного бизнеса из теневого сектора.

На основе исследования теоретических подходов выделены два основных направления такой деятельности: коммерческая и некоммерческая. Анализ мирового и отечественного рынка предметов антиквариата и коллекционирования выявил перспективы развития коммерческой деятельности доказал её высокую рентабельность. В процессе исследования некоммерческого направления обоснована необходимость выполнения субъектами предпринимательской деятельности функции по сохранению и популяризации культурных ценностей, которые связаны с историей и развитием нашего государства. Для создания своего собственного дела в сфере малого бизнеса предложено развитие деятельности через предоставление посреднических услуг на рынке предметов антиквариата и коллекционирования.

Ключевые слова: антиквариат, рынок антиквариата, антикварный аукцион, предпринимательская деятельность, предметы антиквариата и коллекционирования.

PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF ENTERPRISE ACTIVITY IN THE MARKET OF ANTIQUES AND COLLECTIBLES

*V. V. Chornobayev, Ph. D (Econ.), Associate Professor,
National Technical University «Dnipro Polytechnic»*

Specifics of the development of entrepreneurial activity in the market of antiques and collectibles in Ukraine are analyzed. It is shown that the problem of the activation of entrepreneurial activity in this market is complicated by the fact that it is not sufficiently defined on the legislative or scientific level, but is fragmentary in nature, not being a priority in the national economics. The specifics of entrepreneurial activity on the market of antiques and collectibles are revealed, the analysis of its functioning from the point of view of commercial and noncommercial activity is conducted. It is shown that the processes of development of such a segment of market economy of Ukraine are one of the important institutional factors that can be used to assess the dynamics of the welfare of a society. It is established that activity of subjects on the market of antiques and collectibles in modern conditions depends on the mechanisms of self-regulation of the market. It has been found that the state regulation of this activity is rather weakly aimed at forcing antique business from the shadow sector.

On the basis of studying theoretical approaches, two main directions of such activity are singled out: commercial and non-commercial. The analysis of global and domestic market of antiques and collectibles has revealed the prospects for the development of commercial activity, as well as has proven its high profitability. In the course of research of non-commercial direction, the necessity for business entities to perform functions on preservation and popularization of cultural values connected with the history and development of our state is substantiated.

It is suggested that in order to create their own business in the sphere of small business, intermediary service in the market of antiques and collectibles is a promising direction.

Keywords: antiques, antiques market, antique auction, entrepreneurial activity, antiques and collectibles.

Надійшла до редакції 20.08.18 р.

УДК 331.102

АЛГОРИТМ ДІАГНОСТИКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ НА РИНКУ ПРАЦІ (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ)

*Т. М. Черкавська, к. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка», t.cherkav@gmail.com,
Н. О. Поліщук, к. е. н., доцент, Дон НТУ, economu@meta.ua*

В статті розглядається сучасний ринок праці в Україні, який має значний вплив на розвиток економічної системи країни. Даний ринок здійснює функції, що формують та забезпечують ефективне використання трудового потенціалу країни, а також впливають на його динамічне зростання. Аналізуються наступні функції ринку праці: регулювання оптимальності співвідношення попиту і пропозиції робочої сили на ринку; встановлення відповідності кваліфікаційних характеристик працівників вимогам, що надаються до посад, на які ці пошукувачі претендують; запобігання перенасиченню ринку спеціалістами обмежених груп, особливо невиробничого спрямування тощо.

Неоднозначний вплив соціальних процесів на ринок праці, з одного боку, потребує, активізації діяльності держави з управління ринком, з іншого, призводить до підвищення складності задач його управління. Це вимагає необхідності перегляду і удосконалення існуючих методів, інструментів і процедур управління.

© 2018. S. A. Gerashchenko, M. B. Kolotylo. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is properly cited.

На підставі аналізу визначено місце діагностики в системі управління соціальними та гендерними процесами на регіональному ринку праці. Одним з ефективних методів діагностики розглядається експрес-діагностика, яка дозволяє виявляти рівень дискримінації жіночої праці на основі системи індикаторів.

Запропонована система індикаторів аналізу ступеня гендерної дискримінації на ринку праці. Така система індикаторів дозволить кількісно оцінити та діагностувати ті соціальні сфери, які залишалися абстрактними та не мали кількісної оцінки, що в умовах економічної практики призводило до формування неефективної політики забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків на ринку праці.

Ключові слова: об'єкт, діагностика, система індикаторів, норма, ринок праці, фактори, гендерний аналіз, дискримінація.

Постановка проблеми. Ринок праці має значний вплив на розвиток економічної системи країни, адже він здійснює функції, що формують та забезпечують ефективне використання трудового потенціалу країни, а також впливають на його динамічний розвиток. Функції ринку праці полягають в тому, щоб регулювати: оптимальність співвідношення попиту і пропозиції робочої сили на ринку; відповідність кваліфікаційних характеристик працівників вимогам, що надаються до посад, на які ці пошукувачі претендують; заходи щодо запобігання перенасичення ринку спеціалістами обмежених груп, особливо невиробничого спрямування тощо.

Сучасний ринок праці в Україні функціонує неефективно. Можливо, це викликано досить нетривалим періодом його функціонування та проблемами сьогодення. Але структура ринку потребує негайної оптимізації для забезпечення запобігання кризовим явищам. Будь-які диспропорції і незбалансованість у функціонуванні регіональних ринків праці неминуче призводять до зниження рівня і якості життя населення. Це свідчить про те, що процеси, які протікають в ринковому середовищі, носять соціальний характер. Неоднозначний вплив соціальних процесів на ринок праці потребує, з одного боку, активізації діяльності держави з управління регіональними ринками праці, з іншого, призводить до підвищення складності задач управління. Їх ускладнення в свою чергу викликає необхідність перегляду і удосконалення існуючих методів, інструментів і процедур управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуалізацію соціальних процесів, вивчення їх та взаємодії у просторі ринку праці розроблено Бойковим В. [1], Зайцевою

К. [2], Лібановою Е. М. [6], Онікієнко В. [8], Нугасовою М. А. [10]. Теорії сегментації ринку праці і дискримінуючих чинників при наймі на роботу наведено у працях Мельника Т. [7], Петрової І [9]. До проблем діагностики регіональних ринків праці проявляли інтерес зарубіжні та українські вчені, серед них можна назвати Коваленко Н. [4], Кетову Н. П. [3], Кузнецову О. [5], Фінагіну О. [11] та інших.

Однією з важливих задач управління соціальними процесами на регіональному ринку праці, що потребують удосконалення методів рішення, є задача ідентифікації відхилень у функціонуванні регіонального ринку праці під впливом соціальних процесів від заданого рівня. Дана задача може бути вирішена в рамках системи діагностики соціальних процесів регіональних ринків праці.

Необхідність виокремлення діагностики в рамках дослідження у сфері управління соціальними процесами регіонального ринку праці в окремий блок процедур з власними теоретичним та методичним апаратом, на думку авторів, обумовлена: динамічністю соціальних процесів в ринковому середовищі; необхідністю визначення ступеня впливу соціальних процесів на регіональний ринок праці за сучасних умов соціалізації; ускладненням ринкової системи, що досліджується; прискоренням темпів змін ринкового середовища; підвищенням взаємозалежності та взаємообумовленості різних соціальних процесів.

Формулювання мети статті. Головною метою роботи є створення цілісної картини стану соціальних процесів та регіональних ринків праці, а також визначення пріоритетів політики зайнятості населення у певному регіоні. Функціональною задачею

діагностики соціальних процесів регіональних ринків праці є розпізнавання та ідентифікація їх впливу на ринок з метою виявлення: стабілізуючих та дестабілізуючих факторів; відхилень від норми соціальних та економічних показників ринкового середовища; напрямів ефективного управління соціальними процесами регіонального ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діагностика в економіці займається ідентифікацією відхилень, що виникають у процесі функціонування або розвитку об'єкту дослідження. Ключовими поняттями діагностики в економіці є об'єкт діагностики, стан об'єкта, система індикаторів, діагноз, норма. Місце діагностики в системі управління соціальними процесами на регіональному ринку праці можна охарактеризувати наступним чином: діагностика готує інформацію для прийняття рішень з проблемних питань соціального відтворення; діагностика дає відповідь на питання, які дестабілізуючі фактори соціального характеру ускладнюють процеси ефективного формування та функціонування ринку праці; виявляє можливі напрями стабілізації та розвитку ринку праці з урахуванням особливостей соціальних процесів в його середовищі.

Результатом діагностики соціальних процесів регіонального ринку праці є діагноз – висновок про стан об'єкта (ступінь впливу соціальних процесів на ринок праці).

У зв'язку із вищенаведеним виявляється за доцільне розробити алгоритм (комплексної) загальної діагностики впливу соціальних процесів на стан регіонального ринку праці.

Для забезпечення керованості гендерних процесів ринку праці регіон потребує безперервного моніторингу їх поточного стану. Автори вважають, що одним з ефективних методів аналізу їх поточного стану на ринку праці є експрес-діагностика. Вона дозволить відобразити діагностику дискримінації жіночої праці, що склалися на регіональному ринку праці.

У даному дослідженні під індикаторами розуміють показники, що мають чіткий логічний зміст, одиниці вимірювання, числове значення і можуть бути достовірно визначені розрахунковим або експертним шляхом.

Узагальнюючим показником оцінки

гендерної дискримінації є трьохсегментний індикатор, що містить наступні агреговані показники: інтегральний показник репрезентації; інтегральний показник оцінки гендерного аспекту розподілу та використання ресурсів; індикатор оцінки задоволеності потреб; та розраховується за формулою:

$$ИГД = \frac{1}{3}(I_{ep} + I_{zpp} + I_{zn}), \quad (1)$$

де I_{ep} – агрегований інтегральний показник оцінки репрезентації,

I_{zpp} – агрегований інтегральний показник оцінки гендерного аспекту розподілу та використання ресурсів;

I_{zn} – агрегований інтегральний показник оцінки задоволеності потреб (гендерний аспект).

Запропонована формула дає узагальнюючу характеристику сучасного впливу гендерних процесів на регіональний ринок праці та дозволяє кількісно оцінити та діагностувати ті сфери, які залишилися загальними та абстрактними і не мали кількісної оцінки в ринковому середовищі.

Агреговані показники представляють узагальнені, синтетичні вимірники, об'єднуючі в одному загальному показнику багато часткових.

Тому інтегральний показник репрезентації складається з індикаторів: оцінки гендерної дискримінації за ознакою статі; гендерної дискримінації за зовнішністю; оцінки гендерної дискримінації, що пов'язана з сімейним станом; гендерної дискримінації за віком; представництва у органах влади та вищих щаблях виконавчої влади; гендерної дискримінації трудової діяльності за шкалою ISCO.

Опишемо методику оцінки кожного з агрегованих показників оцінки репрезентації:

1. Індикатор оцінки гендерної дискримінації за ознакою статі, за зовнішністю, за віком та індикатор оцінки гендерної дискримінації, що пов'язана з сімейним станом розраховуються за формулою:

$$ГД_m = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{K_i^m}{Q_i^m}, \quad (2)$$

де K_i^m – кількість оголошень вакансій і-

ї професії для жінок за m -ю ознакою;

Q_i^m – кількість оголошень вакансій i -ї професії для чоловіків за m -ю ознакою.

Базою досліджень виступили данні зібрані авторами в результаті аналізу: інформації представленої в періодичному друку, що була надана державними центрами зайнятості, оголошень про вакансії на Internet сайтах, дозволили виявити наступне.

Згідно проведених досліджень індикатор оцінки гендерної дискримінації за ознакою статі складає:

$$ГДс = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{K_i^m}{Q_i^m} = \frac{1}{3} \left(\frac{117}{1135} + \frac{1262}{2703} + \frac{197}{861} \right) = 0,27$$

Це свідчить про те, що із загальної кількості оголошень близько 27% містили інформацію щодо бажаної статі працівника – жінки і 73% – чоловіка.

Індикатор оцінки гендерної дискримінації, що пов'язана із сімейним станом ($ГДсс$) складає 0,5, оскільки майже 50% оголошень за дослідженнями авторів містили вакансії, що вказували бажаний сімейний стан тих, хто шукає роботу.

Індикатор гендерної дискримінації за віком ($ГДв$) за дослідженнями авторів також складає близько 0,25. Лише 25% оголошень не містить вимог щодо вікових обмежень за

вакансією.

Індикатор гендерної дискримінації за зовнішністю ($ГДз = 0,2$). Оголошення, що вимагають «привабливу зовнішність» як критерій отримання роботи, створюють сумніву перевагу, що також впливає на ставлення до працівниць. Оголошення, що роблять наголос на особистих якостях, а не на освіті або професійних характеристиках, наводять на думку, що, на відміну від чоловіків, придатність жінок до роботи частково або повністю визначається їх фізичною привабливістю. Так, лише 20% з усієї вибірки оголошень лише не містить вимог щодо зовнішності

2. Індикатор представництва у органах влади та вищих щаблях виконавчої влади розраховується за формулою:

$$I_{os} = \frac{\sum I_n}{n} \quad (3)$$

де I_n – індикатор гендерного співвідношення жінок та чоловіків у n -ому органі влади та вищих щаблях виконавчої влади
 n – кількість органів влади та щаблів виконавчої влади.

Для розрахунку наведеного індикатора доцільно врахувати деталізовані значення індикаторів, що характеризують досягнення гендерної рівності в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Деталізовані значення індикаторів, що характеризують досягнення гендерної рівності в Україні

Індикатори досягнення	2016 рік	Індикатор гендерного співвідношення жінок та чоловіків у n -ому органі влади та вищих щаблях виконавчої влади
1. Гендерного співвідношення серед депутатів Верховної ради (чис. жін./ чис. чол.)	20/80	0,25
2. Гендерного співвідношення серед депутатів місцевих органів влади (чис. жін./ чис. чол.)	44/56	0,79
3. Гендерного співвідношення серед депутатів обласних органів влади (чис. жін./ чис. чол.)	20/80	0,25
4. Гендерного співвідношення серед депутатів районних органів влади (чис. жін./ чис. чол.)	28/72	0,39
5. Гендерного співвідношення серед депутатів міських (обласного значення) органів влади (чис. жін./ чис.чол.)	29/71	0,41
6. Гендерного співвідношення у складі членів Кабінету Міністрів України (чис. жін./ чис. чол.)	20/80	0,25
7. Гендерного співвідношення серед вищих державних службовців (1-2 посадових категорій), (чис. жін./ чис. чол.)	25/75	0,33
Індикатор представництва у органах влади та вищих щаблях виконавчої влади:		$I_{os} = \frac{\sum I_n}{n} = \frac{2,67}{7} = 0,38$

3. Індикатор гендерної дискримінації трудової діяльності за шкалою ISCO пропонуємо розраховувати:

$$I_{mo}^{ISCO} = \frac{1}{n} \sum \frac{D_{ISCO_i}^{ж}}{D_{ISCO_i}^{ч}} \quad (4)$$

де I_{mo}^{ISCO} – індикатор гендерної дискримінації трудової діяльності за шкалою ISCO;
 $D_{ISCO_i}^{ж}$ – відсоток жінок, що зайняті в

сфері трудовою діяльності в і-й групі за шкалою ISCO

$D_{ISCO_i}^{ч}$ – відсоток чоловіків, що зайняті в сфері трудовою діяльності в і-й групі за шкалою ISCO.

Емпіричною базою розрахунку виступив масив даних репрезентативного опитування «Соціальна нерівність», яке було проведено Київським інститутом соціології у рамках міжнародного проекту ISSP (табл. 2).

Таблиця 2

Сфера трудової діяльності дорослого населення України (за шкалою ISCO)

Сфера трудової діяльності	Відсоток		Індикатор гендерної дискримінації За сферами трудової діяльності (за шкалою ISCO)
	Жінки	Чоловіки	
Законодавці, вищі посадові особи, керівники	9,4	11,5	0,82
Професіонали з вищою освітою	20,9	15,7	1,332
Спеціалісти (вища середня та спеціальна освіта)	20,0	7,7	2,59
Технічні службовці	7,1	1,8	3,94
Робітники сфери обслуговування та службовці	19,6	10,9	1,79
Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств	1,3	1,4	0,93
Кваліфіковані робітники з інструментом	8,2	24,9	0,33
Оператори та збирачі обладнання і машин	5,0	21,2	0,24
Найпростіші професії	8,4	4,3	1,95
Індикатор гендерної дискримінації трудової діяльності за шкалою ISCO	$I_{mo}^{ISCO} = \frac{1}{n} \sum \frac{D_{ISCO_i}^{ж}}{D_{ISCO_i}^{ч}} = \frac{13,9}{9} = 1,54$		

Загалом отримані результати свідчать про значну сегрегацію за сферами діяльності. При чому за результатами проведених розрахунків індикатор гендерної дискримінації трудової діяльності за шкалою ISCO складає 1,54. На перший погляд може здатися, що жінки посідають більш престижні позиції, адже їх більше серед професіоналів і спеціалістів, а чоловіків - серед робітників.

Однак, у цьому випадку ми зіштовхуємося з обмеженістю емпіричних даних. Саме ці професійні сфери внутрішньо гетерогенні. Зокрема, різні професії в межах однієї сфери можуть мати неоднакові параметри (наприклад, за оплатою праці або рівнем доступу до тієї чи іншої сфери трудової діяльності).

Отримати більш реальні дані доз-

волить використання в розрахунку інтегрального показника гендерної дискримінації інших показників, запропонованих авторами, таких як: інтегральний показник гендерно чутливих видатків бюджету, індикатор оцінки задоволеності потреб (гендерний аспект).

Агрегований інтегральний показник репрезентації розраховується так:

$$IP = \sum_{i=1}^n \alpha_i I_i \quad (4)$$

де IP – індикатор оцінки репрезентації;
 α_i – вага відповідного індикатора, що визначається експертним шляхом;

I_i – індикатор за і-ою ознакою.

Нормативним значенням агрегованого інтегрального показника репрезентації автoри вважають за доцільне прийняти

$$IP=0,25 \cdot 0,27+0,15 \cdot 0,5+0,15 \cdot 0,25+0,15 \cdot 0,2+0,2 \cdot 0,38+0,1 \cdot 1,54= \\ =0,0675+0,075+0,0375+0,03+0,076+0,154=0,44. \quad (5)$$

Оскільки, $IP=0,44 < 1$, інтегральний показник репрезентації має низьке значення. Однак, як зазначалося раніше, з метою інтегральної оцінки гендерної дискримінації слід врахувати також такі часткові індикатори, як інтегральний показник оцінки гендерного аспекту розподілу та використання ресурсів; індикатор оцінки задоволеності потреб (гендерний аспект).

Індикатор гендерного співвідношення жінок та чоловіків у n -му органі влади та вищих щаблях виконавчої влади розраховується за формулою:

$$In = I_1 + I_2 + I_3 + I_4 + I_5 + I_6 + I_7 + I_8 + I_9, \quad (6)$$

де I_1 – гендерне співвідношення серед депутатів Верховної Ради України, (чис. жін./чис. чол.);

I_2 – гендерне співвідношення серед депутатів місцевих органів влади (чис. жін./чис. чол.);

I_3 – гендерне співвідношення серед депутатів обласних органів влади України, (чис. жін./чис. чол.);

I_4 – гендерне співвідношення серед депутатів районних органів влади України, (чис. жін./чис. чол.);

I_5 – гендерне співвідношення серед депутатів міських органів влади України, (чис. жін./чис. чол.);

I_6 – гендерне співвідношення серед депутатів селищних органів влади України, (чис. жін./чис. чол.)

$$D_{ISCO_i}^{\text{ж}} = I^{\text{ж}}_1 + I^{\text{ж}}_2 + I^{\text{ж}}_3 + I^{\text{ж}}_4 + I^{\text{ж}}_5 + I^{\text{ж}}_6 + I^{\text{ж}}_7 + I^{\text{ж}}_8 + I^{\text{ж}}_9, \quad (8)$$

$$D_{ISCO_i}^{\text{ч}} = I^{\text{ч}}_1 + I^{\text{ч}}_2 + I^{\text{ч}}_3 + I^{\text{ч}}_4 + I^{\text{ч}}_5 + I^{\text{ч}}_6 + I^{\text{ч}}_7 + I^{\text{ч}}_8 + I^{\text{ч}}_9, \quad (9)$$

де: $I_1^{\text{ж}}$, ($I_1^{\text{ч}}$) – відсоток (доля) жінок (чоловіків) законодавців, вищих посадових осіб, керівників;

$I_2^{\text{ж}}$, ($I_2^{\text{ч}}$) – відсоток (доля) жінок (чоловіків) професіоналів з вищою освітою;

наближеним до 1.

Згідно проведених розрахунків:

I_7 – гендерне співвідношення серед депутатів сільських органів влади України, (чис. жін./чис. чол.)

I_8 – гендерне співвідношення у складі членів Кабінету Міністрів України, (чис. жін./чис. чол.)

I_9 – гендерне співвідношення серед вищих державних службовців (1–2 посадових категорій), (чис. жін./чис. чол.)

Індикатор гендерної дискримінації трудової діяльності за шкалою ISCO. Наведений показник дозволить оцінити рівень професійної зайнятості жінок та чоловіків України.

Індикатор гендерної дискримінації трудової діяльності за шкалою ISCO розраховується за формулою:

$$I_{m\partial}^{ISCO} = \frac{1}{n} \sum \frac{D_{ISCO_i}^{\text{ж}}}{D_{ISCO_i}^{\text{ч}}}, \quad (7)$$

де $I_{m\partial}^{ISCO}$ – індикатор гендерної дискримінації трудової діяльності за шкалою ISCO;

$D_{ISCO_i}^{\text{ж}}$ – відсоток жінок, що зайняті в сфері трудовою діяльності в i -й групі за шкалою ISCO;

$D_{ISCO_i}^{\text{ч}}$ – відсоток чоловіків, що зайняті в сфері трудовою діяльності в i -й групі за шкалою ISCO;

$I_3^{\text{ж}}$, ($I_3^{\text{ч}}$) – відсоток (доля) жінок (чоловіків) спеціалістів, що мають вищу та середню спеціальну освіту);

$I_4^{\text{ж}}$, ($I_4^{\text{ч}}$) – відсоток (доля) жінок (чоловіків) технічних службовців;

$I_5^ж, (I_5^ч)$ – відсоток (доля) жінок (чоловіків) робітників сфери обслуговування та торгівлі;

$I_6^ж, (I_6^ч)$ – відсоток (доля) жінок (чоловіків) кваліфікованих робітників з інструментом;

$I_7^ж, (I_7^ч)$ – відсоток (доля) жінок (чоловіків) кваліфікованих робітників сільського та лісового господарства;

$I_8^ж, (I_8^ч)$ – відсоток (доля) жінок (чоловіків) операторів та збирачів обладнання і машин

$I_9^ж, (I_9^ч)$ – відсоток (доля) жінок (чоловіків) найпростіших професій.

2. Інтегральні показники оцінки гендерного аспекту розподілу та використання ресурсів.

Інтегральний показник гендерно чутливих видатків бюджету розраховується за формулою:

$$I_{вв} = \frac{1}{m} * \left(\frac{\Phi^{жз} \setminus n}{\Phi^чз \setminus n} + \frac{Пб^{жс}}{Пб^ч} + \frac{Д^{жс}}{Д^ч} + \frac{ГС^{жс}}{ГС^ч} \right), \quad (10)$$

де $\Phi^{жз} \setminus n, (\Phi^чз \setminus n)$ – фонд заробітної плати жінок (чоловіків) в бюджетних галузях;

$Пб^{жс}, (Пб^ч)$ – допомога по безробіттю та інші заходи підтримки жінок;

$Д^{жс}, (Д^ч)$ – дотації на дитячий відпочинок, оздоровчі табори;

$ГС^{жс}, (ГС^ч)$ – грошові виплати і соціальний пакет сім'ям з дітьми-інвалідами.

3. Інтегральні показники оцінки задоволеності потреб.

Інтегральний показник співвідношення заробітної плати жінок та чоловіків розраховується за формулами:

$$I_{з\setminusпл} = \frac{\PhiЗ_{жс}}{\PhiЗч}, \quad (11)$$

де $\PhiЗ_{жс}$ – фонд заробітної плати жінок в бюджетних галузях (освіта, охорона здоров'я, культура, наука);

$\PhiЗч$ – фонд заробітної плати жінок в бюджетних галузях (освіта, охорона здоров'я, культура, наука);

або:

$$I_{з\setminusпл} = \frac{РП_{жс}}{РПч}, \quad (12)$$

де $РП_{жс}$ – рівень оплати праці жінок;

$РПч$ – рівень оплати праці чоловіків.

Інтегральний показник рівних можливостей навчання:

$$I_{вв} = \frac{1}{m} * \left(\frac{\Phi^{жс} \setminus n}{\Phi^ч \setminus n} + \frac{Пб^{жс}}{Пб^ч} + \frac{Д^{жс}}{Д^ч} + \frac{ГС^{жс}}{ГС^ч} \right), \quad (13)$$

де $\Phi^{жс} \setminus n, (\Phi^ч \setminus n)$ – фонд заробітної плати жінок (чоловіків) в бюджетних галузях;

$Пб^{жс}, (Пб^ч)$ – допомога по безробіттю та інші заходи підтримки жінок;

$Д^{жс}, (Д^ч)$ – дотації на дитячий відпочинок, оздоровчі табори;

$ГС^{жс}, (ГС^ч)$ – грошові виплати і соціальний пакет сім'ям з дітьми-інвалідами.

Інтегральний показник оцінки гендерного рівня статусу зайнятості розраховується за формулою:

$$I_c = \frac{1}{n} * \frac{Q_i^{жс}}{Q_i^ч}, \quad (14)$$

де I_c – інтегральний показник оцінки гендерного рівня статусу зайнятості;

$Q_i^{жс}$ – відсоток жінок за і-м статусом зайнятості серед дорослого населення;

$Q_i^ч$ – відсоток чоловіків за і-м статусом зайнятості серед дорослого населення.

Інтегральний показник оцінки вертикальної гендерної сегрегації. Під вертикальною сегрегацією розуміється нерівність між жінками та чоловіками щодо посад. Чоловіки частіше займають керівні посади на відміну від жінок, які знаходяться на нижчих щаблях влади.

Інтегральний показник оцінки вертикальної гендерної сегрегації розраховується за формулою:

$$I_{ввг} = \frac{V_{жс}}{Vч}, \quad (15)$$

де $V_{жс}$ – відсоток жінок, що мають доступ до керування співробітниками та відповідають за їх роботу;

$V_{ч}$ – відсоток чоловіків, що мають доступ до керування співробітниками та відповідають за їх роботу.

Інтегральний показник оцінки гендерного аспекту самостійності організації повсякденної праці розраховується як:

$$I_{сcon} = \frac{1}{n} \sum_1^n \frac{C_{iж}^{con}}{C_{iч}^{con}}, \quad (16)$$

де $C_{iж}^{con}$ – ступінь самостійної організації повсякденної праці жінок за i -тою віковою групою;

$C_{iч}^{con}$ – ступінь самостійної організації повсякденної праці чоловіків за i -тою віковою групою;

n – кількість вікових груп;

i – відповідна вікова група (1 група – 18-29-річні, 2 група – 30-44-річні, 45-59-річні).

Інтегральний показник оцінки впливу на рішення організації розраховується за формулою:

$$I_{ввпр} = \frac{1}{n} \sum_1^n \frac{C_{iж}^{po}}{C_{iч}^{po}}, \quad (17)$$

де $C_{iж}^{po}$ – ступінь впливу жінок на рішення організації за i -тою віковою групою;

$C_{iч}^{po}$ – ступінь впливу жінок на рішення організації праці чоловіків за i -тою віковою групою;

n – кількість вікових груп;

i – відповідна вікова група (1 група – 18-29-річні, 2 група – 30-44-річні, 3 група – 45-59-річні).

Інтегральний показник оцінки тривалості робочого тижня розраховується за формулою:

$$I_{mtr} = \frac{1}{n} \sum_1^n \frac{TRm_{iж}}{TRm_{iч}}, \quad (18)$$

де $TRm_{iж}$ – ступінь впливу жінок на рішення організації за i -ою віковою групою;

$TRm_{iч}$ – ступінь впливу жінок на рішення організації праці чоловіків за i -ою віковою групою;

n – кількість вікових груп;

i – відповідна вікова група (1 група – 18-29-річні, 2 група – 30-44-річні, 3 група – 45-59-річні).

Наведена система індикаторів оцінки гендерної дискримінації на ринку праці дозволить кількісно оцінити та діагностувати ті сфери, які залишалися загальними та абстрактними і не мали кількісної оцінки, що призводило до формування неефективної політики досягнення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків в ринковому середовищі.

Висновки. Доцільність впровадження запропонованої системи індикаторів зумовлена реаліями сучасного життя. Аналіз гендерних процесів у регіонах виявив наявність комплексу конфліктів та проблемних зон. В першу чергу це дискримінаційні процеси в наймі працівників за статевою та віковою ознакою. Така тенденція не відповідає соціальним стандартам Євросоюзу та формує низку проблем у розвитку регіонального ринку праці. Запропонована методика формування і використання системи індикаторів оцінки гендерної дискримінації на регіональних ринках праці дає можливість надати кількісну оцінку суттєвих розбіжностей між жінками і чоловіками за рівнем репрезентації на ринку праці; виявляє рівень можливості задоволення потреб жінок на ринку праці; розкриває шляхи вдосконалення системи само менеджменту та процедури прийняття рішень. Наведена система індикаторів діагностики ринку праці є підґрунтям розробки стратегії врівноваження інтересів роботодавців та найманих працівників на засадах державної гендерної політики. На наш погляд, стратегія повинна базуватись на вирішенні питань щодо створення нових ефективних робочих місць в контексті Глобального пакту про робочі місця; подоланні перекосів підготовки спеціалістів у вищій школі; підвищенні якості робочої сили; забезпеченні своєчасного і ефективного прийняття обґрунтованих управлінських рішень у сфері зайнятості.

Література

1. Бойков В. Е. Социология управления / В. Е. Бойков. – М. : РАГС, 2006. – 333 с.
2. Зайцева К. В. Проблеми та особливості соціалізації ринку праці в Україні / К. В. Зайцева, О. В. Фінагіна // Економічний простір. – Дн. : ПДАБА, 2008. – С. 200–205.
3. Кетова Н. П. Региональные стратегии и технологии экономического развития [коллективная монография] / Игнатов В. Г., Игнатова Т. В., Кетова Н. П. и др. – Ростов-на-Дону, 2003. – 255 с.

4. Коваленко Н. С. Соціальний аспект функціонування інституційної структури ринку праці України в умовах посилення впливу глобалізаційних процесів / Н. С. Коваленко // Наукові праці Кіровоградського нац. техніч. ун-ту. – Серія «Економічні науки». – 2009. – Вип.16. – С. 89–93.
5. Кузнецова О. Системная диагностика экономики региона / О. Кузнецова // Труды Ин-та систем. анализа РАН. – М. : КомКнига, 2006. – С. 47–55.
6. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред.. Е. М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К.; 2015. – 356 с.
7. Мельник Т. Основи теорії гендеру / Т. Мельник. – К. : К.І.С., 2004. – 219 с.
8. Онікієнко В. В. Ринок праці та соціальний захист населення України: ретроаналіз, проблеми, шляхи вирішення: науково-аналітична монографія / В. В. Онікієнко – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2013 – 465 с.
9. Петрова І. Л. Український ринок праці: особливості розвитку та ефективності функціонування / І. Л. Петрова, В. В. Близнюк, Г. Т. Куликов // за ред. І. Л. Петрової; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2009. – 368 с.
10. Нугаєв М. А. Теоретико-методологические основы исследования качества социального потенциала региона [монографія] / М. А. Нугаєв. – Казань : Изд-во КГУ, 2006. – 168 с.
11. Фінагіна О. В. Діагностування регіональних ринків: навч. пос. для студентів вищих навч. закладів / О. В. Фінагіна – Д., 2009. – 236 с.
- Ignatova T. V., Ketova N. P. i dr. – Rostov-na-Donu, 2003. – 255 p.
4. Kovalenko N. S. *Sotsialnyy aspekt funktsionuvannya instytutsiynoi struktury rynku pratsi Ukrainy v umovakh posylennia vplyvu hlobalizatsiynykh protsesiv* [A social aspect of functioning of institutional structure of labour-market of Ukraine in the conditions of strengthening of influence of processes of globalization] / N. S. Kovalenko // *Naukovi pratsi Kirovohradskoho nats. tekhnich. un-tu. – Seriya «Ekonomichni nauky».* – 2009. – Vyp.16. – P. 89–93.
5. Kuznetsova O. *Sistemnaia diagnostika ekonomiki regiona* [System diagnostics of economy of region] / O. Kuznetsova // *Trudy In-ta sistem. analiza RAN.* – M. : KomKniga, 2006. – P. 47–55.
6. *Liudskyy rozvytok v Ukraini. Modernizatsiya sotsialnoi polityky: rehionalnyy aspekt* [Human development is in Ukraine. Modernisation of social politics: regional aspect] (kolektyvna monohrafiya) / za red.. E. M. Libanovoi.; In-t demohrafiy ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. – K.; 2015. – 356 p.
7. Melnyk T. *Osnovy teorii henderu* [Bases of theory of hender] / T. Мельник. – К. : К.І.С., 2004. – 219 с.
8. Onikienko V. V. *Rynok pratsi ta sotsialnyy zakhyst naseleння Ukrainy: petroanaliz, problemy, shliakhy vyrishennia* [Labour-market and social defence of population Ukraine: retroanalysis, problems, ways of decision]: naukovo-analitychna monohrafiya / V. V. Onikienko. – К. : In-t demohrafiy ta sotsialnykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2013 – 465 p.
9. Petrova I. L. *Ukrainskyy rynek pratsi: osoblyvosti rozvytku ta efektyvnosti funktsionuvannya* [Ukrainian labour-market: features of development and efficiency of functioning] / I. L. Petrova, V. V. Blyzniuk, H. T. Kulykov // za red. I. L. Petrovoi; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky ta prohnozuvannya. – К., 2009. – 368 p.
10. Nugaev M. A. *Teoretiko-metodologicheskie osnovy issledovaniya kachestva sotsialnogo potentsiala regiona* [Teory-metodology bases of research of quality of social potential of region] [monografiya] / M. A. Nugaev. – Kazan : Izd-vo KGU, 2006. – 168 p.
11. Finahina O. V. *Diahnostuvannya rehionalnykh rynkiv* [Diagnosticating of regional markets]: navch. pos. dlia studentiv vyshchychkh navch. zakladiv / O. V. Finahina – D., 2009. – 236 p.

Reference

1. Бойков В. Е. *Sotsiologiya upravleniya* [Management sociology] / В. Е. Бойков. – М. : RAGS, 2006. – 333 p.
2. Zaytseva K. V. *Problemy ta osoblyvosti sotsializatsii rynku pratsi v Ukraini* [Problems and features of socialization of labour-market in Ukraine] / K. V. Zaytseva, O. V. Finahina // *Ekonomichnyy prostir.* – Dn. : PDABA, 2008. – P. 200–205.
3. Kenova N. P. *Regionalnye strategii i tekhnologii ekonomicheskogo razvitiya* [kollektivnaya monografiya] [Regional strategies and technologies of economic development [collective monograph]] / Ignatov V. G.,

АЛГОРИТМ ДИАГНОСТИКИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ НА РЫНКЕ ТРУДА (ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ)

Т. М. Черкавська, к. э. н., доцент, НТУ «Днепровская политехника»,
Н. С. Полищук, к. э. н., доцент, Дон НТУ

В статье рассматривается современный рынок труда в Украине, который оказывает значительное влияние на развитие экономической системы страны. Данный рынок осуществляет функции, которые формируют и обеспечивают эффективное использование трудового потенциала страны, а также влияют на его динамический рост. Анализируются следующие функции рынка труда: регулирование оптимальности соотношения спроса и

предложения рабочей силы на рынке; установление соответствия квалификационных характеристик работников требованиям, которые предъявляются к должностям, на которые эти соискатели претендуют; предотвращение перенасыщения рынка специалистами ограниченных групп, особенно непроизводственного направления и т. д.

Неоднозначное влияние социальных процессов рынка труда нуждается, с одной стороны в активизации деятельности государства по управлению рынком, а с другой, приводит к повышению сложности задач управления. Это вызывает необходимость пересмотра и усовершенствования существующих методов, инструментов и процедур управления.

На основании анализа определено место диагностики в системе управления социальными и гендерными процессами на региональном рынке труда. Одним из эффективных методов диагностики рассматривается экспресс-диагностика, которая позволяет обнаруживать уровень дискриминации женского труда на основе системы индикаторов.

Предложена система индикаторов гендерной дискриминации на рынке труда. Такая система индикаторов позволяет количественно оценить и диагностировать те социальные сферы, которые оставались абстрактными и не имели количественной оценки, что в условиях экономической практики приводило к формированию неэффективной политики обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин на рынке труда.

Ключевые слова: объект, диагностика, система индикаторов, норма, рынок труда, факторы, гендерный анализ, дискриминация.

PROCEDURES FOR DIAGNOSTICS OF SOCIAL PROCESSES ON LABOUR MARKET (GENDER ASPECT)

T. M. Cherkavska, Ph. D (Econ.), Associate Professor, NTU «Dnipro Polytechnic»,

N. O. Polischyk, Ph. D (Econ.), Associate Professor, Don NTU

The article deals with the modern Ukrainian labour market which dramatically influences the country economic system development. The labour market performs the functions which form and provide effective use of labour potential of the country and lead to its dynamic development. The labour market functions are analyzed: regulation of the optimal ratio of the demand to labour force proposal(s) on the market; correspondence of qualification characteristics of an applicant to the job vacancy requirements; preventive measures on labour market glut for the limited groups of specialists, especially those of non-production areas.

Inconsistent influence of social processes at labour market, on the one hand, requires activation of the state activities in market management, and on the other hand, this may result in rise of complexity of management tasks. In its turn, the higher complexity of management tasks needs the existing management methods, instruments and procedures to be reviewed and improved.

The analysis shows the place of diagnostic procedures in the system of managing social and gender processes on the local labour markets. One of the most effective diagnostic methods is express diagnostics which allows identifying the level of women's labour discrimination by using the system of indicators.

The system of indicators of gender discrimination on the labour market is proposed. This system provides quantitative evaluation and diagnoses of the social areas which were abstract and had no quantitative evaluation having resulted in forming ineffective policy of ensuring equal rights and possibilities for women and men on the labour market.

Keywords: object, diagnosis, indicator system, norm, labor market, factors, gender analysis, discrimination.

Надійшла до редакції 23.08.09 р.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ ТА ФОРМ ВНУТРІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ

С. В. Афендікова, аспірантка, Київський національний торговельно-економічний університет, svelte.s@gmail.com

Стаття присвячена дослідженню процесів та змін в національній економіці, які сприяли трансформації форм внутрішньої торгівлі. Описано процес еволюційних перетворень, які відбулися у сфері внутрішньої торгівлі за останні тридцять років та визначено фактори, які вплинули на сучасний стан торговельних відносин.

Викладення матеріалу починається із аналізу змісту трансформації внутрішньої торгівлі. В основній частині дослідження сформульовано головні вектори трансформації, а саме: зміна типу та структури власності (проаналізовано хронологію переходу від державної до приватної власності, розкрито причини зміни структури власності від одноосібної форми до корпоратизації внутрішньої торгівлі); розвиток нових форматів та технологій в торгівлі (поширення формату самообслуговування); зміна територіальних меж ринків торговельно-посередницьких послуг та регіональний розвиток, як один із засобів якісного і кількісного розширення торгової мережі та отримання нових споживачів за рахунок нових географічних ринків; розвиток інтернет-торгівлі як засіб отримати додатковий обсяг продажів і економію на оренді торгових приміщень, а також, заробітній платі продавців, розвиваючи омніканальну систему збуту товарів.

У розрізі кожного вектору показано фазу назрівання змін (еволюційну) і фазу їх реалізації (революційну), виділено хронологію змін і підтверджено статистичними даними та прикладами зі сфери торговельно-посередницьких послуг. Проаналізовано сучасні тренди розвитку торгівлі.

Ключові слова: трансформація, внутрішня торгівля, нові формати внутрішньої торгівлі, еволюція форм, внутрішньої торгівлі.

Постановка проблеми. Глобалізація товарних ринків суттєво впливає на розвиток внутрішньої торгівлі, яка займає особливе місце в національній економічній системі, а також, у соціальній сфері. Зміна форм, ускладнення функцій, посилення конкуренції та інтернаціоналізація торговельних відносин вимагає дослідження процесу перетворень і виявлення векторів розвитку, які вплинули на процес еволюції у сфері внутрішньої торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сфери внутрішньої торгівлі приділено значну увагу у наукових працях таких вчених як А. В. Борисов, Л. Ш. Лозовський, Е. Б. Стародубцева [1], Н. І. Гражевська [2], М. Ю. Барна [3], В. Д. Лагутін, Ю. М. Уманців, А. Г. Герасименко [7] та інших. Незважаючи на ґрунтовність прове-

дених досліджень, в них недостатньо приділено уваги процесам еволюції змісту і форм, а також, векторам розвитку і виявленню сучасних тенденцій в рамках організаційно-економічних перетворень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація внутрішньої торгівлі являється еволюційним неминучим процесом, який проходить під впливом ряду чинників при зміні стану національної економіки і характеризується рядом тенденцій, дослідження яких дозволяє систематизувати етапи змін і зробити прогноз розвитку внутрішньої торгівлі у найближчій перспективі.

Почнемо із розгляду сутності поняття «трансформації економічної системи», яке було досліджено в наукових роботах Борисова А. В., Лозовського Л. Ш., Райзберга Б. А., Стародубцевої Е. Б., які визначають

це явище, як перетворення структур, форм та способів, а також, зміну цільового направлення економічної діяльності; процес перетворення економічної системи, що супроводжується відмиранням одних елементів, властивостей, рис і появи інших [1, с.512].

Гражевська Н. І. розглядає трансформацію економічної системи у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні мається на увазі загальна форма розвитку економічних систем, що пов'язана з процесом еволюційних та революційних змін, постійним перетворенням економічних систем із стійкого в нестійкий стан і навпаки. Тут еволюція визначається як поступовий процес накопичення кількісних та якісних змін параметрів системи.

Трансформація у вузькому розумінні виражена внутрішньою складовою процесу загальної еволюції і пов'язана з порушенням рівноваги, невизначеністю, незавершеністю, альтернативністю розвитку, а також, виокремленням особливих перехідних форм та специфічних елементів у перехідних структурах [2, с.90]. Таким чином, економічна трансформація являє собою якісні перетворення економічної системи, вихід за межі стабільного функціонування та перехід у нерівноважний стан кількісних і якісних змін різної інтенсивності та напрямку.

Таким чином, можна зробити висновок, що трансформація економічної системи – це складний процес еволюційних змін економічної системи, що передбачає кількісні та якісні перетворення складових економічної системи і сфер суспільного життя та має свої особливості у різних сферах економіки.

Погляньмо під цим кутом зору на трансформацію внутрішньої торгівлі. Наприклад, Барна М.Ю. розглядає поняття «трансформації внутрішньої торгівлі» як процес еволюційних або революційних змін, пов'язаних із зміною порядку взаємодії між постачальниками, торговельними підприємствами або підприємцями і споживачами у процесі їх закупівлі та продажу, що призводять до зародження принципово нових умов задоволення потреб останніх у якісних товарах і послугах, і створюють передумови для розвитку або гальмування оптової та роздрібною торгівлі на внутрішньому та зовніш-

ньому ринках збуту під впливом інституціонально-трансформаційних, соціальних та економічних чинників [3, с.166].

Погоджуючись з М. Барною, виокремимо основні вектори такої трансформації із числа різноманітних зрушень, що мали місце в українській торгівлі протягом останніх 30 років:

І. Зміна типу та структури власності, що характеризується приватизацією державних підприємств, корпоратизацією суб'єктів торгівлі та мережевою організацією.

Так, до 1992 року торговельні підприємства знаходились у державній власності чи комунальній власності і були повністю залежними від централізованого постачання. В сфері виробництва в цей же період також переважав державний сектор. Тому, основна частина продукції реалізовувалась через державні торговельні підприємства.

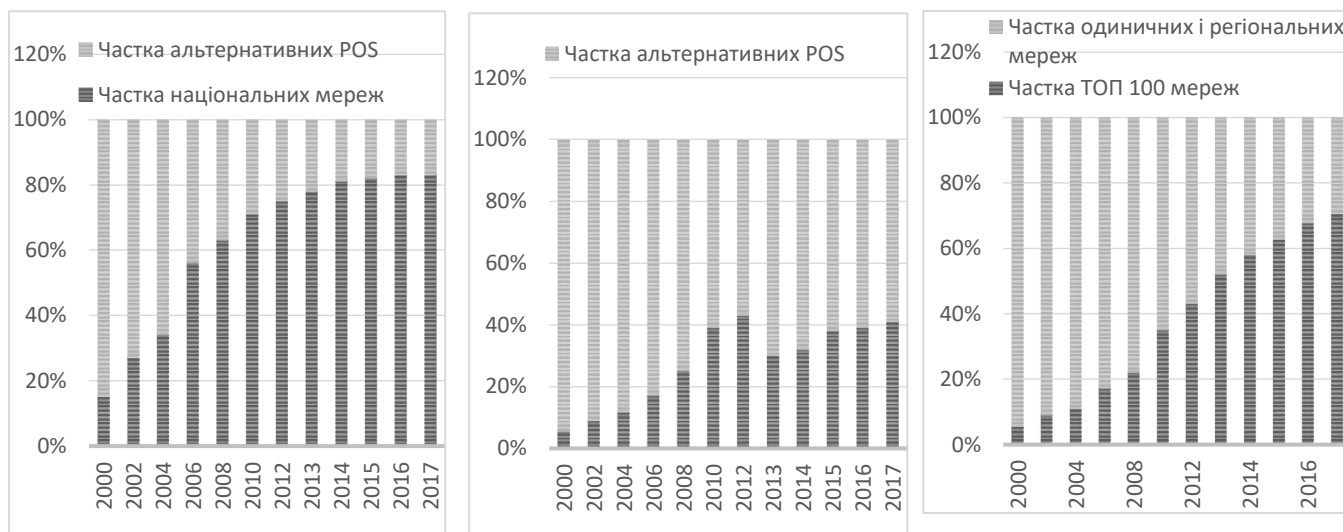
В процесі ж структурних змін галузева модель торгівлі, що контролювалась державою і виключала конкуренцію як явище, трансформувалась у функціональну модель, яка складається із трьох напрямків: роздрібна, оптова та посередництво із характерними ознаками конкурентної боротьби у кожному з них.

Так, у 1992–1995 рр. відбувається приватизація та акціонування державних підприємств, закріплення приватної та колективної власності на ринку торговельно-посередницьких послуг, створення перших приватних супермаркетів та точок продажу.

Поштовхом до зміни структури власності від одноосібної форми до корпоратизації внутрішньої торгівлі став вихід на національний ринок іноземних мереж у нових форматах Cash&Carry, дискаунтерів, DIY маркетів, які почали з'являтися у 2000-х рр., змушуючи національні мережі слідувати більш прогресивному і зручному для споживача формату реалізації товарів і послуг. Сьогодні структура власності мережевого ритейлу розподілена між холдинговими компаніями, що дозволяє їм залучити більше капіталу, якого потребує формування мереж на противагу торгівлі через окремі малі магазини, мінімізувати ризики банкрутства, приховати дійсних власників і т.д.

Згідно даних міжнародної дослідницької агенції GFK, частка національних роздрібно-торговельних мереж у загальному обсязі товарообігу на ринку споживчої електроніки України виросла від 15% у 2000 році до 83% у 2017, за даними Nielsen спостері-

гаємо таку саму тенденцію на ринку продовольчого ритейлу, питома вага мереж виросла із 6% у 2000 році до 41% у 2017, аналогічна динаміка росту питомої ваги мереж на ринку аптечного ритейлу (див. рис.1).

а) торгівля споживчою електронікою

б) торгівля продовольчими товарами

в) торгівля ліками

Рис.1. Динаміка структури окремих ринків торговельно-посередницьких послуг (частка каналу продажу товару у загальному товарообороті, %).

Джерело: розроблено за [5].

II. Розвиток нових форматів та технологій в торгівлі

Розвиток формату самообслуговування є важливою тенденцією трансформаційного розвитку внутрішньої торгівлі, який почався ще з 1995 р., і характеризується переходом від магазинів, де торгівля здійснювалася переважно через прилавок з активною участю продавця у наданні торговельних послуг (від зважування, пакування та безпосереднього грошового розрахунку), до нового формату самообслуговування, де роль продавця у процесі покупки була мінімізована до касового розрахунку.

Сьогодні все більшого розвитку набувають супермаркети, де покупець здійснює покупку повністю самостійно, розраховуючись за обраний товар електронною картою або мобільним додатком, повністю виключаючи комунікацію з продавцем.

Виходячи із аналізу динаміки частки товарообороту через магазини самообслуго-

вування на прикладі FMCG ринку, бачимо тенденцію до зростання питомої ваги супер-і гіпермаркетів із 6.2%, починаючи із 2001 року до 43% у 2018 (див. рис. 2).

Цікавим є факт тенденції зменшення частки формату самообслуговування у кризовий період 2012–2013 рр., яку можна пояснити порівняно високими цінами у організованому ритейлі і переорієнтацією покупця на більш дешеві товари заміники, представлені на відкритих ринках, у форматі малих магазинів, МАФів і лотків.

Тим не менш, вже у після кризовий період у 2014 році, констатуємо відновлення тренду до зростання питомої ваги частки магазинів самообслуговування, яка у 2018 році має досягти позначки більше 50% згідно прогнозу експертної дослідницької агенції Nielsen [5].

Збільшення концентрації ринку внутрішньої торгівлі і вихід на електронні майданчики розширює межі ринку.

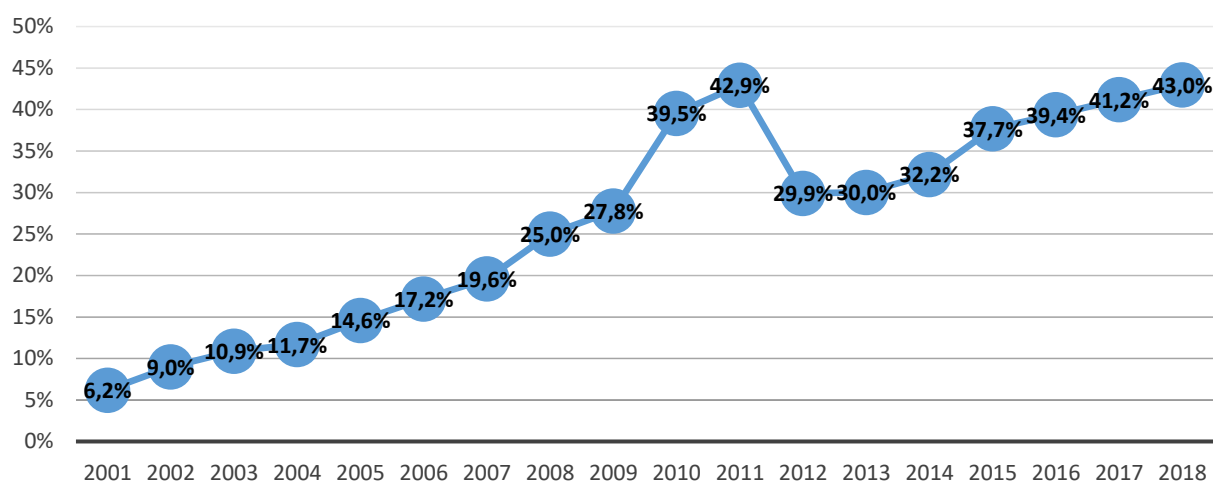

Рис. 2. Динаміка частки магазинів самообслуговування у роздрібному товарообороті FMCG груп товарів.

Джерело: розроблено за [4, 5]

Концентрація відбувається шляхом розширення меж переміщення пропозиції – мережева торгівля розширює постачання на всі задіяні територіальні ринки:

- розширення присутності в регіонах (табл.1.2 показує регіональну експансію торговельної мережі «АТБ» і табл.1.3 показує зростання частки регіональних магазинів у роздрібних мережах споживчої електроніки);

- оптимізація внутрімережевої логістики (скорочення терміну доставки як між торговими точками, так і кінцевому споживачу);

- поширення на всі магазини, незалежно від регіону, єдиних корпоративних стандартів та правил функціонування, які потім переймалися в тому числі й меншими конкурентами, забезпечуючи інституційне моделювання територіальних ринків, шляхом створення нової культури покупки, одним із основних параметрів якої є зручність для кінцевого споживача, його задоволення рядом отриманих благ, а також, самим процесом їх придбання. Нова культура споживання стала настільки поширеною і обов'язковою, що її не можуть ігнорувати невеликі немережеві суб'єкти роздрібною торгівлі, вимушені долучатись до неї, навіть через понесення додаткових видатків (встановлення POS-терміналів, наявність пакувальних матеріалів, продовження часу роботи до 21.00 для спеціалізованих магазинів, або, навіть, цілодобово для ряду продовольчих супермаркетів). Все це є прикладом інститу-

творення з боку мереж, як представників торгівлі нового формату, що мають детермінуючий вплив на систему відносин між продавцем товарів і послуг і покупцем.

Вихід на електронні майданчики спрощує переміщення попиту. Розвиток електронної торгівлі за наявності сучасних логістичних компаній дозволяє жителям навіть віддалених регіонів купувати продукцію (особливо тривалого використання наприклад, споживчу електроніку) у будь-якій точці країни і навіть за кордоном. В табл.1.1. показано динаміку росту кількості відділень логістичної компанії «Нова Пошта» і кількість населених пунктів, куди є можливість здійснити доставку в період 2009–2017 рр.

III. Зміна територіальних меж ринків торговельно-посередницьких послуг є однією із важливих тенденцій, яка потребує уваги при дослідженні трансформації внутрішньої торгівлі. Розвиток регіонального ритейлу – це один із способів якісного і кількісного розширення торгової мережі та отримання нових споживачів за рахунок нових географічних ринків. Така тенденція пов'язана із загостренням конкуренції у міській місцевості, особливо, у містах з населенням більше 1 млн. жителів, де представлена максимальна кількість мереж із розширеним асортиментом.

Першими регіональний напрям експансії ринку обрала торгова мережа супермаркетів «АТБ», яка займає активну позицію у ніші дискаунтерів і магазинів біля дому.

Еволюція розвитку логістичної компанії «Нова Пошта» в Україні, 2009–2017 рр.

Роки	Кількість відділень	Кількість населених пунктів
2009	78	43
2010	136	81
2011	484	237
2012	788	390
2013	1125	675
2014	1612	820
2015	1963	993
2016	2297	1226
2017	2422	1577

Джерело: Складено за: [6]

На початку 2000-х років компанія почала активно відкривати магазини по всій території України, в тому числі, в географічно непривабливий для інших операторів ринку містах. Сьогодні мережа «АТБ» при-

сутня у 237 містах (табл.2), тоді як аналогічний показник є суттєво нижчим у найближчих конкурентів ринку («Fozzy Group», «Фуршет», «Ритейл Груп» та ін.) [7, с.247].

Таблиця 2

Еволюція розвитку торговельної мережі «АТБ» в Україні

Рік	Кількість міст	Кількість магазинів
2003	12	85
2006	38	169
2013	211	750
2015	185	670
2018	237	900

Джерело: [8]

Наведені дані свідчать на користь означеної тенденції, як і карти розміщення

магазинів відповідних мереж (рис.3 та рис. 4).

Рис.3. Карта розміщення магазинів ТМ «АТБ», «Фора», «Брусничка», «Обжора»
Джерело: [9]

Таку ж тенденцію до регіоналізації мас ринок ритейлу споживчої електроніки (табл. 3).

Аналізуючи наведені дані бачимо тенденцію до збільшення частки і кількості ре-

гіональних магазинів, а також, розширення географії представленості мереж, як способу укорінення шляхом регіоналізації присутності.

Рис.4. Карта розміщення магазинів ТМ «Novus», «ЕКО-маркет», «Таврія», «Велика Кишеня», «Сільпо», «Варус», «Фуршет».

Джерело: [9]

Таблиця 3

Еволюція розвитку торговельних мереж споживчої електроніки «Фокстрот», «Ельдорадо», «Комфі» в Україні 1994–2018 рр.

Рік	Фокстрот					Ельдорадо					Комфі				
	Загальна	В Києві	крім Києва	Кількість міст	Частка регіональних магазинів	Загальна	В Києві	крім Києва	Кількість міст	Частка регіональних магазинів	Загальна	В Києві	крім Києва	Кількість міст	Частка регіональних магазинів
1994	1	1	0	1	0%										
2000	47	7	40	28	85%	1	1	0	1	0%	2		2	1	100%
2005	76	9	67	47	88%	32	7	25	23	78%					
2010	122	13	109	64	89%	87	26	61	41	70%	22	1	21	9	95%
2015	174	17	157	92	90%	118	19	99	52	84%	56	7	49	36	88%
2018	185	19	166	100	90%	143	15	128	57	90%	90	9	81	50	90%

Складено за: [10-12].

Винятком є торгова мережа «Комфі» із штаб-квартирою у Дніпрі, де і було засновано перші магазини. Тим не менш, вже в 2010 році компанія анонсує відкриття гіпермаркету електроніки і побутової техніки у Києві, після чого, активно відкриває ряд магазинів у регіонах, вирівнявши їх кількість до

90 торгових точок.

У 2018 році регіональна експансія продовжується і буде тривати доти, поки регіональні ринки не будуть насичені магазинами сучасних торговельних форматів, що приводить до розширення меж ринків (перехід від локального до національного мас-

штабу). Сьогодні доцільно розглядати регіональний розвиток торговельних мереж, як засіб їх укорінення через географічну експансію. Тим самим, можемо констатувати факт існування загальнодержавних ринків ритейлу не з боку попиту, а з боку пропозиції, яка приходить до кожного віддаленого споживача, поширюючи на них корпоративну політику і штампи конкурентної поведінки, вирівнюючи умови конкуренції між регіонами, підвищенням їх однорідності через домінування на ринку великих торговельних мереж, що представлені у переважній більшості регіонів України.

IV. Розвиток інтернет-торгівлі. Починаючи з 2000 року в Україні активно розвивається електронна комерція, яка дозволяє покупцям робити покупки не виходячи з дому, а ритейлерам - отримати додатковий обсяг продажів і економію на оренді торгових приміщень, а також, заробітній платі продавців, розвиваючи омніканальну систему збуту товарів. Тенденція інформатизації сучасної економіки, а також розвиток електронної торгівлі стали помітні із появою в Україні 3G технологій, які з кожним роком охоплюють все більшу територію країни, а також, розвитком ринку смартфонів, в тому числі і в більш доступних цінових сегментах, онлайн торгівля через мобільні пристрої росте великими темпами, що також являється вагомим чинником трансформації ринку

внутрішньої торгівлі, переорієнтовуючи інструменти конкурентної боротьби на кардинально новий підхід, який ефективний виключно для онлайн простору, а саме:

- оптимізація сайту для швидкого пошуку у Google, присутність на перших позиціях при пошуку за ключовими словами;

- присутність ритейлера у прайс-агрегаторах (hotline.ua, price.ua) і електронних гіпер-маркетах та маркет-плейсах (prom.ua, olx, rozetka.ua);

- якісний контент на сайтах, який повністю описує специфікацію продукту з використанням всебічних фотографій, відеоглядів, заохочення залишити відгук у тих, хто вже придбав товар;

- персоналізовані пропозиції (ремаркетинг, пропозиція продукту вузькому колу покупців, виключно цільовій аудиторії);

- збір даних про онлайн покупців і використання CRM інструментів дозволяє проводити більш ефективні маркетингові кампанії і робити персоналізовані пропозиції для покупців.

На сьогодні, частка онлайн торгівлі, наприклад, на ринку побутової техніки і електроніки вже досягла 25%. На початку 2008 року, частка e-commerce на аналогічному ринку досягала 10%, а у 2003 році – 2% (рис.5).

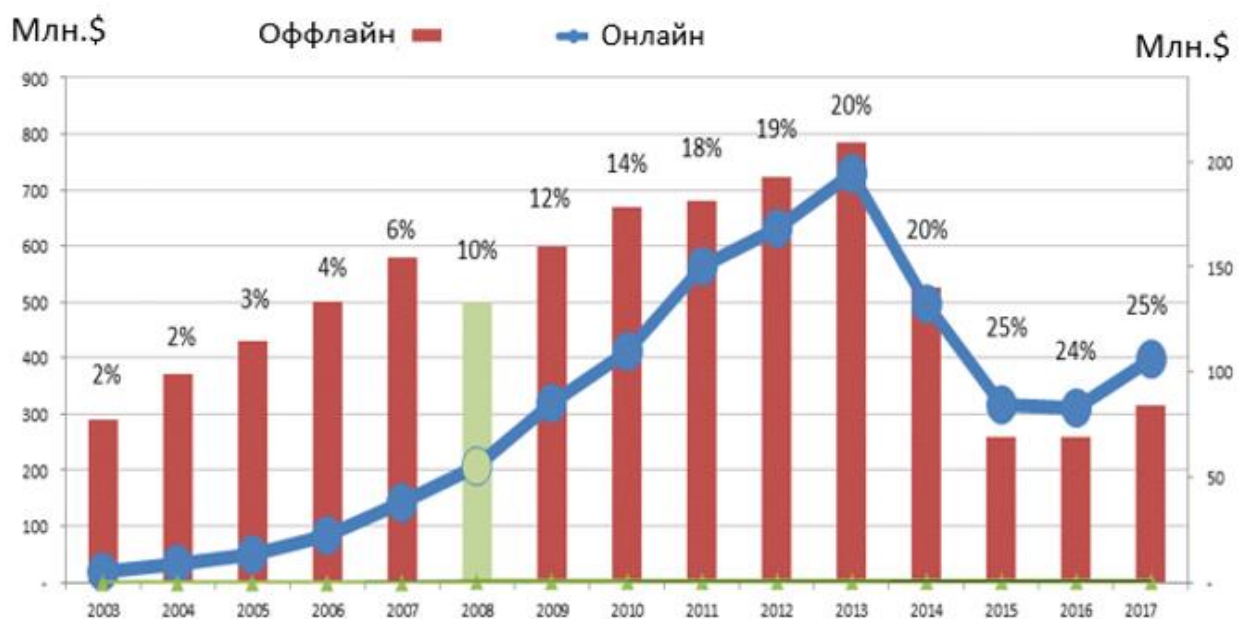

Рис.5. Структура роздрібної торгівлі онлайн і традиційний ритейл.

Джерело: складено за [13].

Висновки. Таким чином, описана вище еволюція призвела до того, що основними гравцями ринку внутрішньої торгівлі стали великі мережі, супермаркети та Cash&Carry зі значною питомою вагою, стабільними позиціями, захищеними від конкуренції з боку інших форматів. На сьогодні, саме великі гравці формують нові стандарти обслуговування покупців, за якими слідує менші учасники; створюють правила, за якими функціонує весь ринок внутрішньої торгівлі, створюють нове інституційне середовище на трьох рівнях: «мережі – покупці», «мережі – постачальники», «мережі – інші формати торгівлі». Поступово з ринку зникають такі торговельні формати як кіоски, павільйони, МАФи через низьку якість запропонованого сервісу. Широкого розвитку набувають торговельні центри, перевагою яких є пропозиція додаткових послуг з метою кращого та якісного обслуговування покупців.

Інформатизація сучасної економіки та розвиток електронної торгівлі за наявності сучасних логістичних компаній дозволяє жителям навіть віддалених регіонів купувати продукцію у будь-якій точці країни.

Література:

1. Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – Изд-е 6-е, перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 512 с.
2. Гражевська Н. І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. / Н. І. Гражевська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2011. – 287 с.
3. Барна М. Ю. Передумови трансформації внутрішньої торгівлі / М. Ю. Барна // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2014. – № 2 (42).
4. Сайт Держкомстату України [Електронний ресурс] // <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Огляд ринку FMCG за даними експертної дослідницької агенції Nielsen 2001 – 2018 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nielsen.com/ua>
6. Сайт компанії «Нова пошта» [Електронний ресурс] // <https://novaposhta.ua>.
7. Лагутін В. Д. Внутрішній ринок і торгівля України: структурно-інституційна трансформація: монографія / В. Д. Лагутін, Ю. М. Уманців, А. Г. Герасименко та ін. за ред. В. Д. Лагутіна. – 2015. – 432 с.
8. Сайт торгової мережі «АТБ» [Електронний ресурс] // <http://www.atbmarket.com/en/about/o-kompanii>.
9. Народний кореспондент. Продуктовий ритейл в Україні // <http://nk.org.ua/ekonomika/produktoviy-riteyl-v-ukraine-96693>

10. Сайт торгової мережі «Фокстрот» [Електронний ресурс] // <https://www.foxtrot.com.ua/>
11. Сайт торгової мережі «Ельдорадо» [Електронний ресурс] // <https://eldorado.ua/>.
12. Сайт торгової мережі «Комфі» [Електронний ресурс] // <http://comfy.ua>
13. Огляд ринку СЕ за даними експертної дослідницької агенції GFK 2003 – 2017 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gfk.com

References

1. Raizberg B. A. *Sovremennyy ekonomicheskiy slovar* [Modern Economic Dictionary] / B. A. Raizberg, L. Sh. Lozovsky, E. B. Starodubtseva. – Izd e 6th, pererab. I dop. – M. : INFRA-M, 2011. – 512 p.
2. Grazevskaya N. I. *Evolutsiya suchasnykh ekonomichnykh system* [Evolution of Modern Economic Systems]: Teach. manual / N. I. Grazevskaya; Kiev. nats Un-t them. T. Shevchenko. – K. : Knowledge, 2011. – 287 p.
3. Barna M. Yu. *Peredumovy transformatsii vnutrishnioi torhivli* [Prerequisites for the Transformation of Internal Trade] / M. Yu. Barna // *Regional Business Economics and Management*. – 2014. – №. 2 (42).
4. *Sayt Derzhkomstatu Ukrainy* [Site of the State Statistics Committee of Ukraine] [Electronic resource] // <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. *Ohliad rynku FMCG za danymy ekspertnoi doslidnytskoi ahentsii Nielsen 2001* [Overview of FMCG market according to Nielsen expert research agency 2001] – 2018 [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.nielsen.com/ua>
6. *Sayt kompanii «Nova poshta»* [Company site "Nova Poshta"] [Electronic resource]. - Access mode: <https://novaposhta.ua>.
7. Lagutin V. D. *Vnutrishniy rynek i torhivlia Ukrainy: strukturno-instyutsiyna transformatsiia* [Internal Market and Trade of Ukraine: Structural-Institutional Transformation]: monograph / V. D. Lagutin, Yu. M. Umantsev, A. G. Gerasimenko and others. for ed. V. D. Lagutina – 2015 – 432 p.
8. *Sayt torgovoi merezhi «ATB»* [The site of the trading network «ATB»] [Electronic resource] // <http://www.atbmarket.com/en/about/o-kompanii>.
9. *Narodnyy korespondent. Produktovyy riteyl v Ukrayiny* [People's Correspondent. Food retail in Ukraine] [Electronic resource] // <http://nk.org.ua/ekonomika/produktoviy-riteyl-v-ukraine-96693>
10. *Sayt torgovoi merezhi «Fokstrot»* [Foxtrot Trading Network Website] [Electronic resource] // <https://www.foxtrot.com.ua/>
11. *Sayt torgovoi merezhi «Eldorado»* [The site of the trading network «Eldorado»] [Electronic resource] // <https://eldorado.ua/>.
12. *Sayt torgovoi merezhi «Romfi»* [The site of the trading network «Komfi»] / [Electronic resource] // <http://comfy.ua>
13. *Ohliad rynku SE za danymy ekspertnoi doslidnytskoi ahentsii GFK 2003 – 2017 rr.* [Overview of the CE market, according to the GFK expert research agency 2003 – 2017] [Electronic resource]. – Access mode: www.gfk.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУЩНОСТІ І ФОРМ ВНУТРІНЬОЇ ТОРГОВЛІ

С. В. Афендікова, аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет

Стаття посвячена дослідженню процесів і змін в національній економіці, які сприяли трансформації форм внутрішньої торгівлі. Описано процес еволюційних перетворень, які відбулися в сфері внутрішньої торгівлі за останні тридцять років і визначено фактори, які вплинули на сучасний стан торговельних відносин.

Виклад матеріалу починається з аналізу змісту трансформації внутрішньої торгівлі. В основній частині дослідження сформульовані головні вектори трансформації, а саме: зміна типу і структури власності (проаналізовано хронологію переходу від державної до приватної власності, розкриті причини зміни структури власності від індивідуальної форми до корпоративізації внутрішньої торгівлі); розвиток нових форматів і технологій в торгівлі (розповсюдження формату самообслуговування); зміна територіальних меж ринків торговельно-посередницьких послуг і регіональний розвиток, як один із способів якісного і кількісного розширення торговельної мережі і залучення нових споживачів за рахунок нових географічних ринків; розвиток інтернет-торгівлі як інструменту для отримання додаткового обсягу продажів і економії на оренді торговельних приміщень, а також зарплатній платі продавців, розвиваючи омніканальну систему продажу товарів.

В розрізі кожного вектора показано фази назрівання змін (еволюційну) і фази їх реалізації (революційну), виділено хронологію змін і підтверджено статистичними даними і прикладами з сфери торговельно-посередницьких послуг. Проаналізовані сучасні тенденції розвитку торгівлі.

Ключові слова: трансформація, внутрішня торгівля, нові формати внутрішньої торгівлі, еволюція форм внутрішньої торгівлі.

TRANSFORMATION OF THE NATURE AND FORMS OF DOMESTIC TRADE

S. V. Afendikova, post-graduate student, Kiev National University of Trade and Economics

The processes and changes in the national economy, which contributed to the transformation of the forms of domestic trade are studied. The process of evolutionary transformations that have taken place in the sphere of domestic trade over the past 30 years is described, and the factors that influenced to the current trade are identified.

The research begins with the analysis of the transformation happening in domestic trade. The current research has shown the main vectors of transformation, represented below: changes in the type and structure of ownership (the chronology of private property development and domestic trade corporatization is analyzed); new formats development and new technologies implementation in trade sphere (distribution of self-service formats); changes in the territorial boundaries and regional development, as one of the methods of qualitative and quantitative expansion and building of the network, as well as attraction of new consumers in new geographic markets; the development of e-commerce, as a tool for increasing sales and saving money usually spent on the rent or staff salary, thus developing omnichannel distribution network.

All vectors have been analyzed in terms of evolutionary and revolutionary phase; the chronology of the transformation with statistical data and real examples from the market are shown. The current trends of trade development are analyzed.

Keywords: transformation, domestic trade, new formats of domestic trade, trade evolution.

Надійшла до редакції 03.09.18 р.

СУТНІСТЬ ТА МІСЦЕ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

А. М. Масько, аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет, annamasko@ukr.net

Стаття присвячена дослідженню інституту державної влади в економічній системі. Показано, що держава, реалізуючи політичну, соціальну, економічну та інші функції, здійснює безпосередній вплив на суспільні відносини. На основі ретроспективного аналізу змісту інституту влади запропоновано нове бачення механізму впливу інституту державної влади на елементи економічної системи, а саме показано, що інститут державної влади – це закріплений на організаційно-правовому рівні легітимний важіль детермінації умов функціонування будь-якого суб'єкта в межах певної території, на яку така влада поширюється.

Виявлено, що інститут державної влади, володіючи унікальними ресурсами (законодавчого права, апарату примусу, природними ресурсами тощо) через дозвіл, контроль, заборону та покарання здійснює вплив на всі елементи економічної системи. Зокрема, як єдиний легітимний орган, уповноважений на встановлення загальнообов'язкових «правил поведінки» для суб'єктів господарювання, визначає порядки, форми, механізми економічних відносин та процесів, таким чином забезпечуючи формування інституційного середовища. В цьому знаходить свій прояв інституційна функція держави, яка є джерелом формування та реалізації її влади над економічними суб'єктами.

Показано, що за рахунок цієї функції де термінується виконання державою координаційної і, навіть, детермінуючої ролі в економічній системі. Виявлено, що міра ефективності цієї детермінації буде визначатися мірою домінування інституту державної влади в структурі господарського механізму тієї чи іншої економічної системи. Доведено, що реалізація відповідної інституційної функції державної влади може здійснюватися на різних рівнях – локальному, регіональному, державному та наддержавному та характеризується різними масштабами поширення.

Ключові слова: влада, інститут державної влади, держава, економічна система, ресурси влади, економічні суб'єкти, законодавче право, природні ресурси.

Постановка проблеми. Основою економічної системи є певна інституційна база, яка визначає особливості розвитку суспільства. Залежно від того як сформовані дані інститути – відповідний вплив буде здійснюватися на економіку. Особливе місце в економічній системі займає інститут влади.

Владні відносини притаманні всім господарським системам. Вони є складовою різноманітних економічних взаємодій: відносин власності, відносин обміну, управлінських, розподільчих відносин тощо. При цьому, на економічні процеси може впливати не лише влада економічна, а й державна.

Остання може здійснювати безпосередній чи опосередкований вплив на суб'єктів ринкової економіки, як сприяти, так і перешкоджати розвитку конкуренції на ринку. Саме визначення сутності та місця інституту державної влади в економічній системі потребує дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційним дослідженням місця та ролі влади в економіці присвячено роботи В. Ойкена [1], Ф. Перру [2], Дж. К. Гелбрейта [3], В. Дементьева [4], А. Герасименко [5], Г. Задорожного [6] та інших. Втім вчені приділяють більше уваги саме економічній владі.

Поточні ж дослідження впливу держави на економіку є зазвичай, або функціональними, часто прикладними, або ж такими, що спрямовані на детермінацію місця держави в системі економічних відносин. Останні хоч і є близькими за змістом до поточного дослідження, втім зазвичай не фокусуються на вивченні інституційної природи описуваної диспозиції. Це питання вимагає детальнішого дослідження.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є дослідження сутності та місця інституту державної влади в економічній системі, вивчення інституційного механізму забезпечення її детермінуючого впливу на поведінку усіх учасників економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виконання означеного вище завдання вимагає ретроспективного погляду на зміст інституту влади. Влада з'являється із появою людства та наявна в усіх сферах життєдіяльності суспільства: економічній, соціальній, політичній, структуруючи та детермінуючи їх.

В період первіснообщинного ладу влада здійснювалась всіма членами роду, племені, які обирали старійшину. Його влада ґрунтувалася на авторитеті. На даному етапі розвитку суспільства ще були відсутні інституту державної влади. Разом із цим, регулювання життєдіяльності здійснювалося за допомогою звичаю, обряду та традицій. Починають зароджуватися такі інституту економічної влади як: праця, обмін, споживання тощо.

З появою класів, суспільного поділу праці, розвитку інституту приватної власності, товарних відносин, родові зв'язки руйнуються, наявність лише одного авторитету старійшини стає недостатнім для регулювання відносин в суспільстві, виникає потреба у формуванні окремої організації – держави.

Особливих проявів державна влада набуває у період феодалізму. З'являється апарат державної влади та апарат примусу, з'являються ієрархія, набувають поширення писані правила поведінки (закони).

У період капіталізму розвиваються такі інституту економіки як приватна власність та особливо відчутною стає економіч-

на влада. Більшою економічною владою володіють ті, хто здійснює контроль над ресурсами та умовами виробництва. При цьому говорити про суттєве скорочення впливу державної влади тут не приходиться, адже держава, контролюючи доступ до даних ресурсів та встановлюючи «правила гри» для суб'єктів господарювання, здійснює безпосередній вплив на ринок в цілому та конкурентний механізм його регулювання.

Такої позиції в своїх дослідженнях, наприклад, дотримується В. Ойкен, який пише, що правильним економічним порядком є економічний порядок повної конкуренції, який реалізується тільки в тому випадку, якщо всі учасники ринкових відносин будуть позбавлені можливості змінювати правила на ринку.

При цьому силою, що встановлює порядок, на його думку повинна виступати саме держава, яка діє у відповідних правових рамках, задаючи форму ринку, тобто ті правила гри, за якими ведеться господарство та орієнтується на наступних принципах:

- 1) політика держави повинна бути націлена на те, щоб розпустити економічно владні угруповання або обмежити їх функції;
- 2) політико-економічна діяльність держави орієнтується на створення форм економічного порядку, а не на регулювання економічного процесу. Дані два принципи є нерозривними та складають єдине ціле.

Як висновок, В. Ойкен зазначає, що хоча сучасна держава і не є достатньою силою, яка встановлює порядок, воно могло б стати нею. Разом із цим, помилковим є уявлення про державу як про єдиного і всемогутнього покровителя всіх економічних звершень, настільки ж неправильним є сприйняття держави як негативного владного угруповання. В економіці необхідно боротися саме із владними угрупованнями, а не із зловживаннями монополюючою владою, відводячи роль суб'єкта такої боротьби державі в сукупності її інститутуотворюючих елементів [1, с. 188–190].

При цьому, погоджуючись із вченим відзначаємо, що держава не повинна втручатися в регулювання економічних процесів, її роль полягає в іншому – регулюванні форм, створення відповідних механізмів та стежи-

ти за їх виконанням суб'єктами господарювання. Тобто, йдеться про формування ефективного інституційного середовища.

Ф. Перру вважав, що за умов, коли будь-яка економічна одиниця може домінувати в економіці, виникає потреба в наявності централізованого органу – держави, яка приймаючи рішення та реалізуючи економічні програми розвитку, які мають довгостроковий період дії, може обмежити відносну відокремленість фірм та посилити їх залученість, сприяючи їх зростанню [2].

Концепція «врівноваження влади» Дж. К. Гелбрейта показує організованих груп і держави в сучасному капіталізмі, полягаючи в наступному: по-перше, для кожного центру влади в економіці є тенденція до виникнення центру «врівноваження» влади, і, по-друге, один центр влади «врівноважує» інший таким чином, що це служить суспільним інтересам. На думку Дж. К. Гелбрейта державне регулювання є ефективним лише тоді, якщо апарату державної влади буде протистояти врівноважуюча його сила [3].

Вважаємо, що такою силою може виступати соціальна влада, яка може здійснювати владу безпосередньо через механізм виборів органів державної влади та місцевого самоврядування, так і опосередковано, через різні форми об'єднань – асоціації, професійні спілки тощо.

С. Боулес і Г. Гінтіс зазначали, що в ідеальному ліберальному капіталістичному суспільстві держава – єдиний агент, здатний застосовувати санкції, і, отже, є єдиним джерелом влади [7].

Вченими наголошено про наявність у державної влади особливого ресурсу влади – здатності застосовувати санкції, а отже – забезпечити укорінення тих правил і норм, за протидію яким вони встановлені. Це є запорукою забезпечення ефективності інституційних функцій державної влади.

Аналогічної позиції дотримується Д. Норт, що визначає державу як організацію з певними перевагами у здійсненні насильства. Також вчений зазначав, щоб змінювати правила, в тому числі й економічні, потрібно мати владу. Саме вона детермінує інституційну траєкторію розвитку економічної

системи, часом навіть домінуючи над соціальним вибором і людськими цінностями [8].

Саме держава, реалізуючи легалізовану владу, має виключне право на встановлення загальнообов'язкових правил поведінки та формування регуляторної бази для суб'єктів господарювання.

Таким чином, інститут державної влади – це закріплений на організаційно-правовому рівні легітимний важіль детермінації умов функціонування будь-якого суб'єкта в межах певної території, на яку така влада поширюється. Оскільки ж в контексті поточного дослідження нас цікавить не будь-яка суспільна діяльність, а насамперед економічна, то й інститут державної влади ми розглядатимемо як важіль детермінуючого впливу на діяльність множини економічних суб'єктів та систему відносин між ними (рис. 1).

Державна влада, володіючи унікальними ресурсами (законодавчою владою, примусовим апаратом, природними ресурсами тощо), через дозвіл, контроль, заборону та покарання, здійснює вплив на елементи економічної системи, а саме: встановлює правила функціонування; надає доступ до ресурсів, надає дозволи на провадження господарської діяльності, визначає соціальні стандарти (мінімальна заробітну плату, тривалість робочого часу та часу відпочинку, гарантії соціального захисту) тощо.

При цьому, реалізація відповідної інституційної функції державної влади на різних рівнях – локальному, регіональному, державному та наддержавному, може відрізнятися масштабами впливу.

Так, державна влада на локальному рівні характеризується впливом щодо конкретно визначеного об'єкта. Наприклад, органи державної влади, здійснюючи перевірку суб'єктів господарювання, визначають для нього конкретні вимоги, які він повинен виконати. Визначаючи програми управління в межах конкретної фірми, менеджери повинні враховуватися вимоги закріплені на законодавчому рівні органами державної влади.

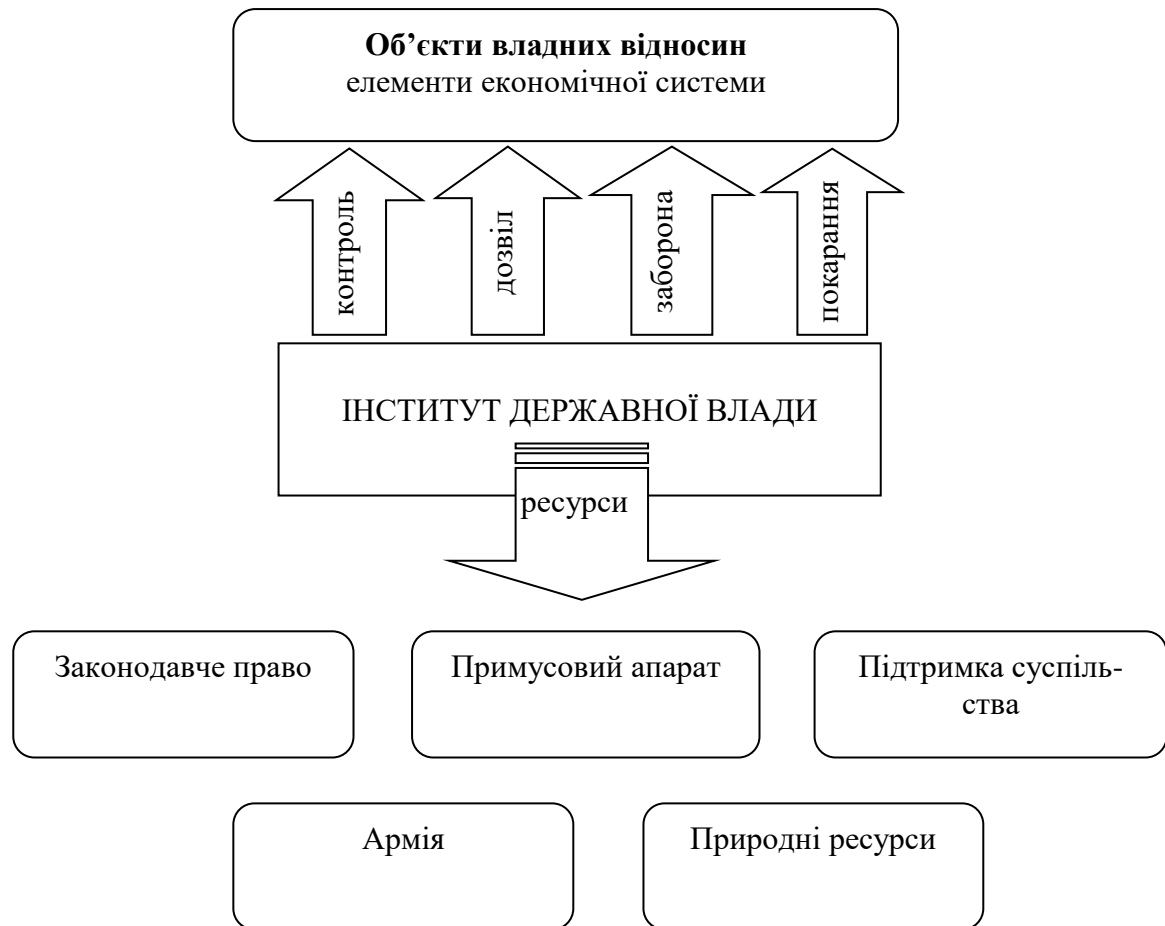

Рис. 1. Механізм впливу інституту державної влади на елементи економічної системи

Джерело: розроблено автором.

Влада на регіональному рівні, як правило, обмежена територіально та реалізується в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Органи місцевої державної влади здійснюють контроль над ресурсами, визначають економічну та соціальну політику.

Рішенням Київської міської ради затверджено Програму економічного і соціального розвитку м. Києва на 2018–2020 роки [9]. Разом із цим, держава визначає засади реалізації такої політики.

Державна влада на національному рівні впливає як на окремих об'єктів влади – організації, так і на цілі галузі національного господарства, визначаючи комплексні стратегії їх розвитку, плани та заходи щодо їх реалізації.

Так, Президентом України схвалена Стратегія сталого розвитку «Україна 2020», яка передбачає в рамках чотирьох векторів руху (за вектором розвитку, за вектором

безпеки, за вектором відповідальності, за вектором гордості) реалізацію 62 реформ та програм розвитку держави у таких сферах як податкова, монетарна, енергетична, земельна, забезпечення конкурентного захисту тощо [10]

Наддержавний рівень поширення влади характеризується її визнанням на рівні окремих держав. Держава, виступаючи від імені своїх жителів, передає частину власних функцій утворенням наддержавним структурам, наприклад міжнародним організаціям, які визначають умови здійснення ними управлінських функцій, формування та реалізації економічної політики. Міжнародні організації, які відповідно до затвердженої державами-членами процедури наділені повноваженнями приймати рішення обов'язкового характеру, чинять вплив безпосередньо чи опосередковано на політичну та економічну ситуацію в країні, проявляючи свою владу над суб'єктами національної

економіки.

Наприклад, Міжнародний валютний фонд регулює валютно-кредитні відносини країн-членів і надає їм допомогу при дефіциті платіжного балансу шляхом надання коротко- і середньострокових кредитів в іноземній валюті. Для отримання кредиту країні необхідно виконати ряд вимог. Зокрема, в меморандумі укладеному між Україною та МВФ від 21 липня 2015 р. міститься ряд заходів, які повинна Україна виконати в енергетичному, фінансовому, судовому, житловому секторах. [11]

Висновки. Таким чином, саме інституційна функція держави є джерелом формування та реалізації її влади над економічними суб'єктами, визначаючи тим самим важливу координаційну і, навіть, детермінуючу роль інституту державної влади в економічній системі. Очевидно, міра ефективності цієї детермінації буде визначатися мірою домінування інституту державної влади в структурі господарського механізму тієї чи іншої економічної системи. Втім цей баланс потребує вже іншого, детального теоретико-економічного дослідження.

Література

1. Ойкен В. Основные принципы экономической политики. Перевод с немецкого Л. А. Козлова и Ю. И. КукOLEVA. Общая редакция Л. И. Цедиллина и К. Херрманн-Пиллата. (Москва: Издательская группа «Прогресс», Фирма «Универс», 1995. – Серия «Экономическая мысль Запада») – 206 с.
2. Перру Ф. Экономика XX века / Ф. Перру. – М. : Экономика, 2000. – 326 с.
3. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт : пер. с англ. – М. : ООО «Изд-во АСТ»: ООО «Транзиткнига»; СПб. : Terra Fantastica, 2004. – 602, [6] с. – (Philosophy).
4. Дементьев В. В. Власть в системе экономических отношений: дис. на соискание науч. степени д-ра экон. наук: спец. 08.01.01 / Дементьев Вячеслав Валентинович. – Донецк, 2004. – 411 с.
5. Герасименко А. Г. Ринкова влада: джерела, масштаби, наслідки : монографія / А. Г. Герасименко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2014. – 600 с.
6. Задорожний Г. В. Собственность и экономическая власть / Г. В. Задорожний. – Х. : Основа, 1996. – 144 с.
7. Bowles S., Gintis H. Power in Economic Theory // The Elgar Companion to Radical Political Economy. Ed. By P. Arestis and M. Sawyer. - Aldershot: Edward Elgar, 1994. – p. 300-305
8. Норт Д. Институти, інституційні зміни і функціонування економіки / Д. Норт. – М, 1997. – 286 с.
9. Програма економічного і соціального розвитку м. Києва на 2018–2020 роки. Рішення Київської міської

ради [Електронний ресурс] / режим доступу: <https://dei.kyivcity.gov.ua/content/programa-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvytku-m-kyieva-na-20182020-roky.html>

10. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Указ Президента України [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

11. Меморандум про економічну і фінансову політику / [Електронний ресурс] / режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20163929>

References

1. Oyken V. *Osnovnyie printsipy ekonomicheskoy politiki* [Basic principles of economic policy]. Perevod s nemetskogo L. A. Kozlova i Yu. I. KukOLEVA. Obschaya redaktsiya L. I. Tsedilina i K. Herrmann-Pillata. (Moskva: Izdatelskaya gruppa «Progress», Firma «Univers», 1995. – Seriya «Ekonomicheskaya mysl Zapada») – 206 P.
2. Perru F. *Ekonomika XX veka* [Economics of the XX century]. M. : Ekonomika, 2000. – 326 p.
3. Gelbreyt Dzh. *Novoe industrialnoe obschestvo* [The New Industrial Society] / Dzh. Gelbreyt : per. s angl. – M. : ООО «Izd-vo AST»: ООО «Tranzitkniga»; SPb. : Terra Fantastica, 2004. – 602, [6] p. – (Philosophy).
4. Dementev V. V. *Vlast v sisteme ekonomicheskikh otnosheniy* [The power in the system of economic relations]: dis. na soiskanie nauch. stepeni d-ra ekon. nauk: spets. 08.01.01 / Dementev Vyacheslav Valentinovich. – Donetsk, 2004. – 411 p.
5. Gerasimenko A. G. *Rynkova vlada: dzherela, masshtaby, naslidky* [Market power: sources, scales, implications]: monografiya / A. G. Gerasimenko. – K. : Kiyiv. nats. org.- ekon. un-t, 2014. – 600 p.
6. Zadorozhnyy G. V. *Sobstvennost i ekonomicheskaya vlast* [Ownership and economic power] / G. V. Zadorozhnyiy. – H. : Osнова, 1996. – 144 p.
7. Bowles S., Gintis H. Power in Economic Theory // The Elgar Companion to Radical Political Economy. Ed. By P. Arestis and M. Sawyer. – Aldershot: Edward Elgar, 1994. – p. 300–305
8. Nort D. *Instituty, Institutsiyini zminy i funktsionuvannya ekonomiky* [Institutes, institutional changes and functioning of the economy] / D. Nort. – M, 1997. – 286 p.
9. *Programa ekonomichnogo i sotsialnogo rozvytku m. Kyeva na 2018–2020 rokn. Rishennya Kyivskoi miskoi rady* [The program of economic and social development of Kyiv is on 2018-2020. Decision of the Kyiv town council] [Elektronnyy resurs] / rezhym dostupu: <https://dei.kyivcity.gov.ua/content/programa-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvytku-m-kyieva-na-20182020-roky.html>
10. *Pro Strategiyu stalogo rozvytku «Ukraina – 2020»*. Ukaz Prezydenta Ukrainy [About Strategy of steady development «Ukraine – 2020». Decree of President of Ukraine] [Elektronnyy resurs] / rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
11. *Memorandum pro ekonomichnu i finansovu polityku* [Memorandum about economic and financial politics] / [Elektronnyy resurs] / rezhym dostupu: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=20163929>

СУЩНОСТЬ И МЕСТО ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ
В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

А. М. Масько, аспирант, Киевский национальный торгово-экономический университет

Статья посвящена исследованию института государственной власти в экономической системе. Показано, что государство, реализуя политическую, социальную, экономическую и другие функции, осуществляет непосредственное влияние на общественные отношения. На основе ретроспективного анализа содержания института власти предложено новое видение механизма влияния института государственной власти на элементы экономической системы, а именно показано, что институт государственной власти – это закрепленный на организационно-правовом уровне легитимный рычаг детерминации условий функционирования любого субъекта в границах определенной территории, на которую эта власть распространяется.

Выявлено, что институт государственной власти, обладая уникальными ресурсами (законодательного права, аппарата принуждения, природными ресурсами и т.д.) через разрешение, контроль, запрет и наказание, непосредственное воздействие на элементы экономической системы. В частности, как единственный легитимный орган, уполномоченный на установление общеобязательных «правил поведения» для субъектов хозяйствования, определяет порядки, формы, механизмы экономических отношений и процессов, обеспечивая формирование институциональной среды. В этом находит свое проявление институциональная функция государства, которая является источником формирования и реализации ее власти над экономическими субъектами.

Показано, что за счет этой функции детерминируется выполнение государством координационной и даже детерминирующей роли в экономической системе. Выявлено, что мера эффективности этой детерминации будет определяться мерой доминирования института государственной власти в структуре механизма той или иной экономической системы. Доказано, что реализация соответствующей институциональной функции государственной власти может осуществляться на разных уровнях - локальном, региональном, государственном и надгосударственном и характеризуется различными масштабами распространения.

Ключевые слова: власть, институт государственной власти, государство, экономическая система, ресурсы власти, экономические субъекты, законодательное право, природные ресурсы.

ESSENCE AND PLACE OF THE INSTITUTION OF STATE POWER IN THE
ECONOMIC SYSTEM

A. M. Masko, post-graduate student, Kiev National University of Trade and Economics

The institute of state power in the economic system is studied. It is shown that the state, exercising its political, social, economic and other functions, exercises its unaffected influence on social relations.

Having carried out a retrospective analysis of the essence of the institute of power, we have proposed a reflection on the mechanism of the influence of the institution of state power on the elements of the economic system, namely, it is shown that the institution of state power is a legitimate lever of determination of the conditions for the functioning of any entity within the boundaries of a certain territory to which such authority extends at the organizational and legal level.

It is revealed that the institution of state power, possessing unique resources (legislative law, apparatus of coercion, natural resources, etc.) through the permission, control, prohibition and punishment, takes effect on the elements of the economic system. In particular, as the only legitimate body authorized to establish mandatory «rules of conduct» for economic entities, it defines the procedures, forms, mechanisms of economic relations and processes, thus ensuring the formation of institutional environment. This is the manifestation of the institutional function of the state, which is the source of the formation and implementation of its power over economic actors. It is shown that

the set of this function determines that the state fulfils a coordinating and even determinative role in the economic system. It is revealed that the measure of the effectiveness of this determination will be specified by the measure of the dominance of the institution of state power in the structure of the mechanism of a particular economic system.

It is shown that realization of the corresponding institutional function of the state power can be carried out at different levels - local, regional, state and supranational and characterized by different scales of distribution.

Keywords: power, institution of state power, state, economic system, resources of power, economic subjects, legislative right, natural resources.

Надійшла до редакції 28.08.18 р.

UDC 336.2

INSTITUTIONAL BASIS OF FINANCIAL SUPPORT OF SMALL AND MEDIUM ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UKRAINE

*L. V. Tymoshenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., NTU «Dnipro Polytechnic»,
timoshenkolv@ukr.net*

*O. V. Krylova, Ph. D (Tech.), Ass. Prof., NTU «Dnipro Polytechnic»,
krulo-ov@ukr.net*

The article deals with the institutional basis of financial support of small and medium entrepreneurship as a set of organizational-and-legal and financial-and-economic conditions created by the state to develop business organizations aiming at raising an occupational level of the country, increasing economic capacity, stimulating investment and innovation activities of business, qualitative satisfaction of social needs. It has been found out that financing volume allocated from the budget to promote small and medium entrepreneurship is not sufficient; however, there is positive experience of business support at the regional level due to funds of the regional budget, district budget and local government budget according to the Entrepreneur Support programs. It is shown that present-day business environment requires a set of policy decisions on the mechanism, tools and institutes of financial regulation and stimulation of small and medium entrepreneurship development. It is established that information and analytical support of formulation of State policy regarding financial support of small and medium enterprise development is based on a system of indicators defining which provides for the use of both statistical information and survey findings.

It is determined that most heads of small and medium-size enterprises consider high interest rates to be the main reason for refusing from bank loans; that is why it is expedient to develop and introduce a mechanism of state guarantee of affordable credits for entrepreneurs taking into account their infrastructural support in regions.

Guides for development of programs on small and medium entrepreneurship support, which are aimed at creating an integral system of entrepreneurship development, providing coherence and consistency of programs and conditioning the volume of their financing, are suggested.

Keywords: small and medium entrepreneurship, development, institutional basis, financing, state support, development program.

Statement of problem. Important prerequisites for creating favorable conditions for developing business and reviving business activities of business entities include building of a dialogue between businesses and the government, decreasing regulatory loads on the business community and improving the quality of the business environment.

The value of small and medium entrepreneurship (SME) lies in the fact that it provides the able-bodied population with jobs: about 50% of the total number of working population is engaged in small businesses, while medium-sized enterprises employ about 30% of the eco-

nomically active population of the country. Apart from this, the SME creates conditions for improving the quality of life and increasing income of the citizens, i.e. it acts as a source of tangible security of human wellbeing. That is why the state is to provide support for SME by creating a functionally operating institutional environment; for this purpose it is necessary to reconsider and improve legislative and financial and economic mechanisms.

Analysis of recent papers. The state of small and medium business (SMB) development, efficiency of certain business entities'

activities depend on perfection of the state policy of their support. Z. S. Varnalii, T. H. Vasylykiv and R. R. Bilyk emphasize the fact that in Ukraine the main components of a favorable economic environment for successful development of small and medium-sized entrepreneurship have not been provided yet, first of all, because of improper state finance and credit support.

O. I. Tymchenko [2] distinguishes the following systemic problems which hamper the development of small entrepreneurship at the regional and local levels:

1. Insufficient (un-warranted and non-regular) financing of regional programs of small entrepreneurship support and development.

2. Imperfection of controlling the use of funds allotted to small enterprises, which results in unlawful diversion of funds.

3. Lack of the full-fledged system of efficient interaction of big and small businesses at the local (regional) level.

4. Non-uniform location and development of small entrepreneurship in regions of Ukraine, which is conditioned by a general economic situation in the region.

The author of the work [3] points out that the major negative side of small business in Ukraine is a limited access to external financial resources, locality of target markets and lack of proper state support (particularly, in the sphere of taxation).

According to the results of the International Financial Corporation's research, 75% of the surveyed respondents mentioned the limited access to funding and opportunity to obtain credit resources on advantageous terms as the main obstruction to small business development [4].

Despite a great number of scientific publications regarding small and medium business development, the issue of its financial support based on institutional basis under current conditions of limited financial resources requires further research.

Aim of the paper. The objective of the article is to define the modern specific nature of the institutional basis of financial support of small and medium-sized entrepreneurship in Ukraine, to analyze the factors which influence these processes and to develop required

measures in order to improve SME financial support.

Materials and methods. Development of small and medium businesses comes laden with a great number of prospects [5]:

- increase in the number of owners and, therefore, formation of the middle class as the major warrant of political stability in democratic society;

- an increasing share of economically active population, which increases citizens' incomes and evens out imbalance in the welfare of different social groups;

- creating new vacancies with relatively low expenditures, particularly in the service sector;

- training of personnel through the use of employees with limited formal education who gain their qualifications in the employment setting;

- elimination of manufacturers' monopoly, development of a competitive environment;

- improvement of interrelations between different sectors of economy;

- development of innovations.

The distinctive features of SME include their prevalent mass-market customer orientation, dependence on the influence of competition and propensity for bankruptcy. That is why the state financial support is essential, first of all, during the period of SME formation while forming the original capital as well as for stimulating business activities and enhancing economic capacity, works, services by providing favorable conditions for development. Economic relations between the state and business entities are the basis of institutional planning and budgeting. The state regulation of SMB development is performed by nationwide, regional and local authorities in order to reconcile the interests of the state and business sector.

In economically developed countries, SME support provides for the state's creating organizational-and-legal and financial-and-economic conditions for business organization development. State Financial Assistance Programs for small business should consider the state of the budget system, credit and financial system, social and political level of the population for efficient and timely direct and indirect effect on entrepreneurship development [6].

The main kinds of the state financial support include [7]:

- 1) partial compensation of interest rates on loans which are given for implementation of projects of small and medium-sized business entities;
- 2) partial compensation of lease and factoring payments as well as warranty payments;
- 3) granting of guarantees and bonding for loans of small and medium-sized business entities;
- 4) allowance of credits, including micro-credits for establishing and pursuing one's business;
- 5) negotiation of loans for acquiring and introduction of new technologies;
- 6) compensation of expenses on developing cooperation between small and medium-sized business entities and big business entities;
- 7) financial support of implementation of energy-saving environmentally friendly technologies;
- 8) other kinds of the legal state financial support.

Formation of support of entrepreneurship occurs at two levels – state and regional ones.

Creating a favorable environment for pursuit of business and SME development is one of medium-term reform directions specified in the Strategy for the Development of Small and Medium-sized Entrepreneurship in Ukraine until 2020 [8]. The main legal document is the Law of Ukraine No. 4618-VI «On Development and State Support of Small and Medium Business in Ukraine» dated 22.03.2012. Part 1 of Article 15 of the Law defines that the state support of small and medium business includes financial, informational, consultancy support, in particular, backing in the fields of innovations, science, industrial production, support of small and medium-sized business entities involved in export performance, support in the sphere of training, refresher course and advanced professional training of professional managers and staff for business operations.

The Law of Ukraine No. 1555-VII «On Government Aid for Business Entities» dated 01.07.2014 specifies the legal framework to monitor the state assistance to business entities, to control the validity of this assistance regarding competition; it is aimed at providing protection and development of business competition,

increasing transparency of functioning of the state aid system.

The main directions of the SME support provided by the state are:

- levers of direct administration influence, namely, granting subsidies, governmental grants, raising state funds, establishing specialized financial institutes, etc.;
- indirect ways of the state financial support, including tax discount or total exemption from taxes; tax reliefs; accelerated amortization and others.

Financial assurance of SME support programs is provided using the funds of Ukraine's state budget, local budgets, extra-budgetary funds, including those gained from selling state-owned assets and alienating municipal property and other legal sources of finance. The expenditure side of the State budget of Ukraine specifies the volume of annual fund allocation for the state SME support. The state Committee of Ukraine on issues of regulatory policy acts as a fund spending unit, while the Clearing Office and bodies of the state controlling and auditing service authorities exert control over targeted use of funds.

M. I. Melnyk [9] emphasizes low efficiency of strategic planning and programing of the state policy of business support, which makes itself evident in the fact that entrepreneurship support programs for different levels refer to the small business sector only and do not allow for regulatory and methodological provision of development for other entrepreneurship sectors, nor do they form an integral system of entrepreneurship development. They also lack proper consistency and feature low quality of work on defining strategic goals, whereas the volume of program financing is not substantiated.

According to the legislation in force, the state financial support of small business entities at the country level is implemented within the framework of the budget program of – «Microfinance of small business entities» [10]. Analysis of Annex 3 to the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2018» gives evidence of the following [11]. In the allocation of expenses this budget program is not available, which logically leads to a conclusion that the state financial support of this kind is not provided for SME in practice (actually).

However, Annex 9 of this Law lists credits (loans) which are attracted by the state to the special purpose fund of the State budget of

Ukraine for 2018. The list includes investment projects which refer to SME.

Table 1

List of credits (loans) which are attracted to the special purpose fund of the State budget of Ukraine for 2018 regarding investment projects for SME support (according to the Law of Ukraine «On State Budget of Ukraine for 2018»)

The name of credit grantor and investment project which is implemented through credit (loan)	Credit (loan) currency	Total volume of credit (loan) (thousands of units)	The title according to the program classification of expenses and crediting of the state budget	Volume of attraction of credit (loan) in 2018 (thousands HRN)
«Principal loan for small and medium-sized enterprises with a middle level of capitalization» Project	Euro	400 000	Development project financing by using the funds attracted by the state	658 000,0
«Small and medium-sized enterprise support» Project	Euro	10 000	Development project financing by using the funds attracted by the state	72 000,0

Thus, the volume of financial resources allocated from the state budget for SME support and development is not sufficient; however, there is positive experience of supporting the SME at the regional level – using the funds of regional budget, district budget and local government budget according to programs of financial support of entrepreneurs. Thus, in Poltavaska Oblast this is partial reimbursement of the amount of credit (principal of the loan) without regard to interest rates upon condition of creating new vacancies; in Rivnenska Oblast there is remuneration of payment for using loans (including financial credits) from banks and other national and foreign financial institutions obtained by SME entities to implement investment projects; in Sumska Oblast – partial compensation for interest rates on loans obtained from state banks to implement investment projects. The program of finance and credit support of SME entities in Kyiv is directed at preventing SME specializing into trade mediation activities. The government administration of Kyiv City has allocated 10 million HRN for finance and credit support in 2018. Out of the funds, Kyiv entrepreneurs will have 50% of the nominal interest rate set according to the credit agreement compensated.

Thus, for an end-use borrower, the interest rate will be lowest in Ukraine making about 7.5 %.

According to the data of the Quarterly Enterprise Survey by the Institute for Economic Research and Policy Consulting, payroll embarrassment for SME increased in the fourth quarter of 2017. The percentage of companies whose development is hampered by lack of working capital has risen significantly (45.3% of small and 53.3% of medium-sized companies).

Since insufficient access to finance is one of the most considerable constraints to SME development in Ukraine [12], reliable data on the scale of the problem are required to develop the state policy in this sphere (Tab. 2).

Independent Association of Banks of Ukraine (NABU) states that the share of credits for SMB entrepreneurs in the general loan portfolio of the national banking system is the lowest in Europe making 9% (as a comparison: in Poland it is 58%, in the Czech Republic – 70%). NBU survey also testifies that not all SMEs are ready to take out a loan. According to the results of the NBU survey, the share of small enterprises which required extra resources decreased down to 34% in the fourth quarter of 2017 and was the lowest over the last

five quarters. At the same time, the share of medium-sized enterprises which required more borrowing reached 43%. Similarly, the share of

small businesses which planned to take out a bank loan was only 27% compared to 41% medium-sized businesses.

Table 2

Indicators used to analyze SME access to finance

No.	Indicator	Indicator interpretation (other factors being equal)	Source of information
1	Share of profit-making enterprises	The indicator testifies correspondence of enterprises' results to the main objective of their activities – profit earning.	Regional Statistics Service -> Enterprises' activities -> Enterprises' finance results before tax
2	Profitability at SME (corporate entity)	The indicator testifies SME capability to finance their development by their own funds.	Regional Statistics Service -> Enterprises' activities -> Enterprises' finance results before tax
3	SME demand for bank loans	The indicator shows changes in SME need for bank loans.	Analytical report «Survey on terms of credit» (NBU)
4	Balance of credit approval level	The indicator shows banks' readiness to provide loans for SME.	Analytical report «Survey on terms of credit» (NBU)
5	The number of banking units	The indicator allows evaluating the level of SME access to banking institutions in the region.	Analytical report «Review of Ukraine's banking sector» (NBU)
6	Share of entrepreneurs who plan to increase the economic capacity over the next 2 years	The indicator shows entrepreneurs' expectations regarding enterprises' development.	Annual Business Climate Assessment (ABCA)
7	Flow of funds from abroad (transfer, etc.)	The indicator shows SME capability to finance their development using external financing.	NBU, «Information on transfer in foreign currency by private individuals (regional section)».

Source: [13]

According to the survey conducted by the NBU in the first quarter of 2018, 72% of small enterprise heads mentioned high interest rates as reason for refusing from banking crediting. The commutation rates on SMB makes 20%-24% per annum, while the average disbursement period makes 1.5 years. When granting credits to SME, the mean effective rate which considers all loan fees and extra payments to be paid apart from the interests makes about 21% (as a comparison, in Poland, an interest rate on preferential credits is 2% for a term of 5-8 years). Moreover, national banks impose severe requirements as to security assets, while SMBs do not have enough assets to provide the required warrant. The state support could be based on offsetting expenses on loan servicing.

According to the results of the national survey of small and medium-sized businesses

[14], the share of entrepreneurs who consider the state to be their business partner made only 14% both in 2015 and in 2016. 64% of medium-sized enterprises, 58% of small businesses and 56% of microenterprises mention the state as an obstacle in doing business.

The share of small enterprises considering unfavorable regulatory environment (a composite factor which is made of high regulatory pressure, corruption and frequent legislative amendments) to be one of the main restrains for their development, has increased up to 42% [15].

The small and medium-sized businesses require, first of all, favorable state policy to create appropriate conditions for running business rather than the direct state support. This was proved by the answers of the survey respondents [14] to the question regarding their

vision of the state support. 77% of SMEs believe that the state has to pursue the policy directed at developing a favorable environment for business dealing including simplification of administrative procedures. Only 17% of the respondents consider that business particularly requires the direct state support, namely, provision of services and counseling for business, guaranteeing credits, certain subsidies, etc.

More than half of SMEs expect the government to take such steps as supporting the implementation of energy-efficiency measures at enterprises (56%), a simplified access to public procurement (54%) for small enterprises; state guarantees for credits or their portions (54%). At the same time, the smaller an enterprise is, the more important for them the simplified access to public procurement is: 56% of microenterprises, 50% of small and 49% of medium-sized business organizations expect this from the state. The importance of state guarantees for credits also increases for smaller enterprises. This state policy is expected by 56% of microenterprises compared to 51% of small and 49% medium businesses. 51% of SMEs expect the government to decrease administrative pressure on prices, while 49% of them believe that the state should protect domestic manufacturers against foreign competition [14].

To influence the SME sector efficiently, the SME support in Ukraine is to be of a scale consistent with the scale of the SME sector itself and its role in the economy of Ukraine. Currently in Ukraine there are about 15 thousand medium-sized business entities, about 330 thousand small businesses – corporate entities and about 1.4 million private individuals-entrepreneurs. However, the volume of financing state programs for SME development makes only a few tens of millions of HRN. The experience of the EU and other countries is different. Thus, the policy of SME support in the EU «Horizon 2020» has the volume of finance of 80 billion euros for 7 years (2014–2020), which defines the required measure of the program by 500 euros a year per 1 specific SME entity in the EU. Allocating a few tens of millions of HRN per year to SME support programs in Ukraine does not provide any influence on the state of the SME sector and features high risk of corruption [16].

Private individuals-entrepreneurs present the overwhelming majority of small business entities in Ukraine; that is why according to V. I. Vartsaba and H. M. Kampo [17], microfinancing remains an important mechanism of finance support of entrepreneurs. Throughout the entire world, the microfinancing mechanism is considered to be one of the most promising and efficient trends in crediting, in particular to support first-time entrepreneurs. Microfinance organizations are ready to grant credits to fund receivers during the first year of a business, i.e. when a bank finds risks of crediting too high. Another direction where microfinance organizations are in-demand involves small towns and villages, i.e. populated places where the banking infrastructure is either lacking or is presented partially. There, these organizations can be an alternative to shadow credit markets. Formation of the system of microfinance institutions allows enhancing accessibility of basic banking services for citizens, cooperative societies and private entrepreneurs.

The state is able to help businesses by providing affordable loans. Under conditions of extremely limited financial resources of the central budget of Ukraine, the state can support SMEs by employing the resources of local government finances. On deposit accounts of the local budgets there is about 60 billion HRN which can be used as warrantee of credits granted to small companies [18]. Herewith, default risks decrease, so banks can lower both loan interest rates and requirements to collaterals, which are no less important than the loan rate. It is necessary to develop a regulatory mechanism of implementing the state support of providing SMEs with affordable credits.

Improvement of the regulatory framework of conducting a business will allow providing transparency in pursuing business, agreeing actions of the state regarding the SME support in the financial markets taking into account their industry affiliation and lines of business, monitoring the implementation of regulations, standards, liabilities as well as liabilities of failure. Institutional changes aimed at actual SME support will form an environment favorable for pursuing business, which will give an opportunity to achieve a purpose of social and economic development of the state.

Conclusions. The SME support provides for the state's establishing organizational-and-legal and financial-and-economic conditions for business organization development with the purpose of increasing an occupational level of the country and the share of SME in the Gross Domestic Product. It is established that lack of internal financial resources and complicated access to external funding sources are the main causes preventing development of small and medium-sized entrepreneurship in Ukraine.

Current conditions of business operations require a set of state policies regarding the mechanism, tools and institutions of financial regulation and SME development stimulation. At the same time, information and analytical support of establishing a state policy on financial support of SME development is based on the system of indicators, whose definition envisages implementation of both statistical information and survey results.

The state support of funding SMB development should, first of all, be aimed at facilitating the access of SMEs to external funding by introducing mechanisms of guaranteeing affordable credits taking into account their infrastructural support in the regions.

The entrepreneurship support program is to envisage determination of strategic goals, contribute to formation of the integral system of business development, and provide proper coherence and consistency of programs, whereas the volume of their financing requires thorough substantiation.

Literature

1. Варналій З. С. Забезпечення конкурентоспроможності та економічної безпеки малого і середнього підприємництва України / З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Р. П. Білик // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2015. – № 3–4. – С. 44–50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_3-4_10
2. Тимченко О. І. Проблеми та перспективи розвитку малого підприємництва в регіонах України // Ефективна економіка. – 2015. – № 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_6_14
3. Букресва Д. С. Удосконалення механізму розвитку малого бізнесу в Україні: податково-інтеграційний аспект / Д. С. Букресва // Економічний простір. – 2016. – № 109. – С. 85–97. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_109_10
4. Пріоритети вдосконалення державної політики розвитку малого підприємництва в Україні / З. С. Варналій, Т. Г. Васильців, Д. С. Покришка // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2 (31). – С. 49–54.
5. Поповенко Н. С. Державна підтримка роз-

витку малого бізнесу в Україні / Н. С. Поповенко, О. В. Ганенко // Сучасні проблеми регіонального розвитку. – 2012. – № 1(2). – С. 126–132.

6. Федорченко В. В. Удосконалення механізму формування державної політики підтримки розвитку малого підприємництва / В. В. Федорченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 7. – С. 185–188.

7. Кошелева О. Г. Фінансово-кредитна складова інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва в Україні / О. Г. Кошелева // Фінансова система України. – 2012. – № 19. – С. 151–155.

8. Розпорядження КМУ № 504-р від 24 травня 2017 року «Стратегія розвитку малого й середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року» - Режим доступу: (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80>)

9. Мельник М. І. Інституційно-економічні проблеми формування бізнес-середовища в Україні / М. І. Мельник // Український соціум. – 2012. – № 1 (40). – С. 99–110.

10. Постанова КМУ «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва» від 27.07.2011 р. № 794, статус: чинний - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2011-%D0%BF>

11. Державна підтримка малого та середнього підприємництва / О. Хотенко - Режим доступу: <http://ngoipr.org.ua/blog/derzhavna-pidtrymka-malogo-ta-serednogo-pidpryyemnytstva/>

12. Дослідження «Щорічна оцінка ділового клімату» (ABCA 2016), виконане в рамках Програми USAID «Лідерство в економічному врядуванні» - Режим доступу: (<http://lev.org.ua/abca.html>)

13. Офіційна статистика МСП в Україні: аналіз та пропозиції щодо вдосконалення Київ, 2017. – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2015/LEV/pp_SME_statistics_2017.pdf

14. Короткий звіт. Щорічна оцінка ділового клімату в Україні: 2016 рік (За результатами національного опитування малого та середнього бізнесу) – Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2015/LEV/2016-2017_ABCA_report_short.pdf

15. Квартальний моніторинг перешкод у розвитку МСП. Випуск №8 (опитування підприємств ІЕД) – Режим доступу: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/8-89193967

16. Ляпін Д. Аналітичний матеріал щодо державної політики сприяння розвитку малого бізнесу Спеціально до круглого столу «Державна політика щодо малого бізнесу України 2018: виклики та очікування», Київ, 01.02.2018

17. Варцаба В. І. Проблеми фінансового забезпечення розвитку малого бізнесу / В. І. Варцаба, Г. М. Кампо // Науковий вісник Ужгородського університету – 2014 – Режим доступу: http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/44/44_30.pdf

18. Андреева Е. Где найти 60 миллиардов для малого бизнеса / Е. Андреева – Режим доступу: http://www.dsnews.ua/vlast_deneg/gde-nayti-60-millionov-dlya-malogo-biznesa-infografika--02072018220500

References

1. Varnalii Z. S. *Zabezpechennya konkurentospromozhnosti ta ekonomichnoyi bezpeky malogo i serednogo pidpryyemnytstva Ukrainy* [Providing competitiveness and economic security of small and medium entrepreneurship in Ukraine] / Z. S. Varnalii, T. H. Vasylytsyv, R. R. Bilyk // Journal of the Academy of Labour and Social Relations of Trade Union Federation of Ukraine. – 2015. – №. 3. – P. 44–50. – Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_3-4_10
2. Tymchenko O. I. *Problemy ta perspektyvy rozvytku malogo pidpryyemnytstva v regionakh Ukrainy* [Problems and prospects of small entrepreneurship development in regions of Ukraine.] / O. I. Tymchenko // Efficient economy. – 2015. – №. 6. – Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2015_3-4_10
3. Bukreieva D. S. *Udoskonalennya mekhanizmu rozvytku malogo biznesu v Ukraini: podatkovointegracijnyy aspekt* [Improving the mechanism of small business development in Ukraine] / D. S. Bukreieva // Economic Scope. – 2016. – № 109. – P. 85–97. – Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2016_109_10
4. Varnalii Z. S. *Priorytety vdoskonalennya derzhavnoi polityky rozvytku malogo pidpryyemnytstva v Ukraini* [Priorities of improving the state policy of small entrepreneurship development in Ukraine] / Z. S. Varnalii, T. H. Vasylytsyv, D. S. Pokryshka // Strategic priorities. – 2014. – №. 2(31). – P. 49–54.
5. Popvenko N. S. *Derzhavna pidtrymka rozvytku malogo biznesu v Ukraini* [State support of small business development in Ukraine] / N. S. Popovenko, O. V. Hanenko // Modern problems of regional development. – 2012. – №. 1(2). – P. 126–132.
6. Fedorchenko V. V. *Udoskonalennya mekhanizmu formuvannya derzhavnoi polityky pidtrymky rozvytku malogo pidpryyemnytstva* [Improving the formation mechanism of the state policy of small entrepreneurship development support] / V. V. Fedorchenko // Investment: practice and experience. – 2014. – №. 7. – P. 185–188.
7. Kosheleva O. H. *Finansovo-kredytna skladova infrastruktury pidtrymky malogo ta serednogo pidpryyemnytstva v Ukraini* [Financial and credit component of the infrastructure of small and medium-sized entrepreneurship support in Ukraine] / O. H. Kosheleva // Financial system of Ukraine. – 2012. – № 19. – P. 151–155.
8. *Rozporyadzhennya KMU # 504-r vid 24 travnya 2017 roku «Strategiya rozvytku malogo i serednogo pidpryyemnytstva v Ukraini na period do 2020 roku»* [Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 504-p dated May, 24, 2017 «Strategy for the Development of Small and Medium-sized Entrepreneurship in Ukraine until 2020»] – Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/504-2017-%D1%80>
9. Melnyk M. I. *Instytutsiyno-ekonomichni problemy formuvannya biznes-seredovyscha v Ukraini* [Institutional and economic problems of business-environment formation in Ukraine] / M. I. Melnyk // Ukrainian social medium. – 2012. – №. 1 (40). – P. 99–110
10. *Postanova KMU «Pro zatverdzhennya Poryadku vykorystannya koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu byudzheti dlya mikrokredytuvannya subyektiv malogo pidpryyemnytstva» vid 27.07.2011 r. # 794, status: chy`nny`j* [Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On affirmation of the order of using funds provided in the state budget for microfinancing small business entities» dated 27.07.2011. No. 794. Status: in force.] Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2011-%D0%BF>
11. *Derzhavna pidtrymka malogo ta serednogo pidpryyemnytstva* [State support of small and medium-sized entrepreneurship] / O. Khotenko – Available at: <http://ngoipr.org.ua/blog/derzhavna-pidtrymka-malogo-ta-serednogo-pidpryyemnytstva/>
12. *Doslidzhennya «Shchorichna otsinka dilovogo klimatu» (AVSA 2016), vykonane v ramkakh Programy USAID «Liderstvo v ekonomichnomu vryaduvanni»* [Research «Annual business climate assessment» (ABCA 2016), conducted within the framework of USAID Program «Leadership in economic management»] – Available at: (<http://lev.org.ua/abca.html>)
13. *Ofitsiyna statystyka MSP v Ukraini: analiz ta propozytsiyi shchodo vdoskonalennya* [SME official statistics in Ukraine: analysis and proposals on improvement], Kyiv, 2017. – Available at: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2015/LEV/pp_SM_E_statistics_2017.pdf
14. *Korotkyy zvit. Shchorichna otsinka dilovogo klimatu v Ukraini: 2016 rik (Za rezultatamy natsionalnogo opytuvannya malogo ta serednogo biznesu)* [Brief report. Annual business climate assessment in Ukraine: 2016 (Based on results of the small and medium business survey)] – Available at: http://www.ier.com.ua/files/Projects/2015/LEV/2016-2017_ABCA_report_short.pdf
15. *Kvartalnyy monitoring pereshkod u rozvytku MSP. Vypusk №8 (opytuvannya pidpryyemstv IED)* [Quarterly monitoring of obstacles to SME development. Issue No. 8 (Enterprise survey by the Institute of Economic Research)] – Available at: https://www.slideshare.net/IER_Kyiv/8-89193967
16. Liapin D. *Analitychnyy material shchodo derzhavnoi polityky spryannya rozvytku malogo biznesu Spetsialno do kruglogo stolu «Derzhavna polityka shchodo malogo biznesu Ukrainy 2018: vyklyky ta ochikuvannya»* [Analytical material on the state policy of assisting small business development. Round-table discussion «State Policy on small business in Ukraine 2018: challenges and expectations»], Kyiv, 01.02.2018.
17. Vartsaba V. I. *Problemy finansovogo zabezpechennya rozvytku malogo biznesu* [Issues of financial support of small business development] / V. I. Vartsaba, H. M. Kampo // Scientific Bulletin of Uzhhotod University – 2014. – Available at: http://www.visnyk-ekon-old.uzhnu.edu.ua/images/pubs/44/44_30.pdf
18. Andreeva E. *Gde nayti 60 milliardov dlya malogo biznesa* [Where to find 60 billion for small business] / E. Andreeva – Available at: http://www.dsnews.ua/vlast_deneg/gde-nayti-60-milliardov-dlya-malogo-biznesa-infografika--02072018220500

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

*Л. В. Тимошенко, к. е. н., доцент, О. В. Крилова, к. т. н., доцент,
НТУ «Дніпровська політехніка»*

У статті розглядається інституційний базис фінансової підтримки малого та середнього підприємництва як комплекс створених державою організаційно-правових і фінансово-економічних умов розвитку підприємницьких структур задля зростання рівня зайнятості населення країни, підвищення обсягів виробництва, стимулювання інвестиційної і інноваційної активності бізнесу, якісного задоволення суспільних потреб. Виявлено, що з державного бюджету на підтримку та розвиток малого та середнього підприємництва виділяється недостатній обсяг фінансових ресурсів, однак існує позитивний досвід підтримки бізнесу на регіональному рівні за рахунок коштів обласного бюджету, районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування відповідно до програм фінансової підтримки підприємців. Показано, що сучасні умови ведення бізнесу вимагають комплексу державних рішень стосовно механізму, інструментів та інститутів фінансового регулювання та стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва. Встановлено, що інформаційно-аналітичне забезпечення вироблення державної політики стосовно фінансової підтримки розвитку малого та середнього бізнесу ґрунтується на системі індикаторів, визначення яких передбачає використання як статистичної інформації, так і результатів опитувань.

Діагностовано, що більшість керівників малих і середніх підприємств називають високу процентну ставку основною причиною відмови від банківського кредитування, тому доцільно розробити і запровадити механізм державного гарантування для підприємців доступних кредитів з урахуванням інфраструктурної підтримки їх в регіонах.

Запропоновано орієнтири щодо формування програм підтримки розвитку малого та середнього бізнесу, які спрямовані на створення цілісної системи розвитку підприємництва, забезпечення узгодженості й спадкоємності програм та обґрунтування обсягів їх фінансування.

Ключові слова: мале та середнє підприємництво, розвиток, інституційні засади, фінансування, державна підтримка, програми розвитку.

ІНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ

*Л. В. Тимошенко, к. э. н., доцент, Е. В. Крылова, к. т. н., доцент,
НТУ «Днепро́вская политехника»*

В статье рассматривается институциональный базис финансовой поддержки малого и среднего предпринимательства как комплекс созданных государством организационно-правовых и финансово-экономических условий развития предпринимательских структур для роста уровня занятости населения страны, повышения объемов производства, стимулирования инвестиционной и инновационной активности бизнеса, качественного удовлетворения общественных потребностей. Выявлено, что из государственного бюджета на поддержку и развитие малого и среднего предпринимательства выделяется недостаточный объем финансовых ресурсов, однако существует положительный опыт поддержки бизнеса на региональном уровне за счет средств областного бюджета, районных бюджетов и бюджетов местного самоуправления в соответствии с программами финансовой поддержки предпринимателей. Показано, что современные условия ведения бизнеса требуют комплекса государственных решений относительно механизма, инструментов и институтов финансового регулирования и стимулирования развития малого и среднего предпринимательства. Установлено, что информационно-аналитическое обеспечение выработки государственной политики относительно финансовой поддержки развития малого и среднего бизнеса основывается на системе

індикаторов, определение которых предусматривает использование, как статистической информации, так и результатов опросов.

Диагностировано, что большинство руководителей малых и средних предприятий называют высокую процентную ставку основной причиной отказа от банковского кредитования, поэтому целесообразно разработать и внедрить механизм государственного гарантирования для предпринимателей доступных кредитов с учетом инфраструктурной поддержки их в регионах.

Предложены ориентиры по формированию программ поддержки развития малого и среднего бизнеса, которые направлены на создание целостной системы развития предпринимательства, обеспечение согласованности и преемственности программ и обоснование объемов их финансирования.

Ключевые слова: малое и среднее предпринимательство, развитие, институциональные основы, финансирование, государственная поддержка, программы.

Надійшла до редакції 31.08.18 р.

УДК 336.343.359(477)

ДЕРЖАВНЕ ПОДАТКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

*А. В. Овчинников, аспірант, ovchinnikov.andrey93@gmail.com
Університет митної справи та фінансів*

Розглядаються теоретичні підходи до розуміння механізму податкового регулювання як фактору соціально-економічного розвитку. Проаналізовано різні підходи до тлумачення поняття «державне регулювання економіки», «податкове регулювання», виявлено їх взаємозв'язок. Показані нові тенденції в теорії оподаткування, а саме застосування таких термінів, як «соціальна функція податку», «соціальні податки», «соціальне оподаткування», «соціалізація оподаткування». Зазначено, що термінологічна невизначеність формує певні перепони у сприйнятті структури податкової системи та оподаткування у цілому. Настав час, щоб всі нові тенденції як в теорії податків, так і в практиці оподаткування знайшли своє відображення в законодавстві України, в тому числі в Податковому кодексі.

Роль податків як регулятора економічних процесів постійно зростає в національних економіках. Держава, маніпулюючи податковими важелями, має змогу стимулювати соціально-економічний розвиток. Державне податкове регулювання є вагомим складовою загальної системи податкових правовідносин, тому що воно стикається з інтересами всіх суб'єктів правовідносин у державі. Ефективним напрямом державного податкового регулювання є надання пільг. Податкові пільги дозволяють цілеспрямовано впливати на економічну поведінку платників податків та підтримувати пріоритетні напрямки господарювання.

Соціально-економічна ситуація в країні потребує виваженого підходу до управління державними фінансами. Важливим моментом вирішення цього завдання є дослідження проблемних питань теорії податкового регулювання, що є важливою складовою системи державного управління. Не вирішені проблеми механізму податкового регулювання впливають на можливості держави здійснювати управління соціальним розвитком. Основною метою є з'ясування сутності, структури та місця в системі державного управління державного податкового регулювання.

© 2018. A. V. Ovchinnikov. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is properly cited.

Ключові слова: податок, розвиток, регулювання, податок на доходи фізичних осіб, соціалізація податків, соціальні податки, соціальні внески.

Постановка проблеми. Сучасний стратегічний вектор розвитку української економіки можна визначити як трансформаційний рух у напрямку створення сильної соціальної економіки. Для реалізації цього курсу потрібні кардинальні економічні перетворення. Реформи, що тривають нині в Україні, зачепили всі сфери економіки, в тому числі й фінансові механізми державного управління, саме до яких і відноситься механізм податкового регулювання. Система оподаткування має бути максимально спрямована на забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя населення. Податкове регулювання є вагомим інструментом у вирішенні таких завдань. Тому на даний час важливим є поглиблення теоретико-методичних засад податкового регулювання як складової регуляторного механізму фіскальної політики держави, що дасть змогу посилити взаємозв'язок фінансового регулювання із динамікою соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні основи та практичні аспекти податкового регулювання, а також проблеми податкового реформування знайшли своє відображення у працях таких українських вчених як: Л. Баранник [1], В. Грушко [2], В. Дем'янишина [3], Т. Єфименко [4], Н. Заяц [5], Ю. Іванової [6], Н. Іванчук [7], С. Нікітіна [8], А. Соколовської [9] тощо. Значний внесок у дослідженні теорії оподаткування, як одного з основних інструментів державного управління в умовах ринкової економіки, зробили зарубіжні вчені-економісти, а саме: М. Афанасьєв [10], Е. Жирарден [11], Н. Львова [12], Ю. Тюрин [13] та багато інших.

Відаючи належне напрацюванням учених в сфері податкового регулювання, особливо в частині дослідження впливу податків на соціальні процеси, слід зазначити, що потребує подальшого дослідження й розвитку наукові засади означеної проблеми через необхідність встановлення джерел стійкого приросту податкових надходжень з одночасним підвищенням показників соці-

ального розвитку населення.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати, які проблеми соціально-економічного розвитку українського суспільства мають пріоритетний характер і безпосереднє значення для досягнення безпеки країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна соціально-економічна ситуація в країні та стратегічний курс розвитку країни вимагають більш зваженого підходу до управління державними фінансами, до пошуку раціональних методів фінансового забезпечення зростання економіки, з'ясування тих недоліків податкової політики, які не дозволяють ефективно здійснювати соціальний розвиток і тим самим підтримувати добробут населення на високому рівні. Важливим моментом вирішення цього завдання є дослідження теорії податкового регулювання, яке є важливою складовою системи державного управління. Для того, щоб з'ясувати, яким чином механізм податкового регулювання впливає на можливості держави здійснювати управління соціальним розвитком, необхідно з'ясувати його сутність, структуру та місце в системі державного управління.

Тлумачні видання визначають регулювання як «дію за значенням «регулювати», а для терміну надано два визначення: «впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі»; «домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену роботу складових частин, деталей» [14, с.1020].

Отже, регулювання – це вид управлінської діяльності, яка спрямована на усунення відхилень, недоліків тощо в керованій системі шляхом розроблення і впровадження керуючою системою відповідних заходів.

У сучасній економічній теорії існують деякі розбіжності щодо визначення сутності державного регулювання економіки. В «Економічній енциклопедії» за редакцією відомого радянського економіста Л. І. Абалкіна економічне регулювання господарства – це «розподіл ресурсів і формування про-

порцій, які відповідають суспільним потребам на даному етапі розвитку національної економіки, за допомогою певних механізмів – сукупності інститутів, форм та інструментів» [15, с.368].

За твердженням професора В. І. Мельникової, механізм регулювання національної економіки складається з певного співвідношення механізмів державного й громадського регулювання, а також саморегулювання. Вирішальна роль у цьому процесі відводиться державному регулюванню національної економіки [16, с.62].

За визначенням українського економіста С.В. Мочерного, «державне регулювання економіки – цілеспрямований та активний вплив державних та наддержавних органів управління на функціонування та розвиток цілісної економічної системи (а отже, на її розширене відтворення) шляхом використання економічних законів і вирішення економічних суперечностей за допомогою певної сукупності форм та методів» [17, с.377].

Український вчений А. Ф. Мельник визначає державне регулювання економіки як «втручання держави в економіку з використанням сукупності різноманітних важелів, інструментів, які надають їй можливість забезпечити нормальні умови функціонування ринкового механізму та домагатись розв'язання економічних і соціальних проблем» [18, с.72].

Світовий досвід засвідчує необхідність державного втручання в економіку через вади ринку. На кожному етапі соціально-економічного розвитку країни державне управління економікою є владним механізмом впровадження державної економічної політики, яка в свою чергу є комплексом економічних цілей і заходів держави, спрямованих на вирішення стратегічних і тактичних завдань розвитку економічної системи відповідно до інтересів країни. Оскільки державне регулювання є частиною економічної політики держави, то воно, звичайно, підпорядковане й тій меті, якій вона слід. Отже, можна стверджувати, що метою державної економічної політики є досягнення максимально можливого добробуту суспільства шляхом всебічного розвитку соціально-економічної системи країни та забезпечення

політичної і соціальної стабільності, а державне регулювання, у тому числі податкове, є способом її реалізації.

Виходячи з функцій державного регулювання економіки, зауважимо, що в трансформаційних економіках держава реально виконує значно більше функцій, що зумовлено необхідністю проведення економічних реформ, розв'язання проблем економічного та соціального характеру, створення ринкових інституцій, формування ринкового середовища тощо.

Державне регулювання економіки – це вплив держави на хід економічних процесів шляхом їхнього коригування відповідно до поставлених цілей соціально-економічного розвитку. Задля цього держава здійснює розробку та встановлення певних правил, дотримання яких є обов'язковим для всіх суб'єктів господарської діяльності. Тобто, формуючи економічне, інституційне, організаційне і правове середовище господарювання, держава визначає певні допустимі й загальноприйняті межі діяльності суб'єктів господарювання та правила господарської поведінки.

Оподаткування є найбільш динамічною сферою державного регулювання економіки. Утворилось й навіть поняття «податкове регулювання». Розуміння сутності податкового регулювання вітчизняними авторами трохи відрізняється. Це поняття є багатоаспектним і дослідники ставлять різні пріоритети при формулюванні визначення й акцентують увагу на його динамічній, структурній або інституційній складовій.

Відомий український вчений, фахівець з оподаткування, Ю. Іванов вважає, що податкове регулювання є процесом, який «базується на свідомому, активному й цілеспрямованому використанні існуючої, незалежно від волі суб'єктів управління, регулюючої функції податків задля отримання певних соціально-економічних результатів». Тобто, регулююча функція податків виступає основою податкового регулювання [19, с.38].

Група авторів на чолі з професором А. Ф. Мельник визначає податкове регулювання як діяльність держави у сфері встановлення, правового регламентування та організації стягнення податків і податкових пла-

тежів [18, с.98]. В окремих наукових роботах теж наголошено саме на цій особливості податкового регулювання.

Реалізація регулюючої функції оподаткування передбачає певний набір форм, методів та інструментів. Президент «Академії фінансового управління» Міністерства фінансів України Т. І. Єфименко підкреслює: «Податкове регулювання, за допомогою притаманних йому методів і важелів, дозволяє досягти більш ефективного використання матеріальних і фінансових ресурсів, інтенсифікувати інвестиційну та підприємницьку активність, узгодити інтереси різних суб'єктів господарювання, прошарків населення, центральних і регіональних рівнів державного управління» [4, с.12].

Розуміння цілей податкового регулювання дещо різняться у науковців. Деякі із них наголошують на тому, що податкове регулювання передбачає заходи оперативного характеру [5, с.130], інші стверджують, що податкове регулювання економіки покладено в основу довгострокових стратегічних цілей держави, спрямованих на забезпечення економічної стабільності та стимулювання економічного зростання [20, с.7].

Зауважимо в свою чергу, що цільова спрямованість податкового регулювання, як гнучкого методу державного регулювання, залежить від конкретних соціально-економічних умов. Їх застосування спрямоване на досягнення стратегічних та основоположних цілей соціально-економічної системи, які, зазвичай, не можуть бути отримані в тому ж періоді, в якому реалізується регулювальний вплив. До них належать, наприклад, стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів господарської діяльності, заходи податкової політики, спрямовані на детінізацію економіки й легалізацію об'єктів оподаткування тощо. Більше того, окремі вузькогалузеві дослідження вивчають вплив податкового регулювання на досягнення окремих цілей. Так, наприклад, серед визначень податкового регулювання окремих напрямів соціально-економічного розвитку слід навести позицію В. Грушка та Л. Кошембар, які під податковим регулюванням інвестиційної активності розуміють здійснення державою за допомогою механізмів оподаткування певних захо-

дів, спрямованих на регулювання обсягів, якості й напрямів інвестування суб'єктів господарювання всіх форм власності, досягнення рівноваги між попитом і пропозицією на інвестиційному ринку [2, с.97].

Отже, узагальнюючи різні підходи, зазначимо, що під податковим регулюванням слід розуміти свідомий та цілеспрямований вплив держави на учасників економічних відносин за допомогою елементів податкової політики з метою досягнення бажаних соціально-економічних результатів.

Податкове регулювання виконує ряд функцій: 1) встановлення певних пропорцій у розвитку галузей економіки (маніпулювання ними залежно від завдань, які стоять перед суспільством), що сприяє довготривалому економічному зростанню; 2) вирівнювання розвитку територій; 3) вирівнювання добробуту населення з метою зменшення майнової та соціальної нерівності та запобігання соціальних конфліктів.

Разом з тим, вважати податкове регулювання єдиним і вирішальним важелем впливу на економічні чи соціальні процеси було б неправильним, оскільки, лише зміною умов оподаткування без інших важелів державної управління неможливо вирішити всі суспільні проблеми. Податкове регулювання слід розглядати як один із ефективних і необхідних методів державного регулювання економіки, який має застосовуватися у поєднанні з іншими його методами, такими, як податкове прогнозування, податкове планування, податковий контроль, податкове оперативне управління.

Що ж являє собою механізм податкового регулювання?! У наукових публікаціях механізм податкового регулювання визнається невід'ємною складовою податкового механізму. Дійсно, економічна сутність податкового регулювання полягає у здійсненні заходів, що впливають на економічні й соціальні процеси шляхом змін: 1) виду податків; 2) податкових ставок; 3) встановлення податкових пільг; 4) підвищення або зниження загального рівня оподаткування; 5) відрахувань до бюджету тощо. Отже, його роль в ефективному функціонуванні системи оподаткування достатньо вагома.

Щодо складових податкового механізму, то пошлемося на думку українського

вченого В. Г. Дем'янишина, яку цілком поділяємо. Податковий механізм у нього має власну структуру, що передбачає наявність окремих взаємопов'язаних між собою елементів (підсистем, методів, важелів, стимулів і санкцій). У складі податкового механізму залежно від завдань, набору інструментів, наявності суб'єктів і способу дій вчений виділяє дві підсистеми: механізм справляння податків платниками та механізм контролю і забезпечення сплати податків [3].

Для виконання податковим механізмом функції регулювання використовуються певні методи. З приводу їх характеристик і чисельності в теорії оподаткування немає однастайності. Аналіз та узагальнення частини наукових поглядів провів професор Іванов Ю.Б. Його позиція стосовно методів податкового регулювання полягає у виокремленні таких, як реструктуризація податкової заборгованості, надання податково-

го кредиту, податкові канікули, легалізація неоподаткованих доходів (податкова амністія), зміна й диференціація ставок податків, встановлення спеціальних податкових режимів, застосування спрощеної системи оподаткування, податкові вирахування, які зменшують базу нарахування, взаємозалік бюджетно-податкових боргів, укладення міжнародних угод про уникнення подвійного оподаткування [6, с.43].

У розпорядженні держави є достатня кількість інструментів податкового регулювання. Враховуючи характер дії, їх можна об'єднати у кілька груп, зокрема, системні, комплексні та локальні (рис. 1) [21]. До групи комплексних інструментів слід додати такий елемент, як спеціальні податкові режими за соціальною ознакою [1]. Це означає, що податковий режим встановлюється для платників податку залежно від соціального статусу (малозабезпечені чи багаті, склад сім'ї, форма навчання і т. п.).

Рис. 1. Схематичне зображення характеристики та складу інструментів податкового регулювання [1]

До системних інструментів слід віднести вбудовані у систему оподаткування

засоби. Інструменти податкового регулювання, які одночасно стосуються декількох

основних податків і зборів та створюють спеціальні умови оподаткування, носять комплексний характер. Реалізація регулятивного потенціалу окремих податків об'єднує їх у локальні інструменти. Фактично це є комбінування елементів податку: ставок, об'єктів, суб'єктів, пільг тощо. Разом з тим, зауважимо, податкове регулювання слід розглядати як одну з ефективних і необхідних складових державного регулювання економіки, яка має застосовуватися у поєднанні з іншими прямими й непрямими методами.

Отже, податкове регулювання дозволяє впливати на грошові потоки та в кінцевому підсумку на добробут населення. За допомогою раціональної обґрунтованої податкової політики можна проводити структурні зміни в економіці, розвивати нові сфери виробництва, іншими словами, задовольняти не тільки фінансові потреби держави, а й сприяти нормальному перебігу соціальних процесів. Податки є тим фінансовим інструментом, у природі та сутності яких закладена здатність у процесі розподілу і перерозподілу ВВП регулювати соціальні процеси.

Формуючи свою податкову політику, держава за допомогою збільшення або зменшення державних обсягів податкових надходжень, зміни форм оподаткування, податкових ставок, тарифів, звільнення від оподаткування окремих галузей виробництва або виробників, територій, груп населення може сприяти зростанню чи спаду господарської активності, створенню сприятливої кон'юнктури й умов для розвитку пріоритетних галузей економіки, а також реалізації збалансованої соціальної політики.

Соціально-економічна сутність і мета податкового регулювання обумовлені функціями податків, зокрема регулюючою функцією податків, реалізація якої передбачає вирішення таких питань:

- визначення об'єкта оподаткування (валовий дохід, прибуток, вартість майна, сума заробітної плати, вартість товарної продукції тощо);
- визначення джерел сплати податків;
- установлення розміру ставок податків і методики їх розрахунку;
- установлення термінів сплати подат-

ків (залежно від об'єкта оподаткування, розміру податків і джерел сплати);

- надання податкових пільг;
- застосування штрафних санкцій за порушення податкового законодавства суб'єктами господарювання.

Розподільна (або перерозподільна) функція податків полягає в перерозподілі суспільних доходів між різними категоріями населення. Тобто відбувається передача коштів на користь малозабезпечених, соціально незахищених категорій громадян за рахунок покладання податкового тягаря на заможні верстви населення. Результатом цього є вилучення частини доходу в одних і передача її іншим. Прикладом реалізації розподільної функції є акцизи, які встановлюються, як правило, на окремі види товарів (в першу чергу, на предмети розкоші), а також механізми прогресивного оподаткування.

Серед функцій податків, що справляє значний вплив на регулювання процесів соціально-економічного розвитку, слід назвати соціальну функцію. Вона заявила про себе у ході розвитку демократії в тих країнах світу, які поставили собі за мету створення цивілізованої податкової системи.

Роз'яснимо наше розуміння прояву соціальної функції податків. Соціальність означає, що під час створення податкової системи і в процесі її функціонування необхідно в повній мірі й послідовно враховувати ті прямі і опосередковані соціальні наслідки, які спричинить оподаткування. Істотну роль у вітчизняній податковій системі грає податок на доходи фізичних осіб (ПДФО). Його соціальна функція реалізується через механізм ставок, пільг, вирахувань. Значення ПДФО обумовлене тим, що він:

- 1) безпосередньо зачіпає інтереси всіх без винятку верств економічно активного населення країни;
- 2) один із основних податків, який дозволяє в максимальному ступені реалізувати основні принципи оподаткування: справедливість і рівномірність розподілу податкового тягаря;
- 3) дозволяє змінювати розмір кінцевих доходів населення без зміни відповідності між результатами праці та її оплатою;

4) впливає на структуру кінцевих доходів населення, а отже, і на структуру потреб населення;

5) дозволяє обкладати доходи, які одержують з різних джерел [22, с.217].

Створення альтернативної системи оподаткування сприяє самозайнятості й опосередковано зниженню безробіття; надання податкових канікул заохочує розвиток підприємництва. За допомогою екологічного податку можна контролювати рівень використання природних ресурсів і стан забруднення, а отже впливати на екологічну ситуацію. Транспортний податок, який в Україні входить до складу податку на майно й належить до місцевих податків, здійснює регіональне податкове регулювання шкідливого впливу автомобільного транспорту на навколишнє середовище. А отже, захищає здоров'я громадян і тим самим впливає на якість життя. У деяких країнах світу є податок на собак. Здавалося б, яка його соціальна місія? У Німеччині, наприклад, такий податок сплачується на користь общини (там близько 11 тисяч міст і громад), але він є не тільки засобом поповнення бюджету громади, а й служить обмежувачем чисельності в ній безпритульних тварин і тим самим забезпеченню безпеки громадян.

Про соціальну функцію податків науковці активно заговорили останнім часом. У сучасній практиці побудови податкових систем на перший план виходять саме соціальні аспекти розвитку. Хоча ідея соціальної справедливості під час стягування податків є «старою як світ». Витоки ідеї соціалізації податків у зародковому стані можна знайти в роботах німецького економіста Адольфа Вагнера (1835–1917). З початку ХХ ст. утверджується висловлена ним думка, згідно з якою фіскальна мета податку замінюється соціальною. Це було викликано початком нової епохи, появою нових соціальних ідеалів. На той час ідеалом оподаткування стало прагнення до більшого зрівняння доходів через їх розподіл, до зменшення прірви між багатими і незаможними. Крім того, вчений розширив перелік раніше запропонованих А. Смітом принципів, виклавши їх в дев'яти основних правилах, об'єднаних в чотири групи:

1. Фінансові принципи (достатність оподаткування, тобто податкових надходжень повинно бути достатньо для покриття державних витрат; еластичність (рухливість) оподаткування, тобто держава повинна мати можливість вводити нові і скасовувати діючі податки, а також варіювати податкові ставки.

2. Економіко-господарські принципи (належний вибір об'єкта оподаткування, тобто держава повинна мати можливість встановлювати об'єкт оподаткування; розумність побудови системи податків, що вважається з наслідками й умовами їх позиції.

3. Етичні принципи (загальність оподаткування; рівномірність оподаткування.

4. Принципи податкового адміністрування (визначеність оподаткування; зручність сплати податків; максимальне зменшення витрат справляння) [10].

Таким чином, в теорії оподаткування була закладена основа системи принципів оподаткування, що поєднує в собі інтереси як держави, так і платників податків.

Фундатором популярної реформістської теорії «податки – інструмент зрівняння доходу» є відомий французький громадський діяч, журналіст Еміль Жірдан (1802–1881) [11]. Ця ідея знайшла підтримку у багатьох західних економістів і політиків. Суть її в тому, що за допомогою прямих податків (прибуткового, податку зі спадщини й дарувань), що стягуються за прогресивними ставками, можна ліквідувати майнову нерівність, яка виникає з розвитком суспільства. Прибічники цієї теорії виступають за обмеження оподаткування підприємців, інакше, на їх думку, зникне стимул до розширення виробництва. Однак і донині у всіх країнах світу триває пошук такої моделі податкової системи, в якій оптимально поєднувалися б соціальна ефективність та фіскальна спрямованість оподаткування.

Серед сучасних авторів ідею соціалізації податків активно розвиває Л. Б. Баранник. «...Соціалізацію податків не слід сприймати виключно як індивідуальний підхід до платника податку. Це тривалий процес перебудови багатьох принципів державного регулювання й сприймання податку державою та суспільством як дещо іншого,

ніж наразі прийнято розуміти під словом «податок». Це – виховання іншої «податкової культури», що має призвести до створення сприятливого податкового клімату, при якому не виникає бажання уникнути сплати. Хоча, звісно, така ситуація скоріше є ідеалізацією, і навряд чи можлива в найближчому майбутньому в нашій країні. Податки мають служити інструментом для регулювання розвитку всього суспільства. Соціалізація податків є одним із принципів ефективного податкового регулювання» [1, с.18].

Нині в економічній літературі можна зустріти думки щодо існування «соціально орієнтованого оподаткування» [12], «соціального оподаткування» [13], «соціальних податків» [7–8; 23]

До так званих соціальних податків в економічній літературі зазвичай відносять ті обов'язкові утримання з доходів громадян, які безпосередньо впливають на рівень добробуту. Наприклад, в Естонії «соціальний податок – це податок, доходи з якого використовуються для пенсійного страхування і державного соціального страхування. Соціальний податок за працівника сплачує роботодавець» [24]. А в Росії під соціальним оподаткуванням розуміють сукупність двох платежів: ПДФО, який є податковим платежем; і страхові внески, що не мають податкову природу і включають в себе внески у позабюджетні фонди [13, с.17].

Нині серед науковців існують різні думки з приводу того, чи є соціальні внески соціальними податками, чи є вони елементом податкової системи держави. У деяких працях обов'язкові соціальні внески розглядають взагалі за межами податкового права. Зазначимо, що поняття «соціальні податки» та «соціальні внески» не вірно ототожнювати, оскільки, внески в систему обов'язкового соціального страхування й податки виконують різні функції, до того ж внески мають поворотний характер. В Україні з 2011 р. обов'язкові соціальні платежі об'єднані в єдиний соціальний внесок (далі – ЄСВ), адміністрування яким з 2014 р. здійснює Державна фіскальна служба України. У Податковому кодексі України поняття збору (плати, внеску) роз'яснюється як обов'язковий платіж до відповідного бюд-

жету [25], але ж законодавець не ставить знаку рівняння між збором і податком через різне їх призначення. В ст. 21 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» ЄСВ визначено як «консолідований страховий внесок на пенсійне страхування, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття, який в обов'язковому порядку сплачується страхувальниками з метою забезпечення реалізації прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за соціальним страхуванням» [26]. ЄСВ замінив собою чотири раніше існуючих обов'язкових державних соціальних зборів: пенсійний, на випадок безробіття, у разі тимчасової втрати працездатності та у разі нещасного випадку на виробництві. Ставки ЄСВ диференційовані залежно від виду платника, а також від класів професійного ризику виду діяльності. Отже, за українським законодавством ЄСВ є страховим внеском і не визначається як податок, хоча на практиці він входить до елементів механізму фіскального регулювання.

Тим не менш, більшість авторів відносять соціальні внески до соціальних податків. Відомий експерт в галузі оподаткування професор Соколовська А. М. аргументує це тим, що «соціальні внески сплачуються державі для виконання нею своїх функцій, незважаючи на те, що фонди, які їх приймають, є позабюджетними. Соціальні внески мають властивості податку, зокрема, примусовість сплати, законодавчу закріпленість, примусовий характер, використання як частини суспільних фінансів. Єдине, що їх відрізняє від податків, то це відсутність нецільового характеру та індивідуальної безоплатності. Функції соціальних внесків ті ж самі, що і у податків, тобто фіскальна, регулююча і соціальна. Тому їх можна вважати податками та, зважаючи на рівень розвитку системи соціального страхування в Україні, соціальні нарахування та утримання, поряд з ПДФО, є податками з фонду оплати праці» [9].

Зазначимо, що міжнародна фінансова статистика також відносить до податкової системи країни внески до соціальних фондів, називаючи їх соціальними податками. Це характерно для звітів Європейської комісії, МВФ і деяких інших. У практиці визначення податкового навантаження у країнах ЄС внески на соціальний захист віднесено до системи оподаткування [27, с.109]. Як бачимо, одностайної позиції щодо вирішення цього питання серед науковців немає. Відповідно, така термінологічна невизначеність формує певні перепони у сприйнятті структури податкової системи та оподаткування у цілому.

Висновки. Таким чином, під податковим регулюванням слід розуміти свідомий та цілеспрямований вплив держави на учасників економічних відносин за допомогою елементів податкової політики з метою досягнення бажаних соціально-економічних результатів.

Подальші дослідження проблеми податкового регулювання мають відбуватися в напрямках законодавчої визначеності таких понять, як «податкове регулювання», «соціальні податки», пошуку шляхів досягнення більшої соціальної справедливості під час стягнення податків, й навіть, формування нової свідомості платників податків. Поруч з цим має формуватися й інша філософія податкової стратегії, яка не повинна перекидати податковий тягар з великого бізнесу на малий та на споживачів товарів і послуг через нові акцизи тощо. Проблема прозорості в оподаткуванні та боротьба з корупцією на всіх шаблях влади та в фіскальних органах, зокрема, залишається невирішеною. Це нівелює зусилля уряду щодо збільшення податкових надходжень до бюджету, не сприяє зростанню довіри населення до держави як головного регулятора соціально-економічного розвитку.

Література

1. Баранник Л. Б. Соціалізація податків як принцип ефективного податкового регулювання в ринковій економіці / Л. Б. Баранник // Формування ринкових відносин. – 2013. – № 9. – С. 15–20.
2. Грушко В. І. Інструменти податкового регулювання інвестиційної активності / В. І. Грушко, Л. О. Кошембар // Фінанси України. – 2008. – № 2. – С. 89–97.
3. Дем'янишин В. Г. Формування та розвиток податкового механізму в економіці України / Науковий вісник національного університету ДПС України. – 2007. – №3(38). – С. 1–7.
4. Єфименко Т. І. Податкове регулювання економічного розвитку: Автореферат дис. д-ра екон. наук / Т. І. Єфименко. – К., 2003. – 37 с.
5. Заяц Н. Е. Теория налогов: учебник / Н. Е. Заяц. – Мн. : БГЭУ, 2002. – 220с.
6. Иванов Ю. Б. Проблемы развития податковой политики та оподаткування: монографія / Ю. Б. Иванов. – Х. : Вид-во ІНЖЕК, 2007. – 448 с.
7. Іванчук Н. В. Економічна сутність соціальних податків / Н. В. Іванчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: зб. наук. праць – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 27. – С. 79–83.
8. Никитин С. М. Социальные налоги в развитых странах: особенности, тенденции, последствия / С. М. Никитин, М. П. Степанова, Е. С. Глазова // Деньги и кредит. – 2004. – № 2. – С. 41–50.
9. Соколовська А. М. Податкова система України: теорія та практика становлення: монографія / А. М. Соколовська. – К. : Знання, 2004. – 454 с.
10. Афанасьев М. П. Методологические и теоретические основы формулировки закона А.Вагнера. Подходы к его тестированию / М. П. Афанасьев, Я. М. Афанасьев [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://vgmu.hse.ru/data/2010/12/31/1208181066/%D0%90%D1%84%D0%B0%BD%D0%B0% D1%81%D1%8C%D0%B5%D0%B2%2047-70.pdf>
11. Жирарден де Эмиль. «Социализм и налог». Париж, 1850 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.e-reading.club/chapter.php/1041366/28/Marks_-_Sobranie_sochineniy-Marksa_i_Engelsa.Tom_7.html
12. Львова Н. А. Социально ориентированное налогообложение и его восприятие (на материалах опроса будущих экономистов / Н. А. Львова, Н. В. Покровская, В. В. Иванов // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2017. – Том 10. – №4. – С. 196–211.
13. Тюрина Ю. Г. Проблемы и перспективы развития социального налогообложения в России / Ю. Г. Тюрина, Р. Р. Мулюкова // Российское предпринимательство. – 2013. – № 10. – С. 15–21.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і гол ред В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1440 с.
15. Экономическая энциклопедия. Гл. ред Абалкин Л. И. – М. : Экономика, 1999. – 1055 с.
16. Мельникова В. І. Національна економіка : навч. посібник. 2-ге вид. перероб та доп / В. І. Мельникова – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.
17. Мочерний С. В. Економічна теорія / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко. – К. : Академія, 2004. – 856 с.
18. Мельник А. Ф. Національна економіка / А. Ф. Мельник, А. Ю. Васіна, Т. Л. Желтюк, Т. М. Попович. – К. : Знання, 2011. – 463 с.

19. Іванов Ю. Б. Функції податків та податкове регулювання / Ю. Б. Іванов // *Формування ринкової економіки в Україні*. – 2009. – № 19. – С. 36–43.

20. Жарко Р. П. Теоретико-методичні засади вдосконалення податкового регулювання підприємницької діяльності. – Автор. дис. канд. екон. наук / Р. П. Жарко. – К., 2006. – 24 с.

21. Податковий менеджмент: Навч. пос. / Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, А. Я. Кізіма, В. В. Карпова – К. : Знання, 2008. – 525 с.

22. Юрчишена Л. В. Податок на доходи фізичних осіб: механізм стягнення та джерело доходу бюджету України / Л. В. Юрчишена // *Фінанси, учет, банки* 2016. – № 1.(21) – С. 215–224.

23. Іванчук Н. В. Соціальні податки в податковій системі України та розподіл податкового навантаження / Н. В. Іванчук // *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: зб. Наук. праць*. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. – Випуск 17. – С. 80–89.

24. Социальный налог [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eesti.ee/ru/predprinimatel/nalogi/socialny-nalog/>

25. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/nalogovyi-kodeks/>

26. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України №2464-VI від 08 липня 2010 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

27. Баранник Л. Б. Соціальні податки в Україні: історичні віхи розвитку / Л. Б. Баранник, А. В. Овчинников // *Історія торгівлі податків та мита. Тези доповідей міжнар. наукової конф.*, 26–27 жовтня 2017 р. / УМСФ, Дніпро. – К. : НАН України, Інститут історії України., 2017. – 120 с. – С. 109–110.

References

1. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language] / Uklad. i hol. red V. T. Busel. – К. : Irpin: VTF «Perun», 2007. – 1440 p.

2. *Ekonomicheskaya entsiklopediya*. [Economic Encyclopedia] Gl. red Abalkin L. I. – М. : Ekonomika. 1999. – 1055 p.

3. Melnykova V. I. *Natsionalna ekonomika* [National economy]: navch. posibnyk. 2-he vyd. pererob ta dop / V. I. Melnykova – К. : Tsentr uchbovoi literatury, 2012. – 248 p.

4. Mochernyy S. V. *Ekonomichna teoriia* [Economic theory] / S. V. Mochernyy, M. V. Dovbenko. – К. : Akademiia, 2004. – 856 p.

5. Melnyk A. F. *Natsionalna ekonomika* [National economy] / A. F. Melnyk, A. Yu. Vasina, T. L. Zheltiuk, T. M. Popovych. – К. : Znannia, 2011. – 463 p.

6. Ivanov Yu. B. *Funktsii podatkov ta podatkovye rehulivannia* [Tax functions and tax regulation] / Yu. B. Ivanov // *Formuvannia rynkovoi ekonomiky v Ukraini*. – 2009. - № 19. – P. 36–43

7. Yefymenko T. I. *Podatkove rehulivannia ekonomichnoho rozvytku* [Tax regulation of economic development]: Avtoreferat dys. d-ra ekon. nauk / T. I. Yefymenko. – К., 2003. – 37 p.

8. Zaiats N. E. *Teoriya nalogov* [The theory of taxes]: uchebnyk / N. E. Zaiats. – Mn. : BHEU, 2002. – 220 p.

9. Zharko R. P. *Teoretyko-metodychni zasady vdoskonalennia podatkovoho rehulivannia pidpriemnytskoi diialnosti* [Theoretical and methodical principles of perfection of tax regulation of entrepreneurial activity]. Avtor. dys. kand. ekon. nauk / R. P. Zharko. – К., 2006. – 24 p.

10. Hrushko V. I. *Instrumenty podatkovoho rehulivannia investytsiinoi aktyvnosti* [Tools for tax regulation of investment activity] / V. I. Hrushko, L. O. Koshembar // *Finansy Ukrainy*. – 2008. – № 2. – P. 89–97.

11. Demianyshyn V. H. *Formuvannia ta rozvytok podatkovoho mekhanizmu v ekonomitsi Ukrainy* [Formation and development of the tax mechanism in the economy of Ukraine] / *Naukovyy visnyk natsionalnoho universytetu DPS Ukrainy*. – 2007. – №3(38). – P. 1–7.

12. Ivanov Yu. B. *Problemy rozvytku podatkovoi polityky ta opodatkovannia* [Problems of tax policy and taxation development]: monohrafiia / Yu. B. Ivanov. – Kh. : Vyd-vo INZHEK, 2007. – 448 p.

13. *Podatkovyi menedzhment* [Tax management] : Navch. posibnyk / Yu. B. Ivanov, A. I. Krysovati, A. Ia. Kizyma, V. V. Karpova – К. : Znannia, 2008. – 525 p.

14. Barannyk L. B. *Sotsializatsiia podatkov yak pryntsyp efektyvnoho podatkovoho rehulivannia v rynkovii ekonomitsi* [Socialization of taxes as the principle of effective tax regulation in a market economy] / L. B. Barannyk // *Formuvannia rynkovykh vidnosyn*. – 2013. – № 9. – P. 15–20.

15. Iurchyshena L. V. *Podatok na dokhody fizychnykh osib: mekhanizm stiahnennia ta dzherelo dokhodu biudzhetu Ukrainy* [Personal Income Tax: Tax Collection and Revenue Source of the Budget of Ukraine] / L. V. Yurchyshena // *Fynansy, uchet, banky* 2016. – № 1 (21) – P. 215–224.

16. Afanasyev M. P. *Metodologicheskiye i teoreticheskiye osnovy formulirovki zakona A. Vagnera. Podkhody k ego testirovaniyu* [Methodological and theoretical foundations of the wording of A. Wagner's law. Approaches to its testing] / M. P. Afanasyev. Ya. M. Afanasyev [Elektronnyy resurs]. Rezhim dostupa: <https://vgmu.hse.ru/data/2010/12/31/1208181066/%D0%90%D1%84%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%8C%D0%B5%D0%B2%2047-70.pdf>

17. Zhirarden de Emil. «*Sotsializm i nalog*» [«Socialism and Tax»]. Parizh. 1850 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: https://www.e-reading.club/chapter.php/1041366/28/Marks_-_Sobranie_sochineniy-Marksa_i_Engelsa._Tom_7.html

18. Lvova N. A. *Sotsialno oriyentirovannoye nalogooblozheniye i ego vospriyatiye* [Socially-oriented taxation and its perception] (na materialakh oprosa budushchikh ekonomistov / N. A. Lvova. N. V. Pokrovskaya. V. V. Ivanov // *Ekonomicheskkiye i*

sotsialnyye peremeny: fakty. tendentsii. prognoz. – 2017. – Tom 10. – №4. – P. 196–211.

19. Tyurina Yu. G. *Problemy i perspektivy razvitiya sotsialnogo nalogooblozheniya v Rossii* [Problems and Prospects for the Development of Social Taxation in Russia] / Yu. G. Tyurina. R. R. Mulyukova // Rossiyskoye predprinimatelstvo. – 2013. – № 10. – P. 15–21.

20. Ivanchuk N. V. *Sotsialni podatky v podatkovii systemi Ukrainy ta rozpodil podatkovoho navantazhennia* [Social taxes in the tax system of Ukraine and distribution of tax burden] / N. V. Ivanchuk // Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Ekonomika»: zb nauk prats – Ostroh : Vydavnytstvo Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia», 2011. – Vypusk 17. – P. 80–89;

21. Ivanchuk N. V. *Ekonomichna sutnist sotsialnykh podatkov* [The economic essence of social taxes] / N. V. Ivanchuk // Naukovi zapysky Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Ekonomika»: zb nauk prats – Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnogo universytetu «Ostrozka akademiia», 2014. – Vypusk 27. – P.79–83.

22. Nikitin S. M. *Sotsialnyye nalogi v razvitykh stranakh: osobennosti. tendentsii. Posledstviya* [Social Taxes in Developed Countries: Features, Trends,

Implications] / S. M. Nikitin. M. P. Stepanova. E. S. Glazova // Dengi i kredit. – 2004. – № 2. – P. 41–50.

23. *Sotsialnyy nalog* [Social tax] [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.eesti.ee/ru/predprinimatel/nalogi/socialnyj-nalog/>

24. *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/nalogovy-kodeks/>

25. *Pro zbir ta oblik yedynoho vnesku na zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia* [On the collection and accounting of a single contribution to the compulsory state social insurance]: Zakon Ukrainy №2464-VI vid 08 lypnia 2010 r [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>

26. Sokolovska A. M. *Podatkova systema Ukrainy: teoriia ta praktyka stanovlennia* [The tax system of Ukraine: the theory and practice of formation]: monohrafiia / A. M. Sokolovska. – K. : Znannia, 2004. – 454 p.

27. Barannyk L. B. *Sotsialni podatky v Ukraini: istorichni vikhy rozvytku* [Social taxes in Ukraine: historical milestones of development] / L. B. Barannyk, A. V. Ovchynnikov // Istorii torhivli podatkov ta myta. Tezy dopovidei mizhnar. naukovoi konf., 26–27 zhovtnia 2017 r. / UMSF, Dnipro. – K. : NAN Ukrainy.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ НАЛОГОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ А. В. Овчинников, аспирант, Университет таможенного дела и финансов

Рассматриваются теоретические подходы к пониманию механизма налогового регулирования как фактора социально-экономического развития. Проанализированы различные подходы к толкованию понятий «государственное регулирование экономики», «налоговое регулирование», показана их взаимосвязь. Обозначены новые тенденции в теории налогообложения, а именно появление таких терминов, как «социальная функция налога», «социальные налоги», «социальное налогообложения», «социализация налогообложения». Отмечено, что терминологическая неопределенность формирует определенные препятствия в восприятии структуры налоговой системы и налогообложения в целом. Пришло время, чтобы все новые тенденции как в теории налогов, так и в практике налогообложения нашли свое отражение в законодательстве Украины, в том числе в Налоговом кодексе.

Роль налогов как регулятора экономических процессов постоянно растет в национальных экономиках. Государство, манипулируя налоговыми рычагами, имеет возможность стимулировать социально-экономическое развитие. Государственное налоговое регулирование является важной составляющей общей системы налоговых правоотношений, так как оно сталкивается с интересами всех субъектов правоотношений в государстве. Эффективным направлением государственного налогового регулирования является предоставление льгот. Налоговые льготы позволяют целенаправленно влиять на экономическое поведение налогоплательщиков и поддерживать приоритетные направления хозяйствования.

Социально-экономическая ситуация в стране требует взвешенного подхода к управлению государственными финансами. Важным моментом решения этой задачи является исследование проблемных вопросов теории налогового регулирования, является важной составляющей системы государственного управления. Не решенные проблемы механизма налогового регулирования влияют на возможности государства осуществлять управление социаль-

ним розвитием. Основной целью является выяснение сущности, структуры и места в системе государственного управления государственного налогового регулирования.

Ключевые слова: налог, развитие, регулирование, налог на доходы физических лиц, социализация налогов, социальные налоги, социальные взносы.

STATE TAX REGULATION AS A FACTOR OF SOCIAL DEVELOPMENT IN UKRAINE: THEORETICAL ASPECTS

A. V. Ovchinnikov, post-graduate student, University of Customs and Finance

The theoretical approaches to understanding the mechanism of tax regulation as a factor of social and economic development are considered. Different approaches to the interpretation of the concept of «state regulation of the economy», «tax regulation» are analyzed, their interrelation are shown. New trends in the theory of taxation are shown, namely the use of terms such as «social function of the tax», «social taxes», «social taxation», «socialization of taxation». It is noted that terminological uncertainty forms certain obstacles in the perception of the structure of the tax system and taxation as a whole. It is time that all new trends in the theory of taxes and in the practice of taxation were reflected in the legislation of Ukraine, including in the Tax Code.

The role of taxes as a regulator of economic processes is constantly increasing in national economies. The state, by manipulating tax levers, can stimulate socio-economic development. State tax regulation is a significant component of the overall system of tax relations, as it faces the interests of all subjects of legal relations in the state. Effective direction of state tax regulation is the provision of benefits. Tax privileges can purposefully influence the economic behavior of taxpayers and support the priority areas of management. The socio-economic situation in the country requires a well-balanced approach to managing public finances. An important point in solving this problem is the study of problematic issues in the theory of tax regulation, which is an important component of the system of public administration. Unsolved problems in the mechanism of tax regulation affect the ability of the state to manage social development. The main objective is to determine the essence, structure and place of state tax regulation in the system of state management.

Keywords: tax, development, regulation, income tax of natural persons, socialization of taxes, social taxes, social contributions.

Надійшла до редакції 27.06.18 р.

УДК 336.22:005.334]-027.12(100:477)(045)

РОЗВИТОК ІНСТРУМЕНТАРІЮ ДЕРЖАВНОГО ПОДАТКОВОГО РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ

*В. В. Романенко, Університет державної фіскальної служби України,
Valerii.V.Romanenko@I.Ua*

У статті розглядається наявний в Україні інструментарій державного податкового ризик-менеджменту як одна з основних ланок управління податковими ризиками. Виявлено наявність резервів підвищення ефективності державного податкового ризик-менеджменту як у розвитку конкретних наявних в Україні інструментів управління податковими ризиками, так і в адаптованому обґрунтованому впровадженні до вітчизняної практики кращих світових практик. Показано, що позиціонування управління податковими ризиками держави має

© 2018. V. V. Romanenko. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is properly cited.

еволюціонувати від його трактування як контрольно-перевірочної роботи з відібраними платниками податків до сучасних концепцій, сформованих як міжнародними практиками – фахівцями Європейської Комісії та депутатами Парламенту Республіки Казахстан, так і науковцями Г. Великоіваненко, В. Вітлінським та Е. Осборном. Встановлено, що наявні нині в Україні методи та інструменти державного податкового ризик-менеджменту здебільшого є складовими контрольно-перевірочної діяльності підрозділів Державної фіскальної служби України і через це потребують суттєвого доповнення як самого спектру інструментів, так і розвитку методичного забезпечення функціонування ряду наявних інструментів.

На основі аналізу даних відповідних міжнародних рейтингів за останні роки виявлено ряд держав, досвід управління податковими ризиками яких є доцільним для впровадження в Україні. У ході моніторингу підходів, методів та інструментів управління податковими ризиками, які використовуються в зазначеному вище ряді держав, виявлено досвід, належний до впровадження в Україні. Запропоновано впровадження ряду апробованих у державах Європейського Союзу та Республіці Казахстан інструментів управління ризиками, зокрема, податковими, а також окремі методичні рекомендації, спрямовані на розвиток наявних в Україні інструментів.

Ключові слова: впровадження передового досвіду, державний податковий ризик-менеджмент, інструментарій управління податковими ризиками, міжнародні податкові рейтинги, оподаткування, податки, податковий блок, управління ризиками.

Постановка проблеми. Податкові надходження складають близько вісімдесяти відсотків доходів бюджету України [1]. Постійне урізноманітнення та ускладнення економічних відносин, а також форм та методів ухилення від сплати податків актуалізують науково-практичну проблематику управління податковими ризиками (далі – ПР) держави або державного податкового ризик-менеджменту (далі – ДПРМ). Зазначеній проблематиці присвячено ряд і наукових публікацій, і практичних рекомендацій. Однак, навіть термін «податковий ризик» означається у чинній в Україні нормативно-правовій базі, на думку автора, занадто обмеженим чином, будучи зведеним до ймовірності зниження податкових надходжень унаслідок різноманітних правопорушень із боку платників податків (далі – ПП). За наявності такого законодавчого визначення терміну «податковий ризик» випускається з поля зору цілий ряд інших вагомих факторів невиконання податковою системою її функцій, проаналізованих і розкритих нами зокрема у статтях [2–4]. Для України актуальним і науковим, і практичним завданням є аналіз, адаптація та впровадження передового міжнародного досвіду ДПРМ, що являє собою кращі практики управління ПР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досвіду ДПРМ, на думку автора, доцільними є відбір для впровадження в

Україні тих методичних підходів, які апробовані практикою держав – лідерів міжнародних рейтингів систем оподаткування.

До останніх таких рейтингів зокрема належать щорічний рейтинг «Paying Taxes 2018» компанії «PricewaterhouseCoopers» [5], а також розділ «Paying Taxes» рейтингу «Doing Business» [6]. В обох зазначених рейтингах оцінено якість систем оподаткування більшості країн світу. Теоретичні основи ризик-менеджменту висвітлені у працях західних (Е. Осборн, К. Прітчард) та українських (Г. Великоіваненко, В. Вітлінський) авторів. У Керівництві з ризик-менеджменту щодо дотримання законодавства для податкових адміністрацій (далі – КРМДЗПА), виданому Європейською Комісією, описано як основи теорії, так і досвід управління податковими ризиками держав – членів Європейського Союзу (далі – ЄС) [7]. Корисні практичні рекомендації з розвитку інструментарію ДПРМ містить Кінцевий звіт Наглядової ради з питань реалізації Проекту «Модернізація Державної податкової служби України – 1» (далі – ПМДПС) [8].

При цьому розгляд науковцями проблематики ПР та ДПРМ може бути характеризований відсутністю одностайного усталеного розуміння суті поняття «податковий ризик» як у науковій літературі, так і у нормативно-правових актах. Під ПР розуміють-

ся, здебільшого, ймовірність порушення законодавства ПП, натомість інші фактори ПР ігноруються як законодавцями, так і переважно більшістю науковців. Очевидною при аналізі міжнародних рейтингів є відсталість системи оподаткування України від ряду лідерів, до яких належать не лише держави – члени ЄС, але і пострадянські країни. Цілком зрозуміло, що відсутність однозначного уявлення про сутність ПР та управління ними призводить до зниження ефективності ДПРМ, який має на меті знизити до припустимого мінімуму можливі втрати внаслідок реалізації факторів ПР. Прогресивні зміни ДПРМ, зафіксовані та відображені нами зокрема у статті [4], у своїй більшості, відбулися під час впровадження ПМДПС, зокрема при розвитку ризикорієнтованої системи адміністрування податків (далі – РОСАП), що актуалізує дослідження щодо розвитку РОСАП.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є виявлення передового світового досвіду ДПРМ, адаптація його до наявних в Україні умов, а також формулювання конкретних обґрунтованих кроків із розвитку інструментарію ДПРМ України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Порівнянням якості систем оподаткування різних держав займається група компаній ПрайсуотерхаусКуперс – одна з чотирьох найбільших у світі міжнародних організацій з аудиту, оподаткування та права, супроводу транзакцій та консультування. Останній рейтинг, складений цією організацією, називається «Paying Taxes 2018» [5]. Згідно з розділом «Paying Taxes» рейтингу «Doing Business», підготовленого Світовим Банком у співпраці зі згаданою групою компаній, система оподаткування України у 2018 році перебуває на 54 місці зі 190 країн та територій [5], у рейтингу «Paying Taxes 2018» система оподаткування України так само посідає 43 місце зі 190 країн та регіонів [6]. Ситуація, коли система оподаткування України посідає 43 місце зі 190 держав і територій, є невтішною, особливо на фоні інших пострадянських держав, системи оподаткування яких посідають значно вищі місця за розділом Paying Taxes рейтингу «Doing Business»: Литва – 18, Латвія – 13, Естонія – 14, Грузія – 22 місце [6]. Одинад-

цять держав, які входять до п'ятдесяти лідерів цього рейтингу, є членами ЄС, що актуалізує вивчення саме європейського досвіду ДПРМ.

Зміст поняття «податковий ризик», на думку автора, визначається як комплексне природне або соціальне явище, яке полягає у можливості часткового невиконання податковою системою її функцій унаслідок впливу як на створення податкової бази, так і на оподаткування різноманітних факторів. Характеризований ПР може бути за трьома основними параметрами:

- 1) ймовірність негативних наслідків;
- 2) величина негативних наслідків;
- 3) позитивне ставлення до факторів ПР суб'єктами прийняття рішень у процесах, якими обумовлюється наявність ПР.

Значні напрацювання як науковців, так і практиків управління ризиками, зокрема податковими, являють собою передумови для розвитку ДПРМ в Україні.

Зазначений розвиток, як нами визначено та обчислено, мав найбільш позитивну динаміку впродовж упровадження ПМДПС – у період 2001–2011 років [4, с. 190–191]. Саме у цей період відбувалося створення та становлення РОСАП, упродовж якого до методик адміністрування податків додано ряд як окремих, так і комплексних ризикорієнтованих підходів. Це, зокрема через здійснення моніторингу суб'єктивних переконань репрезентативної вибірки ПП, сприяло встановленню зворотного зв'язку суб'єкта управління (органів державної влади України, зокрема Державної податкової служби України) та об'єкта управління (ПП, державних службовців). На думку автора, одним із найважливіших показників, який характеризує фактор ризику ухилення платників від оподаткування, є суб'єктивне сприйняття ПП оптимальності рівня податкового навантаження. Цей показник у звіті [9] отримав назву «Добровільності виконання податкових зобов'язань» (далі – ДВПЗ). Суть показника полягає у відсотку відповідей «Так» на питання «Чи вважаєте Ви рівень податкового навантаження на Ваше підприємство оптимальним?», задане репрезентативній вибірці ПП. У статті [2] нами проаналізовано ряд макроекономічних обернено пропорційних зв'язків, серед яких тіс-

ні, майже функціональні обернені залежності обсягів податкових втрат від ДВПЗ, обсягів тіньової економіки від ДВПЗ та інтегрального індексу економічної безпеки України від обсягів тіньової економіки.

У контексті розвитку ДПРМ варто проаналізувати наявний в Україні інструментарій РОСАП, упроваджений упродовж ПМДПС, і способи його подальшого вдосконалення, у тому числі з застосуванням методичних підходів, перевірених досвідом держав – лідерів рейтингів [5–6]. Серед досвіду ДПРМ, доцільного до впровадження в Україні, з метою підвищення рівня економічної безпеки національної економіки, варто виділити зокрема перевірені практикою держав-членів ЄС засоби, підходи, методи, моделі та інструменти.

Далі приведено приклади ряду застосовуваних у податкових адміністраціях держав-членів ЄС інструментів, методів, моделей та підходів ДПРМ, описані наслідки їхнього впровадження до роботи фіскальних адміністрацій зазначених держав та способи запровадження їх аналогів до діяльності українських органів державної влади та місцевого самоврядування, зокрема Державної фіскальної служби України (далі – ДФСУ), в контексті розвитку ДПРМ. Також означені найбільш імовірні, на думку автора, наслідки імплементації зазначених інструментів, методів, моделей та підходів ДПРМ в українську практику для економічної безпеки національної економіки нашої держави.

В Ірландії – державі, система оподаткування якої належить до п'ятірки лідерів обох міжнародних рейтингів [5–6], уже близько десяти років застосовується система оцінювання, аналізу та профілювання ризиків (Risk Evaluation Analysis and Profiling – «REAP»). Метою розробки даної системи було підвищення цінності даних, зібраних Ірландською податковою та митною адміністрацією для оцінювання ризиків. Рівень дотримання законодавства підвищується шляхом більш ефективної контрольно-перевірочної роботи (далі – КПП), коли ресурси і зусилля підрозділів КПП концентруються на випадках із вищим рівнем ризику, а контакти з законослухняними ПП мінімізуються. Ця система основана на знаннях на основі правил і оцінювання описана у Кері-

вництві [7] та у статті [10], результати її роботи використовуються для управління програмами з дотримання законодавства. Вона аналізує надходження з основних податків, отримані дані зі внутрішніх систем, а також усю наявну пов'язану з кожним конкретним ПП інформацію з зовнішніх джерел. Це є цілісна система ризик-аналізу, на виході якої є відсортована за ризиками база даних (далі – БД) ПП. Дві тисячі восьмий став першим роком, коли 60% ресурсів підрозділів КПП Ірландською податковою та митною адміністрацією було зосереджено на 20% ПП, визначених найбільш ризиковими. Результати роботи системи «REAP» обнадіюють – намічається тенденція більш високих надходжень і зменшення кількості випадків невиконання податкових зобов'язань. Також є підвищення податкових надходжень від ПП, повернутих із групи високого ризику.

Імплементація аналога розглянутої вище системи до діяльності українських органів державної влади можлива шляхом упровадження до інформаційно-аналітичної системи «Податковий блок» (далі – ІАС ПБ) ДФСУ програмного продукту «Ризик-аналіз», який на основі оцінювання надходжень з основних податків, даних зі внутрішніх систем (податкова, митна та статистична звітність), а також усієї наявної пов'язаної з кожним конкретним ПП інформації, отриманої з зовнішніх джерел (переважно, з мережі Інтернет), у автоматизованому порядку, що виключає корупційні впливи суб'єктивного фактора, формує перелік ПП високого ризику, до яких першочергово мають застосовуватися контрольно-перевірочні заходи та на опрацювання яких, у першу чергу, спрямовуються ресурси підрозділів КПП ДФСУ.

Методика аналізу та зіставлення зазначеної внутрішньої та зовнішньої інформації є предметом окремого науково-практичного дослідження.

Впровадження зазначеного розглянутого вище інструменту до діяльності ДФСУ має сприяти оптимізації використання ресурсів підрозділів КПП. Згадана оптимізація означає зниження адміністративного тиску на тих ПП, які сумлінно дотримуються податкового законодавства.

Адміністративний тиск належить до факторів зниження економічної продуктивності, оскільки проведення перевірок відволікає персонал ПП від основної їхньої економічно ефективної діяльності. Виходячи з зазначеного, автоматизована, знеособлена оптимізація використання ресурсів КПП позитивно впливає на рівень економічної безпеки України у трьох її складових:

– виробничій (знижуючи витрати суб'єктів господарювання, пов'язані з адміністративним тиском, підвищує загальну продуктивність економічної діяльності і сприяє, таким чином, зростанню обсягів та зниженню ресурсоемності ВВП);

– соціальній (зменшуючи передумови для корупційних діянь і сприяючи розкриттю корупційних злочинів, виключаючи суб'єктивний фактор);

– фінансовій (збільшуючи обсяги податкових надходжень за рахунок підвищення рівня виконання законослухняності суб'єктів господарювання в частині виконання ними податкових зобов'язань).

Система «APPLE» Агентства з доходів Італії – комплекс комп'ютерних програм, який виявляє можливих порушників податкового законодавства серед усіх платників податків – фізичних осіб (резидентів або нерезидентів) старших 18 років, які мають податковий код. Варто зауважити, що державні службовці також є фізичними особами – платниками податків.

Виявлення відбувається шляхом зіставлення внутрішньої (дані податкової звітності) та зовнішньої (дані про наявність у власності автомобілів, літаків, інших транспортних засобів, переказів сум, які перевищують установлене нормативами значення) інформації і виявлення розбіжностей.

Система APPLE сприяла позитивним змінам КПП Агентства з доходів Італії шляхом виявлення невідповідностей фінансової (в тому числі податкової) звітності реальному фінансовому стану ПП [7, с. 65–66].

Аналогічно описаній вище системі «REAP», програмний продукт, подібний до системи «APPLE», запроваджений у роботу ІАС ПБ ДФСУ шляхом автоматизованих, знеособлених методів оптимізації використання ресурсів КПП та виявлення корупційних ризиків серед державних службовців,

може позитивно вплинути на рівень економічної безпеки України у таких її складових, як виробнича, соціальна та фінансова.

Одним із інструментів ДПРМ, аналог якого є доцільним, на думку автора, до впровадження в Україні, є Шведська карта податкового розриву (Swedish Tax Gap Map). У 2007 році податковою службою Швеції (посідає 27 місце у рейтингах [5–6]) були представлені нові оцінки податкового розриву (суми податкових зобов'язань, не сплачених через випадкові помилки у підготовці та поданні податкової звітності та сплаті податків, а також через навмисне приховування оподатковуваної діяльності та майна від державного обліку). Згідно з цими оцінками приблизно 133 мільярди шведських крон (еквівалент 404 мільярдів гривень, згідно нинішнього офіційного курсу гривні щодо іноземних валют [1]) у вигляді податкових надходжень втрачалося щороку через різні види шахрайства і помилки, допущені ПП. Це відповідає приблизно 5 відсоткам ВВП або 10 відсоткам річних податкових надходжень Королівства Швеція. Найбільша частина податкового розриву, 66 мільярдів шведських крон – відповідає 49,6 % (майже половині) загальних обсягів податкового розриву, формувалася внаслідок тіньової, не задекларованої праці. Дві третини цієї праці належали до суб'єктів мікробізнесу – підприємств, на яких працює не більше п'яти осіб. У цьому дослідженні загальний рівень тіньового працевлаштування був визначений за допомогою невідповідності між доходами і споживанням домогосподарств у національних рахунках. Оцінений обсяг недоотриманих через нелегальну працю податків становить близько 115–120 мільярдів шведських крон (еквівалент 350 – 365 мільярдів гривень [1]).

За допомогою різних мікрометодів (результати перевірок, обстежень як покупців, так і продавців нелегальної праці, а також досліджень різних галузей підприємництва, було визначено обсяги нелегальної праці серед різних груп ПП. Таким чином було пояснено значну частину нелегальної праці. Карта податкового розриву побудована на даних за різні роки, тому вона є не миттєвим інформаційним зрізом, а, скоріше, набором поточних знань про податковий розрив [10].

В Україні аналогом Шведської Карти податкового розриву має бути або окрема адміністрована підрозділом центрального апарату ДФСУ інформаційно-аналітична система, або програмний комплекс, інтегрований до ІАС ПБ ДФСУ. Назвемо зазначений програмний комплекс «Українська карта податкового розриву» (далі – УКПР). УКПР, опрацьовуючи інформацію щодо оподатковуваних діяльності та майна, отримувану з якнайширшого ряду джерел, має виявляти та демонструвати приховані від офіційного обліку види економічної діяльності, а також розраховувати належні до сплати обсяги податків.

Наприклад, одним із видів належної до оподаткування, згідно чинного законодавства України, економічної діяльності, є здача в оренду житлової нерухомості. Переважною більшістю суб'єктів зазначеного виду економічної діяльності законодавчі вимоги щодо оподаткування отриманих прибутків ігноруються. УКПР має регулярно аналізувати інформацію щодо динаміки оголошень про оренду нерухомості та цін зазначеної оренди. На підставі проведеного аналізу має підтверджуватися доцільність внесення змін до законодавства в напрямі такого вдосконалення адміністрування ПДФО, яке сприятиме легалізації даного виду економічної діяльності, його належному оподаткуванню.

УКПР має бути регулярно автоматизовано аналізований доцільний, максимально можливо широкий спектр інформаційних потоків та джерел із метою підвищення ймовірності виявлення неоподаткованої належним, відповідно до чинного законодавства, чином економічної діяльності.

У контексті використуваного зазначеною службою, для оцінювання загального рівня тіньового працевлаштування, методу зіставлення обсягів доходів і споживання домогосподарств у національних рахунках, доцільно запровадити відображення на офіційному сайті ДССУ реальних, а не штучно прирівняних між собою, обсягів доходів і споживання домогосподарств.

Для впровадження УКПР доцільні:

- створення повноцінного науково-методичного забезпечення діяльності з виявлення, опису та збереження інформації

щодо факторів податкового розриву – порушень законодавства чи його вад;

- введення в дію НПА, які належним чином регламентують організаційне, кадрове, фінансове та методичне забезпечення діяльності УКПР;

Запровадження УКПР в Україні, на думку автора, має призвести до:

- підвищення рівня виконання податкового законодавства, а отже до зміцнення фінансової складової економічної безпеки України шляхом збільшення надходжень;

- підвищення рівня економічної безпеки України через зростання поінформованості органів державної влади про види та обсяги економічної діяльності в Україні, підвищення якості управління цією діяльністю.

У контексті вивчення передового досвіду ДПРМ із метою розвитку інструментарію управління ПР в Україні шляхом запровадження перевірених державами – лідерами рейтингів [5–6] систем ДПРМ необхідно відзначити комп'ютеризований інструмент запису і врахування ПР «Національна база даних ризиків» (далі – НБДР), який понад десятиліття успішно працює у Королівстві Нідерланди (посідає 20 і 21 місце у рейтингах [5–6] відповідно).

Згідно засад ризикології, сформульованих українськими науковцями В. Вітлінським та Г. Великоіваненко зокрема у [11] та адаптованих нами до управління податковими ризиками у [4], НБДР є інструментом, який допомагає у здійсненні першого, інформаційно-аналітичного етапу ДПРМ.

Кожен податковий службовець може будь-коли звернутися до НБДР, щоби дізнатися, чи записаний певний ПР, а також, які ПР фіксуються в базі. Інформація щодо результатів попередніх розслідувань та опрацювання ПР є таємною та доступна лише для кількох членів національної організації з управління ризиками.

Ризики до НБДР може вносити кожен співробітник-податківець Голландської адміністрації з податків та мита (Dutch Tax and Customs Administration). Кожен запис має структуру, де є наступна інформація про ПР:

- назва;
- характер;
- опис;

- пов'язане законодавство;
- джерело відомостей про ПР;
- наявність ознак частого повторення;
- сектор, у якому виявлений ПР;
- імовірність і фінансове значення;
- способи найкращого виявлення та найкращого покриття.

Ця БД полегшує роботу службовцям Голландської адміністрації з податків та мита, сприяючи чіткій класифікації та відпрацюванню наступних етапів та засобів роботи з ризиками: їх виявлення, оцінювання, опрацювання та попередження.

Запровадження повноцінного аналога голландської НБДР до діяльності ДФСУ (шляхом створення БД, у якій зберігається аналогічним чином структурована інформація про всі ПР, відкриття регламентованого доступу службовців ДФСУ до цієї БД) означає початок системного централізованого проведення першого етапу ДПРМ в Україні.

Позитивний вплив впровадження аналога голландської «Національної бази даних ризиків» на стан та динаміку економічної безпеки України має бути значним, оскільки ведення зазначеної БД є першим і ключовим етапом ДПРМ. Внаслідок такого запровадження органи державної влади (як виконавчої, так і законодавчої, судової) та органи місцевого самоврядування отримують чітку картину щодо характеру наявних ПР та інструкції щодо їх опрацювання і, що значно важливіше – попередження.

Створення та постійний розвиток, оновлення інструктивного матеріалу щодо попередження різного роду ПР, які мають бути внесеними до Національної бази даних ризиків, є актуальним завданням.

Щодо одного з наступних етапів ДПРМ – опрацювання ризиків – доцільною, на думку автора, є імплементація до ІАС ПБ ДФСУ аналога голландської системи оцінювання рівня законслухняності та фінансової значущості ПП «Категорія уваги». Результатом її роботи є двовимірний матриця, у якій ПП упорядковані за фінансовим ризиком (горизонтальна вісь) та фінансовою важливістю (вертикальна вісь). Фінансовий ризик розраховується за 13 критеріями:

- чи розглянутий суб'єкт господарювання є новим підприємством;
- сектор ризику;

- складність оподаткування, пов'язана з кількістю компаній в організації;
- податкова поведінка (декларування та сплата податку на прибуток підприємств);
- регулярність подання декларацій для всіх податків за останні дванадцять місяців;
- сплачені за останній календарний рік податки;
- додаткова виплата ПДВ в останньому календарному році;
- якість адміністрування;
- основні матеріальні виправлення податкової декларації протягом останніх п'яти років;
- фінансово-технічні виправлення за останні п'ять років;
- дані щодо шахрайств, вчинених даним суб'єктом господарювання;
- регулярність сплати;
- результати попередньої консультації.

Розрахунок фінансового ризику та фінансової важливості цілком автоматизований і базується на даних податкових декларацій та іншій інформації, якою володіє податкова служба. Зазначена матриця оновлюється двічі на рік [7, р. 72].

Підходи, частково аналогічні використуванню у системі «Категорія уваги», мають застосовуватися в Україні: розподіл ПП за ознаками фінансової важливості та ступенів ризику для оптимізації (за критерієм результативності КПП) формування плану-графіка КПП.

Варто відзначити дієвий метод мінімізації корупційних ризиків при КПП, який полягає у нормативно-правовому закріпленні розміру винагороди, що має надаватися усім посадовим особам, які законно донараховують податкові зобов'язання, за умови відшкодування, у обсязі певного відсотка від обсягів зазначених зобов'язань.

Вплив системи автоматизованого формування матриці ПП для КПП на показники економічної безпеки національної економіки України має бути відповідним впливу аналогів систем «REAP» та «APPLE»: підвищення загального рівня економічної безпеки України через покращення її виробничого, соціального та фінансового складників.

В Україні важливим напрямом розвитку ДПРМ є запровадження методів РОСАП, яке відбувалося при реалізації ПМДПС із 2003 до 2012 року.

Складовими ПМДПС було впровадження автоматизованих систем (далі – АС) «Податковий блок», «Управління документами», «Електронна картка» та сервісу «Електронний кабінет платника податків».

Важливий крок із розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення адміністрування податків в Україні було впровадження у 2013 р. в експлуатацію інтегрованої ІАС ПБ, яка замінила різноманітні АС різних рівнів і стала основою для розвитку сучасної інформаційної інфраструктури ДФСУ. Зазначену інформаційну АС побудовано за принципом централізованого накопичення, обробки та систематизації даних з наданням доступу службовцям ДФСУ, в межах їхніх функціональних обов'язків.

У структурі ІАС ПБ виділяються п'ять підсистем, одна – адміністративна та чотири функціональних: (1) «Адміністрування системи»; (2) «Реєстрація платників податків»; (3) «Обробка податкової звітності та платежів»; (4) «Облік платежів»; (5) «Податковий аудит» (використання підрозділами КПП).

Перевагами ІАС ПБ є:

- 1) інтегрованість;
- 2) оперативна доступність усього обсягу податкової інформації для аналізу, в тому числі – ризик-орієнтованого;
- 3) можливості доповнення функціональних підсистем шляхом створення, доповнення та розвитку відповідного програмного забезпечення.

У контексті ДПРМ доцільно розглянути функції підсистеми «Податковий аудит»: формування в автоматичному режимі переліку платників податків для включення до ПП проведення документальних перевірок ПП; формування інформаційної довідки щодо діяльності ПП, які включаються до плану-графіка перевірок; затвердження плану-графіка. До резервів підвищення ефективності підсистеми «Податковий аудит» належать розробка та впровадження до її програмних комплексів програмних продуктів з управління ПР, аналогічних розглянутим вище.

Рекомендації з розвитку інструмента-

рію ДПРМ, надані керівництву Державної податкової служби України, які, на думку автора, залишаються актуальними у розвитку ДФСУ в контексті ДПРМ містить Кінцевий звіт Наглядової ради з питань реалізації ПМДПС, приведені далі [8]:

1. Відмова від використання планів за доходами, як від родючого ґрунту для корупції. Заміна планів за доходами щорічними розрахунками, що ґрунтуються на ставках та інших інструментах податкової системи, незалежній статистиці та подіях в економіці. Виконання призведе до зниження рівня корупції в ДФСУ, що сприяє підвищенню якості ДПРМ та економічної безпеки України.

2. Обов'язкове опублікування усіх тлумачень закону за конкретними випадками, як на центральному рівні, так і всередині ДФСУ, якщо необхідно, то анонімно.

3. Введення законодавчої антикорупційної заборони пропонувати будь-що цінне службовцям ДФСУ, а службовцям – приймати будь-що цінне, а для формування законодавчої обізнаності – проведення навчань, інформаційних кампаній.

4. Переформатування заходів, спрямованих на боротьбу з шахрайством, із їхнім ґрунтуванням виключно на аналізі ризиків, ні в якому разі не допускаючи шкоди добросовісним ПП.

5. Вжити заходів щодо зниження тіньової економіки. Зниження її рівня прямо впливає на підвищення індексу економічної безпеки України [2, с.180].

7. Запровадження механізму надання попередніх роз'яснень із податкових питань – податкових наслідків планованих ділових операцій. Такі роз'яснення мають бути обов'язковими для дотримання державними службовцями, а ДФСУ повинна створити вичерпну базу даних із усіма роз'ясненнями з податкових питань, доступну для всіх ПП.

8. Попередження подання апеляцій із метою відстрочення сплати податків – може сприяти підвищенню індексу економічної безпеки України через зростання своєчасності сплати податків.

9. Фінансування комплексу заходів у сфері інформаційних технологій, організаційного розвитку та кадрових ресурсів: їх навчання та працевлаштування – сприятиме

зростанню соціального субіндексу економічної безпеки України.

11. Створення спеціального підрозділу ДФСУ з експлуатації та підтримки нових систем. Як показує досвід, щорічно потребуватиметься фінансування близько 30 % від початкової інвестиції.

12. Подальша модернізація ДФСУ. Надзвичайно актуальною є рекомендація знаходити можливість збереження фахівців із модернізації податкової служби, які за період виконання першої фази ПМДПС здобули значний досвід роботи.

13. Виявлення причини зниження рівня ДВПЗ серед великих ПП і розробка плану заходів для відновлення довіри до адміністрування податків та сприяння добровільному дотриманню податкового законодавства.

14. Врахування ДФСУ, при аналізі статистичної інформації, всіх доречних факторів і здійснення аналізу з метою отримання реалістичних висновків.

15. Проведення безперервних опитувань серед ПП, які є ключовими при формуванні зворотного зв'язку ДФСУ з ПП із метою підвищення рівня ДВПЗ.

16. Проведення для ДФСУ незалежним органом опитувань усього персоналу з метою визначення рівня його знань та усвідомлення концепцій, планів та завдань модернізації.

17. Подання декларацій із податку на прибуток підприємств (далі – ППП) на річній основі та базування щомісячних авансових платежів ППП на задекларованому прибутку минулого року.

18. Формування цілісного, сучасного закону про податкову службу (або розділу ПКУ), який містить чіткі та зрозумілі правила КПП та адміністрування податків, викладені в одному документі. Застосування даної рекомендації сприятиме зміцненню економічної безпеки України через розвиток системи оподаткування у таких її аспектах: зниження рівня корупції при КПП; підвищення ефективності КПП; підвищення обсягів податкових надходжень.

20. Створення дієвої системи нормотворчості, відповідно до нових ЗУ та проводити роз'яснення щодо їх застосування заздалегідь до початку дії НПА. Застосування даної рекомендації сприятиме зміцненню

економічної безпеки України шляхом підвищення рівня законності в оподаткуванні.

21. Розробка ДФСУ плану та бачення щодо нової організаційної структури, яка передбачає впровадження та розвиток ІАС ПБ. Зміцнює економічну безпеку України через розвиток ДПРМ.

22. Розробка довгострокових планів укомплектування штату та програм перепідготовки надлишкового кадрового складу.

23. Оптимізація виконання кадрових та адміністративних завдань, зокрема активне заохочення ПП до більшого використання веб-сайтів та електронної пошти, надання статусу офіційних документів відповідям ДФСУ електронною поштою; підготовка кваліфікованих фахівців для надання відповідей на найчастіше озвучувані ПП питання; залучення роз'яснювальної роботи 10–15 % найбільш досвідченого кадрового складу. Зміцнює соціальну складову економічної безпеки України та через розвиток ДПРМ.

24. Сприяння подальшому розвитку підсистем ІАС ПБ.

25. Формування незалежного від центрального апарату мозкового центру зі стратегічних питань, підпорядкованого безпосередньо голові ДФСУ та його заступникові з модернізації.

26. Оцінювання результативності роботи службовців ДФСУ на основі критеріїв, відмінних від кількості стягнених податків. Такі критерії мають включати кількість виявлених додаткових платників податків.

У контексті цієї пропозиції варто зауважити доцільність мотивації службовців ДФСУ, до посадових обов'язків яких входять попередження та протидія порушенням податкового законодавства: доцільне нормативне закріплення обов'язку ДФСУ виплати премій своїм службовцям, які виявили та усунули схеми незаконної мінімізації оподаткування, з обов'язковою прив'язкою обсягу премій посадовим особам, які безпосередньо здійснювали КПП, до обсягу донарахованих унаслідок КПП узгоджених сум податків.

27. Підвищення рівня компетентності персоналу ДФСУ до рівня компетенції юридичних консультантів ПП при розгляді податкових спорів у суді з метою збільшення узгоджених донарахованих сум до сплати.

28. Застосування системи звітності з ПДВ тільки як механізму відбору ПП для КПП – спрямування декларацій із ПДВ до належного контролю, де вони розглядатимуться згідно з загальними принципами, системи управління ризиками.

29. Надання законослухняним ПП гарантій незастосування заходів, що затримують відшкодування ПДВ.

30. Отримання технічної допомоги країн ЄС, які мають досвід боротьби з випадками карусельного шахрайства.

31. Якнайшвидше вжиття заходів управління ризиками та відбору ПП для КПП. Починати з невеликої кількості ПП – приблизно 500. За успішної реалізації, розширити до 1000 ПП. 2000 найбільших ПП імовірно генеруватимуть більше 90 % надходжень із ПДВ в Україні.

32. Першочерговий пошук фінансування для експлуатації АС «Податковий блок» та «Управління документообігом».

33. Вдосконалення системи подання електронної звітності, уникнення постійного подання ПП додаткової інформації на папері. Слід вимагати додаткову інформацію лише після прийняття рішення про аудиторську перевірку податкової звітності ПП.

34. Створення спільної робочої групи зі службовців ДФСУ та підрядників для розробки проектів і вимог для тендерів із закупівлі належного апаратного забезпечення.

Застосування рекомендацій 27 – 34 має сприяти зміцненню економічної безпеки України через розвиток ДПРМ.

35. Внесення змін до законодавства відносно обов'язкової реєстрації ПП, які відповідають критеріям віднесення до категорії великих ПП, у спеціалізованих інспекціях.

36. Впровадження підходу на основі оцінювання ризиків, задля уникнення даремної витрати людських та фінансових ресурсів, яка не сприяє дотриманню податкового законодавства. ДФСУ має подати проєкт змін до відповідного закону, керуючись статистичними даними про результати КПП. Ця пропозиція була озвучена та подана керівництву ДПС України ще 2010 року.

37. Запровадження загальнонаціональної функції ризик-орієнтованого відбору ПП для КПП. Виділення ресурсів на подальший

розвиток функції управління ризиками.

38. Активне використання інформації від інших органів державної влади.

39. Розробка плану та стратегії інформування всіх службовців ДФСУ про конкретні цілі та завдання модернізації.

Застосування рекомендацій 36 – 39 має сприяти зміцненню економічної безпеки України через розвиток ДПРМ.

Наглядова рада ПМДПС у своєму кінцевому звіті наголошує, що протягом періоду найбільш активної фази впровадження ПМДПС (2004–2012 роки) Департамент розвитку і модернізації ДПС України очолювали шість різних осіб, чим, частково, і зумовлена затримка з реалізацією першої фази проєкту, яка, на момент оприлюднення звіту (весна 2012 року) складала майже чотири роки. Необхідно звернути увагу на те, що приведені вище рекомендації Наглядової ради ПМДПС, досі актуальні для впровадження до діяльності ДФСУ, були офіційно надані керівництву ДПС та ДПА України, серед більш ніж 80 пропозицій, у період зі 2004 року по 2012 рік. Актуальним практичним завданням є якнайшвидше впровадження зазначених рекомендацій.

Одним із ефективних сучасних інструментів виявлення ПР є горизонтальний моніторинг (далі – ГМ). Поняття «моніторинг» означає стеження за процесом із метою виявлення його відповідності бажаному результату, прогнозування та запобігання критичним ситуаціям. ГМ, у контексті ДПРМ, є системним регулярним спостереженням за суб'єктами процесу оподаткування, які є контрагентами певного ПП; оцінюванням стану, моделюванням та прогнозуванням змін економічного середовища зазначеного ПП; сприянням зазначеному ПП у дотриманні законодавства. ГМ є складовою ДПРМ і вписується у завдання виявлення ризиків, як другий етап ризик-менеджменту, полягаючи у виявленні контрагентів, які прямо чи опосередковано задіяні у схемах незаконної мінімізації оподаткування.

ГМ – це здійснення податковим органом процедури відстеження та аналізу ПР за фінансово-господарськими операціями, проведеними і запланованими великими ПП. Основна мета ГМ – створення партнерських взаємовідносин органів ДФС із великими

ПП шляхом своєчасного реагування та попередження здійснення ними ризикових операцій, що можуть призвести до порушень законодавства, контроль за яким здійснюється ДФСУ.

Механізм здійснення ГМ передбачає активну участь ПП. У разі виникнення проблемних питань, пов'язаних із ПР, великий ПП звертається до органу ДФСУ щодо надання роз'яснення чи консультації. Орган ДФСУ опрацьовує запит і в прискореному режимі надає відповідь. Крім того, за умови участі платника в експерименті ГМ, ДФСУ може використати своє право не проводити документальні планові перевірки таких ПП.

ГМ може бути вдосконалений через його розширення до таких напрямів:

- майновий – автоматизоване зіставлення задекларованих доходів та витрат контрагентів певного ПП;

- соціологічний – виявлення фактів і тенденцій порушень законодавства шляхом проведення анонімних опитувань серед ПП;

- кримінологічний – через ведення та використання реєстрів податкових правопорушень та винних у них осіб.

Крім розподілу за напрямками, проведення ГМ може бути розширеним до рівнів:

- загальнодержавного – центрального апарату ДФСУ – серед великих ПП;

- регіонального – управлінь ДФСУ в областях – серед великих ПП та суб'єктів середнього підприємництва;

- місцевого – рівня районних ДПП, а також митниць і спеціалізованих ДПП по роботі з великими ПП – серед ПП, які належать до груп і малого, і середнього, і великого підприємництва.

Удосконалення ГМ сприятиме розвитку ДПРМ.

Інструментом моніторингу (опрацювання) ПР ухилення від оподаткування є мережевий робот «XENON» – інформаційно-аналітична система, яка більше десяти років успішно працює в Голландській адміністрації з податків та мита. Метою створення цього апаратно-програмного комплексу є виявлення інформації щодо оподаткованої діяльності через мережу «Інтернет»: спочатку виявлення інформації про економічну діяльність, яка, згідно чинного законодавства, має бути оподаткованою;

збереження зазначеної інформації; визначення ПП. Запровадження подібного інструмента в Україні має сприяти збільшенню податкових надходжень, зокрема з податку на доходи фізичних осіб, при оренді житлової та іншої нерухомості.

Імплементация розглянутого вище досвіду, на думку автора, доцільна у вигляді вдосконалення підсистеми «Податковий аудит» ІАС ПБ шляхом включення до неї програмного продукту, який автоматично виявляє суб'єктів економічної діяльності, яка має бути оподаткована, і передає інформацію про них відповідним органам ДФСУ. Упровадження зазначеного інструмента має сприяти зміцненню економічної безпеки України через розвиток ДПРМ і наступне зростання обсягів податкових надходжень.

У контексті зазначеної вище важливості врахування корупційної складової у структурі ПР держави, слід розглянути інструменти зниження корупційних ПР. Одним із основних напрямів антикорупційної політики в оподаткуванні має бути антикорупційний моніторинг (далі – АМ), багато років успішно використовуваний у Республіці Казахстан. Моніторинг – це системне регулярне спостереження за суб'єктами процесу оподаткування; оцінка стану, моделювання та прогнозування змін економічного середовища; розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо оптимізації виконання цих завдань; сприяння ПП у дотриманні податкового законодавства; спільне виявлення службовців-корупціонерів. Антикорупційний моніторинг є складовою частиною ДПРМ і вписується у завдання виявлення ризиків, як другий етап ризик-менеджменту, і полягає у виявленні корупційних факторів, що прямо чи опосередковано можуть спричинити зниження податкових надходжень. АМ має проводитися в Україні по таких напрямках:

- психологічний – визначення схильності персоналу ДФСУ до корупційних дій шляхом проведення психологічних тестувань;

- законодавчий – аналіз нормативно-правових актів та їх проектів на предмет корупційних ризиків;

- майновий – зіставлення доходів та витрат державних службовців;

- соціологічний – виявлення коруп-

ційних фактів і тенденцій через проведення анонімних опитувань серед ПП;

- кримінологічний – через ведення та використання реєстрів корупційних правопорушень та винних у них осіб.

Крім розподілу за напрямками, моніторинг корупційних ризиків у роботі ДФСУ має проводитися на трьох рівнях:

- загальнодержавному – рівні центрального апарату ДФСУ;

- регіональному – рівні обласних управлінь ДФСУ;

- місцевому – рівні районних державних податкових інспекцій (далі – ДПІ), а також митниць і спеціалізованих ДПІ по роботі з ВПП.

Суб'єктами АМ мають бути:

- спеціальні групи депутатів, науковців та юристів-практиків, а також підрозділи, сформовані у складі апарату Верховної Ради України, – як суб'єкти АМ законодавства;

- національне антикорупційне бюро України;

- ДФСУ, зокрема її Департамент службової етики, у який має бути реорганізоване головне управління власної безпеки ДФСУ;

- Міністерство внутрішніх справ України;

- Служба безпеки України;

- комісії, сформовані з компетентних представників судової влади, які мають досвід роботи зі справами з адміністративних та кримінальних правопорушень.

Нормативно-правовим забезпеченням антикорупційного моніторингу має бути Закон України «Про антикорупційний моніторинг».

Висновки. Серед досвіду, доцільного до впровадження в Україні, виділено та описано перевірені практикою країн – лідерів міжнародних рейтингів інструменти ДПРМ.

Засоби ДПРМ, використовувані у ЄС, можна розподілити наступним чином. Системи «REAP», «Категорія Уваги», та «APPLE» – сприяють оптимізації КПП шляхом розподілу ПП за категоріями уваги. «Карта податкового розриву» демонструє вплив широкого ряду факторів інституційного середовища на сплату податків до бюджету. «Національна база ризиків» є ін-

струментом, який охоплює найбільш широкий спектр ПР.

Доцільними є розробка та запуск, у складі ІАС ПБ, аналогу італійської системи «APPLE», який би відслідковував суб'єктів, які можуть порушувати податкове законодавство. Таке виявлення здійснюється через аналіз інформації про купівлю транспортних засобів, житла, вартість яких перевищує порогове значення, а також внесення на банківський рахунок чи грошові перекази кількості коштів, яка перевищує порогове значення. Робота даної системи допоможе виявити в Україні ПП, що, декларуючи незначні доходи, витрачають значні суми коштів на розкішні покупки.

Доцільним є розширення функціональності ІАС ПБ із застосуванням підходів і принципів, аналогічних застосуванню у Шведській карті податкового розриву і застосування її не лише для покращення КПП ДФСУ, але і для спрямування та посилення політичного, законодавчого та економічного впливів на виконання податковою системою її функцій.

Одним із найважливіших напрямів зміцнення економічної безпеки України через розвиток ДПРМ сьогодні є підвищення ефективності КПП. Важливим чинником підвищення зазначеної ефективності є формування особистої зацікавленості службовців підрозділів КПП в успішності їхньої діяльності шляхом нормативного закріплення розмірів премій зазначених службовців як чітко встановленого відсотка від узгоджених донарахованих за результатами КПП податкових зобов'язань.

Література

1. Національний банк України. Офіційне інтернет-представництво. URL: www.bank.gov.ua (дата звернення: 10.02.2018).
2. Редич О. В. Суб'єктивна оцінка податкового навантаження як фактор ризику економічної безпеки України / О. В. Редич, В. В. Романенко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2017. – № 1 (34). – С. 175–184.
3. Романенко В. В. Джерела податкових ризиків. / В. В. Романенко // Моделювання та інформаційні системи в економіці. – 2016. – № 92. – С. 97–105.
4. Романенко В. В. Система управління податковими ризиками та оцінювання якості державного податкового ризик-менеджменту. / В. В. Романенко, А. П. Тонковид // Збірник наукових праць Націона-

льного університету державної податкової служби України: електрон. наук. фахове вид. – 2018. – Вип. 1. – С. 178–193. – URL: nusta.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/Збірник-наукових-праць-УДФСУ-№-12018.pdf (дата звернення: 19.04.2018).

5. PWC. Paying Taxes 2018. URL: https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf (Last accessed: 01.07.2018).

6. World Bank Group. Doing Business. Paying Taxes URL: www.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes (Last accessed: 01.08.2018).

7. Compliance risk management guide for tax administrations. URL: ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/common/publications/info_docs/taxation/risk_managt_guide_en.pdf (Last accessed: 01.11.2018).

8. Кінцевий звіт Наглядової ради з питань реалізації Проекту модернізації Державної податкової служби України (ПМДПС 1) від 25.05.2012. URL: sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/naglyadovara-da-z-pitan-rea/zvitu-np/60351.html (дата звернення: 10.02.2018).

9. Проміжний звіт про надання послуг Іноземним підприємством «ГФК ЮКРЕЙН» відповідно до Контракту № 63М від 28 лютого 2011 року щодо результатів розрахунку ключових показників досягнення прогресу впровадження проекту модернізації державної податкової служби України-1 за 2010 рік.

10. Романенко В. В. Європейський досвід управління ризиками в оподаткуванні / В. В. Романенко // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2014. – № 1. – С. 253–258.

11. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.

References

1. *Natsionalnyi bank Ukrainy. Ofitsiynе internet-predstavnytstvo* [National Bank of Ukraine. Official website] URL: www.bank.gov.ua (last accessed: 10.02.2018).

2. Redych O. V. *Subiektivna otsinka podatkovoho navantazhennia yak faktor ryzyku ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Subjective assessment of tax burden as a risk factor for Ukraine's economic security] / O. V. Redych, V. V. Romanenko // *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*. – 2017. – № 1(34). – P. 175–184.

3. Romanenko V. V. *Dzherela podatkovykh ryzykiv* [Sources of tax risks] / V. V. Romanenko //

Modeliuvannia ta informatsiini systemy v ekonomitsi. – 2016. – № 92. – P. 97–105.

4. Romanenko V. V. *Systema upravlinnia podatkovymy ryzykamy ta otsiniuvannia yakosti derzhavnoho podatkovoho ryzyk-menedzhmentu* [Tax risk management system and evaluation of a tax risk management quality] / V. V. Romanenko, A. P. Tonkovyd // *Zbirnyk naukovykh prats natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. – 2018. – № 1. – P. 178–193.

5. PWC. Paying Taxes 2018. URL: https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf (Last accessed: 01.07.2018).

6. World Bank Group. Doing Business. Paying Taxes URL: www.doingbusiness.org/data/exploretopics/paying-taxes (Last accessed: 01.08.2018).

7. Compliance risk management guide for tax administrations. URL: ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/common/publications/info_docs/taxation/risk_managt_guide_en.pdf (Last accessed: 01.11.2018).

8. *Kintsevyi zvit Nahliadovoi rady z pytan realizatsii Proektu modernizatsii Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy* [Final report of the Supervisory Board on the implementation of the State Tax Service of Ukraine Modernization Project] (PMDPS 1) vid 25.05.2012 URL: sfs.gov.ua/arhiv/modernizatsiya-dps-ukraini/naglyadovara-da-z-pitan-rea/zvitu-np/60351.html (last accessed: 10.02.2018).

9. *Promizhnyy zvit pro nadannia posluh Inozemnym pidpriemstvom «FK YUKREIN» vidpovidno do Kontraktu № 63M vid 28 liutoho 2011 roku shchodo rezultativ rozrakhunku kliuchovykh pokaznykiv dosiahnennia prohresu vprovadzhenia proektu modernizatsii derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy-1 za 2010 rik*. [The interim report on the provision of services by Foreign Enterprise «GFK UKRAINE» is responded to the Contract No. 63M of February 28, 2011 on the results of calculating key indicators for achieving progress in implementing the project of modernization of the State Tax Service of Ukraine-1 for 2010].

10. Romanenko V. V. *Yevropeyskyy dosvid upravlinnia ryzykamy v opodatkuvani* [European tax risk management experience] / V. V. Romanenko // *Naukovyy visnyk Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy*. – 2014. – № 1. – P. 253–258.

11. Vitlinsky V. V. *Ryzykologhiia v ekonomitsi ta pidpriemnytstvi* [Riskology in economics and entrepreneurship] / V. V. Vitlinsky, G. Velykoivanenko – K. : KNEU, 2004. – 480 p.

РАЗВИТИЕ ИНСТРУМЕНТАРИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО НАЛОГОВОГО РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА В УКРАИНЕ

В. В. Романенко, Университет государственной фискальной службы Украины

В статье рассматривается имеющийся в Украине инструментарий государственного налогового риск-менеджмента как одно из основных звеньев управления налоговыми рисками. Выявлено наличие резервов повышения эффективности государственного налогового

риск-менеджмента как в развитии конкретных имеющихся в Украине инструментов управления налоговыми рисками, так и в адаптированном обоснованном внедрении в отечественную практику лучших мировых практик. Показано, что позиционирование управления налоговыми рисками государства должно эволюционировать от его трактовки как контрольно-проверочной работы с отобранными налогоплательщиками к современным концепциям, сформированными как международными практиками – специалистами Европейской Комиссии и депутатами Парламента Республики Казахстан, так и учеными Г. Великоиваненко, В. Витлинским и Э. Осборном. Установлено, что существующие ныне в Украине методы и инструменты государственного налогового риск-менеджмента, будучи в основном составными контрольно-проверочной деятельности подразделений Государственной фискальной службы Украины, требуют существенного дополнения как самого спектра инструментов, так и развития методического обеспечения функционирования ряда имеющихся инструментов.

На основе анализа данных соответствующих международных рейтингов за последние годы, выявлен ряд государств, опыт управления налоговыми рисками которых целесообразно к внедрению в Украине. В ходе мониторинга подходов, методов и инструментов управления налоговыми рисками, используемых в указанном выше ряде государств, обнаружен опыт, надлежащий ко внедрению в Украине. Предложено внедрение ряда апробированных в государствах Европейского Союза и в Республике Казахстан инструментов управления рисками, в частности налоговыми, а также отдельные методические рекомендации, направленные на развитие имеющихся в Украине инструментов.

Ключевые слова: внедрение передового опыта, государственный налоговый риск-менеджмент, инструментарий управления налоговыми рисками, международные налоговые рейтинги, налогообложения, налоги, налоговый блок, управления рисками.

DEVELOPMENT OF STATE TAX RISK MANAGEMENT TOOLS IN UKRAINE

V. V. Romanenko, University of SFS of Ukraine

The existing Ukrainian tax risk management tools are considered as one of the main elements of tax risk management. There has been identified the existence of reserves for increasing the efficiency of state tax risk management in the development of specific existing tax risk management instruments in Ukraine and in the adapted and well-grounded introduction of best international practices into domestic practice. It is shown that the positioning of the tax risk management of the state should evolve from its interpretation as control and audit of selected tax payers to modern concepts formulated by both international experts from the European Commission along with deputies of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, and scientists like G. Velikoivanenko, V. Vitlinsky and E. Osborne. It has been established that the methods and instruments of state tax risk management currently existing in Ukraine, mostly being components of the control and audit activity of the divisions of the State Fiscal Service of Ukraine, require a significant addition to both the range of instruments and the development of methodological support for the functioning of a number of existing instruments.

On the basis of data analysis of the relevant international ratings in recent years, a number of countries have been identified whose tax risk management experience is appropriate for implementation in Ukraine. During the monitoring of approaches, methods and tools for managing tax risks used in the above-mentioned countries, practices for implementation in Ukraine have been identified. The implementation of a number of risk management tools tried and tested in the European Union member states and in the Republic of Kazakhstan, in particular tax risks management is offered, as well as some methodological recommendations aimed at the development of existing instruments in Ukraine.

Keywords: implementation of best practices, state tax risk management, tax risk management tools, international tax ratings, taxation, taxes, tax unit, risk management.

Надійшла до редакції 03.08.18 р.

UDC 658:005.5

SUBSTANTIATION OF MANAGERIAL DECISIONS FOR ENSURING SUSTAINABLE FUNCTIONING OF ENTERPRISE

*O. V. Tryfonova, D. E., Associate Professor, NTU «Dnipro Polytechnic»,
elenatriphonova@gmail.com*

The perspectives of the sustainable functioning and development of Ukrainian enterprises depend on the management decision efficiency. The article substantiates the necessity to lay the scientific groundwork for the management decisions aimed at ensuring the sustainability of an enterprise as a multifunctional system. The research is based on the concepts of the theory of management and general systems theory and uses the methods of comparison, generalization, systematization and grouping along with the systems approaches. It has determined that changes in the enterprise structure and operation are a result of the impact of internal and external sustainability destabilizers. The research proves that the sustainability of an enterprise is determined by its maintenance within the limits of the homeokinetic plateau and achieved by the controlling effect on the elements and components of an enterprise as a system. The indicators describing a particular component (technical and organizational, social and labour, ecological, financial and economical), a constituent (anthropogenic, natural), and the overall sustainability of a coal mining enterprise have been specified. The paper substantiates the need to make management decisions according to the enterprise position in relation to the homeokinetic plateau. The bounds of the homeokinetic plateau are determined as a relationship between the total product cost and the level of the enterprise sustainability taking into account that product price should cover total production costs. The consistency between the enterprise sustainability level change and the costs required for management decision implementation ensures efficiency and objectivity of decision making in terms of maintaining the enterprise within the homeokinetic plateau limits.

Keywords: management decisions, sustainable functioning of enterprise, factors of sustainability, homeokinetic plateau, coal-mining enterprise.

Statement of problem. The process of making and implementing managerial decisions in modern enterprises is marked by a variety of challenges that have been a subject of research of many foreign and Ukrainian scientists. These challenges include the necessity to make decisions under the uncertainty of enterprise operation conditions and information deficit, strict deadlines for finding, analyzing and selecting alternatives, enterprise management inability to change decision-making principles and criteria or the lack of management awareness of probable variations. Moreover, enterprise management is mainly focused on finding the fastest solutions to local problems and, therefore, getting a limited effect in a particular business

segment or a functional subsystem rather than achieving the overall sustainability of an enterprise. As a result, most decisions are mainly declarative and do not meet the real-life implementation conditions. Another actual problem is the use of traditional theoretical and methodological decision-making approaches, which have proved to be successful for some enterprises, without their adaptation to the needs of a particular company or, at least, a specific industry.

Analysis of recent papers. Theoretical and practical aspects of decision-making have been described in a numerous research works in economics, management, cybernetics and management psychology. Herbert A. Simon [1, 2]

© 2018. O. V. Tryfonova. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is property cited.

and James G. March (March & Simon) [3] investigated an individual decision-making process and first specified the limited potential of an individual in making a rational choice among several alternatives. The consistency of an individual preference and a group choice was studied by Kenneth J. Arrow [4] who described the impossibility to formulate a social preference that satisfies all the individual preferences of people involved in decision-making.

In addition, P. Fishburne [5] developed the utility theory based on the hypothesis of utility values as the criteria for making individual decisions. The problems of making effective managerial decisions in terms of creativity development, performance management and interpersonal communication of project participants were described in the research works of M. Nolike [6], Y. Khol [7] and R. Battrik [8]. Some specific aspects of managing an enterprise as a social system were investigated by Thomas J. Peters and Robert H. Waterman [9], who underlined the crucial role of human resources and company culture development, as well as creativity and initiative support for decision making efficiency.

Various aspects of decision-making have also been a subject of research of former Soviet and modern Ukrainian economists. Thus, R. Lepa [10], I. A. Bersutskii et al. [11], V. Kihel [12] devoted their researches to the development of decision-making techniques and models for economic objects.

However, most studies mainly developed theoretical and methodological concepts and failed to consider all the specific features of an enterprise in a changing environment. Therefore, it is necessary to lay the scientific groundwork for substantiation of the management decisions aimed at ensuring the sustainability of an enterprise.

Aim of the paper. The aim of this research is to develop theoretical principles and methodological provisions for the management decisions aimed at ensuring the sustainability of an enterprise.

Materials and methods. The research is based on the conceptual foundations of the theory of management and general systems theory. In addition, the systems approach, the graphical method and the methods of comparison, generalization, systematization, and grouping have

been used.

The role of an enterprise management in a modern changing business environment directly depends on understanding the nature of the enterprise operation and development as the ways of complex economic system movement. Ye. A. Yerokhina [13, p.11] emphasizes that the enterprise as a system encounters constant transformations of its states during the life circle, therefore, the system behavior and functioning are reflected in the dynamics of its state changes. However, the alternation of the enterprise states is goal-oriented, not chaotic, and it must advance the system to the desired condition marked by the specific outcome parameters – a particular set of indicators.

An enterprise, like any other system, undergoes quantitative and/or qualitative changes of its operation mode and system structure, and these transformations indicate the system progress. The mentioned changes are a result of the internal and external destabilizers effect causing a constant alternation of stable and unstable states of the system. If the system loses stability, it moves to another operation level which can be either progressive or regressive.

The study of the common patterns of the economic and biological system development, started by Cardon I. A. S. et al. [14] in the 20th century, made it possible to claim about the insufficiency of the «homeostasis» concept (a stable condition within the system) for describing a self-maintaining system behavior. Indeed, homeostasis is unable to explain a system deterioration as a logical stage of its life circle, as the system is developing (progressively or regressively) constantly being in the state of dynamic equilibrium called homeokinesis. Referring to I. A. S. Cardon, J. P. Van Gigch [15, p.617] underlines that, hypothetically, every system is able and tends to be in the stable state of dynamic equilibrium which can never be achieved. However, the necessity to ensure the required level of main indicators, as a demonstration of homeostasis, has been highlighted in the research works of many scientists. L. G. Melnik [16, p.28], in particular, specifies homeostasis as an essential condition for a system existence in its initial state.

Homeokinesis, as a process of maintaining dynamic equilibrium in the system, is aimed at preventing the movement of the sys-

tem to the state with higher entropy by means of energy input and information processing. Owing to homeokinesis, the system reaches a certain area of an unstable state, when it is focused on self-regulation, that is within the «homeokinetic plateau». A graphical description of the homeokinetic plateau, which is formed under a proper amount of controlling effects on the system and depends upon the system resistance to these effects, is presented in John P. Van Gigch's book «Applied general systems theory» [15, p.618]. He also demonstrates left and right positive feedback regions where the system is under the threat of expiry.

To be within the region of the homeokinetic plateau for the longest possible period, an enterprise has to be under a proper amount of control that can maintain the system in the state of temporary equilibrium. J. P. Van Gigch [15, p.619] has noted that each state of an equilibrium is characterized by a negative feedback. When a negative feedback exceeds a positive feedback causing the demise of fluctuations, the system is maintained within the bounds of the homeokinetic plateau. A positive feedback dominates beyond the lower and upper thresholds of a negative feedback causing the system instability and demise.

According to L. N. Rodionova and L. R. Abdullina [17], a position and size of the homeokinetic plateau can change under various conditions during the period of the system viability. In addition, changes in the balance of dynamic equilibrium elements cause changes in the structure of the steady area. Therefore, it is impossible to specify the bounds and ensure the maintenance of a system in the steady region.

However, L. G. Melnik [16, p.23] points out that the sustainability of the enterprise as a fixed system can be achieved by the system self-organisation and self-development. According to H. Haken's [18, p. 226–264; 19, p. 28–62] definition of self-organisation, it is the evolution of a system into an organised structure emerging from the numerous consistent interactions of the system elements. H. Haken also underlines [19, p. 28–29] that a system is self-organising if it acquires a special spatial, temporal, and functional structure without any specific interference from the outside. In other words, the system is not vulnerable to the external pressures that could change its structure

or function.

L. G. Melnik [16, p. 23–24] adds that self-organisation is a ground for structuring both the system and its material, energy and information streams. In this case, a system structuring is stimulated by the regulation mechanisms of the system called feedback mechanisms. While self-organization ensures sustainability of a system, self-development refers to its transformations caused by the system internal conflicts. Taking into account the dialectic nature of contradictions between self-development and self-organisation of the system, L. G. Melnik emphasizes that the system sustainability is a result of self-organisation according to which the system is able to accumulate the energy required for further transformations.

Therefore, the necessity to ensure the sustainability of an enterprise as an open system requires the development of scientific and methodological foundations for local management decisions aimed at maintaining the enterprise within the bounds of the homeokinetic plateau. This task is complicated as each enterprise uses a specific combination of resources under the changing environmental conditions. That is why this paper only focuses on the underground coal mining companies. In Ukraine, most of these companies are state-owned and operate in the mode of contracted reproduction. Moreover, Ukrainian state-owned coal mines have always been inefficient because of the outdated technology, high level of equipment depreciation and a wide network of underground workings. Their operation is subsidized by the state that partly covers the output costs and provides low capital investments in equipment upgrading.

In terms of the systems approach, sustainability of an enterprise derives from the operational stability of its subsystems, which are called components (or constituents, elements) of sustainability. Current management decisions are usually focused on these subsystems. Identification of the specific components is directly connected with the factors determining the enterprise functioning sustainability and based on one of the following scientific approaches:

– a financial approach (supported by I. O. Blank [20] and S. Ya. Jeletsjkykh [21]) that

specifies operational, investment and financial components according to the type of a company activity but highlights the role of the financial element;

– a functional approach (described by I. V. Bryantseva [22], V. L. Ivanov [23], O. V. Korchagina [24]) that identifies technical and organisational (or operational, industrial and technological), social (or human resource, intellectual), environmental, economic and financial components that are treated as a system of equal elements of the enterprise internal environment interacting with the external environment.

The above functional approach has become the most popular among scientists. In addition, this approach also distinguishes a marketing component for the companies operating under market conditions and, therefore, constantly adapting to the changes in consumer preferences. However, distinguishing the marketing component for Ukrainian state-owned coal-mining companies is unnecessary, because coal trading is controlled by the State Enterprise «Derzhvuhlepostach», an operator of the Ukrainian wholesale coal market.

On the other hand, the functional approach does not take into account a mineral as a type of a labour subject, specific for mining enterprises. While other industrial companies do not often consider the influence of climatic conditions on their operation sustainability, mining enterprises have to consider both climatic (especially in open cast mining) and geological conditions of mineral occurrence.

To understand the effect of the local managerial decisions on the sustainability of a particular component and other elements, it is necessary to analyze the type of interaction between the concurrent and consecutive production processes of the coal mining enterprises and management functions.

Let us consider the type of relations between natural (mining and geological) conditions and other factors in detail. The geological and mining conditions of bituminous coal occurrence, which are necessarily taken into account in coal mine design and operation, include dip angle, seam thickness, continuity and depth of formations, relative position in the rock formation, strength and deformation properties of minerals, rock water yield, rock mass

gas content and others.

Such factors as dip angle, seam thickness, depth of formations and the relative position in the strata directly influence the methods of mining and accessing the mine that cannot be changed throughout the entire period of the mine operation. However, while creating a plan for the development of mining operations, it is possible to modify the order of preparation and development of mine workings within a coalfield in order to simultaneously develop the areas of different depths and continuity. In the development of adjacent coal seams, the optimized sequence of extraction may contribute to the significant reduction of development and maintenance costs; and the use of interaction between adjacent seams and the one being underworked \ overworked in order to prevent unexpected coal and gas outburst and rock bumps. The above measures would make technical and organizational, as well as financial and economic components more sustainable.

The thickness of coal seams directly influences the place length and the choice of equipment for preparation and excavation works. The seam thickness on the state-owned coal mines of Lviv-Volyn and Donetsk coal basins ranges from 0.5 to 1m, while the mining equipment stope width is 0.8 m. Therefore, low thickness seam development entails out-of-seam dilution. Consequently, the quality of the coal decreases (because of ash content rise), especially taking into account originally high ash content in raw coal. The coal of this type is not suitable for energy generation at thermal power stations so it is necessary to reduce the ash content to the requirement demands by means of mineral processing. In result, a mining company incurs extra costs for transportation and mineral processing that negatively affects the financial and economic component. What is more, large amounts of minerals left over in tailings after mineral processing have a negative effect on the environment and decrease the level of the ecological component sustainability.

Strength and deformation properties of host rocks determine a method of extraction, a type of face support and a working area security service. Managerial decisions aimed at decreasing the negative effect of the rock mass

pressure and poor ground conditions directly influence the labour input and the costs of mine working support, production process and labour safety.

Another specific mining and geological factor affecting the coal mine sustainability is a rock water yield. It is a property of a mineral to return water under the force of gravity and a particular impact on the rock mass (dewatering, vacuuming, etc). The yield of water of rock differs within one coalfield because of random distribution and variable nature of the aquifers, as well as seasonal fluctuations of the precipitation level. Consequently, any mining enterprise requires a permanently operating mine dewatering system. Its power and maintenance costs depend on the depth of mine workings and a water collecting system. In addition, mine waters increase coal humidity and negatively influence the equipment that result in labour efficiency and coal price decrease.

A rock water yield also negatively impacts the functioning of the mine subsystems and the environmental conditions. The environmental consequences are caused by mechanical, chemical and bacterial contamination of mine waters and their high level of mineralization. The disposal of the contaminated mine waters into the hydrographic system is prohibited by the law, so mining enterprises must take specific measures to decrease the mine water level of pollution. However, these measures are cost-consuming, and the state-owned companies often do not have enough financial resources for their implementation. As a result, the coal mining enterprises are penalized for the polluted water disposal lowering the sustainability of the ecological component.

Coal seams, coal interlayers, and host rocks are gas containing, they may bear carbon dioxide, hydrogen sulphide, sulphur trioxide and methane. In fact, methane emissions are the largest and the most dangerous. In the process of a coal seam and the adjoining rock development, gas emits from the extracted minerals and the developed area, where it is accumulated after releasing from the coal seams and broken-down rocks. Gas emissions increase the volume of gas in a mine working and mainly depend on the geological conditions, the volume of gas

release under rock metamorphosis, gas pervasion, and gas capacity of host rocks and coal seams. However, the increase of coal extraction volume, achieved due to the higher load on the mine face, provokes additional methane emissions from the developed and binding seams. Therefore, mining enterprises have to drain and capture methane by means of degassing and ensure the continuous operation of mine ventilation and drainage systems to maintain a permitted safe concentration of gas in the air. Thus, management decisions aimed at ensuring the continuous ventilation system operation are of high priority despite the other component impact on the enterprise.

The volume of mine gas affects not only the stability of the technical and organizational components but also makes a negative impact on the environment. Methane-rich air mixture from the shafts escapes into the air, which is believed to cause the greenhouse effect. It happens because of the obsolescence and functional depreciation of the mine ventilation equipment that plays a crucial role in keeping the safe level of pollutants in the mine air. Therefore, environment protection measures aimed at the methane emission decrease would increase the sustainability of the ecological component but, unfortunately, they are limited by the lack of financial resources of the state-owned enterprises.

A specific feature of underground coal mines is the necessity to continuously maintain the operation of the mine water drainage and ventilation systems even if the coal is not being extracted. Thus, management decisions aimed at the maintenance of the water drainage and mine ventilation systems must be of vital importance for the mine functioning despite its positive or negative effect on the sustainability of other components.

In Ukraine, coal mining is characterized by gradual mineral extraction within a large area in rather favourable mining and geological conditions. Thus, underground mining companies gradually extend the depth of coal seam development that complicates the conditions of mining. The first problem is the increase in the volume of gas in the coal seams and host rocks, which consequences have been outlined above. Secondly, the deposit development depth increase entails higher rock pressure that may

cause unexpected gas, coal and rock outbursts. Moreover, the temperature in mine workings is growing lowering the productivity of the mine extracting and sinking equipment and labour efficiency. Under these conditions, ensuring the stable amount of the coal output might be possible only under substantiation and implementation of technological, technical, organizational and economic management decisions. For example, cost-consuming shaft sinking operations and mine hoist system replacements are of a primary importance in the mines with the working depth of over 800 m. At the same time, most mines also require the most efficient management decisions concerning unexpected gas, coal and rock outbursts and mine ventilation.

However, the best decisions for ensuring the technical and organizational component stability can cause another component (for example, financial and economic or ecological) stability loss. In some cases, while making decisions about extension of the coal development depth, it is recommended to consider the development of non-commercial, non-conditional, left out of work upper-level coal reserves.

The choice of mining methods, equipment and manufacturing practices depends on the deposit characteristics received during the geological prospecting. On the other hand, managerial decisions about the order of deposit development within the coalfield boundaries will also influence the conditions of mining. Therefore, mining and geological conditions become the internal factors of the overall sustainability of the enterprise. At the same time, they are also the key components of the sustainability of the company subsystems.

The necessity to extract mineral resources under difficult mining and geological conditions requires conscious managerial decisions regarding the technical process, equipment, manufacturing and labour control, the methods of management etc. Therefore, a coal-mining enterprise should be considered as an open natural and anthropogenic system in the changing environmental conditions (Fig. 1).

In this system, the functional sustainability of the technical and organizational, social and labour, ecological, financial and organizational components depends on management decisions. Decision makers must evaluate the results of their managerial decisions not only as

a balance between costs and economic benefits of the decision implementation but also taking into account the changes of the indicators describing a particular component or constituent and the overall sustainability of an enterprise.

The absence of such integrated indicators as profitability (Fig. 1), profit and total cost of 1 ton of saleable coal products among the selected characteristics of a coal-mining enterprise can be explained by the unprofitability of the majority of enterprises under investigation. Under such conditions, price-cost ratio should not be considered as one of the numerous factors indicating the level of the sustainability of a coal mining enterprise, but it must be taken into account as a specific quantitative indicator defining the bounds of the homeokinetic plateau and the enterprise position within these bounds along with the overall indicator of the system sustainability.

So, the bounds of the homeokinetic plateau and the position of the enterprise in relation to these bounds should be determined with the help of the indicators demonstrated in Fig. 1, also taking into account the price and cost of 1 ton of saleable coal products. The mentioned parameters describe the specific elements of the coal mining enterprise sustainability. In this case, a taxonomic approach is used to synthesize the partial indicators of sustainability according to some levels: the technical and organizational, social and labour, ecological, financial and organizational components of the anthropogenic constituent along with the natural constituent and environmental factors. The use of a taxonomic approach is determined by the need to compare a current level of each estimation value with the reference value (indicating an absolutely sustainable state of an enterprise) and to adjust the heteronymic and different-scale indicators to a unified non-dimensional scale within 0 to 1 interval. A taxonomic approach also requires considering the dynamics of the indicators being selected and combined according to the principle of objects and periods.

Secondly, the use of the geometric middling causes further reduce of the partial indicators in order to determine the level of sustainability of the anthropogenic constituent (according to its particular components) in a combination with the internal factors (evaluation of the

anthropogenic and natural constituent sustainability), as well as the level of sustainability of

the enterprise according to the specific overall indicator.

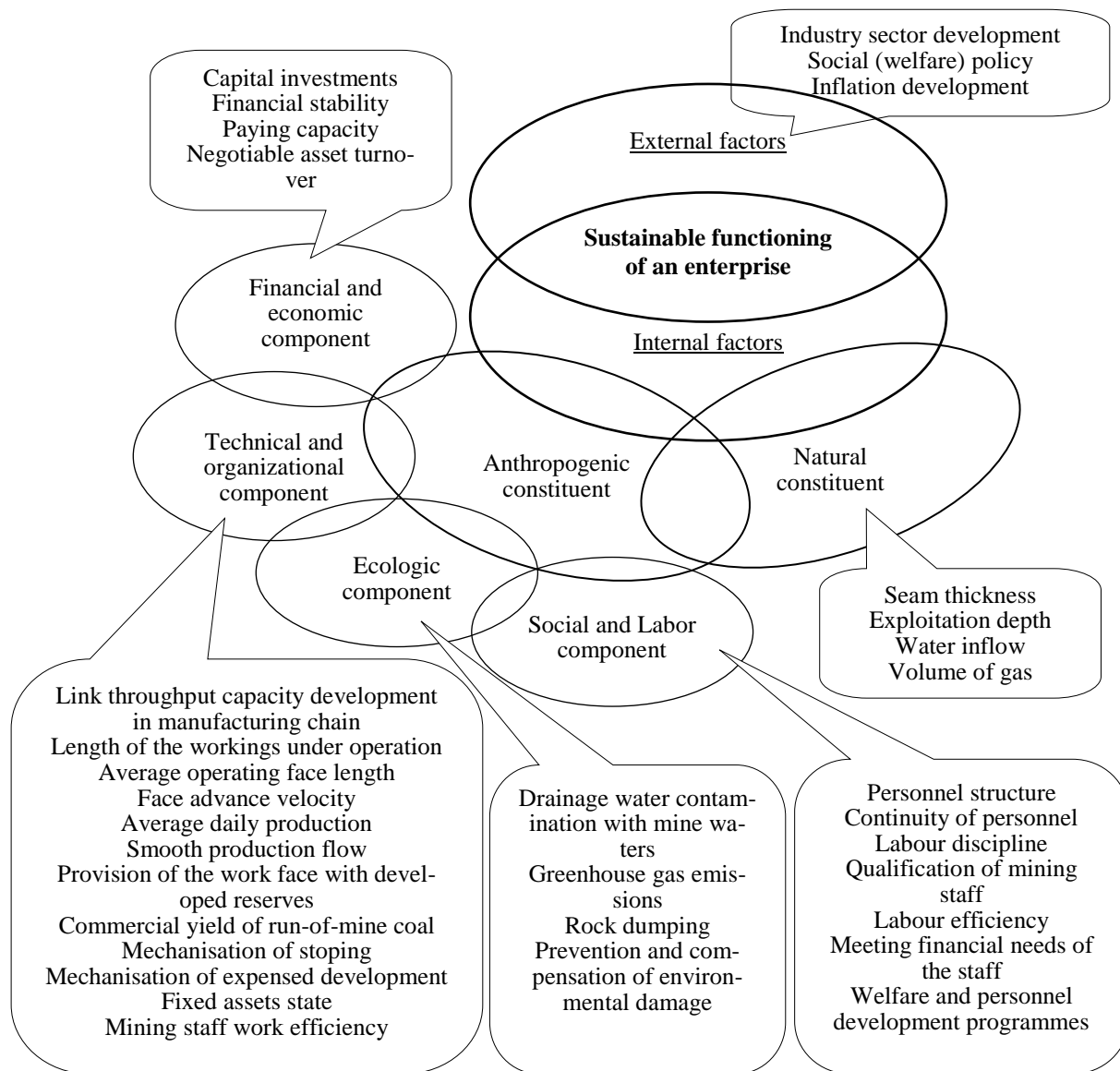

Fig. 1. Factors of sustainability of the coal-mining enterprise constituents and components

The obtained overall indicator of the coal-mining enterprise sustainability gives a static measure of an enterprise state but it does not specify whether the enterprise is within or outside the homeokinetic plateau. So, the next step is to define the bounds of the homeokinetic plateau by means of determining the regressive dependence between the total cost of 1 ton of saleable coal products and the level of the enterprise sustainability, and to use the graphical and analytical method for outlining the homeokinetic plateau taking into account a price for a ton of saleable coal products.

The area of the homeokinetic plateau, determined by this method, will vary due to the specific nature of dependence between the cost and level of the enterprise sustainability along with the level of coverage of total production expenditures by the product price. As for Ukrainian enterprises, the main reason why they are outside the bounds of the homeokinetic plateau is a constant domination of cost over price as a result of a long-term inefficient operation in the mode of contracted reproduction. Therefore, while analyzing the alternatives for ensuring the sustainable functioning of the par-

ticular enterprise constituents and components, a company management should focus on the measures advancing the enterprise to the homeokinetic plateau.

Conclusions. To make adequate managerial decisions regarding the sustainable functioning of an enterprise, it is important to evaluate what state an enterprise will achieve as a result of these decisions, and to analyse how this state will be improved in comparison with its initial state – whether it will advance an enterprise to the homeokinetic plateau or distance from it. Consequently, managerial decision-making should focus on ensuring the sustainability of an enterprise in terms of certain constituents and components and be based on the consistency of the costs required for their implementation with the changes in the enterprise sustainability.

The constituents and components of the coal mining enterprise sustainability are determined according to the enterprise specific activity conditioned by the gradual development of a mineral deposit in rather favourable mining and geological conditions and mining operations within a large area. The latter factor makes a negative impact on the anthropogenic component stability (which also comprises technical and organizational, social and labour, financial and economic, and ecological components of a mine), because of the significant complication of production process management and labour conditions, water drainage, ventilation systems, and underground transport; increase in production equipment depreciation; the need to support the wide network of mine openings, and the increase of the related costs in result. However, the above mentioned theoretical and methodological foundations of decision-making can help ensure the efficiency and objectivity of the managerial decisions for maintaining the enterprise within the homeokinetic plateau.

Література

1. Simon H. A. *The New Science of Management Decision* / H. A. Simon ; 1st ed. – New York : Harper & Row, 1960. – 50 p.
2. Simon H. A. *Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization* / H. A. Simon ; 3rd ed. – London (U.K.): The Free Press, Collier Macmillan Publishers, 1976. – 259 p.
3. March J. G. *Organizations* / J. G. March, H. Simon; 2nd ed. – New York : Wiley-Blackwell, 1993. – 300 p.
4. Эрроу К. Дж. Коллективный выбор и индивидуальные ценности : пер. с англ. / К. Дж. Эрроу. – М. : ГУ ВШЭ, 2004. – 204 с.
5. Фишберн П. Теория полезности для принятия решений : пер. с англ. / П. Фишберн ; под ред. Н. Н. Воробьева. – М. : Наука, 1978. – 415 с.
6. Нёльке М. Учимся принимать решения. Быстро, точно, правильно : пер. с нем. / М. Нёльке / М. Нёльке ; пер. с нем. Д. В. Ковалевой. – М. : Омега-Л, 2006. – 127 с.
7. Кхол Й. Эффективность управленческих решений : пер. с чешск. / Й. Кхол ; под общ. ред. и послесл. Б. В. Губина и А. Г. Певзнера. – М. : Прогресс, 1975. – 195 с.
8. Баттрик Р. Техника принятия эффективных управленческих решений : пер. с англ. / Р. Баттрик ; под ред. В. Н. Фунтова ; 2-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 416 с.
9. Peters T. J. *In Search of Excellence (Lessons from America's Best-Run Companies)* [Electronic resource] / T. J. Peters, R. H. Waterman. – New York: Harper & Row, Publishers, 1984. – 360 p. – Rezhym dostupu : <https://www.amazon.com/Search-Excellence-Americas-Best-Run-Companies/dp/0060548789>.
10. Лепа Р. Н. Ситуационный механизм подготовки и принятия управленческих решений на предприятии: методология, модели и методы : монография / Р. Н. Лепа. – Донецк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2006. – 308 с.
11. Берсуцкий Я. Г. Принятие решений в управлении экономическими объектами: методы и модели : монография / Я. Г. Берсуцкий, Н. Н. Лепа, А. Я. Берсуцкий и др. – Донецк: ООО «Юго-Восток, ЛТД», 2002. – 276 с.
12. Кігель В. Р. Методи і моделі підтримки прийняття рішень в ринковій економіці : монографія / В. Р. Кігель. – К. : ЦУЛ, 2003. – 202 с.
13. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Е. А. Ерохина. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1999. – 160 с.
14. Cardon I. A. S. *Progress Toward the Applications of Systems Science Concepts to Biology* / I. A. S. Cardon, A. Schindler, F. Yates, D. Marsh // Army Research Office. – Arlington, Va., 1972. – 65 p.
15. Гиг Дж. Ф. ван. Прикладная общая теория систем: пер. с англ. / Дж. Ф. Ван Гиг ; под ред. Б. Г. Сушкова, В. С. Тюхнина ; в 2-х кн. – М. : Мир, 1981. – 733 с.
16. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 288 с.
17. Родионова Л. Н. Устойчивое развитие промышленных предприятий: термины и определения [Электронный ресурс] / Л. Н. Родионова, Л. Р. Абдуллина // Нефтегазовое дело. – 2007. – № 1. – Режим доступа: http://www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_5.pdf.

18. Хакен Г. Синергетика : пер. с англ. / Г. Хакен ; под. ред. Ю. Л. Климантовича, С. М. Осовца. – М. : Мир, 1980. – 406 с.
19. Хакен Г. Информация и самоорганизация. Макроскопический подход к сложным системам: пер. с англ. / Г. Хакен ; предисл. Ю. Л. Климантовича. – 2-е изд., доп. – М. : КомКнига, 2005. – 248 с.
20. Бланк И. А. Управление финансовыми ресурсами / И. А. Бланк. – М. : Омега-Л, ООО «Эльга», 2011. – 768 с. – (Серия «Библиотека финансового менеджера»).
21. Єлєцьких С. Я. Управління фінансовою стійкістю промислового підприємства : монографія / С. Я. Єлєцьких ; М-во освіти і науки України, Нац. акад. наук України, Ін-т економіки пром-сті, Донбас. держ. машинобуд. акад. – Краматорськ : ДДМА, 2013. – 492 с.
22. Брянцева И. В. Экономическая устойчивость предприятия: сущность, оценка, управление / И. В. Брянцева. – Хабаровск : Изд-во Хабаровского гос. техн. ун-та, 2003. – 21 с.
23. Иванов В. Л. Управління економічною стійкістю промислових підприємств (на прикладі підприємств машинобудівного комплексу) : монографія / Василь Леонідович Иванов. – Луганськ: СХУ ім. В. Даля, 2005. – 268 с.
24. Корчагина Е. В. Анализ и оценка экономической устойчивости в структурах предпринимательства / Е. В. Корчагина. – СПб.: Изд-во СПб ГУЭФ, 2002. – 145 с.
- References**
1. Simon H. A. The New Science of Management Decision / H. A. Simon ; 1st ed. – New York : Harper & Row, 1960. – 50 p.
2. Simon H. A. Administrative Behavior. A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization / H. A. Simon ; 3rd ed. – London (U.K.): The Free Press, Collier Macmillan Publishers, 1976. – 259 p.
3. March J. G. Organizations / J. G. March, H. Simon ; 2nd ed. – New York : Wiley-Blackwell, 1993. – 300 p.
4. Errou K. Dzh. *Kollektivnyu vybor i individualnye tsennosti* [Social Choice and Individual Values] / K. Dzh. Errou. – Moskva : GU VShE, 2004. – 204 p.
5. Fishburne P. *Teoriya poleznosti dlya prinyatiya resheniy* [Theory of utility for decision-making] / P. Fishburne ; per. s anhl. ; pod red. N. N. Vorobeva. – Moskva : Nauka, 1978. – 415 p.
6. Nyelke M. *Uchimsya prinimat pesheniya. Bystro, tochno, pravilno* [Learning to make decisions. Fast, accurate, correct] / M. Nyelke ; per. s nem. D. V. Kovalevoy – Moskva : Omega-L, 2006. – 127 p.
7. Khol Y. *Effektivnost upravlencheskih resheniy* [Efficiency of administrative decisions] / Y. Khol ; per. s cheshsk. ; pod obsch. red. i poslesl. B. V. Gubin, A. G. Pevzner. – Moskva : Progress, 1975. – 195 p.
8. Battrik R. *Tehnika prinyatiya effektivnykh upravlencheskih resheniy* [Technique of making effective managerial decisions] / R. Battrik; pod. red. V. N. Funtov ; 2-e izd. – Sankt-Peterburg : Piter, 2006. – 416 p.
9. Peters T. J. *In Search of Excellence (Lessons from America's Best-Run Companies)* [Electronic resource] / T. J. Peters, R. H. Waterman. – New York: Harper & Row, Publishers, 1984. – 360 p. – Rezhym dostupu : <https://www.amazon.com/Search-Excellence-Americas-Best-Run-Companies/dp/0060548789>.
10. Lepa R. N. *Situatsionnyu mehanizm podgotovki i prinyatiya upravlencheskih resheniy na predpriyatii: metodologiya, modeli i metody : monografiya* [Situational decision-making mechanism in the enterprise: methodology, models and methods: monograph] / R. N. Lepa. – Donetsk : ООО «Yugo-Vostok, Ltd», 2006. – 308 p.
11. Bersutskii Ya. G. *Prinyatie resheniy v upravlenii ekonomicheskimi obektami: metody i modeli : monografiya* [Decision-making in the management of economic objects: methods and models: monograph] / Ya. G. Bersutskii, N. N. Lepa, A. Ya. Bersutskii i dr. – Donetsk : ООО «Yugo-Vostok, Ltd», 2002. – 276 p.
12. Kigel V. R. *Metody i modeli pidtrymky pryiniattia rishen v rynkovii ekonomitsi : monografiya* [Methods and models of decision support in a market economy : monograph] / V. R. Kigel. – Kyiv : TsUL, 2003. – 202 p.
13. Yerokhina Ye. A. *Teoriya ekonomicheskogo razvitiya: sistemno-sinergeticheskii podhod* [The theory of economic development: the system-synergetic approach] / Ye. A. Yerokhina. – Tomsk : Izdatelstvo Tomskogo universiteta, 1999. – 160 p.
14. Cardon I. A. S. *Progress Toward the Applications of Systems Science Concepts to Biology* / I. A. S. Cardon, A. Schindler, F. Yates, D. Marsh // Army Research Office. – Arlington, Va., 1972. – 65 p.
15. Van Gig Dzh. F. *Prikladnaya obshchaya teoriya system* [Applied general systems theory]. / Dzh. F. Van Gig ; per. s angl. ; pod. red. B. G. Sushkova, V. S. Tyukhnina ; v 2-kh kn. – Moskva : Mir, 1981. – 733 p.
16. Melnik L. G. *Fundamentalnye osnovy razvitiya* [Fundamental bases of development] / L. G. Melnik. – Sumy : ITD «Universitetckay kniga», 2003. – 288 p.
17. Rodionova L. N. *Ustoychivoye razvitie promyshlennykh predpriyatii: terminy i opredeleniya* [Sustainable development of industrial enterprises: terms and definition] [Elektronnyi resurs] / L. N. Rodionova, L. R. Abdullina // Neftegazovoe delo. – 2007. – № 1. – Rezhym dostupu : www.ogbus.ru/authors/Rodionova/Rodionova_5.pdf.
18. Khaken G. *Sinergetika* [Synergetics] / G. Khaken ; per. s angl. ; pod. red. Yu. L. Klimantovicha, S. M. Osovtsa. – Moskva : Mir, 1980. – 406 p.
19. Khaken G. *Informatsiya i samoorganizatsiya. Makroskopicheskiy podhod k slozhnym sistemam* [Information and Self-Organization. A Macroscopic Approach to Complex Systems] / G. Khaken ; per. s angl. ; predisl. Yu. L. Klimantovicha. – Moskva : KomKniga, 2005. – 248 p.
20. Blank I. A. *Upravlenie finansovymi resursami* [Management of financial resources] / I. A. Blank. – М. : Омега-Л, ООО «Elga», 2011. – 768 p. – (Seriya «Biblioteka finansovogo menedzhera»).
21. Yeletsykh S. Ya. *Upravlinnia finansovoiu stiikistiu promyslovoho pidpriemstva* : monohrafiia

[Management of financial sustainability of industrial enterprise] / S. Ya. Yeletsykh ; M-vo osvity i nauky Ukrainy, Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, Donbas. derzh. mashynobud. akad. – Kramatorsk : DDMA, 2013. – 492 p.

22. Bryantseva I. V. *Ekonomicheskaya ustoychivost predpriyatiya: suschnost, otsenka, upravlenie* [Economic sustainability of enterprise: essence, estimation, management] / I. V. Bryantseva. – Habarovsk : Izd-vo Habarovskogo gos. tehn. un-ta, 2003. – 21 p.

23. Ivanov V. L. *Upravlinnia ekonomichnoiu stikiistiu promyslovykh pidpriemstv (na prykladi pidpriemstv mashynobudivnoho kompleksu)* : monohrafiia

[Management of economic sustainability of industrial enterprises (in terms of enterprises of machine-building complex)] / V. L. Ivanov. – Luhansk : SNU im. V. Dalia, 2005. – 268 p.

24. Korchagina E. V. *Analiz i otsenka ekonomicheskoy ustoychivosti v strukturah predprinimatelstva* [Analysis and estimation of economic sustainability in the entrepreneurship structures] / E. V. Korchagina. – SPb. : Izd-vo SPb GUEF, 2002. – 145 p.

ОБГРУНТУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЗАДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

О. В. Трифонова, д. е. н., доцент, НТУ «Дніпровська політехніка»

Перспективи стійкого функціонування та розвитку підприємств України залежать від ефективності прийнятих управлінських рішень. У статті обґрунтовується необхідність формування наукових засад прийняття управлінських рішень, орієнтованих на забезпечення стійкого функціонування підприємства як багатофункціональної системи. В процесі дослідження використані концептуальні основи теорії управління та загальної теорії систем, а також такі методи дослідження: системний підхід, методи порівняння, узагальнення, систематизації та групування. Визначено, що зміни режиму функціонування підприємства та його структури зумовлюються впливом внутрішніх та зовнішніх дестабілізаторів стійкості. Виявлено, що стійке функціонування підприємства можливе в разі його перебування на гомеокінетичному плато та забезпечується керуючим впливом на складові та компоненти підприємства як системи. На прикладі вугледобувних підприємств визначено комплекс показників, що характеризують певну компоненту (техніко-організаційну, соціально-трудова, екологічну, фінансово-економічну), складову (антропогенну, природну) та загальну стійкість функціонування підприємства. Обґрунтовано доцільність прийняття управлінських рішень, виходячи з наближення підприємства до гомеокінетичного плато. Запропоновано визначати площу названого плато на основі залежності між повною собівартістю товарної продукції та рівнем стійкості функціонування підприємства та з урахуванням ступеня покриття повних витрат на виробництво товарної продукції її ціною. Узгодження зміни рівня стійкості функціонування підприємства із витратами, необхідними для реалізації управлінських рішень, забезпечують ефективність та об'єктивність прийняття рішень щодо утримання підприємства на гомеокінетичному плато.

Ключові слова: управлінське рішення, стійке функціонування підприємства, фактори стійкості, гомеокінетичне плато, вугледобувне підприємство.

ОБОСНОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Е. В. Трифонова, д. э. н., доцент, НТУ «Днепро́вская политехника»

Перспективы устойчивого функционирования и развития предприятий Украины зависят от эффективности принимаемых управленческих решений. В статье обосновывается необходимость формирования научных основ принятия управленческих решений, ориентированных на обеспечение устойчивого функционирования предприятия как многофункциональной системы. В процессе исследования использованы концептуальные основы теории управления и общей теории систем, а также такие методы исследования: системный подход, методы сравнения, обобщения, систематизации и группировки. Определено, что изменения режима функционирования предприятия и его структуры обусловлены влиянием внутренних

и внешних дестабилизаторов устойчивости. Выявлено, что устойчивое функционирование предприятия возможно в случае его пребывания на гомеокинетическом плато и обеспечивается управляющим воздействием на составляющие компоненты предприятия как системы. На примере угледобывающих предприятий определен комплекс показателей, характеризующих определенную компоненту (техничко-организационную, социально-трудовую, экологическую, финансово-экономическую), составляющую (антропогенную, природную) и общую устойчивость функционирования предприятия. Обоснована целесообразность принятия управленческих решений, исходя из приближения предприятия к гомеокинетическому плато. Предложено определять площадь указанного плато на основе зависимости между полной себестоимостью товарной продукции и уровнем устойчивости функционирования предприятия и с учетом степени покрытия полных затрат на производство товарной продукции ее ценой. Согласование изменения уровня устойчивости функционирования предприятия с затратами, необходимыми для реализации управленческих решений, обеспечивает эффективность и объективность принятия решений по удержанию предприятия на гомеокинетическом плато.

Ключевые слова: управленческое решение, устойчивое функционирование предприятия, факторы устойчивости, гомеокинетическое плато, угледобывающее предприятие.

Надійшла до редакції 9.09.18 р.

УДК 338.33+004.4:004.9

РОЗРОБКА ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ АНАЛІЗУ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

Л. М. Савчук, к. е. н., професор, dialog.aktiv@gmail.com, Р. В. Савчук, ст. викладач, prepodrvs@gmail.com, К. О. Удачина, к. е. н., ст. викладач, eudachina7@gmail.com, О. С. Самодурова, магістр, dekatlon.n@gmail.com, Національна металургійна академія України

У статті розкрито актуальність дослідження задачі аналізу товарної політики. Виявлено відсутність у відкритому доступі програмних продуктів, здатних вирішувати дане питання. Необхідність створення інформаційної системи для аналізу товарної політики обумовлена тим, що наявні інформаційні системи відрізняються або високою вартістю, або багатофункціональністю.

Обґрунтовано використання методу портфельного аналізу для вирішення задачі аналізу товарної політики підприємства – матрицю BCG. Даний метод дозволяє продумати теоретичну основу, об'єктивно оцінити параметри, зменшуючи суб'єктивізм. Відрізняється від інших методів і моделей тим, що результати обчислень є наглядними та зрозумілими. Представлено етапи алгоритму, який покладено в основу інформаційної системи. Перший етап передбачає збір даних і побудову вихідної таблиці, на другому та третьому етапах розраховуються темп зростання та відносна частка ринку відповідно, на четвертому – будується матриця BCG та надаються рекомендації щодо товарів, які виявилися в різних квадратах.

Розроблено інформаційно-програмну систему аналізу товарної політики з використанням об'єктно-орієнтованої технології, яка базується на успадкуванні, інкапсуляції та поліморфізмі. Наведено концептуальну модель інформаційної системи, що визначає структуру системи, властивості її елементів і причинно-наслідкові зв'язки. Представлено діаграму класів, що являє собою множину класів, інтерфейсів та відносин між ними. Для кожного класу задано атрибути та операції. Наведено інтерфейс проектованої інформаційної системи, що відрізняються доступністю та зрозумілістю.

© 2018. L. N. Savchuk, R. V. Savchuk, K. A. Udachyna, O. S. Samodurova. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is property cited.

Ключові слова: товарна політика, матриця BCG, проектування, об'єктно-орієнтована технологія, інформаційна система, концептуальна модель, діаграма класів, елементи, властивості, причинно-наслідкові зв'язки.

Постановка проблеми. У сучасних ринкових умовах перед керівниками підприємств постає питання задоволення потреб споживачів. Для цього необхідно створити конкурентний товар, який повинен мати відповідний рівень якості, ефективну упаковку, марочну назву, а також розробити відповідну товарну політику. Товарна політика металургійного підприємства має передбачати курс дій товаровиробника щодо формування товарного асортименту та управління ним з урахуванням специфіки сектору економіки та галузі.

Актуальність даної роботи полягає у вирішенні питання аналізу товарної політики підприємства у сучасних умовах зростаючої конкуренції, що характерно для ринкової економіки. У зв'язку з цим важливого значення набувають процеси освоєння підходів, методів і моделей до аналізу асортиментної політики підприємства, яка має бути спрямована на швидке реагування бажань та потреб споживачів. Незважаючи на те, що у сучасному світі існує велика кількість програмних продуктів, здатних вирішувати дане питання, однак вони відрізняються високою вартістю та багатофункціональністю. Саме тому питання створення інформаційно-програмної системи аналізу товарної політики залишається відкритим і актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Товарну політику, як інструмент маркетингу, вивчали багато вітчизняних та зарубіжних науковців: Т. Г. Дудар [1], О. О. Єранкін [2], Н. М. Козуб [3], С. Харта, Дж. Дуглас.

Н. І. Степаненко розглядав концептуальні підходи до визначення сутності товарної політики саме аграрних підприємств. Запропонував запровадження дієвого механізму розробки та імплементації товарної політики сільськогосподарських підприємств на засадах системності маркетингової діяльності [4]. С. В. Іщенко провів аналітичне дослідження методів формування товарної політики промислового підприємства та визначив основні вимоги щодо підходів до

формування товарного портфелю підприємств виробників товарів виробничо-технічного призначення [5]. Птащенко О. В. наголошує на тому, що при формуванні товарної політики важлива маркетингова підтримка – необхідні для підприємства інструменти, структури та інші засоби, завдяки яким підприємству стає можливим здійснювати маркетингову діяльність [6, с.221].

При цьому дослідження у сфері маркетингової політики мають переважно теоретичне підґрунтя, що вимагає практичних розробок для вирішення задачі аналізу товарної політики підприємства.

Формулювання мети статті. Метою статті виступає формування відповідної товарної політики підприємства та забезпечення конкурентоспроможності товарів на необхідному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи на ринок, підприємець готовий запропонувати споживачам певний продукт чи послугу, що будуть задовольняти їхні потреби. Підприємець точно повинен знати, для задоволення якої саме потреби даний продукт призначений. Щоб споживач прийняв цей продукт, останній повинен мати відповідний рівень якості, ефективну упаковку, а також марочну назву. Представлений ринку і володіючий вказаними вище властивостями продукт в маркетингу називається товаром.

Товар має своє, різне, визначення для кожного елементу економіки. З погляду маркетингу, товар – це сукупність матеріальних та нематеріальних характеристик і властивостей, які пропонуються споживачу для задоволення його потреб, розв'язання його проблем. Також, товар – носій очікуваної користі як для товаровиробників, так і для споживачів.

Для товаровиробників користь від товару полягає в отриманні доходів, прибутку або досягненні якихось інших цілей.

Для споживачів товар – це запропонована на ринку товаровиробником сукупність властивостей, які здатні дати їм конкретну

користь, розв'язати певні проблеми [7].

Користь від товару може полягати в задоволенні:

- первинних потреб: угамування голоду, спраги, задоволенні потреб у пересуванні, безпеці тощо;
- вторинних потреб: естетична насолода, добре самопочуття, престиж, визнання.

За допомогою аналізу товарної політики розглядаються наступні завдання:

- загальна динаміка продаж;
- позиціонування товару або послуг;
- дослідження товарного асортименту;
- дослідження іміджу бренду серед конкурентів;
- дослідження ринкової вартості бренду;
- якість обслуговування клієнтів.

Існують багато методів і моделей для вирішення задачі аналізу товарної політики: карта позиціонування, ABC-аналіз, XYZ-аналіз, Hall-test, метод вільних асоціацій, опитування, матриця BCG та інші.

Проаналізувавши методи і моделі для вирішення поставленої задачі, було обрано матрицю BCG, оскільки вона дозволяє продумати теоретичну основу, об'єктивно оцінити параметри, тим самим зменшуючи суб'єктивізм. Відрізняється від вищеперерахованих тим, що результати обчислень є наглядними та зрозумілими.

Отже, в основу інформаційної системи покладено алгоритм методу портфельного аналізу – матрицю BCG, який передбачає виконання певних етапів:

1. Збір даних і побудова вихідної таблиці. Складається список елементів, які будуть аналізуватися. Це можуть бути товари, асортиментні групи, філії компаній або підприємства. Для кожного показника необхідно вказати обсяг продажів (прибутку), аналогічні дані у ключового конкурента. Вихідні дані вносяться у таблицю. Аналізований період може бути будь-яким (місяць, квартал, півроку). Але чим ближче цей показник до року, тим вище об'єктивність (так як на цифри не впливає сезонність).

2. Розрахунок темпу зростання ринку. Необхідно обчислити, наскільки збільшилися або зменшилися обсяги продажів у порів-

нянні з попереднім періодом. Для цього потрібні дані по реалізації за попередній період. Обчислення виконується за формулою:

$$T = \frac{V_t}{V_p}, \quad (1)$$

- де T - темп росту ринку;
- V_t - обсяг продажів власного підприємства за поточний період;
- V_p - обсяг продажів власного підприємства за попередній період.

3. Розрахунок відносної долі ринку. Для кожного із аналізованих товарів потрібно розрахувати відносну ринкову долю по відношенню до аналогічного товару конкурента. Розраховується за формулою:

$$D = \frac{V_t}{V_k}, \quad (2)$$

- де D - доля ринку;
- V_k - обсяг продажів конкурента.

4. Побудова матриці BCG. По горизонталі відкладається значення відносної долі ринку, по вертикалі – значення темпу зростання ринку. При цьому область діаграми розділяється на 4 однакових квадранта. Таким чином, кожна вісь ділиться навпіл. В результаті утворюється чотири квадратних сектора, кожен з яких має свою назву і значення. На полі матриці слід нанести аналізовані товари. Для цього послідовно відзначається на осях темп зростання ринку і відносна частка ринку кожного товару, і на перетині цих значень малюється коло. В ідеалі діаметр кожного такого кола повинен бути пропорційний прибутку або виручці, що відповідає цьому товару. Так можна зобразити матрицю ще більш інформативною.

Побудувавши матрицю, можна побачити, що товари виявилися в різних квадрантах. Кожен з цих квадратів має власне значення, спеціальну назву та рекомендації.

При проектуванні інформаційної системи «Analiz» створюється концептуальна модель, що визначає структуру системи, властивості її елементів і причинно-наслідкові зв'язки (рис. 1).

Для програмування та проектування інформаційної системи обрано об'єктно-орієнтовану технологію, яка базується на успадкуванні, інкапсуляції та поліморфізмі. Ключові елементи програмної реалізації системи «Analiz» представлені у вигляді

діаграми класів (рис. 2). Діаграма класів являє собою множину класів, інтерфейсів та відносин між ними. Для кожного класу задані атрибути й операції.

Клас Pusk пов'язаний з іншими класами через відношення композиції. Дане відношення слугує для позначення спеціальної форми відношення «частина-ціле». Операція Show () означає перехід від діалогового вікна «Пуск» до вікна «Analiz».

Клас Dani виконує наступні операції:

- Set () – введення даних;
- Hide () – повернення до початкового вікна;
- Remove () – видалення помилково введених даних;
- Check () – вибір показників, які необхідно розрахувати.

Усі атрибути даного класу мають модифікатор доступу public, а операції –

private.

– Клас Dani з класом Rozrahynok пов'язаний через відношення залежності: клас Rozrahynok залежить від класу Dani. Операції класу Rozrahynok:

- Calculation () – розрахунок показників;
- Get () – одержання розрахованих показників;
- Hide () – повернення до початкового вікна.

Між класами Rozrahynok та Diagrama існує також відношення залежності. Атрибути та операції цих класів мають модифікатор доступу private.

Операції класу Diagrama:

- Create () – побудова діаграми;
- Hide () – повернення до початкового вікна.

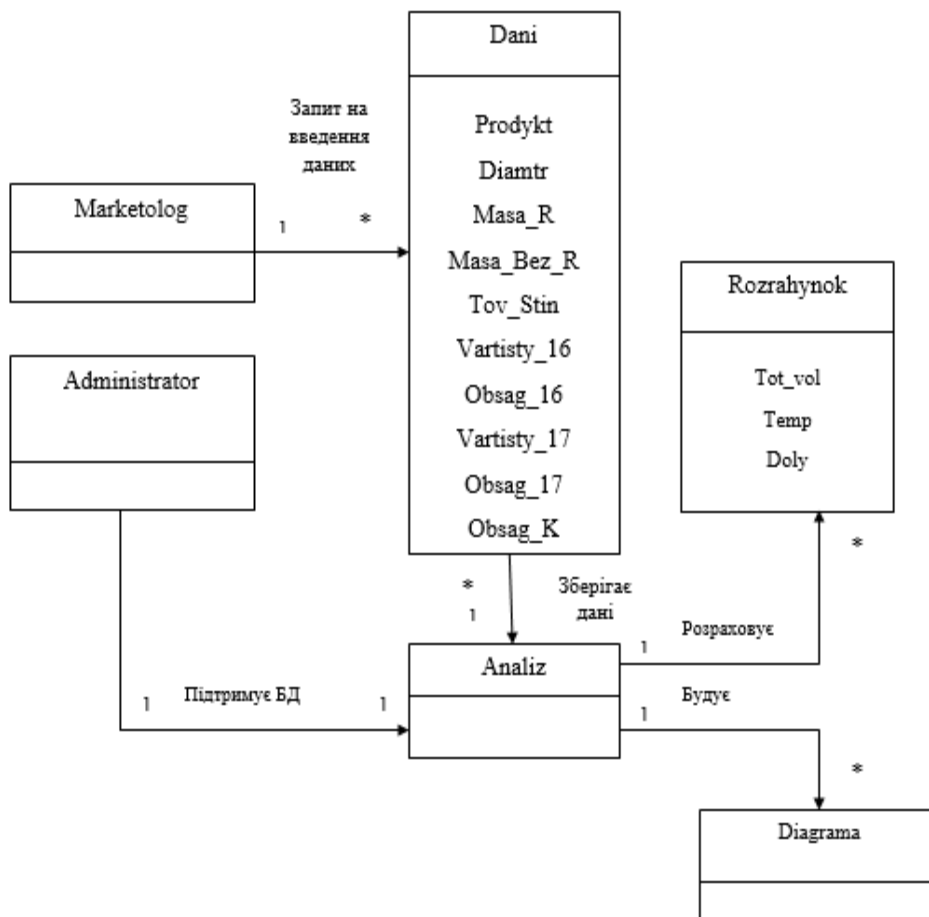

Рис. 1. Концептуальна модель системи «Analiz»

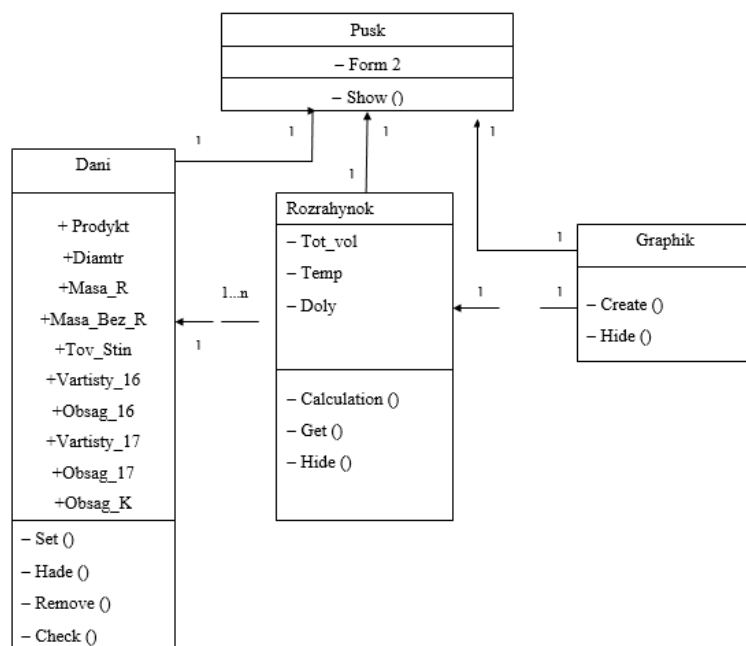

Рис. 2. Діаграма класів системи «Analiz»

З концептуальної точки зору діаграма класів служить для представлення понять досліджуваної предметної області, а також для моделювання статичного виду системи з погляду проектування.

При запуску інформаційної системи перед користувачем постає форма, в якій реалізована можливість переміщення по вкладках. Необхідно заповнити поля, натиснувши кнопку «Побудова таблиці». Система буде таблицю з необхідною кількістю

строк. Після того користувач заповнює поля з описом товару: продукція, зовнішній діаметр, маса різьбою та муфтою, маса без різьби, товщина стінки, вартість за тонну та обсяг продажу за певні роки.

Після обробки даних система виводить на екран результати розрахунків. Можливе також завершення роботи системи, повернення на головну форму, зміна даних при некоректному введенні або видалення даних (рис. 4).

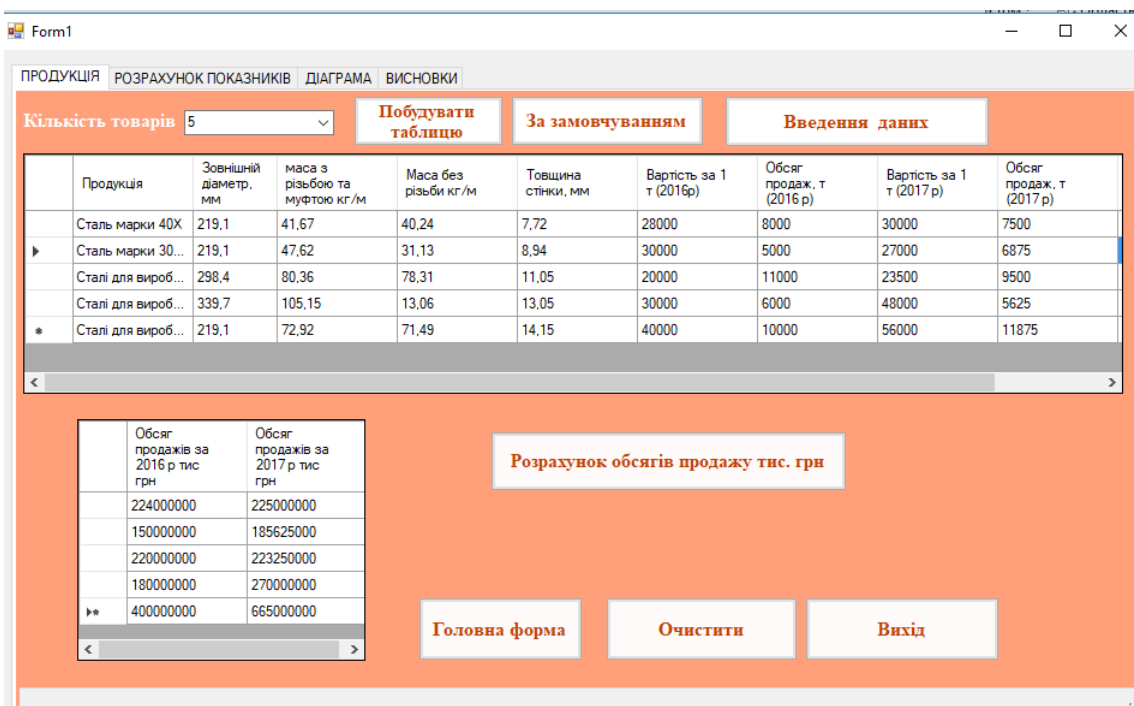

Рис. 3. Зовнішній дизайн вікна «Продукція»

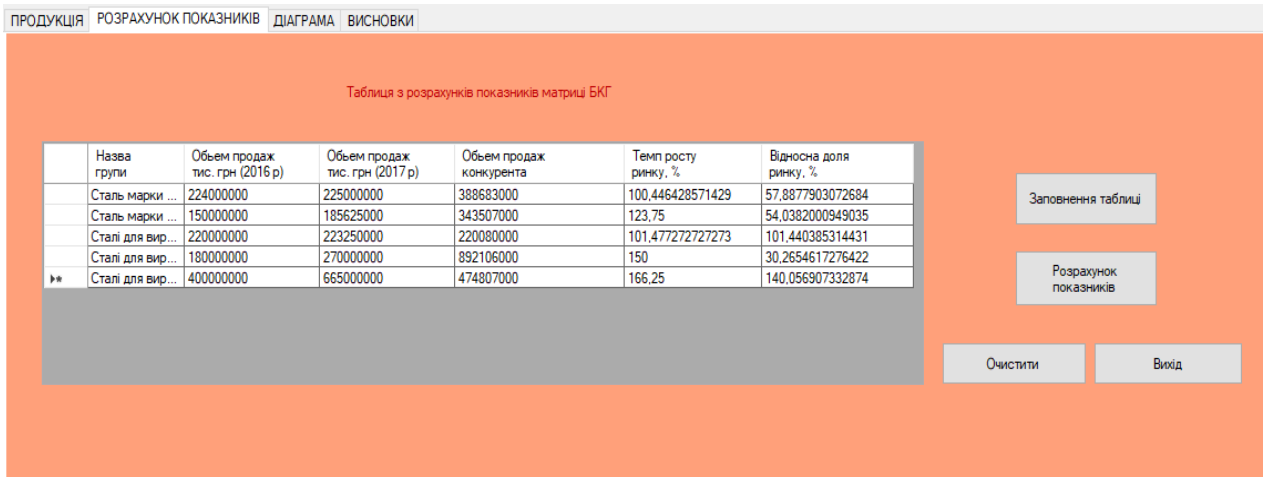

Рис. 4. Зовнішній дизайн вікна «Розрахунок показників»

Наступним кроком є побудова діаграми. Треба перейти на вкладку «Діаграма», натиснути кнопку «Побудувати діаграму», після чого система буде діаграму (рис. 5).

Для отримання висновків необхідно перейти на вкладку «Висновки» (рис. 6) і скористатися кнопкою «Вивід даних для висновку». Система виведе дані за результатами побудованої діаграми.

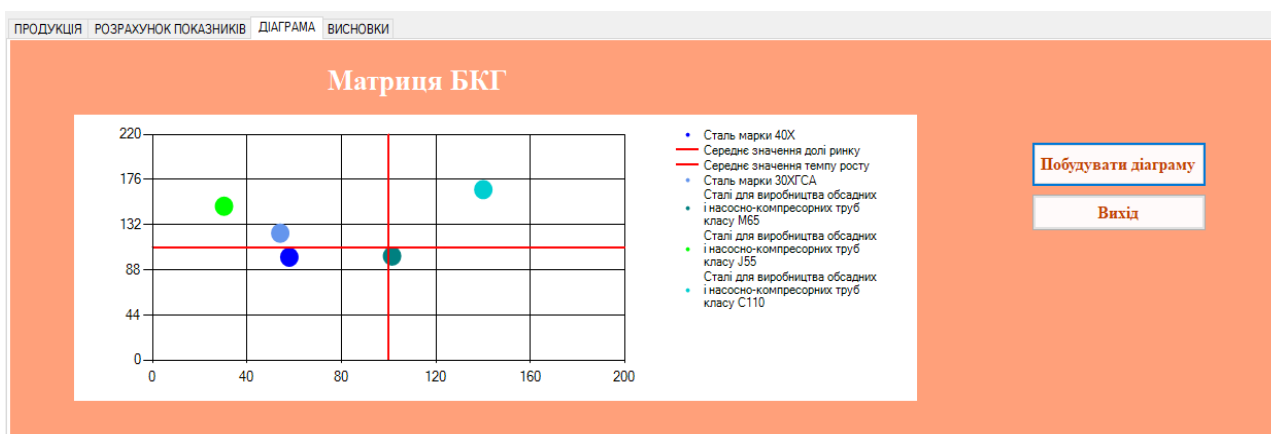

Рис. 5. Зовнішній дизайн вікна «Діаграма»

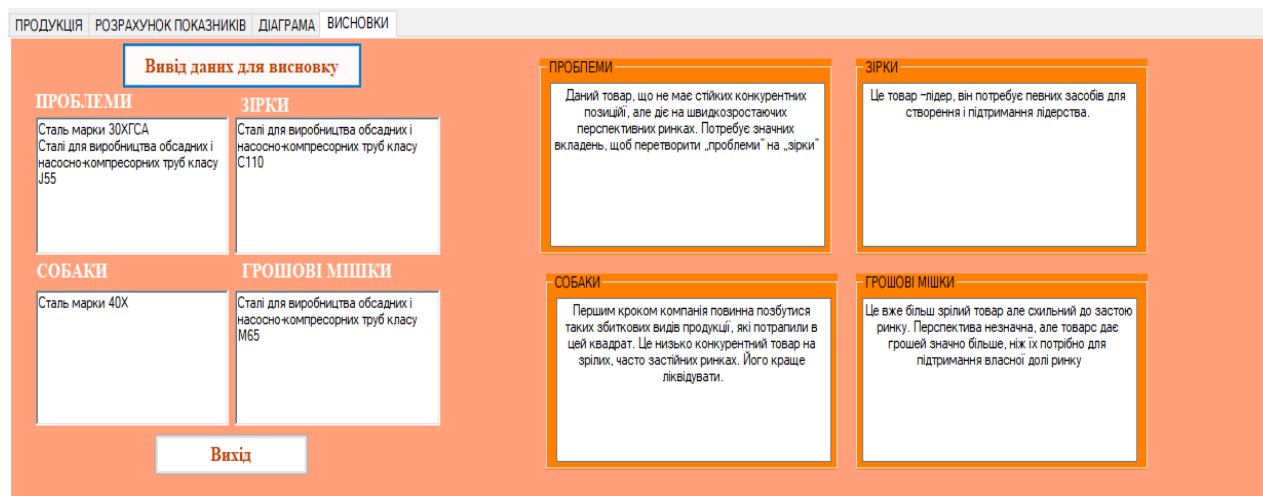

Рис. 6. Зовнішній дизайн вікна «Висновки»

Висновки. Розроблена інформаційна система «Analiz» у середовищі Microsoft Visual Studio мовою програмування C++ передбачає розрахунок показників, будує діаграму та виводить результати у вигляді матриці ВСГ.

Таким чином, застосування у процесі роботи запропонованої системи дасть змогу чітко та своєчасно аналізувати та формувати висновки щодо місця знаходження товару на сегменті ринку та розробляти відповідну товарну політику на підприємстві.

Література

1. Дудар Т. Г. Організаційно-економічні засади формування і розвитку системи агромаркетингу / Т. Г. Дудар // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 89–97.
2. Єранкін О. О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації: монографія / О. О. Єранкін. – К. : КНЕУ, 2009. – 419 с.
3. Козуб Н. М. Маркетингова діяльність в агроформуваннях: [зб. наук. праць] / Н. М. Козуб. – Кам'янець-Подільський : Подільська державна аграрно-технічна академія – 2003. – Вип. 11. – С. 307–309.
4. Степаненко Н. І. Концептуальні підходи до визначення сутності товарної політики аграрних підприємств / Н. І. Степаненко // Вісник Житомирського національного агроекологічного університету. – 2011. – № 2(2). – С. 8–7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2011_2%282%29_4
5. Іщенко С. В. Дослідження методів формування товарної політики промислового підприємства / С. В. Іщенко. // Ефективна економіка. – 2012. – № 6. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_6_27
6. Птащенко О. В. Формування маркетингової підтримки товарної інноваційної політики / О. В. Птащенко // Бізнес Інформ. – 2012. – № 7. – С. 160–162. – Режим доступу: http://business-inform.net/pdf/2011/9_0/221_223.pdf
7. Маркетингова товарна політика. Зміст товарної політики. Сутність та класифікація товарів. [Електронний ресурс]: Режим доступу:

http://pidruchniki.com/1924070140041/marketing/marketingova_tovarna_politika_pidpriyemstva

References

1. Dudar T. H. *Orhanizatsiyno-ekonomichni zasady formuvannia i rozvytku systemy ahromarketynhu* [Organizational-economic principles of formation and development of the system of agromarketing] / T. H. Dutar // *Ekonomika APK*. – 2005. – № 10. – P. 89–97.
2. Yerankin O. O. *Marketynh v APK Ukrainy v umovakh hlobalizatsii: monohrafiia* [Marketing in the agroindustrial complex of Ukraine in the conditions of globalization: a monograph] / O. O. Yerankin. – K. : KNEU, 2009. – 419 p.
3. Kozub N. M. *Marketynhova diialnist v ahroformuvanniakh*: [Marketing activity in agribusiness]: [zb. nauk. prats] / N. M. Kozub. – Kamianets-Podilskyi : Podilska derzhavna ahraryno-tekhnichna akademiia – 2003. – Vyp. 11. – P. 307–309.
4. Stepanenko N. I. *Kontseptualni pidkhody do vyznachennia sutnosti tovarnoi polityky ahrarykh pidpriemstv* [Conceptual approaches to the definition of the essence of commodity policy of agrarian enterprises] / N. I. Stepanenko // *Visnyk Zhytomyrskoho natsiobalnoho ahroekolohichnoho universytetu*. – 2011. – № 2(2). – P. 8–7. – Rezhym dozupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhnau_2011_2%282%29_4
5. Ishchenko S. V. *Doslidzhennia metodiv formuvannia tovarnoi iolityky promysloвого pidpriemstva* [Research of methods of formation of commodity policy of the industrial enterprise] / S. V. Ishchenko. // *Efektivna ekonomika*. – 2012. – № 6. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_6_27
6. Ptashchenko O. V. *Formuvannia marketynhovoi pidtrymky tovarnoi innovatsiynoi polityky* [Formation of marketing support for commodity innovation policy] / O. V. Ptzhchenko // *Biznes Inform*. – 2012. – № 7. – P. 160–162. – Rezhym dostupu: http://business-inform.net/pdf/2011/9_0/221_223.pdf
7. *Marketynhova tovarna polityka. Zmist tovarnoi polityky. Sutnist ta klasyfikatsiia tovariv* [Marketing Commodity Policy. Content of the policy. Essence and classification of goods] [Elektronnyy resurs]: Rezhym dostupu: http://pidruchniki.com/1924070140041/marketing/marketingova_tovarna_politika_pidpriyemstva

РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ АНАЛИЗА ТОВАРНОЙ ПОЛИТИКИ ПРЕДПРИЯТИЯ

*Л. Н. Савчук, к. э. н., профессор, Р. В. Савчук, ст. преподаватель,
Е. А. Удачина, к. э. н., ст. преподаватель, О. С. Самодурова, магистр,
Национальная металлургическая академия Украины*

В статье показана актуальность исследования задачи анализа товарной политики. Выявлено отсутствие в открытом доступе программных продуктов, способных решать данный вопрос. Необходимость создания информационной системы для анализа товарной политики обусловлена тем, что имеющиеся информационные системы отличаются или высокой стоимостью, или многофункциональностью.

Обосновано использование метода портфельного анализа для решения задачи анализа товарной политики предприятия – матрицы BCG. Данный метод позволяет продумать теоретическую основу, объективно оценить параметры, уменьшая субъективизм. Отличается от других методов и моделей тем, что результаты вычислений являются наглядными и понятными. Представлены этапы алгоритма, который положен в основу информационной системы. Первый этап предусматривает сбор данных и построение исходной таблицы, на втором и третьем этапах рассчитываются темп роста и относительная доля рынка соответственно, на четвертом – строится матрица BCG и даются рекомендации относительно товаров, которые оказались в разных квадратах.

Разработана информационно-программная система анализа товарной политики с использованием объектно-ориентированной технологии, основанной на наследовании, инкапсуляции и полиморфизме. Приведена концептуальная модель информационной системы, которая определяет структуру системы, свойства ее элементов и причинно-следственные связи. Представлена диаграмма классов, которая представляет собой множество классов, интерфейсов и отношений между ними. Для каждого класса заданы атрибуты и операции. Приведен интерфейс проектируемой информационной системы, отличающийся доступностью и понятностью.

Ключевые слова: товарная политика, матрица BCG, проектирование, объектно-ориентированная технология, информационная система, концептуальная модель, диаграмма классов, элементы, свойства, причинно-следственные связи.

DEVELOPMENT OF INFORMATIONAL ANALYSIS SYSTEM OF TRADE POLICY AT AN ENTERPRISE

L. N. Savchuk, Ph. D (Econ.), Professor, R. V. Savchuk, Senior Lecturer, K. A. Udachyna, Ph. D (Econ.), Senior Lecturer, O. S. Samodurova, Master student of Economics, National Metallurgical Academy of Ukraine

The relevance of studying the problem of analyzing commodity policy is emphasized. The lack of open access software products that can solve this issue is revealed. The necessity of creating an information system to analyse commodity policy is explained by the fact that the existing information systems are distinguished by either high cost or multi-functionality.

The use of BCG matrix – the method of portfolio analysis in solving the problem of analyzing the company's commodity policy is substantiated. This method allows providing a theoretical basis, as well as objective evaluation of the parameters, reducing subjectivity. It differs from other methods and models by clear and understandable calculation results. The stages of the algorithm which forms the basis of the information system are presented. The first stage involves the collection of data and the construction of the source table, the second and third stages are used to calculate the growth rate and relative market share, respectively, the fourth – forms the BCG matrix and gives recommendations on products that are in different quadrants.

An information and software system for analyzing commodity policy with the use of object-oriented technology has been developed based on inheritance, encapsulation and polymorphism. The conceptual model of the information system is presented, which defines the structure of the system, the properties of its elements and causal relationships. The class diagram is presented, which consists of a set of classes, interfaces and relationships between them. For each class, attributes and operations are specified. The interface of the developed information system distinguished by accessibility and clarity is presented.

Keywords: commodity policy, BCG matrix, design, object-oriented technology, information system, conceptual model, class diagram, elements, properties, causal relationships.

Надійшла до редакції 23. 07.18 р.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА ФІНАНСОВІ ПОКАЗНИКИ ПІДПРИЄМСТВА

О. Ю. Приходченко, старший викладач, Національна металургійна академія України, oksana.prykhodchenko@gmail.com

У статті проведено аналіз впливу системи пенсійного забезпечення на фінансові показники підприємства. Для цього виокремлено основні напрямки, на які впливає участь у всіх рівнях системи пенсійного забезпечення підприємства, а саме: показники прибутковості, ділової активності, точка беззбитковості, розмір відшкодування пільгових пенсій, рівень тіньової економіки.

За допомогою методу факторного аналізу виявлено вплив зміни ставок внесків у систему пенсійного забезпечення та зміни величини фонду оплати праці на прибуток підприємства. Згідно із законодавством та проведеним аналізом, всі внески у пенсійну систему однаково впливають на прибуток. Виявлено, що відмінністю між участю в державному та недержавному накопичувальному рівні є можливість залучення відкладених коштів на розвиток підприємства та підвищення соціально-орієнтованого іміджу. У результаті аналізу підсумків розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення України станом на 31.12.2017 року виявлено негативні тенденції щодо зменшення кількості учасників – юридичних осіб.

Обґрунтовано зв'язок між пенсійною системою та тіньовою економікою. Представлена інтерпретована модель Алінгхема-Сендмо, яка дозволяє оцінювати поведінку підприємства щодо приховування частини витрат, а також сплати податків. У розпорядженні державних органів управління для зменшення «тінізації» заробітної плати основними важелями виступатимуть: розміру штрафів та ймовірність викриття, а також податкова політика в цілому, яка застосовується у сфері пенсійного забезпечення.

Виявлено залежність величини точки беззбитковості від підвищення ставок внесків до пенсійної системи. Зроблено висновки, що державне регулювання та стабілізація ринку праці є першочерговими заходами для забезпечення фінансової стійкості пенсійної системи. Необхідно стимулювати збільшення як кількості, так і ціни робочої сили, що призведе до підвищення рівня пенсійного забезпечення у майбутньому. Збільшення фонду оплати праці і ставок внесків зменшують прибуток та збільшують точку беззбитковості при інших незмінних факторах, тому підприємствам необхідно мати стабільний економічний розвиток для забезпечення бажаних фінансових показників.

Ключові слова: пенсійна система, пенсійні внески, накопичувальний та солідарний рівень, прибуток, точка беззбитковості, пільгові пенсії, модель Алінгхема-Сендмо, тіньова економіка.

Постановка проблеми. Реформування пенсійної системи України, викликане демографічними та економічними факторами, впливає на всіх учасників. Працівники та підприємства тісно пов'язані економічними та соціальними відносинами. Від рівня заробітної плати залежить як добробут працівника зараз, так і в майбутньому, оскільки від нього залежить розмір пенсії. Для роботодавця розмір заробітної плати та інших со-

ціальних забезпечень впливають на економічні та фінансові показники підприємства, які формують конкурентоздатність та імідж компанії. Окрім цього одним з головних чинників розвитку підприємства є ефективне використання трудового потенціалу, який можна визначити як сукупні можливості працівників підприємства активно чи пасивно брати участь у виробничому процесі в

рамках конкретної організаційної структури виходячи з матеріально-технічних, технологічних та інших параметрів

Зазначені можливості залежать від віку персоналу, практичного досвіду, ділових якостей, рівня мотивації [1].

Тому актуальним питанням постає дослідження впливу параметрів пенсійної системи на фінансові показники підприємств. Участь підприємств в загальнообов'язковій солідарній та накопичувальній пенсійній системі, недержавній системі пенсійного забезпечення має особливості щодо нарахування єдиного соціального внеску, оподаткування, відшкодування пільгових пенсій, що треба враховувати при аналізі варіантів пенсійних схем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальним основам пенсійного забезпечення останнім часом присвячені праці вітчизняних та зарубіжних науковців, оскільки це є нагальним питанням для багатьох країн. Сучасному стану та проблемам розвитку пенсійної системи України у зв'язку з реформами присвячені роботи багатьох українських вчених. Зокрема, ґрунтовне дослідження фінансових, соціальних та правових аспектів пенсійної реформи в Україні представили фахівці центру Разумкова О. Пищуліна, О. Коваль, Т. Бурлай [2]. Змінам ставки єдиного соціального внеску, визначенням його розміру та пов'язаним з цим питанням детінізації економіки присвячені роботи Л. П. Шевчук, М. І. Карліна, Н. В. Іванчук. Дискусійними питанням в теорії економіки суспільного сектору залишаються вплив пенсійних програм на збереження, економічний ріст та пропозицію праці [3].

Не дивлячись на велику кількість досліджень в напрямку реформування пенсійної системи потребує більш детального розгляду аналіз реформування пенсійної системи з погляду підприємств, оскільки вони є основними платниками внесків і від їх вмотивованості залежить наповнюваність пенсійного фонду.

Формулювання мети статті. Метою статті є аналіз впливу участі підприємства у системі пенсійного забезпечення на його фінансові показники.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запроваджена в Україні пенсійна система містить три рівні, які регулюються відповідними законами [4, 5]. До загальнообов'язкового державного пенсійного страхування належить перший рівень – солідарна система та другий рівень – накопичувальна система. Третій рівень являє собою систему недержавного пенсійного забезпечення. При визначенні результатів діяльності підприємств необхідно користуватись нормами Податкового кодексу та положеннями бухгалтерської звітності [6]. В загальному випадку величина заробітної плати впливає на розмір витрат підприємства. Підприємство включає у витрати єдиний соціальний внесок, який нараховується на фонд оплати праці. Після зміни в Податковому кодексі щодо оподаткування внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення з 1.01.2017 р. вся сума витрат, яку сплачують підприємства, платники податку на прибуток, на користь своїх працівників як внески до недержавних пенсійних фондів є «витратами такого платника відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку та міжнародних стандартів фінансової звітності» [7]. До цього були обмеження щодо розміру включення до витрат підприємства.

За законодавством до будь-якого рівня пенсійної системи сплачувати внески може як роботодавець, так і працівник. Тому математичну модель доцільно представити наступним чином. Нехай $\alpha = \alpha_1 + \alpha_2$ – загальна ставка внесків до солідарної пенсійної системи, де α_1 – ставка відрахування із заробітної плати у солідарний фонд із заробітної плати людини, α_2 – ставка нарахування на заробітну плату, яке виплачує роботодавець; $\beta = \beta_1 + \beta_2$ – загальна ставка внесків до другого рівня пенсійної системи, β_1 – ставка внеску в обов'язковий накопичувальний фонд, який виплачує людина, β_2 – ставка внеску в обов'язковий накопичувальний фонд, який виплачує роботодавець; $\gamma = \gamma_1 + \gamma_2$ – загальна ставка внесків до третього рівня пенсійної системи, γ_1 – ставка внеску в недержавний пенсійний фонд, який виплачує людина, γ_2 – ставка внеску в обов'язковий накопичувальний фонд, який

виплачує роботодавець. Треба зазначити, що до системи недержавного пенсійного забезпечення внески можуть мати різні значення для різних категорій працівників. Для даного дослідження слід проаналізувати внески, які виплачує роботодавець, як їх відносну величину, тобто відсоток від заробітної плати, так і абсолютну величину, яка пов'язана з базою нарахування, тобто величиною заробітної плати.

$$\begin{aligned} \text{Прибуток} &= \text{Доходи} - \text{Витрати} \\ &= D - B \quad (1) \end{aligned}$$

Розділимо витрати підприємства на ті, що не пов'язані з оплатою праці та внесками на пенсійне забезпечення (B (безОПВ)), та витрати на оплату праці та внески на пенсійне забезпечення всіх рівнів. Останній показник можна представити як фонд оплати праці з відрахуваннями до всіх рівнів пенсійної системи ($\text{ФОП} \times (1 + \alpha_2 + \beta_2 + \gamma_2)$). Отже,

$$P = D - (B \text{ (безОПВ)} + \text{ФОП} \times (1 + \alpha_2 + \beta_2 + \gamma_2)) \quad (2)$$

Нехай $k_{\text{ФОП}}$ - відсоток витрати на оплату праці підприємств до загальних витрат, тоді

$$P = D - ((1 - k_{\text{ФОП}}) \times B + k_{\text{ФОП}} \times B \times (1 + \alpha_2 + \beta_2 + \gamma_2)) \quad (3)$$

За допомогою методу факторного аналізу виявимо вплив зміни ставок внесків у систему пенсійного забезпечення на прибуток підприємства. Нехай t_1, t_2, t_3 – величина зміни ставок внесків відповідно $\alpha_2, \beta_2, \gamma_2$ у відсотках, тоді

$$P_1 = D - ((1 - k_{\text{ФОП}}) \times B + k_{\text{ФОП}} \times B \times (1 + \alpha_2 + 0,01 \times t_1 + \beta_2 + \gamma_2)) \quad (4)$$

$$\Delta P_1 = k_{\text{ФОП}} \times B \times 0,01 \times t_1 \quad (5)$$

Аналогічно формулі (4) знаходимо:

$$\Delta P_2 = k_{\text{ФОП}} \times B \times 0,01 \times t_2,$$

$$\Delta P_3 = k_{\text{ФОП}} \times B \times 0,01 \times t_3.$$

Зміну чистого прибутку від збільшення внеску на певний відсоток розраховуємо подібним чином: $\Delta \text{ЧП}_1 = (k_{\text{ФОП}} \times B \times 0,01 \times t_1) \times (1 - 0,18)$, $\Delta \text{ЧП}_2 = (k_{\text{ФОП}} \times B \times 0,01 \times t_2) \times (1 - 0,18)$, $\Delta \text{ЧП}_3 = (k_{\text{ФОП}} \times B \times 0,01 \times t_3) \times (1 - 0,18)$.

Далі розглянемо вплив зміни суми заробітної плати на прибуток та чистий прибуток підприємства.

$$P_1 = D - (B \text{ (безОПВ)} + \text{ФОП}_1 \times (1 + \alpha_2 + \beta_2 + \gamma_2)) \quad (6)$$

$$\Delta P_1 = \Delta \text{ФОП} \times (1 + \alpha_2 + \beta_2 + \gamma_2) \quad (7)$$

$$\Delta \text{ЧП}_1 = \Delta \text{ФОП} \times (1 + \alpha_2 + \beta_2 + \gamma_2) \times (1 - 0,18) \quad (8)$$

Оскільки збільшення ставок внесків до пенсійної системи збільшує собівартість продукції, то при незмінних інших показниках зменшуються показники рентабельності, а коефіцієнти оборотності кредиторської заборгованості, запасів та основних фондів збільшуються.

Відповідно до законодавства та аналізу, що був приведений вище, всі внески на пенсійне забезпечення однаково впливають на прибуток. Отже, внески до накопичувальної системи аналогічні за природою до внесків до загальнообов'язкового пенсійного забезпечення. Відмінністю, яка є вигодою для підприємства, може бути можливість залучення відкладених коштів на розвиток підприємства. За законом недержавні пенсійні фонди можуть вкладати в цінні папери одного підприємства-емітента до 5% суми активів, якщо такі цінні папери пройшли лістинг та котируються на біржі або в торгово-інформаційній системі та відповідають вимогам законодавства [5].

Недержавне пенсійне забезпечення впливає на підвищення соціальної привабливості підприємства через створення соціально-орієнтованого іміджу, є інструментарієм стимулювання працівників, створення індивідуальної незалежності та гідних робочих місць для всіх. Але в сучасних умовах України, коли ринок праці є ринком роботодавця, а не працівника, така мотивація для підприємств не є дієвою [2]. Хоча підвищення стимулів для працівників в державі, могли б зменшити трудову міграцію, яка теж є проблемою для пенсійної системи в цілому. Пенсійна програма підприємства представляє собою відносини, в які вступають керівництво підприємства, працівники підприємства та недержавний пенсійний фонд або страхова організація, яка отримала ліцензію на страхування життя, або банківська установа, яка відкриває пенсійні депозитні рахунки згідно із Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення».

При участі у недержавній пенсійній системі на підприємстві вирішуються завдання соціальної сфери, такі як створення для працівників джерела додаткової недерж-

жавної пенсії; управління плінністю кадрів шляхом створення привабливіших ніж у конкурентів матеріальних і соціальних умов для висококваліфікованих фахівців; посилення мотивації персоналу до отримання результатів від продуктивної праці, якщо використовують диференційований підхід до рівня пенсійних відрахувань на їх користь, враховуючи вік, стаж роботи на підприємстві та інші показники, що характеризують цінність працівника для підприємства. Для підприємств при виборі пенсійної програми можливий варіант вибору, коли внески платять і робітники, і роботодавці.

Для працівників актуально, що починаючи з 1 січня 2018 року не оподатковуються внески роботодавців на недержавне пенсійне забезпечення за працівника не більше 9307,5 грн. на місяць (у 2017 році – не більше 8000 грн. на місяць). Сплата ПДФО для працівника теж має певні обмеження: якщо внески працедавців менше 15% від зарплати та менше 3 мінімальних заробітних плат, то ПДФО не сплачується.

Аналіз підсумків розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення на 31.12.2017 р. показує зменшення кількості контрактів з юридичними особами на 5,5% в порівнянні з 31.12.2016 р. [8]. В структурі пенсійних контрактів станом на 31.12.2017 р. переважають контракти з вкладниками – фізичними особами – 51,7 тис. шт.; а з вкладниками фізичними особами-підприємцями – 0,1 тис. шт.; з вкладниками – юридичними особами – 6,9 тис. шт. Але у загальній сумі пенсійних внесків станом на 31.12.2017 р. основну частину становлять пенсійні внески від юридичних осіб – 93,4%, що складає 1 772,3 млн. грн. У 2017 та 2016 році внески від юридичних осіб зменшувались (на 1,7% та 0,2% відповідно), тоді як внески від фізичних осіб збільшувались (на 34,8% та 14,8% відповідно), що в результаті привело до невеликого збільшення загальної суми внесків на 0,1% станом на 31.12.2017 р. Середній розмір пенсійного внеску за 2017 рік на одного вкладника юридичну особу та фізичну особу – підприємця становить 36 952,40 гривні; тоді як на фізичну особу становить 790,95 гривні [8].

Отже, на показники прибутковості підприємства впровадження додаткових

ставок у пенсійну систему впливає негативно. Таким чином введення обов'язкової накопичувальної системи зменшить прибутки підприємств при однакових інших показниках. А для збереження рівня прибутковості можливе збільшення цін на продукцію. Збільшення податкового навантаження також може бути мотивом тінзації заробітної плати, якщо витрати пов'язані з приховуванням дійсного рівня заробітних плат будуть менше витрат при новому рівні податків та внесків та враховуючи ймовірність викриття контролюючими органами і штрафи. Іншим варіантом для підприємства може бути зменшення фонду оплати праці, або не збільшення його протягом певного часу, щоб вийти на бажаний рівень рентабельності.

Проблема тінгової економіки є актуальною для України взагалі та для пенсійної системи зокрема, оскільки Пенсійний фонд недоотримує фінансування. Так у I кварталі 2018 року за попередніми розрахунками Мінекономрозвитку рівень тінгової економіки склав 33% від офіційного ВВП [9]. Оскільки ставка внеску у Пенсійний фонд має ознаки податку на заробітну плату, то заслуговує уваги модель Алінгхема-Сендмо, яка дозволяє оцінювати поведінку суб'єкта щодо приховування частини доходів, а також сплати податків [10]. Нехай $\text{ФОП}_{\text{тінь}}$ – частина фонду заробітної плати, яка не відображається офіційно.

Отже, можна виділити два варіанти поведінки.

1) Приховувати частину видатків: при невикритті прибуток $\text{ЧП}_1 = (\text{Доходи} - \text{Витрати без ОПВ} - (\text{ФОП} - \text{ФОП}_{\text{тінь}}) \times (1 + \alpha + \beta + \gamma)) \times (1 - 0,18) - \text{ФОП}_{\text{тінь}}$, при викритті прибуток зменшується на величину штрафу $\text{ЧП}_2 = (\text{Доходи} - \text{Витрати без ОПВ} - (\text{ФОП} - \text{ФОП}_{\text{тінь}}) \times (1 + \alpha + \beta + \gamma)) \times (1 - 0,18) - \text{ФОП}_{\text{тінь}} - F_1$, а середній дохід (математичне очікування) з урахуванням імовірності викриття $\text{МО}(\text{ЧП}_{1,2}) = (1 - p) * \text{ЧП}_1 + p * \text{ЧП}_2$, де p – імовірність викриття.

2) Виплачувати та декларувати повністю «білу» заробітну плату, тоді прибуток за період буде $\text{ЧП}_3 = (\text{Доходи} -$

Витрати без ОПВ – $\text{ФОП} \times (1 + \alpha + \beta + \gamma) \times (1 - 0,18)$.

Кінцевий дохід першого варіанту буде залежати від результатів перевірки податковими органами.

Отже, в розпорядженні державних органів управління для зменшення «тінізації» заробітної плати основними важелями виступатимуть: розміру штрафів та імовірність викриття, а також взагалі податкова політика в сфері пенсійного забезпечення.

Отже, величина зміни прибутку залежить від відсотку витрат на оплату праці підприємств у загальних витратах. Доцільно проаналізувати зміну точки збитковості. Частина витрат на оплату праці та пов'язаних платежів відносяться до постійних витрат, а частина до змінних. Оскільки виявлено, що внески до всіх рівнів пенсійної системи впливають однаковим чином на величину прибутку, то для визначення зміни точки беззбитковості будемо брати загальну зміну пенсійних внесків.

$$\Pi = p \times Q - (v_{\text{без ОПВ}} + v_{\text{ОПВ}}) \times Q - \frac{\text{ПВ}_{\text{без ОПВ}} + \text{ПВ}_{\text{ОПВ}}}{p - (v_{\text{без ОПВ}} + v_{\text{ОПВ}})} \quad (9)$$

де $v_{\text{без ОПВ}}$ – собівартість продукції без оплати праці та внесків на пенсійне забезпечення, $v_{\text{ОПВ}}$ – частина собівартості продукції, яка пов'язана з оплатою праці та внесків на пенсійне забезпечення, p – ціна продукції, Q – обсяг випуску, $\text{ПВ}_{\text{без ОПВ}}$ – постійні витрати без оплати праці та внесків на пенсійне забезпечення, $\text{ПВ}_{\text{ОПВ}}$ – частина постійних витрат, які містять оплату праці та внески на пенсійне забезпечення.

Визначимо точку беззбитковості як

$$Q_{\text{беззб}} = \frac{\text{ПВ}_{\text{без ОПВ}} + \text{ПВ}_{\text{ОПВ}}}{p - (v_{\text{без ОПВ}} + v_{\text{ОПВ}})} \quad (10)$$

Звичайно, при збільшенні внесків у пенсійну систему та незмінних інших параметрах у чисельнику значення збільшиться, а у знаменнику зменшиться. Тобто точка беззбитковості збільшиться, а наскільки збільшиться залежить від співвідношення змінних та постійних витрат.

Необхідний більш детальний аналіз щодо введення різних ставок для робітників, які безпосередньо пов'язані з виробництвом та інших робітників, заробітна плата яких відноситься до постійних витрат. Такий аналіз доцільний з погляду дослідження введення професійних пенсійних програм для

виробництв зі шкідливими умовами праці, оскільки вони повинні брати до уваги відшкодування пільгових пенсій. Облік таких витрат продовжує бути дискусійним питання і згідно роз'яснень Державної фіскальної служби України «витрати на відшкодування Пенсійному фонду витрат на виплату та доставку пенсій особам, яким призначено пенсію на пільгових умовах, відносяться до виплат пов'язаних з оплатою праці», і на них та «суми фактичних виплат за рахунок раніше створених забезпечень під такі виплати, фінансовий результат теж не коригується»[11]. Таким чином, зазначені витрати не зменшують податок на прибуток, що спонукає до дослідження інших варіантів.

Висновки. Для підприємства напрямками, на які впливає участь у системі пенсійного забезпечення, виступають прибуток, показники рентабельності продаж, коефіцієнти оборотності кредиторської заборгованості, запасів та основних фондів, точка беззбитковості та відшкодування пільгових пенсій. Величина зміни прибутку та чистого прибутку залежить від відсотку витрат на оплату праці підприємств у загальних витратах, при чому для будь якого рівня пенсійної системи. Для підприємств участь у недержавних пенсійних фондах вигідна більш у соціальному, ніж у економічному плані. Тому державне регулювання та стабілізація ринку праці є першочерговими заходами для забезпечення фінансової стійкості пенсійної системи. Необхідно стимулювати збільшення як кількості, так і ціни робочої сили, що призведе до підвищення рівня пенсійного забезпечення у майбутньому. Збільшення фонду оплати праці і ставок внесків зменшують прибуток та збільшують точку беззбитковості при інших незмінних факторах, тому підприємствам необхідно мати стабільний економічний розвиток для забезпечення бажаних фінансових показників. Подальшого дослідження потребує не просто параметрична зміна пенсійної системи, а і введення ефективного механізму для регулювання пенсій пільговим категоріям.

Література

1. Економіка праці і соціально трудові відносини: навч. посіб. / [Акулов М. Г., Драбаніч А. В., Євась Т. В. та ін.]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 328 с.

2. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії [О. Пищуліна, О. Коваль, Т. Бурлай]. – К. : Центр Разумкова, Видавництво «Заповіт», 2017. – 456 с.
3. Колосницьна М. Г. Экономика общественного сектора: государственные расходы. Цикл лекций. / М. Г. Колосницьна // Экономический журнал ГУ-ВШЭ, 2003. – вып. 2–3.
4. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
5. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
6. Податковий кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Консультація УАІБ щодо оподаткування витрат на недержавне пенсійне забезпечення з 01 січня 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uaib.com.ua/aktual_kua/interaction/254175.html.
8. Підсумки розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення станом на 31.12.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202017.pdf
9. Тенденції тіньової економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
10. Allingham M. G. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis / M. G. Allingham, A. Sandmo // Journal of Public Economics. – 1972. – №1. – pp. 328–338.
11. Відшкодовуємо ПФУ витрати на виплату пенсій – що з податком на прибуток? [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://news.dtki.ua/taxation/profits-tax/46112>
- reform in Ukraine. World experience and Ukrainian realities] [O. Pyshchulina, O. Koval, T. Burlay]. – K. : Tsentrazumkova, Vydavnytstvo «Zapovit», 2017. – 456 p.
3. Kolosnitsyna M. G. *Ekonomika obshchestvennogo sektora: gosudarstvennyye raskhody*. Tsikl lektsiy. [Public Sector Economics: Government Spending. Lecture series] / M. G. Kolosnitsyna // Ekonomicheskii zhurnal GU-VShE. 2003. – vyp. 2–3.
4. *Zakon Ukrainy «Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiiine strakhuvannia»* [Law of Ukraine «On Compulsory State Pension Insurance»] [Electronic resource]. – Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
5. *Zakon Ukrainy «Pro nederzhavne pensiiine zabezpechennia»* [Law of Ukraine «On non-state pension provision»] [Electronic resource]. – Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
6. *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine] [Electronic resource]. – Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. *Konsultatsiia UAIB shchodo opodatkuвання vytrat na nederzhavne pensiiine zabezpechennia z 01 sichnia 2017 roku* [UAIB Consultation on Taxation of Non-Governmental Pensions Costs from January 1, 2017] [Electronic resource]. – Available at: http://www.uaib.com.ua/aktual_kua/interaction/254175.html.
8. *Pidsumky rozvytku systemy nederzhavnoho pensiiinoho zabezpechennia stanom na 31.12.2017* [Results of the development of the system of non-state pension provision as of December 31, 2017] [Electronic resource]. – Available at: https://www.nfp.gov.ua/files/17_Dep_Repetska/NPF_IV_kv%202017.pdf.
9. *Tendentsiyyi tinovoyi ekonomiky* [Trends in the shadow economy] [Electronic resource]. – Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>.
10. Allingham M. G. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis / M. G. Allingham, A. Sandmo // Journal of Public Economics. – 1972. – №1. – pp. 328–338.
11. *Vidshkodovuiemo PFU vytraty na vyplatu pensii – shcho z podatkom na prybutok?* [How do we compensate PFU for the payment of pensions – what is the income tax?] [Electronic resource]. – Available at: <https://news.dtki.ua/taxation/profits-tax/46112>.

References

1. *Ekonomika pratsi i sotsialno trudovi vidnosyny* [Economics of Labor and Social Work Relations]: navch. posib. / [Akulov M. H., Drabanich A. V., Yevas T. V. ta in.]. – K. : Tsentrazumkova, 2012. – 328 p.
2. *Finansovi, sotsialni ta pravovi aspekty pensiiinoyi reformy v Ukraini. Svitovyi dosvid ta ukraïnski realii* [Financial, social and legal aspects of pension

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ НА ФИНАНСОВЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ ПРЕДПРИЯТИЯ

О. Ю. Приходченко, старший преподаватель, Национальная металлургическая академия Украины

В статье проведен анализ влияния системы пенсионного обеспечения на финансовые показатели предприятия. Для этого выявлены основные направления, на которые влияет участие во всех уровнях системы пенсионного обеспечения для предприятия, а именно: по-

казатели прибыльности, деловой активности, точка безубыточности, размер возмещения льготных пенсий, уровень теневой экономики.

С помощью метода факторного анализа выявлено влияние изменения ставок взносов в систему пенсионного обеспечения и изменения величины фонда оплаты труда на прибыль предприятия. Согласно законодательству и проведенному анализу, все взносы в пенсионную систему одинаково влияют на прибыль. Выявлено, что отличием между участием в государственном и негосударственном накопительном уровне есть возможность привлечения отложенных средств на развитие предприятия и повышение социально-ориентированного имиджа. В результате проведенного анализа итогов развития системы негосударственного пенсионного обеспечения Украины по состоянию на 31.12.2017 года обнаружены негативные тенденции уменьшения количества участников - юридических лиц.

Обоснована связь между пенсионной системой и теневой экономикой. Представлена интерпретированная модель Алингхема-Сэндмо, которая позволяет оценивать поведение предприятия по сокрытию части расходов, а также уплаты налогов. В распоряжении государственных органов управления для уменьшения «тенизации» заработной платы основными рычагами выступают: размер штрафов и вероятность разоблачения, а также налоговая политика в сфере пенсионного обеспечения.

Выявлена зависимость величины точки безубыточности от повышения ставок взносов в пенсионную систему. Сделаны выводы, что государственное регулирование и стабилизация рынка труда являются первоочередными мерами по обеспечению финансовой устойчивости пенсионной системы. Необходимо стимулировать увеличение как количества, так и цены рабочей силы, что приведет к повышению уровня пенсионного обеспечения в будущем. Увеличение фонда оплаты труда и ставок взносов уменьшают прибыль и увеличивают точку безубыточности при прочих неизменных факторах. Поэтому предприятиям необходимо иметь стабильное экономическое развитие для обеспечения желаемых финансовых показателей.

Ключевые слова: пенсионная система, пенсионные взносы, накопительный и солидарный уровень, прибыль, точка безубыточности, льготные пенсии, модель Алингхема-Сэндмо, теневая экономика.

ANALYSIS OF THE PENSION SCHEME INFLUENCE ON THE FINANCIAL INDICATORS OF AN ENTERPRISE

O. Yu. Prykhodchenko, Senior Lecturer, National Metallurgical Academy of Ukraine

The influence of the pension system on the financial indicators of an enterprise is analysed. The main indicators influenced by participation in all levels of the pension system for the enterprise are revealed, in particular: profitability, business activity, break-even point, the amount of compensation of privileged pensions, and the level of the shadow economy.

The influence of changes in contributions rates in the system of pension provision and changes in the amount of the salary fund on the profit of the enterprise was determined using factor analysis. According to legislation and conducted analysis, all contributions to the pension system have the same effect on profits. It is revealed that the difference between participation in the state and non-state level of accumulation is the possibility of attracting the deferred funds for developing the enterprise and enhancing the socially-oriented image. The analysis of the results of the system of non-state pension provision of Ukraine as of December 31, 2017 revealed negative tendencies in reducing the number of participants - legal entities.

The connection between the pension system and the shadow economy is substantiated. An interpreted Alingham-Sandmo model is presented, which allows us to assess the behavior of the enterprise in concealing part of expenses as well as paying taxes. At the disposal of state authorities, the main levers to reduce the «shadowing» of wages will be: the size of fines and the probability of disclosure, as well as general tax policy in the field of pensions.

The dependence of the break-even point value on raising the rates of contributions to the pension system was found. The conclusions are made about the importance of state regulation and stabilization of the labor market as the first steps to ensure the financial stability of the pension system. It is necessary to stimulate an increase both in quantity and in labor prices, which will lead to an increase in the level of pensions in the future. An increase in the salary fund and contributions rates reduce profits and increase the break-even point with other unchanged factors, so companies need to have a stable economic development to provide the desired financial performance.

Keywords: pension system, pension contributions, saving fund, PAYG, profit, break-even point, privileged pensions, Alingham-Sandmo model, shadow economy.

Надійшла до редакції 3.09.18 р.

УДК 338.242 : 351.81 : [656 : 338.47] (477)

ІНСТИТУТИ РЕГУЛЮВАННЯ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

*П. А. Овчар, кандидат наук з державного управління,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
p.ovchar@ukr.net*

У статті досліджено інституційне забезпечення розвитку та його регулювання за рахунок впливу на функціонування автомобільного транспорту в Україні. Визначено функціональність основних інститутів-регуляторів у сфері автомобільного транспорту України, таких як: Департамент стратегічного розвитку дорожнього ринку та автомобільних перевезень Міністерства інфраструктури України, Державне агентство автомобільних доріг України (Укравтодор), ДАК «Автомобільні дороги України», Державна служба України з безпеки на транспорті.

Проаналізовано стан використання коштів новоутвореного Державного дорожнього фонду в областях України. З огляду на поточну ситуацію, запропоновано напрями вирішення проблем неефективного використання коштів Державного дорожнього фонду в Україні. Зокрема, основними проблемами визначено неготовність державних службовців територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до використання коштів, відсутність досвіду об'єднаних територіальних громад, суб'єктивний інтерес до пролонгування терміну перебування коштів на депозитних рахунках з метою отримання прибутків, брак добросовісних підрядників з належною кваліфікацією кадрів, відсутність бачення пріоритетності відновлення автомобільних доріг на місцях.

Акцентовано увагу на недоліках інституційного забезпечення розвитку та регулювання автотранспортною сферою України, які проявляються в: укоріненні інституційних взаємодій існуючих органів державної влади з суб'єктивним перерозподілом ресурсів (особливо фінансових), що ускладнює можливості доступу до них навіть за умов створення нових прогресивних інститутів; інституційних розривах існуючих практик регулювання автотранспортною сферою з новітніми, більш прогресивними підходами, що проявляється в браку кадрового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення. В умовах існуючих інституційних недоліків звернено увагу на важливість децентралізації регулювання в сфері автомобільного транспорту. Розроблено алгоритм посилення участі громадських інститутів у процесах державного регулювання автотранспортною сферою України.

© 2018. P. A. Ovchar. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is property cited.

Ключові слова: автомобільний транспорт, інститути, Міністерство інфраструктури України, Державне агентство автомобільних доріг України, Державний дорожній фонд.

Постановка проблеми. Інститути розвитку та регулювання автомобільним транспортом в Україні слід розподіляти на регулятори і контролери. Це обумовлено тим, що інститути мають важливу властивість – владний вплив. Вони постають перед індивідами в якості історично-об’єктивних беззаперечних фактів, яким вони не можуть суперечити. Інститути самі по собі мають примусову владу над індивідом завдяки силі своєї фактичності та механізмам контролю, якими зазвичай вони наділені [1, с.44]. Інститути-регулятори включають: органи державної влади – профільні міністерства, інститут президентства як гарант, органи законодавчої і судової влади; дорадчі недержавні структури, що мають прямі важелі впливу на державно-управлінські рішення.

Інститути-контролери – це: органи самоорганізації – профільні, об’єднання продуцентів і надавачів послуг, споживачів, профспілок (працівників автотранспортної галузі); наукові організації, що займаються профільними дослідженнями; заклади освіти, що готують фахівців.

Дана публікація розкриває особливості інституційного забезпечення регулювання і розвитку автомобільного транспорту в Україні, що актуально в умовах існування численних недоліків, які посилюють соціальну напругу та економічну нестабільність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати даної публікації отримані на основі використання матеріалів чинного законодавства України, зокрема положень та інших нормативів з описом функціональності органів державної влади, які володіють регулюючими повноваженнями в сфері автомобільного транспорту. Також вагомий внесок у дослідження прикладних питань інституційного забезпечення регулювання автомобільним транспортом здійснили В. Кухарчик [2], Литовченко [1], К. Мітеллаєва [3], А. Міщенко [4] та інші.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідити та обґрунтувати пріоритети вдосконалення інституційного забезпечення розвитку та регулювання автомобільним транспортом в Україні.

Цілями статті поставлено:

- розкрити сфери впливу Міністерства інфраструктури України та його інституційних підрозділів, що здійснюють пряме чи опосередковане регулювання автотранспортною сферою;

- дослідити функціональність основних інститутів-регуляторів у сфері автомобільного транспорту України;

- проаналізувати переваги використання коштів Державного дорожнього фонду та запропонувати можливості вирішення проблем їх недовикористання на рівні областей;

- розробити алгоритм посилення участі громадських інститутів у процесах державного регулювання автотранспортною сферою України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо, які основні регулятори функціонують у сфері автомобільного транспорту України. Центральним профільним органом державної влади є Міністерство інфраструктури України. Дана структура функціонує з 2010 року, маючи таких попередників:

- з 1992 року – Міністерство транспорту України;

- з 2004 року – Міністерство транспорту та зв’язку України (реорганізація Міністерства транспорту України і Державного комітету зв’язку та інформатизації України);

- з 2010 року – Міністерство інфраструктури України (правонаступник Міністерства транспорту та зв’язку України, крім прав та обов’язків, пов’язаних із реалізацією функцій у сфері телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України, надання послуг поштового зв’язку, а також Міністерства культури і туризму України в частині функцій з реалізації державної політики у сфері туризму [5]);

- з 2016 року – Міністерство інфраструктури України з виведенням повноважень регулювання туризмом (переведення його під юрисдикцію Міністерства економічного розвитку і торгівлі України);

- ймовірно у майбутньому – розширення функціональності Міністерства ін-

фраструктури України з перейменуванням у Міністерство транспорту та цифрової інфраструктури України, що обґрунтовує чинне керівництво міністерства [6].

Відзначимо, що профільний центральний орган державної влади у сфері регулювання транспортом змінювався не так часто, як для інших сфер. Разом з тим, за різними оцінками це одне з найбільш корумпованих міністерств в Україні. За результатами інтерв'ю фахівців аудиторської компанії Deloitte Україна з учасниками транспортно-го ринку, представниками Мінінфраструктури, професійних і суспільних організацій, було виокремлено 18 корупційних схем, зокрема які мають пряме відношення до сфери автомобільного транспорту [7]. Велику роль у доланні даних деструктивних явищ мала б відігравати система Prozorro, а також саме Міністерство інфраструктури України, яке, до речі, затвердило 10 основних кроків у напрямі зниження рівня коруп-

ції [8]. Проте якщо дивитись на речі реалістично, то зміна корупційної парадигми регулювання автомобільною сферою має здійснюватись в умовах громадського контролю. Інший сценарій для української влади і суспільства видається малоімовірним.

Що стосується інститутів-регуляторів автомобільним транспортом, то в структурі Міністерства інфраструктури України функціонує департамент, орієнтований суто на дану сферу. Це Департамент стратегічного розвитку дорожнього ринку та автомобільних перевезень, який напряму підпорядкований міністру інфраструктури. У той же час, низка інших департаментів мають прямий вплив на управлінські рішення щодо автомобільного транспорту, визначаючи нормативно-правове, фінансове забезпечення розвитку сфери, а також можливості її впливу на економіку та безпеку суспільства (рис. 1).

Рис. 1. Інституційні підрозділи Міністерства інфраструктури України, що здійснюють пряме чи опосередковане регулювання автотранспортною сферою

* Джерело: побудовано автором за: [9]

З ними згаданий департамент має чітко взаємодіяти, підтримуючи концептуальні засади розвитку сфери автомобільного транспорту.

Завданнями Департаменту стратегічного розвитку дорожнього ринку та автомобільних перевезень згідно положення є [10]:

- участь у формуванні державної політики в сфері дорожнього господарства, автомобільного та міського електричного транспорту;

- надання керівництву Міністерства пропозицій щодо пріоритетних напрямків розвитку дорожнього господарства, автомобільного, міського електричного транспорту;

- забезпечення у межах своїх повноважень проведення єдиної економічної, тарифної та науково-технічної політики в сфері дорожнього господарства, автомобільного та міського електричного транспорту;

- виконання відповідно до законодавства функцій технічного регулювання, координації і контролю діяльності в сфері дорожнього господарства, автомобільного та міського електричного транспорту.

На Департамент стратегічного розвитку дорожнього ринку та автомобільних перевезень Міністерства інфраструктури України покладено широке коло функціональних повноважень. Разом з тим, провідним центральним органом виконавчої влади у сфері автомобільного транспорту є Державне агентство автомобільних доріг України (або Укравтодор), діяльність якого координує міністр інфраструктури. Укравтодор функціонує з 1994 року.

Завдання Укравтодору в концептуальній частині корелюють з завданнями Департаменту стратегічного розвитку дорожнього ринку та автомобільних перевезень Міністерства інфраструктури України, однак є більш предметними. Також вони доповнюються господарською діяльністю ПАТ ДАК «Автомобільні дороги України». Це підрядна компанія, яка є основним виконавцем робіт з утримання українських автошляхів загального користування; дочірні підприємства ПАТ ДАК (облавтодори) забезпечують безпечний та безперебійний рух автотранспорту на трасах у зимовий період; 100 % акцій належить державі, а до складу компа-

нії входять 33 дочірніх підприємства, що діють в усіх областях України і мають понад 400 філій (райавтодори, ДЕУ, ДЕД) [11]. Міністерству інфраструктури підпорядковуються також Державне агентство інфраструктурних проектів України, однак даний орган має відношення лише до авіаційного, морського та річкового транспорту [12].

Щодо ПАТ ДАК «Автомобільні дороги України» з 2015 року ведуться політичні дискусії з приводу потреби його існування. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 10 липня 2015 року було затверджено пропозицію Державного агентства автомобільних доріг та Міністерства інфраструктури України щодо ліквідації зазначеним Агентством публічного акціонерного товариства «Державна акціонерна компанія «Автомобільні дороги України» [13]. Однак 7 грудня 2016 року Кабінет Міністрів України відмінив ліквідацію ДАК як функціонально важливого підприємства, хоча його заборгованість через неефективний менеджмент та нецільовий перерозподіл коштів є колосальною.

Також важливу роль в інституційному забезпеченні розвитку і регулювання автотранспортною сферою відіграє ще один підпорядкований Міністерству інфраструктури України підрозділ – Державна служба України з безпеки на транспорті (Укртрансбезпека), утворений 2014 року. Даний орган розпочав повноцінну діяльність у 2016 році. Згідно положення, Укртрансбезпека реалізує державну політику з питань безпеки, в тому числі на наземному транспорті [14]. Вона виконує важливі завдання перевірки легальності надання послуг перевезення, дотримання стандартів перевезень вантажів та пасажирів, вносить пропозиції органам державної влади щодо технічних стандартів надання послуг перевезень. Зокрема в 2018 році піднімається питання заборони надання послуг перевезень в автотранспортних засобах, які були переобладнані з вантажних.

На рис. 2 відображено функціональність основних профільних органів державної влади у сфері автомобільного транспорту. Це відображає напрями їхньої співпраці, у тому числі з координацією діяльності через інші центральні органи державної влади.

З рис. 2 бачимо, що функціональність основних інститутів-регуляторів у сфері автомобільного транспорту відображається в політичній, нормотворчій, інфраструктурній, фінансовій, господарській та координаційній складових. Особливого значення набуває узгодження діяльності даних інститутів щодо нормотворчої діяльності. Важливим аспектом також є розподіл сфер політичного впливу. Коли Укравтодор має зосереджувати свої ресурси на питаннях розвитку автотранспортної інфраструктури, то пи-

тання ДАК «Автомобільні дороги України» є виконавчими. У свою чергу Державне агентство автомобільних доріг більше виконує координаційну функцію, перебуваючи в складі Міністерства інфраструктури України, вносить пропозиції щодо вдосконалення політики у сфері дорожнього господарства. Необхідно, щоб дана структура посилювала важелі владного впливу в плані залучення громадських інститутів, надаючи регулюванню автомобільним транспортом ознак публічного управління.

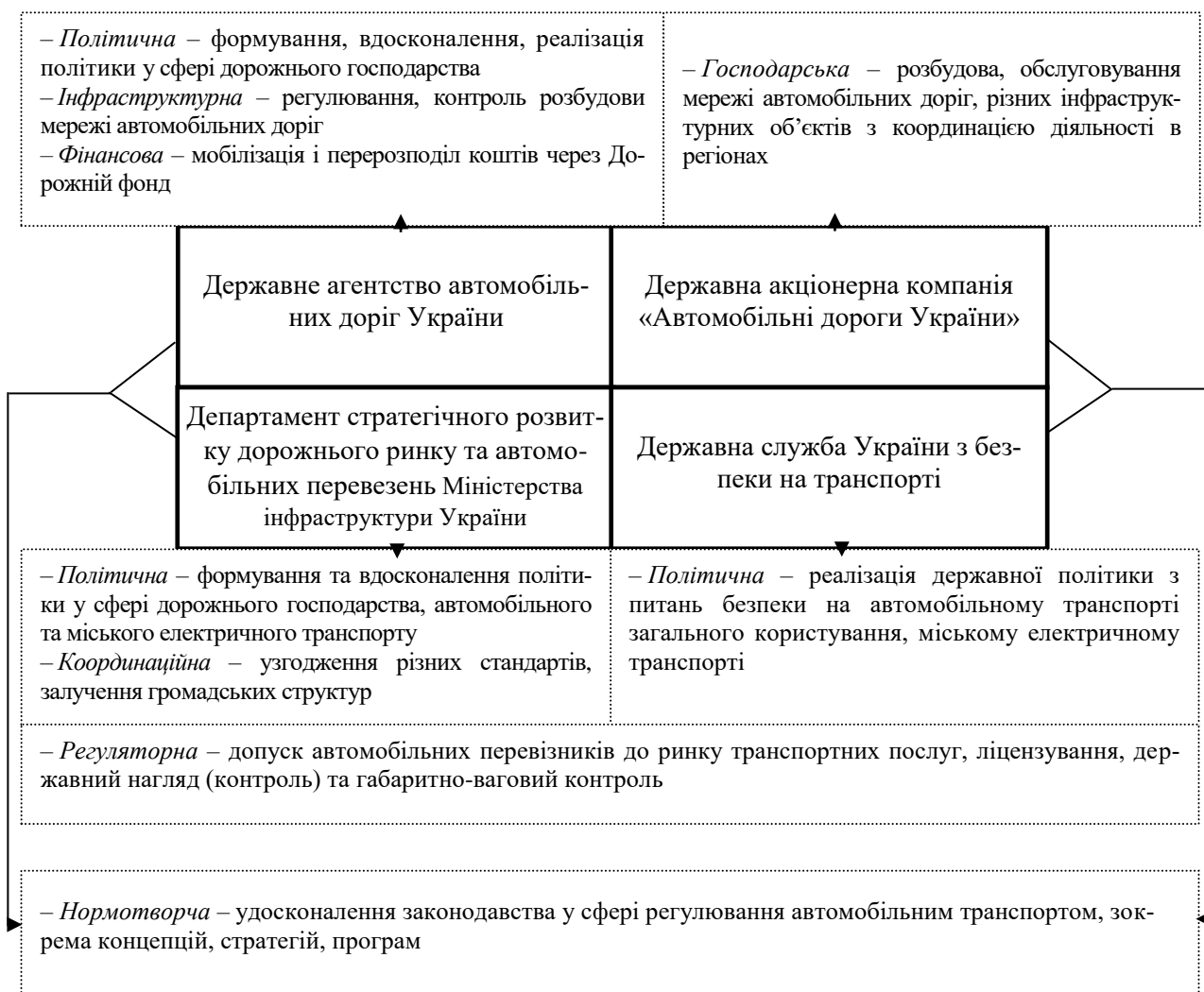

Рис. 2. Функціональність основних інститутів-регуляторів у сфері автомобільного транспорту України

* Джерело: узагальнено автором на основі нормативно-правових джерел

Що стосується Укртранбезпеки, то для даної структури чітко визначена мета регулювання. Разом з тим, її досягнення потребує узгодження управлінських рішень з іншими, визначеними на рис. 2, інститутами. Лише за таких умов можливе ефективне

й послідовне державне регулювання автомобільним транспортом та забезпечення його розвитку на стратегічну перспективу і на засадах безпеки.

У системі інституційного забезпечення розвитку та регулювання автотранспортною

сферою України особливої ваги набувають інститути, які дозволяють мобілізувати, акумулювати і перерозподіляти фінансові ресурси. Питання фінансового забезпечення регулювання автомобільним транспортом, тим паче на стратегічну перспективу, є доволі проблемним для України. З метою поступового його вирішення з 2018 року в Україні розпочав свою діяльність Державний дорожній фонд.

Незважаючи на його функціонування, Укравтодор станом на кінець липня 2018 року подає не дуже оптимістичну статистику використання регіонами його коштів (рис. 3). Хоча пройшло ще мало часу від отримання регіонами можливості залучення коштів Фонду, низькі показники їх використання підтверджують поточні труднощі реалізації багатьох рішень через відсутність належних механізмів.

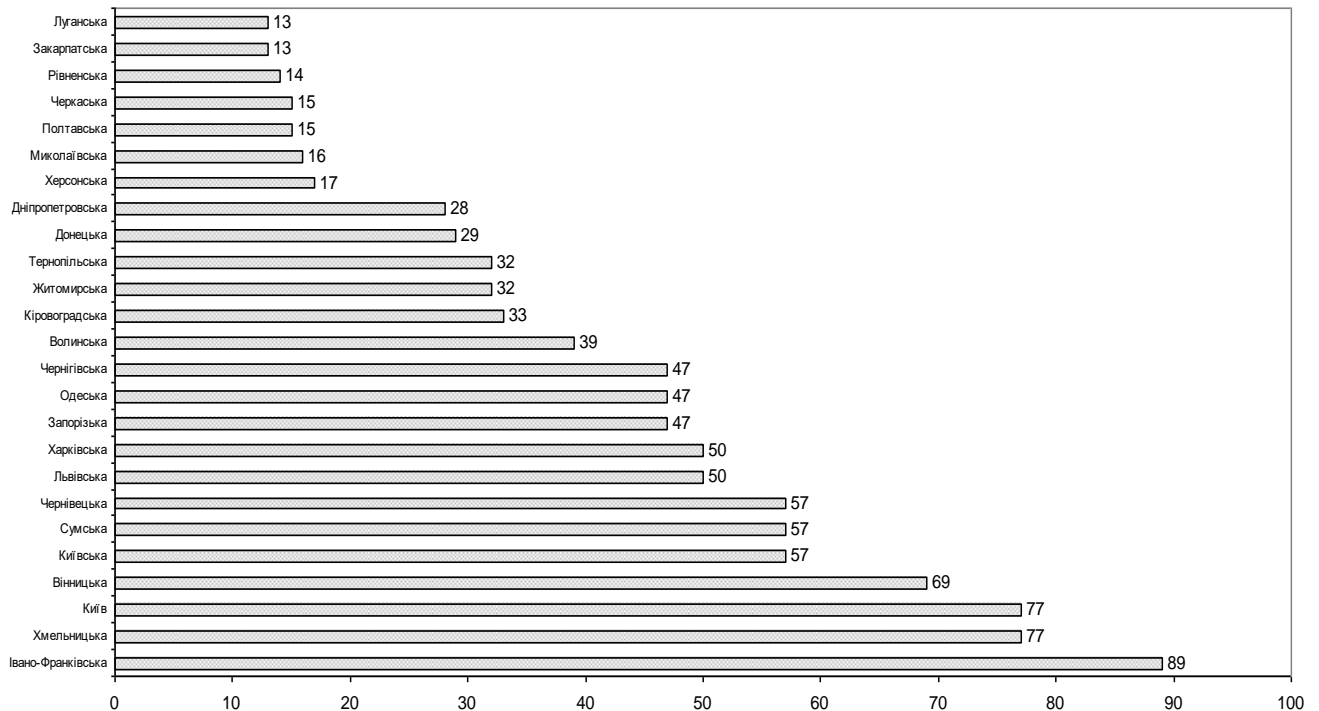

Рис. 3. Використання коштів Державного дорожнього фонду в областях України, станом на 31.07.2018 року, %

Джерело: побудовано за: [15]

У табл. 1 узагальнено можливості вирішення проблем використання коштів Державного дорожнього фонду в Україні.

Приклад створення Державного дорожнього фонду засвідчує недоліки інституційного забезпечення розвитку та регулювання автотранспортною сферою України, які проявляються в:

1) укоріненні інституційних взаємодій існуючих органів державної влади з суб'єктивним перерозподілом ресурсів (особливо фінансових), що ускладнює можливості доступу до них навіть за умов створення нових прогресивних інститутів;

2) інституційних розривах існуючих практик регулювання автотранспортною сферою з новітніми, більш прогресивними

підходами, що проявляється в браку кадрового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення.

Покращення ситуації щодо інституційного забезпечення розвитку та регулювання автотранспортною сферою України неможливо здійснити раптово. Періодичні політичні кризи за роки незалежності України підтвердили труднощі реалізації практично всіх реформ, спрямованих на долання корупційних практик та виявили інші недоліки. Найбільш реалістичним сценарієм виходу з існуючої ситуації є продовження децентралізації в Україні, яка з зрозумілих причин постійно гальмується, та посилення важелів впливу громадськості на процеси державного регулювання автотранспортною

сферою. Цього можна досягти не просто через розвиток громадського сектору автомобільного транспорту, а формування ефективних площадок взаємодій з місцевими органами державної влади і посилення тиску на центральний бюрократичний апарат. Пріоритет співпраці з місцевими владними структурами обумовлений тим, що ефектив-

ність реального тиску на центральні органи поки є низькою. З 2016 року при Державному агентстві автомобільних доріг України почала функціонувати Громадська рада, однак результати її діяльності поки обмежуються інформуванням про хід засідань і робочих нарад.

Таблиця 1

Проблеми та можливості вирішення проблеми неефективного використання коштів
Державного дорожнього фонду в Україні

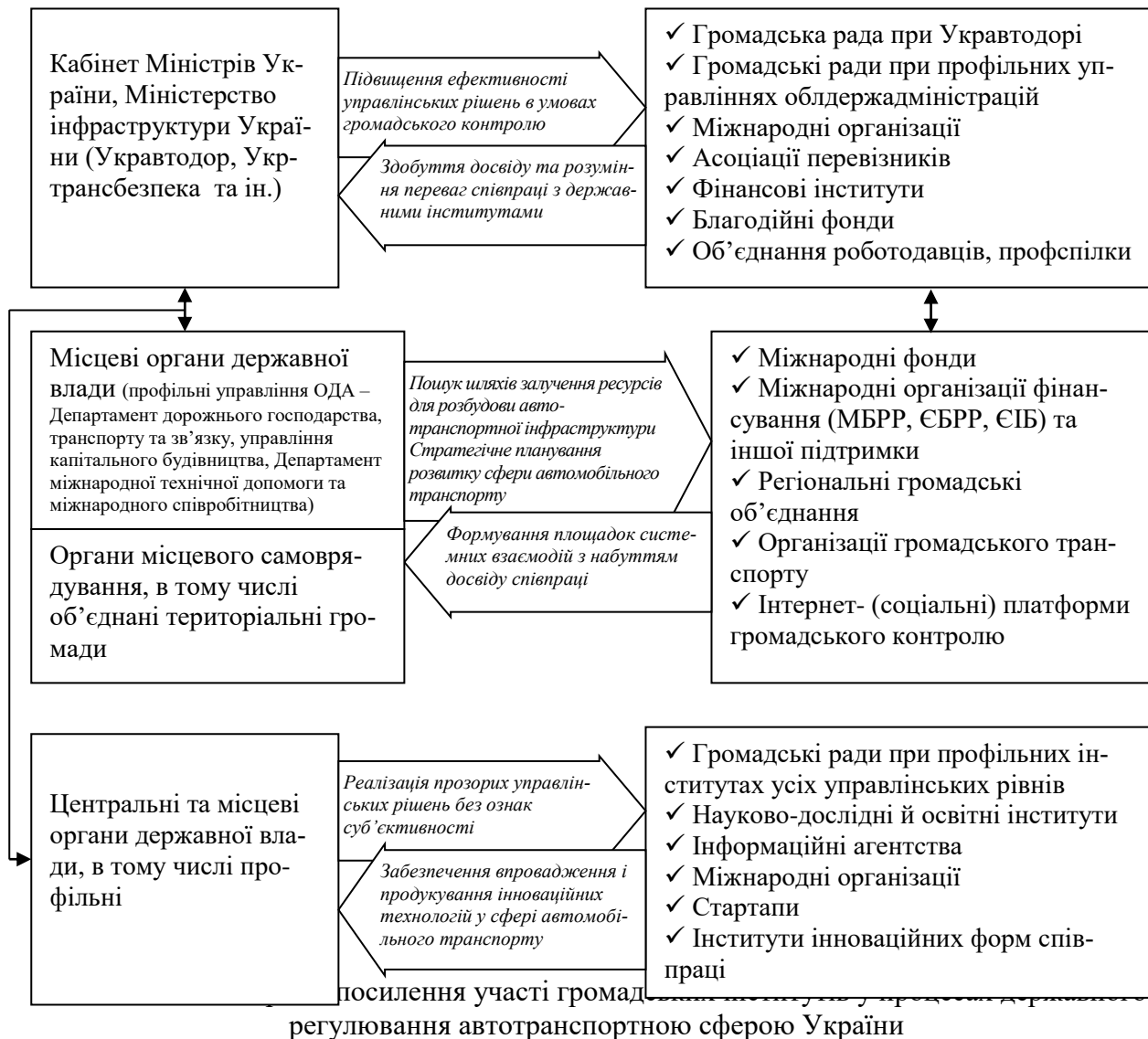
№ з/п	Зміст проблеми	Можливості вирішення
1	Неготовність державних службовців територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до використання коштів	Встановлення конкретного терміну використання певної частки виділених коштів з загрозою їх перенаправлення в інші регіони з більш позитивною практикою використання
2	Відсутність досвіду об'єднаних територіальних громад у використанні коштів Фонду, зокрема для відновлення доріг комунальної власності	Проведення роз'яснювальних зустрічей з керівниками об'єднаних територіальних громад, залучення до цих процесів місцевих громадських організацій
3	Суб'єктивний інтерес до пролонгування терміну перебування коштів на депозитних рахунках з метою отримання прибутків	Посилення громадського контролю і тиску щодо покращення стану доріг на місцях
4	Суб'єктивний інтерес щодо недовикористання коштів Фонду з подальшою їх централізацією та можливостями нецільового використання	Активна участь місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування в проектах відновлення автотранспортної інфраструктури за кошти Фонду
5	Брак добросовісних підрядників з належною кваліфікацією кадрів	Активне використання системи «ProZorro» з метою недопущення «зацікавлених» підрядних організацій до тендерів та виконання робіт; проведення тендерів на прозорих конкурентних засадах
6	Відсутність бачення пріоритетності відновлення автомобільних доріг на місцях	Формування та реалізація обласних (локальних) стратегій розвитку автомобільних доріг на коротко- й середньостроковий періоди

* Джерело: узагальнено автором

Для того, щоб посилювати важелі впливу громадськості на управлінські рішення державних структур, для них слід у першу чергу співпрацювати з місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування, накопичуючи досвід використання коштів Державного дорожнього фонду та різних міжнародних організацій (рис. 4). На наступних етапах державні структури будуть вимушені реагувати на думку громадськості в умовах налагоджених площадок системних взаємодій між громадськими та місцевими владними

інститутами. Результативний досвід співпраці громадських організацій з місцевою владою сприятиме розбудові всеукраїнської мережі таких структур з потужним політичним лобі на рівні центральних виконавчих і законодавчих органів влади.

Посилення участі громадськості в процесах державного регулювання автотранспортною сферою України передбачає залучення різного роду недержавних організацій, які можуть мути статус міжнародних, всеукраїнських і регіональних.

Особливу роль мають відігравати організації:

– які об'єднують конкретну групу суб'єктів сфери автомобільного транспорту (перевізників, споживачів автотранспортних послуг і т. д.), дозволяючи, таким чином, вирішувати вузькоспеціалізовані проблеми;

– які вирішують соціальні завдання сфери автомобільного транспорту (для прикладу, Міжнародний союз громадського транспорту, Асоціація легкорельсового транспорту);

– які підтримують впровадження та продукування інноваційних технологій у сфері автомобільного транспорту, в тому числі у конкретних сегментах.

Висновки. Отже, регулювання автомобільним транспортом є складним процесом, що залучає значну кількість інститутів – як державних, так і недержавних. Їх сис-

темна і послідовна співпраця з укоріненням прогресивних тенденцій розвитку сфери формує належне інституціональне середовище, доповнене культурними і ціннісно-ментальними характеристиками. Для України інституційне забезпечення розвитку та регулювання автотранспортною сферою потребує покращення. Існуюча інституційна основа вимагає якісного вдосконалення з протидією корупційним практикам. Цього можна досягнути через подальші процеси децентралізації регулювання даною сферою, поширення практики використання коштів Державного дорожнього фонду та активне просування проектів на рівні міжнародних організацій. Це складний процес, який потребує зміцнення позицій та важелів впливу суб'єктів бізнесу (автотранспортних підприємств, інших комерційних інститутів) на органи державної влади. Актуальним меха-

нізмом у цьому має бути державно-приватне партнерство як тематика подальших досліджень автора. Даний механізм при існуючій ситуації є реальним сценарієм вирішення численних проблем щодо стихійного розвитку сфери автомобільного транспорту в Україні.

Література

1. Литовченко І. В. Соціальний інститут як об'єкт соціально-філософського аналізу / І. В. Литовченко // Вісник Національного авіаційного університету. Сер. : Філософія. Культурологія. – 2013. – № 2. – С. 43–47.

2. Кухарчик В. Г. Міжнародна торгівля транспортними послугами: сучасний стан / В. Г. Кухарчик // Економічні інновації : зб. наук. пр. – Одеса : ІПРЕ-ЕД НАН України, 2009. – Вип. 39. – С. 50–57.

3. Мітеллаєва, К. О. Регіональна транспортна система та її місце в соціально-економічному розвитку регіону / К. О. Мітеллаєва // Культура народів Причорномор'я. – 2013. – № 256. – С. 77–80.

4. Міщенко А. В. Історичне місце і функції перевезень в структурі економіки України / А. В. Міщенко // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. – Х., 2006. – Вип. 84. – С. 19–25.

5. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Президент України; Указ, Схема від 9.12.2010 року № 1085/2010 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>

6. Омелян хоче перейменувати міністерство інфраструктури, а заодно й свою посаду (10.11.2016) : ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/politika/omelyan-hoche-pereyrenuvati-ministerstvo-infrastrukturi-a-zaodno-y-svoyu-posadu-803250.html>

7. Вісімнадцять корупційних схем у галузі інфраструктури України (12.12.2016) : Тиждень.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Infographics/180708>

8. В Міністерстві інфраструктури розроблено 10 основних кроків у напрямі зниження рівня корупції (27.09.2016) : Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mtu.gov.ua/news/27647.html>

9. Структура Міністерства : Міністерство інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mtu.gov.ua/content/struktura-ministerstva.html>

10. Положення про Департамент стратегічного розвитку дорожнього ринку та автомобільних перевезень Міністерства інфраструктури України : PRO. Платформа ефективного регулювання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://regulation.gov.ua/documents/id242733>

11. Уряд відмінив ліквідацію Державної компанії «Автомобільні дороги України» (7.12.2016) : Державне агентство автомобільних доріг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukravtodor.gov.ua/press/news/uriad_vidminyv_lik

vidatsiiu_derzhavnoi_kompanii_avtomobilni_dorohy_ukrainy.html

12. Державне агентство інфраструктурних проєктів України : Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/uryad-ta-organi-vladi/derzhavne-agentstvo-infrastrukturnih-proektiv-ukrayini>

13. Про деякі питання публічного акціонерного товариства «Державна акціонерна компанія «Автомобільні дороги : Кабінет Міністрів України; Постанова, Перелік від 10.07.2015 року № 576 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-2015-%D0%BF>

14. Про затвердження Положення про Державну службу України з безпеки на транспорті : Кабінет Міністрів України; Постанова, Положення від 11.02.2015 року № 103 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-%D0%BF>

15. МІУ опублікувало рейтинг областей за видатками на ремонт доріг (інфографіка) (5.08.2018) : фінновини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://news.finance.ua/ua/news/-/431690/miu-opublikovalo-rejtyng-oblastej-za-vydatkami-na-remont-dorig-infografika>

References

1. Lytovchenko I. V. *Sotsialnyy instytut yak obyekt sotsialno-filosofskoho analizu* [Social institute as object of socialphilosophical analysis] / I. V. Lytovchenko // *Visnyk Natsionalnogo aviatsiynoho universytetu*. Ser. : Filosofiya. Kulturologiya. – 2013. – № 2. – P. 43–47.

2. Kukharchyk V. H. *Mizhnarodna torhivlia transportnyy posluhyhamy: suchasnyy stan* [International trade in transport services: current situation] / V. H. Kukharchyk. // *Ekonomichni innovatsii: Zbirnyk naukovykh prats.* – Odessa : IPREED NAN Ukrainy, 2009. – Vyp. 39. – P. 50–57.

3. Mitellaieva K. O. *Regionalna transportna systema ta ii mistse v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku regionu* [Regional transport system and her place in social-economy development of region] / K. O. Mitellaieva // *Kultura narodov Prichernomor'ya.* – 2013. – №256. – P. 77–80.

4. Mishchenko A. V. *Istorychne mistse i funksii perevezen v strukturi ekonomiky Ukrainy* [Historical sites and transport functions in the economic structure of Ukraine]. / A. V. Mishchenko // *Problemy zakonnosti : resp. mizhvidom. nauk. zb.* – Kh., 2006. – Vyp. 84. – P. 19–25.

5. *Pro optymizatsii systemy` tsestralnykh organiv vykonavchoyi vlady`* [About optimization of the system of central executive bodies]: Prezydent Ukrayiny; Ukaz, Schema vid 9.12.2010 roku № 1085/2010 : *Zakonodavstvo Ukrayiny* [Elektronnyy resurs]. – Rezhym`m dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010>

6. *Omelyan khoche pereyrenuvaty ministerstvo infrastruktury, a zaodno y svoyu posadu* [Omelyan wants to rename the ministry of infrastructure, and in concert and his position] (10.11.2016) : TSN [Elektronnyy

- resurs]. – Rezhym dostupu : <https://tsn.ua/politika/omelyan-hoche-pereymenuvati-ministerstvo-infrastrukturi-a-zaodno-y-svoyu-posadu-803250.html>
7. *Visimnadtsyat koruptsiynykh skhem u haluzi infrastruktury Ukrainy* [Eighteen corruption charts are in industry of infrastructure of Ukraine] (12.12.2016) : Tyzhden.ua [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/Infographics/180708>
8. *V Ministerstvi infrastruktury rozrobleno 10 osnovnykh krokiv u napryami znyzhennya rivnya koruptsii* [In Ministry of infrastructure 10 basic steps worked out in the direction of decline of level of corruption] (27.09.2016) : Ministerstvo infrastruktury` Ukrainy` [Elektronny`j resurs]. – Rezhym dostupu : <https://mtu.gov.ua/news/27647.html>
9. *A structure of Ministry : is Ministry of infrastructure of Ukraine* [A structure of Ministry: [Ministry of infrastructure of Ukraine] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <https://mtu.gov.ua/content/struktura-ministerstva.html>
10. *Polozhennya pro Departament strategichnogo rozvytku dorozhniogo rynku ta avtomobilnykh perevezhen` Ministerstva infrastruktury Ukrainy* [Position about Department of strategic travelling market development and motor-car transportations of Ministry of infrastructure of Ukraine] : PRO. Platforma efekty`vnoho reguluvannya [Elektronny`j resurs]. – Rezhym dostupu : <https://regulation.gov.ua/documents/id242733>
11. *Uryad vidminyv likvidatsiyu Derzhavnoyi kompaniyi «Avtomobilni dorogy Ukrainy»* [Government abolished liquidation of the State company «highways of Ukraine»] (7.12.2016) : Derzhavne agentstvo avtomobilnykh dorih Ukrainy [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu :
- http://ukravtodor.gov.ua/press/news/uriad_vidminyv_lik_vidatsiyu_derzhavnoi_kompanii_avtomobilni_dorohy_uk_rainy.html
12. *Derzhavne agentstvo infrastrukturykh proektiv Ukrainy : Uryadovyy portal* [State agency of infrastructural projects of Ukraine: Governmental portal] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.kmu.gov.ua/ua/uryad-ta-organi-vladi/derzhavne-agentstvo-infrastrukturykh-proektiv-ukrainy>
13. *Pro deyaki pytannya publichnogo aktsionernoho tovarystva «Derzhavna aktsionerna kompaniya «Avtomobilni dorogy* [About some questions of public joint-stock company «State stock association «highways] [...] : Kabinet Ministriv Ukrainy`; Postanova, Perelik vid 10.07.2015 roku # 576 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/576-2015-%D0%BF>
14. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z bezpeky na transporti*: [About claim of Statute about Government service of Ukraine from safety on a transport] Kabinet Ministriv Ukrainy`; Postanova, Polozhennya vid 11.02.2015 roku # 103 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/103-2015-%D0%BF>
15. *MIU opublikovalo reyting oblastey za vydatkami` na remont dorog* [MIU published rating of areas after charges on repair of roads] (infografika) (5.08.2018) : fi.novy`ny` [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <https://news.finance.ua/ua/news/-/431690/miu-opublikovalo-rejtyng-oblastej-za-vydatkami-na-remont-dorog-infografika>

ИНСТИТУТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА В УКРАИНЕ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

*П. А. Овчар, кандидат наук по государственному управлению,
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

В статье исследовано институциональное обеспечение развития и его регулирования за счет влияния на функционирование автомобильного транспорта в Украине. Определена функциональность основных институтов-регуляторов в сфере автомобильного транспорта Украины, таких как: Департамент стратегического развития дорожного рынка и автомобильных перевозок Министерства инфраструктуры Украины, Государственное агентство автомобильных дорог Украины (Укравтодор), ГАК «Автомобильные дороги Украины», Государственная служба Украины по безопасности на транспорте.

Проанализировано состояние использования средств вновь созданного Государственного дорожного фонда в областях Украины. Учитывая текущую ситуацию, предложены направления решения проблем неэффективного использования средств Государственного дорожного фонда в Украине. В частности, основными проблемами определены неготовность государственных служащих территориальных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления к использованию средств, отсутствие опыта объединенных территориальных общин, субъективный интерес к пролонгации срока пребывания средств на депозитных счетах с целью получения прибыли, недостаток добросовестных подрядчиков с должной квалификацией кадров, отсутствие видения приоритетности восстановления автомобильных дорог на местах.

Акцентируется внимание на недостатках институционального обеспечения развития и регулирования автотранспортной сферы Украины, которые проявляются в: укоренении институциональных взаимодействий существующих органов государственной власти с субъективным перераспределением ресурсов (особенно финансовых), что затрудняет возможности доступа к ним даже в условиях создания новых прогрессивных институтов; институциональных разрывах существующих практик регулирования автотранспортной сферы с новейшими, более прогрессивными подходами, что проявляется в браке кадрового, материально-технического, информационного обеспечения. В условиях существующих институциональных недостатков обращено внимание на важность децентрализации регулирования в сфере автомобильного транспорта. Разработан алгоритм усиления участия общественных институтов в процессах государственного регулирования автотранспортной сферы Украины.

Ключевые слова: автомобильный транспорт, институты, Министерство инфраструктуры Украины, Государственное агентство автомобильных дорог Украины, Государственный дорожный фонд.

INSTITUTIONS OF AUTOMOBILE TRANSPORT REGULATION IN UKRAINE AND ITS EFFECT ON ECONOMIC DEVELOPMENT

*P. A. Ovchar, Ph. D in Public Administration,
National University of Bioresources and Natural Resources of Ukraine*

The institutional support of development of automobile transport in Ukraine and its regulation through the influence on its functioning is analyzed. The functionality of the main institutions-regulators in the sphere of automobile transport of Ukraine has been determined, such as: Department for Strategic Development of the Road Market and Automobile Transportation of the Ministry of Infrastructure of Ukraine, State Agency of Automobile Roads of Ukraine (Ukravtodor), State Automobile Roads of Ukraine, State Service of Ukraine for Transport Safety.

The state of using funds of the newly created State Road Fund in the regions of Ukraine is analyzed. Taking the current situation into account, the directions of solving the problems of inefficient use of funds of the State Road Fund in Ukraine are proposed. In particular, the main problems identified are the unwillingness of civil servants of territorial authorities of executive power and local authorities to use funds, lack of experience of united territorial communities, subjective interest in prolonging the period of keeping funds on deposit accounts in order to generate profits, lack of good contractors with appropriate qualification of personnel, lack of vision of the priority of restoration of highways on the ground.

An emphasis is made on the disadvantages of institutional provision of development and regulation of the automobile transport sector of Ukraine, which are manifested in: strengthening of the institutional interactions of existing state authorities with subjective redistribution of resources (especially financial ones), which complicates access to them even in the conditions of creation of new progressive institutions; institutional breaks of existing practices in automobile transport regulation with the latest, more progressive approaches, which manifests itself in a shortage of personnel, material, technical and information support. In the context of existing institutional weaknesses, attention was paid to the importance of decentralization of regulation in the field of automobile transport. The algorithm of strengthening the participation of public institutions in the processes of state regulation of motor transport sphere of Ukraine is developed.

Keywords: automobile transport, institutions, Ministry of Infrastructure of Ukraine, State Agency of Automobile Roads of Ukraine, State Road Fund.

Надійшла до редакції 17.08.18 р.

ВИЗНАЧЕННЯ ОСНОВНИХ ПОКАЗНИКІВ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ В ЯКОСТІ ВИРОБНИЧОГО АУТСОРСЕРА

*К. О. Горова, к. е. н., доцент, НТУ «Харківський політехнічний інститут»,
ksenya.gf@gmail.com*

В. Д. Зайцев, НТУ «Харківський політехнічний інститут», zaicevladik@gmail.com

У статті висвітлено актуальність виходу українських промислових підприємств на глобальний ринок виробничого аутсорсингу. Це потребує розробки науково-методичних рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності підприємств, що працюють на даному ринку. Зазначено, що для цього необхідним є визначення основних показників привабливості підприємств регіону в якості виробничого аутсорсера для іноземних замовників.

Предметом дослідження є методики визначення перспективних напрямів розміщення аутсорсингових замовлень. За результатами дослідження виявлено, що при виборі регіонів та підприємств для розміщення аутсорсингових замовлень замовник керується, насамперед, величиною ризиків виконання замовлень та їх вартістю. Вагомими критеріями також виступають наявність транспортної інфраструктури, трудовий потенціал, економічний розвиток країни. З'ясовано, що існуючі дослідження виконувалися переважно на макрорівні і в них недостатньо уваги приділяється оцінці окремих підприємств.

У даній статті пропонується проводити оцінку підприємств в якості виробничого аутсорсера на основі врахування як показників привабливості регіону, в якому воно розташовано, так і показників привабливості самого підприємства. Це дозволить отримати комплексні результати, що враховуватимуть наявність трудових ресурсів, розвинутої інфраструктури, сприятливого економічного середовища в регіоні, враховуючи його географічне положення, але крім цього ще й потенціал окремих промислових підприємств.

Ключові слова: виробничий аутсорсинг, промисловість, підприємство, привабливість регіону, інфраструктура, потенціал, показники привабливості, методика оцінки.

Постановка проблеми. Вітчизняні промислові підприємства мають значний потенціал розвитку. На даний момент в промисловості України налічується 420326 підприємств та 81850 приватних підприємців, що забезпечують робочими місцями 2334 тис. чоловік. Проте, більшість підприємств знаходиться в кризовому стані. Це пов'язано з відсутністю достатніх коштів на оновлення матеріальної бази, інноваційний розвиток та впровадження нових технологій. Коефіцієнт зносу основних фондів дорівнює 58%, лише 14,3% підприємств у 2017 році впроваджували інновації у свою діяльність, а частка інноваційної продукції склала лише 0,7% в загальному обсязі промислової продукції [1]. В результаті продукція вітчизняних промислових підприємств в більшості не є конкурентоспроможною на світовому

ринку. Підприємства втрачають ринки збуту і не мають можливості для розвитку за відсутності достатнього обсягу інвестицій. Така ситуація потребує переосмислення організації їх діяльності та застосування новітніх форм кооперації та спеціалізації, однією з яких є аутсорсинг. Хейвуд Дж. Б. визначає аутсорсинг як форму господарських взаємин, за яких замовник концентрується на розвитку та поліпшенні основних видів діяльності і передає інші забезпечуючі та допоміжні бізнес-процеси й відповідальність за їхнє виконання професійним провайдером на довгостроковій основі [2]. На нашу думку, аутсорсинг сьогодні – це сучасна форма організації бізнесу, що сприяє глобалізації світової економіки та створенню потужних віртуальних організацій навколо головного підприємства, що володіє торгівель-

ною маркою або брендом та надає усі інші бізнес-процеси, включаючи виробництво, стороннім виконавцям, що зацікавлені в успіху спільної справи нарівні з замовником, на довгостроковій, платній основі з метою забезпечення ефективності діяльності, підвищення конкурентоспроможності та стійкості підприємства, а також його гнучкості відповідно до поточних зовнішніх умов [3]. Українські підприємства вже добре зарекомендували себе на світовому ринку IT-аутсорсингу, проте, ще не є відомими на ринку виробничого аутсорсинга. Для промислових підприємств, зважаючи на наявний досвід, значний обсяг висококваліфікованих кадрів з низьким рівнем оплати праці та технічний потенціал, вихід на світовий ринок виробничого аутсорсингу може стати доброю можливістю заявити про себе на міжнародному рівні. Формуючи довгострокові господарські зв'язки з замовниками підприємства матимуть змогу перейняти провідний досвід, залучити новітні технології, підвищити кваліфікацію персоналу та забезпечити стабільний ринок збуту своєї продукції.

В українських промислових підприємств є можливість до успішного виходу на світовий ринок аутсорсингу. Як показує практика, надання аутсорсингових послуг сприяє залученню іноземних інвестицій та технологій, а підприємства, успішні аутсорсери, згодом стають провідними виробниками продукції своєї галузі, створюють власні бренди, починають випускати продукцію, що користується увагою, як на внутрішньому ринку, так і може поставлятися на експорт. Участь у міжнародних аутсорсингових угодах матиме й загальнодержавне значення завдяки створенню нових робочих місць, підвищенню добробуту працівників, притоку валютних коштів з-за кордону. Проте, у сфері виробничого аутсорсингу в світі спостерігається значна конкуренція. До його лідерів, таких як Китай, Філіппіни, Малайзія, Індонезія, В'єтнам, додаються країни Східної Європи, Туреччина, країни СНД. Важливим є дослідження позитивного досвіду країн, що стали вагомими гравцями на ринку виробничого аутсорсингу, та оцінка можливостей України на ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведені дослідження були присвячені переважно розробці та апробації методик оцінки привабливих для розміщення аутсорсингових замовлень регіонів. Серед них можна виділити рейтинг «Top 100 Outsourcing Destinations», що складається компанією Tholons. Рейтинг передбачає оцінку міст за поточними соціально-економічними показниками, потенціалом їх всебічного розвитку, географічним розташування в світі та в межах окремої країни. Він дозволяє охопити досить велику кількість показників, що характеризують економічне становище країни та окремих її регіонів, соціально-економічні показники, можливі ризики, характеризує як поточний стан регіону, так і потенціал його розвитку [4]. Також слід відмітити рейтинг, розроблений М. Міневичем та Ф. Дж. Рітчером. Вчені рахували країни відповідно до привабливості розміщення замовлень на надання аутсорсингових послуг за двома показниками Global Outsourcing Index (GOI) та Future Outsourcing Index (FOI). Оцінка регіонів проводилася на момент дослідження (характеризується поточними витратами, ризиками та ринковими можливостями) і на перспективу (проводиться за показниками зростання населення, ВВП, пропозиції на рику робочої сили та досвіду). Недоліками рейтингу є відсутність показників, що характеризують діяльність суб'єктів господарювання на мікрорівні, а також те, що оцінка привабливості регіону на перспективу здійснюється лише за динамікою окремих показників, не враховується зміна геополітичного становища в світі та розвитку інновацій окремих регіонів [5, 6]. Наведені дослідження виконувалися стосовно всієї різноманітності аутсорсингових послуг і не враховували особливостей їх видів. Окремі дослідження проводилися лише СЕЕОА (Central and Eastern European Outsourcing Association), в рамках яких була проведена оцінка перспективності східноєвропейського регіону як постачальника послуг з IT-аутсорсингу. Дослідниками було проведено опитування представників компаній, що користуються послугами аутсорсерів, аутсорсингових асоціацій, об'єднань з розробки програмного забезпечення, експертів з ринкових питань

та визначено країн-лідерів Східної Європи з поставки послуг з ІТ-аутсорсингу [7]. Наведені методики враховують багато показників, серед яких оцінка трудових ресурсів, макроекономічні та законодавчі показники, умови ведення бізнесу, розвиненість інфраструктури, соціальне середовище тощо, та спільним для всіх досліджень є врахування вартості аутсорсингових послуг та ризик їх передачі сторонньому виконавцю.

Аналіз літературних джерел показав, що вченими було недостатньо уваги приділено питанню оцінки привабливості підприємств в якості виробничих аутсорсерів. До того ж оцінка здійснювалася переважно на макрорівні, а дослідження щодо визначення привабливості окремих підприємств як аутсорсерів взагалі не проводилася.

Формулювання мети статті. Метою статті є розробка методичних рекомендацій щодо оцінки привабливості підприємства в якості виробничого аутсорсера та визначення основних показників для проведення такої оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можна стверджувати, що проводити оцінку привабливості підприємства як виробничого аутсорсера неможливо без оцінки привабливості регіону або країни в цілому. Безумовно є країни, що вже стали лідерами на глобальному ринку аутсорсингу.

Індія є найбільш зрілою і успішною сьогодні країною-аутсорсером, в тому числі завдяки більш ніж 500 000 щорічним випускникам технічних спеціальностей. Еволюція Індії як аутсорсера почалася тоді, коли ресурси країни використовувалися для забезпечення пікових періодів для фірм з розробки програмного забезпечення та контактних центрів у західних економіках. З того часу країна пройшла тривалий шлях, і в інфраструктурі та стимулах для подальшого розвитку аутсорсингової індустрії були зроблені тривалі кроки. NASSCOM2 і STPI3, верхівкові органи індійської аутсорсингової галузі, успішно працювали з федеральними урядами як на національному, так і на державному рівнях для просування та підвищення цінності пропозицій Індії. Країна є лідером з розробки та тестування програмного забезпечення. Серед замовників послуг

в індійських виконавців Deloitte, IBM, Intel, Siemens, Sony.

Найпотужнішим виробничим аутсорсером в світі залишається Китай. Велика кількість всесвітньо відомих брендів віддає виробництво своєї продукції саме Китайським підприємствам. Сильні сторони Китаю полягають у двох основних факторах – обсяг трудових ресурсів та конкурентоспроможності витрат на робочу силу. Китай має величезну кількість працездатного населення, що обслуговує різні галузі. Наприклад, у Пекіні проживає понад 16,3 млн. жителів, а працевлаштовано 11,1 млн. чоловік. Маючи близько 1900 вищих навчальних закладів у 31 регіонах Китаю, країна щорічно випускає понад 4,4 мільйона студентів, більшість з яких технічні фахівці. Інша перевага Китаю – це низька заробітна плата. У порівнянні з Індією, Китай має на 10% – 20% нижчу загальну вартість трудових ресурсів. Саме це забезпечило популярність Китайський підприємств на глобальному ринку виробничого аутсорсингу.

Говорячи про лідерів виробничого аутсорсингу, можна також згадати Малайзію і Сінгапур. Конкурентоспроможність Малайзії забезпечується кваліфікованими трудовими ресурсами (хоча і відносно невеликими) і адекватною інфраструктурою в країні. Малайзія в даний час забезпечує високий рівень послуг у секторі BFSI та енергетики. Ці два сектори розглядаються як вертикалі ніші Малайзії в аутсорсинговому просторі. Ряд малайзійських фірм в даний час надають аутсорсингові послуги для промисловості в глобальному масштабі. Крім обслуговування в BFSI та енергетичних секторах в країні також мають місце зовнішні послуги, пов'язані з управлінням ланцюгами поставок, логістикою та управлінням людськими ресурсами. Сінгапур обрав інший шлях у наданні аутсорсингових послуг. Місто-держава не прагне бути прямим конкурентом до своїх сусідніх країн, які надають масові, недорогі послуги. На відміну від цього, Сінгапур позиціонує себе як конкурентоспроможну на глобальному рівні країну з постачання послуг високої якості з відповідною вартістю. Однією з основних причин виникнення попиту на ці послуги є те, що Сінгапур є штаб-квартирою

ряду транснаціональних корпорацій. Хоча Сінгапур не може конкурувати з точки зору вартості або масштабу робочої сили в порівнянні з іншими аутсорсинговими вузлами, такими як Індія та Філіппіни, місто-держави виграє завдяки сприятливому бізнес-середовищу, інфраструктурі світового класу та стабільному соціально-політичному клімату.

Україна також має всі шанси щодо успішного виходу на світовий ринок виробничого аутсорсингу. Передумовами цього є наявність досвідчених науково-дослідних центрів та економіка, що має потенціал до розвитку. Проте, існують деякі проблеми, з якими стискається промисловість країни: бізнес-середовище (тривалі проблеми з корупцією, законодавство, правопорядок); недосконала інфраструктура, якість та кількість робочої сили. Необхідні подальші дії для припинення корупції, розвитку ринків капіталу та поліпшення законодавчої бази країни. Україна, і зокрема м. Київ, є важливим промисловим, науковим, освітнім і культурним центром у Східній Європі. Тут зосереджено багато високотехнологічних центрів та вищих навчальних закладів. Країна також має належну транспортну та телекомунікаційну інфраструктуру. Тому необхідною є адекватна оцінка всіх факторів, що впливають на привабливість країни на глобальному ринку виробничого аутсорсингу.

Враховуючи досвід провідних країн доцільно проводити аналіз привабливості країни в якості виробничого аутсорсера за схемою, наведеною на рис. 1.

Визначення привабливості країни в якості виробничого аутсорсера повинно поєднувати в собі дослідження привабливості на поточний момент часу та потенційної привабливості. Потенційного замовника звісно цікавить, в яких умовах йому доведеться працювати після розміщення замовлення, і як швидко він почне отримувати значний зиск від аутсорсингової угоди. Проте, аутсорсинг – це стратегічне партнерство. Особливо, коли справа стосується рішення про виробничий аутсорсинг, що пов'язаний зі значними інвестиціями, трансфером технологій та перерозподілом обов'язків у ви-

робничому ланцюгу. Тому при оцінці привабливості аутсорсера необхідно використовувати показники, що характеризуватимуть як його поточний стан, так і потенціал. На нашу думку, усі показники слід розподілити на чотири основні групи: ресурси, інфраструктура, середовище та географічне положення. Останній показник набуває особливої важливості при виробничому аутсорсингу, оскільки замовника цікавитиме розташування аутсорсера відносно суміжних підприємств виробничого ланцюга та ринків збуту. Значну роль при прийнятті рішення про аутсорсинг гратиме зручність та економічність транспортування сировини, комплектуючих та виробів між підприємствами виробничого ланцюга. Тому зручне географічне розташування країни та її індустріальних центрів, проходження через них транспортних коридорів значно підвищить шанси на отримання замовлення. Група показників, що оцінюватиме наявні ресурси, має включати показники, що характеризуватимуть наявні в країні трудові ресурси та їх очікувані зміни, наявні виробничі ресурси, що включають сировину, матеріали, доступність окремих комплектуючих, та наявні виробничі потужності існуючих промислових підприємств. Показники інфраструктури повинні мають охарактеризувати доступність та економічність транспорту та всіх видів зв'язку всередині країни. Особлива увага має приділятися вільному виходу до мережі швидкісного Інтернету. Показники середовища характеризуватимуть загальну ситуацію в країні, рівень корупції та тінізації, ефективність законодавчої бази, економічне та політичне середовище.

Після оцінки привабливості країни як регіону, сприятливого для розміщення замовлень на виробничий аутсорсинг, вже доцільно проводити оцінку привабливості окремого підприємства в якості виробничого аутсорсера (рис. 2).

Пропонується проводити таку оцінку за показниками трудових ресурсів, матеріально-технічної бази та інноваційного потенціалу підприємства, а також досвіду виконання певних стадій виробничого циклу.

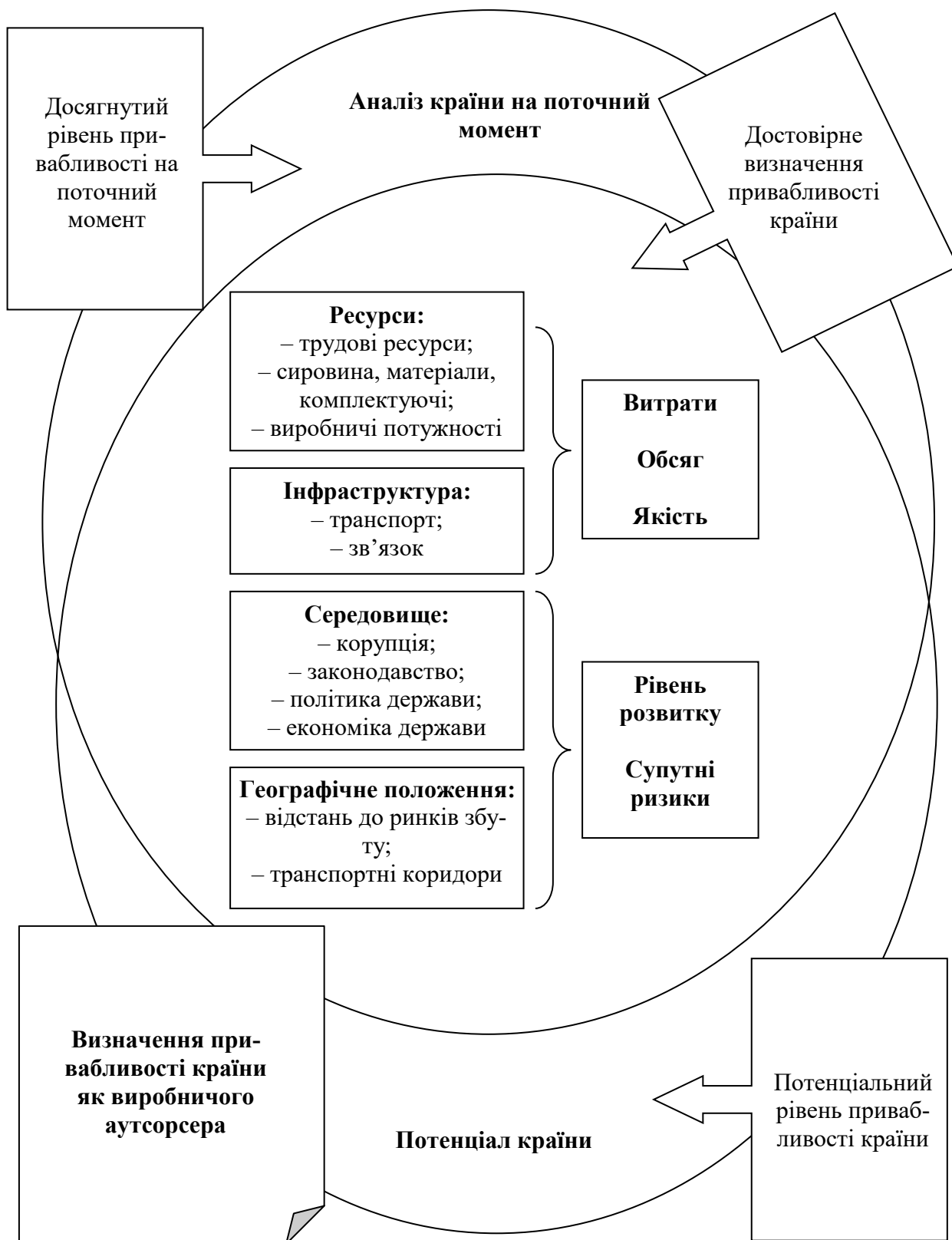

Рис. 1. Схема проведення аналізу привабливості країни в якості виробничого аутсорсера

Оцінка трудових ресурсів дозволяє визначити чи достатньо у підприємства персоналу для виконання аутсорсингових завдань, чи володіє персонал необхідними навичками, досвідом та освітою, чи є потенціал підвищення кваліфікації персоналу, чи схильні

працівники підприємства до навчання та підвищення кваліфікації. Для врахування ризиків замовника необхідно визначити також плінність кадрів та вікову структуру персоналу.

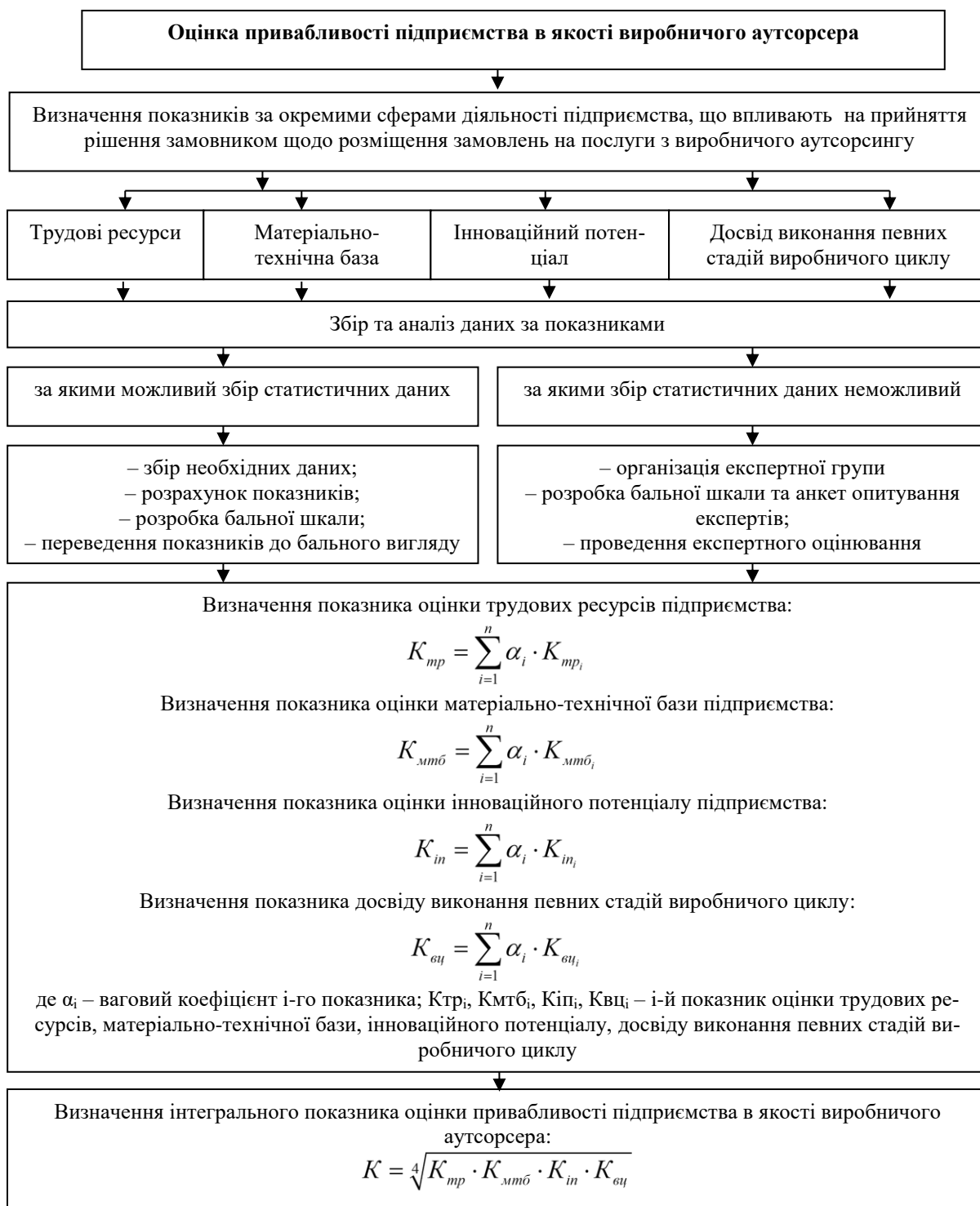

Рис. 2. Порядок проведення оцінки привабливості підприємства в якості виробничого аутсорсера

Оцінка матеріально-технічної бази підприємства визначає в якому стані знаходяться основні фонди підприємства, ступінь їх зносу, наявність необхідних виробничих потужностей для забезпечення виробничого процесу і можливості їх розширення. Також потенційний замовник може розрахувати, які додаткові інвестиції необхідно здійснити для приведення матеріально-технічної бази

підприємства в необхідний йому стан. Оцінка інноваційного потенціалу необхідна для визначення готовності підприємства впроваджувати провідний досвід та новітні технології замовника. І звісно, значну роль грає досвід підприємства з виконання певних стадій виробничого циклу. Від результатів оцінки цього показника залежить, чи можливо надати підприємству на аутсорсинг

весь цикл виробництва продукції, або окрему його частину, або лише складальні операції.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє прийти висновків, що вихід на глобальний ринок виробничого аутсорсингу є вкрай важливим для промислових підприємств України. Для його забезпечення необхідно проводити оцінку підприємства у якості виробничого аутсорсера, що вимагає розробки особливих методик для його оцінки.

Розроблені в роботі рекомендації щодо оцінки привабливості підприємства в якості виробничого аутсорсера та визначення основних показників для її проведення дозволяють при виборі аутсорсера врахувати не тільки конкурентоспроможність підприємства на ринку аутсорсингу, але й привабливість регіону в якому воно розташовано. Це дозволить міжнародним замовникам обрати виконавців враховуючи і географічне положення й умови ведення бізнесу в регіоні, і господарський стан і потенціал підприємства.

Література

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ukrstat.gov.ua
2. Хейвуд Дж. Брайан. Аутсорсинг: в пошуках конкурентних переваг; пер. с англ / Дж. Брайан Хейвуд. – М.: Изд. дом «Вільямс», 2004. – 176 с.
3. Горова К. О. Визначення поняття аутсорсингу в сучасних умовах глобалізації та віртуалізації економіки / К. О. Горова // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-

дорожнього університету. – 2014. – №2 (7), Т. 2. – С. 63–70.

4. Top 100 Outsourcing Destinations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tholons.com
5. Minevich Mark D. The Global Outsourcing Report. Opportunities, Costs and Risks / Minevich M. D., Richter F. J [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cioinsight.com
6. Minevich M. Global Outsourcing Report 2005 / Minevich M., Richter F.J. – New York: Going Global Ventures Inc., 2005. – 48 p.
7. IT Outsourcing News from Central and Eastern Europe [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://itonews.eu

References

1. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [Government service of statistics of Ukraine] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: ukrstat.gov.ua\
2. Heyvud Dzh. Brayan *Autsorsing: v poiskakh konkurentnikh preimushchestv* [Outsourcing: in search competition advantages]; per. s angl / Dzh. Brayan Heyvud. – M.: Izd. dom «Viliams», 2004. – 176 p.
3. Gorova K. O. *Vyznachennya ponyattya autsorsyngu v suchasnykh umovakh globalizatsiyi ta virtualizatsiyi ekonomiky* [Determination of concept outsourcing in the modern terms of globalization and virtualization of economy] / K. O. Gorova // Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryyemnytstva: zbirnyk naukovykh prats Kharkivskogo natsionalnogo avtomobilno-dorozhnogo universytetu. – 2014. – №2 (7), V. 2. – P. 63–70.
4. Top 100 Outsourcing Destinations [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.tholons.com
5. Minevich Mark D. The Global Outsourcing Report. Opportunities, Costs and Risks / Minevich M. D., Richter F. J [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.cioinsight.com
6. Minevich M. Global Outsourcing Report 2005 / Minevich M., Richter F.J. – New York: Going Global Ventures Inc., 2005. – 48 p.
7. IT Outsourcing News from Central and Eastern Europe [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://itonews.eu

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ РЕГИОНА В КАЧЕСТВЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО АУТСОРСЕРА

К. А. Горовая, к. э. н., доцент, В. Д. Зайцев,
НТУ «Харьковский политехнический институт»

В статье обоснована актуальность выхода украинских промышленных предприятий на глобальный рынок производственного аутсорсинга. Это требует разработки научно-методических рекомендаций по повышению конкурентоспособности предприятий, работающих на данном рынке. Указано, что для этого необходимо определение основных показателей привлекательности предприятий региона в качестве производственного аутсорсера для иностранных заказчиков.

Предметом исследования являются методики определения перспективных направлений размещения аутсорсинговых заказов. По результатам исследования выявлено, что при выборе регионов и предприятий для размещения аутсорсинговых заказов заказчик руководствуется, прежде всего, величиной рисков выполнения заказов и их стоимостью. Весомыми крите-

риями также выступают наличие транспортной инфраструктуры, трудовой потенциал, экономическое развитие страны. Выяснено, что существующие исследования выполнялись преимущественно на макроуровне и в них недостаточно внимания уделяется оценке отдельных предприятий.

В данной статье предлагается проводить оценку предприятий в качестве производственного аутсорсера, учитывая как показатели привлекательности региона, в котором оно расположено, так и показатели привлекательности самого предприятия. Это позволит получить комплексные результаты, учитывать наличие трудовых ресурсов, развитой инфраструктуры, благоприятной экономической среды в регионе, учитывая его географическое положение, но кроме того еще и потенциал отдельных промышленных предприятий.

Ключевые слова: производственный аутсорсинг, промышленность, предприятие, привлекательность региона, инфраструктура, потенциал, показатели привлекательности, методика оценки.

DETERMINATION OF THE MAIN INDICATORS OF THE REGIONAL ENTERPRISES ATTRACTIVENESS AS MANUFACTURING OUTSOURCER

*K. A. Gorova, Ph. D (Econ.), Associate Professor, V. D. Zaitsev, National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»*

The article highlights the relevance of the entrance of Ukrainian industrial enterprises to the global market of manufacturing outsourcing. This requires the development of scientific and methodological recommendations for improving the competitiveness of enterprises. The article states that it is necessary to determine the main indicators of enterprises of the region attractiveness as a manufacturing outsourcer for foreign customers.

The subject of the study is the methodology for identifying perspective directions for the placement of outsourcing orders. The research shows that the customer choosing regions and enterprises to place outsourcing orders is guided primarily by the size of the risks of executing orders and their value. Significant criteria are also the availability of transport infrastructure, labor potential, economic development of the country. However, the research was carried out mainly at the macro level and insufficient attention was paid to the assessment of enterprises.

The article proposes to evaluate enterprises as a production outsourcer, taking into account both the indicators of attractiveness of the region in which it is located and the indicators of attractiveness of the enterprise. This will provide comprehensive results that take into account the availability of labor resources, developed infrastructure, favorable economic environment in the region, its geographical location, as well as the potential of individual industrial enterprises.

Keywords: manufacturing outsourcing, industry, enterprise, region attractiveness, infrastructure, potential, indicators of attractiveness, methodology of evaluation.

Надійшла до редакції 04.09.2018 р.

ОЦІНКА ТА МОДЕЛЮВАННЯ ВАРТОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

*В. Д. Козенкова, асистент, Національна металургійна академія України,
kozenkovavlada@gmail.com*

У статті розглянуто питання визначення та оцінки вартості підприємства. Виявлено сутність та охарактеризовано механізми визначення вартості підприємства за шістьма групами: на основі бухгалтерського балансу, на основі звіту про доходи, на основі змішаного підходу на базі гудвілу, на основі дисконтування грошових потоків, на основі створення економічного доходу, на основі методів опціонів.

Встановлено, що практично усі існуючі підходи до оцінки вартості підприємства орієнтовані виключно на фінансові показники їхньої діяльності. Однак у сучасних умовах вартість підприємства знаходиться під впливом низки інших факторів – внутрішніх бізнес-процесів, навчання персоналу та перспектив зростання, взаємовідносин із споживачами та партнерами тощо. Це вимагає засвоєння механізму розвитку та реалізації стратегії адаптації поточної діяльності до стратегічних цілей, пошуку нових засобів оцінки ефективності функціонування підприємства.

Запропоновано використання для оцінки підходу, заснованого на збалансованій системі показників (BSC), що дозволить забезпечити збалансованість показників оцінки та розширити їх склад за рахунок використання не фінансових індикаторів. Така комбінація методів дозволить узагальнити підходи до оцінки, здійснювати розробку уніфікованих вимог до оцінювання підприємства, сприяти їх більш широкому використанні у вітчизняному науковому просторі. Представлено економіко-математичну модель діяльності виробничого підприємства у вигляді багатопараметричної задачі лінійного оптимального управління. Це дозволяє оцінити вартість підприємства з урахуванням особливостей бізнесу та концепції BSC.

Ключові слова: вартість, оцінка, методи оцінки, збалансована система показників (BSC), математичне моделювання, стратегічне управління.

Постановка проблеми. Сучасна економіка досить динамічна. Ринкові тенденції на даний момент характеризуються підвищенням ризиків; зміною вигляду конкурентних переваг, переміщенням їх в область інновацій, нематеріальних активів. Відбувається зростання динамічності і невизначеності зовнішнього оточення (глобалізація ринків капіталу, технологій, праці, товарів та ін.), збільшується конкуренція на ринку капіталу за грошові кошти інвесторів, виникає конкуренція за капітал всередині підприємств. Важко прогнозована динаміка ринку, велика кількість нових директивних рішень і законодавчих актів створюють для підприємств численні перешкоди для розвитку. У подібних умовах особливу важливість приймає стратегічне управління підприєм-

ством. Воно стає все більш актуальним для підприємств, які вступають в жорстку конкуренцію, як між собою, так і з іноземними корпораціями. Скорочення фінансових результатів діяльності вітчизняних підприємств і, відповідно, погіршення їх інвестиційної привабливості зумовлюють необхідність удосконалення методичних підходів до вартісної оцінки діяльності підприємств, що ґрунтується на засадах стратегічного управління. На поточний момент провідними економістами світу визнано, що головним фінансовим метою стратегічного управління підприємством є збільшення його вартості. Таким чином, найважливішим елементом в системі управління вартістю підприємства є її оцінка та моделювання.

© 2018. V. D. Kozenkova. Published by the National Technical University Dnipro Polytechnic on behalf of Economics bulletin of the National Mining University. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted reuse, distribution and reproduction in any medium provided the original work is properly cited.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти визначення вартості підприємства досліджені в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених.

Однак узагальнення результатів й аналіз їх щодо використання різних методів оцінки показали, що в більшості підходів не враховано стратегічні аспекти прийняття управлінських рішень на основі цих оцінок, а також наслідки дії усього комплексу складових, що формують вартість підприємства в сучасних умовах. Отже, широке коло теоретичних і практичних питань у цій сфері залишається поза увагою науковців. Зокрема, потребують уточнення існуючі підходи та методи оцінювання вартості підприємства з точки зору їх збалансованості, врахування усіх напрямків його діяльності, визначення нематеріальної складової та зміни вартості при вирішенні різних стратегічних задач тощо.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є аналіз існуючих систем оцінки вартості підприємств та визначення можливостей імплементації збалансованого підходу до організації бізнесу в діючій системі оцінки вартості

Виклад основного матеріалу дослідження. Методи оцінки підприємства можна класифікувати за шістьма групами: на основі бухгалтерського балансу, на основі звіту про доходи, змішаний підхід на основі гудвілу, на основі дисконтування грошових потоків, на основі створення економічного доходу, методи опціонів [1–3].

Балансові методи спрямовані на визначення вартості підприємства шляхом оцінки вартості його активів. Ці традиційні методи базуються на припущенні того, що вартість підприємства характеризується його балансом. Вони визначають оцінки виключно зі статичної точки зору, що, отже, не враховує можливий розвиток підприємства або тимчасову вартість грошей. Вони також не беруть до уваги інші фактори, такі як: поточна ситуація в галузі, людські ресурси або організаційні проблеми, контракти тощо, які не відображаються в бухгалтерській звітності. Деякі з цих методів є такими: балансова вартість, скоригована балансова вартість, ліквідаційна вартість та суттєва вартість.

Потрібно відзначити, що критерії бухгалтерського обліку мають певну ступінь суб'єктивності і відрізняються від ринкових критеріїв, внаслідок чого балансова вартість підприємства майже ніколи не відповідає його ринковій вартості. Цей недолік не може знівелювати метод скорегованої балансової вартості, оскільки він дає можливість аналізувати лише окремі статті балансу, щоб пристосувати їх до їхньої приблизної ринкової вартості. Оцінка за методом ліквідаційної вартості завжди відображає мінімальну вартість підприємства.

Метод суттєвої вартості передбачає оцінку вартості заміни активів у випадку продовження функціонування підприємства, яка, як правило, не включає визначення активів, які не використовуються для операцій підприємства.

Зазвичай визначають три типи суттєвої вартості: валову суттєву вартість (вартість активів за ринковою ціною); чисту суттєву вартість або скориговані чисті активи (валова суттєва вартість за винятком зобов'язань); зменшену суттєву вартість (валова суттєва вартість, зменшена лише на величину безвідсоткової заборгованості).

На відміну від методів на основі балансу, методи на основі доходів ґрунтуються на звіті про прибутки та збитки та призначені для оцінки вартості підприємства через розмір його доходів, продажів або подібних показників. До цієї групи традиційно відносять такі методи як коефіцієнти співвідношень, обсяги продажів, співвідношення $P/EBITDA$, інші співвідношення. Такі методи ґрунтуються на ставці співвідношення ціни та прибутку на акцію, яка виплачується на фондовому ринку, тобто коефіцієнти прибутковості (*price earnings ratio*, *PER*). Відповідно до цього методу, вартість власного капіталу отримується шляхом множення річного чистого доходу на коефіцієнт *PER*.

Дивіденди – це частина прибутку, фактично виплачена акціонеру, і в більшості випадків є єдиним регулярним потоком, отриманим акціонерами. Відповідно до цього методу, вартість капіталу (*EV*) – чиста поточна вартість дивідендів, які ми очікуємо отримати з цього. У випадку безперервності, тобто компанії, з якої ми щорічно очікуємо

постійних дивідендів, це значення можна виразити таким чином:

$$EV = DPS / Ke \quad (1)$$

де DPS – дивіденди на акцію, розподілені підприємством у минулому році; Ke – бажаний дохід на капітал.

Якщо ж очікується, що дивіденди зростатимуть на невизначений час з постійною річною ставкою g , то:

$$EV = DPS1 / (Ke - g) \quad (2)$$

де $DPS1$ – дивіденди на акцію на наступний рік.

Метод обсягів продажів складається з розрахунку вартості підприємства шляхом множення вартості продажів на їх кількість. Залежно від ситуації на ринку, співвідношення ціна / продаж може бути розбито на два наступні співвідношення:

$$P/S = (P/E) \times (E/S) \quad (3)$$

де P – ціна; S – продажі; E – прибуток.

Перший коефіцієнт за своєю суттю це PER , а другий зазвичай називають поверненням продажів. На додаток до норми PER та співвідношення P/S , деякі з часто використовуваних коефіцієнтів це співвідношення вартості підприємства та прибутку до сплати відсотків і податків ($EBIT$); співвідношення вартості та прибутку до сплати відсотків, податків, амортизації ($EBITDA$); співвідношення вартості підприємства та операційного грошового потоку; співвідношення вартості власного капіталу та балансової вартості підприємства та ін.

Гудвіл взагалі представляє вартість нематеріальних активів підприємства, які часто не відображаються в балансі, але які, однак, сприяють конкурентним перевагам підприємства (якість портфеля клієнтів, лідерство в галузі, бренди, стратегічних альянсів та ін.). Методи оцінки на основі гудвілу застосовують змішаний підхід: з одного боку, вони виконують статичну оцінку активів підприємства, а з іншого боку, вони намагаються кількісно визначити вартість, яку підприємство буде генерувати в майбут-

ньому. До цієї групи входять декілька методів.

Класичний метод оцінки зазначає, що вартість компанії дорівнює вартості його чистих активів (чиста суттєва вартість) плюс вартість його гудвілу. У свою чергу, гудвіл оцінюється як n разів чистий прибуток підприємства, або як певний відсоток від обороту. Відповідно до цього методу, вартість підприємства (V) дорівнює:

$$V = A + (n \times B), \quad (4)$$

$$\text{або } V = A + (z \times F) \quad (5)$$

де A – вартість чистих активів; n – коефіцієнт між 1,5 і 3; B – чистий дохід; z – відсоток виручки від продажу; F – оборот.

Перша формула використовується в основному для промислових підприємств, а друга – для роздрібною торгівлі. Варіант цього методу полягає у використанні грошового потоку замість чистого доходу.

Відповідно до методу спрощеного «скороченого доходу гудвілу» або спрощеному методу УЕС, вартість підприємства виражається наступною формулою:

$$V = A + a_n (B - iA) \quad (6)$$

де A – скориговані чисті активи або чиста суттєва вартість. a_n – поточна вартість, при нормі t з n ануїтетів, n від 5 до 8 років; B – чистий прибуток за попередній рік або прогноз на наступний рік; i – відсоткова ставка, отримана при альтернативному розміщенні капіталу; $(B - iA)$ – гудвіл.

Цю формулу можна пояснити таким чином: вартість підприємства – це вартість його скоригованої чистої вартості плюс вартість гудвілу.

За методом Союзу європейських експертів з бухгалтерського обліку (УЕС) вартість підприємства знаходять з рівнянь:

$$V = A + a (B - iV) \quad (7)$$

$$V = [A + (a_n \times B)] / (1 + ia_n) \quad (8)$$

Для УЕС, загальна вартість дорівнює сумі суттєвої вартості (або переоціненим чистим активам) та гудвілу. Вона розраховується шляхом капіталізації у складних відсотках (з використанням коефіцієнта a)

надприбутку, яка є прибутком за вирахуванням потоку, отриманого шляхом інвестування за безризиковою ставкою i капіталу, що дорівнює вартості підприємства V . Різниця між цим методом і попереднім методом полягає в вартості гудвілу, який, в даному випадку, обчислюється з вартості V , яку ми шукаємо, тоді як у спрощеному методі він розраховується з чистих активів A .

Непрямий метод передбачає обчислення вартості підприємства як:

$$V = (A + B/i)/2 \quad (9)$$

$$\text{або } V = A + (B - iA)/2i \quad (10)$$

Ставка I – це відсоткова ставка, сплачена за довгостроковими казначейськими облігаціями. Цей метод дає рівну вагу вартості чистих активів (суттєвій вартості) і вартості прибутку. Він має велику кількість варіантів, які отримуються шляхом надання різної ваги суттєвій вартості та величині капіталізації прибутку.

Англо-саксонський або прямий метод передбачає визначення вартості підприємства як:

$$V = A + (B - iA)/t_m \quad (11)$$

У цьому випадку вартість гудвілу отримується шляхом перерахування на невизначений термін вартості надприбутку, отриманого підприємством. Цей надприбуток – це різниця між чистим доходом та тим, що було б отримано від розміщення капіталу, що дорівнює вартості активів, за відсотковою ставкою i . Ставка t_m – це відсоткова ставка, отримана на цінні папери з фіксованим доходом, помножена на коефіцієнт від 1,25 до 1,5 для коригування ризику.

За методом щорічного отримання прибутку вартість підприємства розраховується як:

$$V = A + m(B - iA) \quad (12)$$

Тут величина гудвілу дорівнює певній кількості років отримання надприбутку. Покупець готовий заплатити продавцю вартість чистих активів плюс m років надприбутку. Значення кількості років m , які зазвичай використовуються, коливається в межах

від 3 до 5, а ставка i дорівнює відсотковій ставці для довгострокових кредитів.

Метод ризику і безризикової ставки визначає величину вартості підприємства, використовуючи формулу:

$$V = A + (B - iV)/t \quad (13)$$

$$V = (A + B/t)/(1 + i/t) \quad (14)$$

Ставка i є ставкою альтернативи безризикового розміщення капіталу; ставка t – це коефіцієнт ризику, який використовується для перерахунку надприбутку і дорівнює ставці i , збільшеної на коефіцієнт ризику. Відповідно до цього методу, вартість підприємства дорівнює чистим активам, збільшеним на переоцінений надприбуток. Як видно, ця формула є варіантом методу УЕС, коли кількість років прагне до нескінченності.

Методи на основі дисконтування грошових потоків намагаються визначити вартість підприємства шляхом оцінки грошових потоків, які будуть генеруватися в майбутньому, а потім їх дисконтування за ставкою, яка відповідає ризику потоків [4]. Методи дисконтування грошових потоків базуються на детальному, ретельному прогнозі кожного періоду кожної з фінансових статей, пов'язаних з генеруванням грошових потоків, які відповідають операціям підприємства. При оцінках на основі дисконтування грошових потоків для кожного типу грошових потоків визначається відповідна ставка дисконтування. На практиці, мінімальна ставка дисконту часто встановлюється зацікавленими сторонами (покупці чи продавці не готові інвестувати або продавати менше, ніж певний прибуток тощо). Спрощена процедура розгляду невизначеної тривалості майбутніх потоків після року n передбачає постійне зростання (g) потоків після цього періоду. Тоді залишкове значення в році n дорівнює:

$$VR_n = CF_n(1 + g)/(k - g) \quad (15)$$

де CF_i – грошовий потік, що генерується компанією в період i ; V_n – залишкова вартість підприємства в році n ; k – відповідна ставка дисконтування для ризику грошових потоків.

Хоча потоки можуть мати невизначений термін, може бути прийнятним ігнорувати їх значення після певного періоду, оскільки їхня поточна вартість поступово зменшується з більшими часовими горизонтами. Крім того, конкурентна перевага багатьох підприємств, як правило, зникає через кілька років.

Існують три основні грошові потоки: вільний грошовий потік, грошовий потік власного капіталу та грошовий потік заборгованості.

Грошовий потік заборгованості є сумою відсотків, що підлягають сплаті на борг плюс виплати погашення. Для того, щоб визначити поточну ринкову вартість існуючого боргу, цей потік повинен бути дисконтований за необхідною нормою прибутку до боргу (вартість боргу). У багатьох випадках ринкова вартість заборгованості повинна бути еквівалентна його балансовій вартості, тому її балансова вартість часто вважається достатньою наближенням до ринкової вартості.

Вільний грошовий потік (FCF) забезпечує загальну вартість підприємства (борг та справедливість: $D + E$). За своєю суттю – це операційний грошовий потік, тобто грошовий потік, генерований операціями, без урахування запозичень (фінансового боргу), після оподаткування. Це гроші, які будуть доступні в компанії після покриття інвестицій в основні засоби та вимог до оборотного капіталу, припускаючи, що немає боргу і, отже, немає фінансових витрат.

Потік грошових коштів з акціонерного капіталу (ECF) дозволяє отримати вартість власного капіталу, що, разом з вартістю боргу, також дозволить визначити загальну вартість підприємства. Потік грошових коштів (ECF) обчислюється шляхом вирахування з вільного грошового потоку відсотків і основних платежів (після сплати податків) у кожному періоді власникам боргу та додавання нового наданого боргу. Коротше кажучи, саме грошовий потік, що залишився в компанії після покриття інвестицій в основний капітал та вимог до оборотного капіталу, а також після сплати фінансових витрат і погашення відповідної частини основного боргу. При здійсненні прогнозів, дивіденди та інші очікувані виплати акціонерам по-

винні відповідати потокам грошових коштів. Цей грошовий потік припускає наявність певної структури фінансування в кожному періоді, за яким сплачується відсоток, що відповідає існуючим боргам, виплачуються виплати основної суми на відповідні строки погашення і надходять кошти з нового боргу. Після цього залишається певна сума, яка буде виділена на виплату дивідендів або викупу акцій.

Грошовий потік капіталу (CCF) – це термін, що належить до суми грошового потоку заборгованості, а також до потоку грошових коштів. Грошовий потік заборгованості складається з суми процентних платежів плюс виплати основного боргу. Тому:

$$CCF = ECF + DCF = ECF + I - \Delta D \quad (16)$$

$$I = D K d \quad (17)$$

Економічна концепція прибутку [5], або економічний дохід передбачає, що прибуток визначається як вільний грошовий потік у певний період часу (рік t) плюс зміна поточної вартості між кінцями року $-t$ і t . Іншими словами, економічний дохід (EI) дорівнює сумі вільного грошового потоку та річної зміни поточної вартості (PV):

$$EI = FCF_t + PV_t - PV_{t-1} \quad (18)$$

де FCF – грошовий потік, що залишився від операційного грошового потоку після здійснення інвестицій і який згодом доступний для інвесторів.

Концепція аналізу вартості акціонерів бере до уваги зміну поточної вартості майбутніх грошових потоків як вихідну точку для розрахунку створеної акціонерної вартості (SV):

$$SV = CV - D \quad (19)$$

де CV – корпоративна вартість; D – заборгованість.

Корпоративна вартість визначається як сума поточної вартості грошового потоку від операцій протягом прогнозного періоду, залишкової вартості (яка представляє поточну вартість) бізнесу, що припадає на період після прогнозного періоду) та вартості ринкових товарних паперів.

Для більшості підприємств лише невелику частину вартості можна віднести до очікуваного грошового потоку протягом наступних п'яти або десяти років; при цьому залишкова вартість часто становить найбільшу частину вартості. Заборгованість включає ринкову вартість боргу, нефінансовані пенсійні зобов'язання та ринкову вартість інших вимог, таких як привілейовані акції.

При оцінці вартості акціонерного капіталу підприємства доцільно припустити, що акціонери (інвестори) вимагатимуть безризикової ставки, як це відображено в поточних прибутках, наявних у державних цінних паперах, плюс додаткову прибутковість або премію за ризик капіталу для інвестування в компанії ризикованих акцій. За відсутності справді безпечної безпеки, ставка за довгостроковими казначейськими облигаціями служить найкращою оцінкою безризикової ставки. Другою складовою вартості власного капіталу є премія за ризик (перевищення очікуваної норми прибутковості на репрезентативному індексі ринку r_m , безризикова ставка r_f і систематичний ризик індивідуального безпеки, виміряний за допомогою його коефіцієнту бета (β). Ці змінні об'єднуються в моделі ціноутворення на капітальні активи (CAPM):

$$\text{Cost of equity} = r_f + \beta(r_m - r_f) \quad (20)$$

Інший показник, що базується на грошових потоках це показник повернення грошових потоків на інвестиції (*cash flow return on investment, CFROI*), який був розроблений з метою мінімізації викривлень обліку в оцінці економічних показників фірм; особливо спотворення, пов'язані з інфляцією [6]. При розрахунку *CFROI* потрібно знати термін служби активів, вартість загальних активів, вартість періодичних грошові потоки, прийняті протягом використання цих активів, та випуск неамортизуючих активів у кінцевому періоді життя активів. *CFROI* обчислюється як:

$$\text{CFROI} = (GCF - ED) / GIAA \quad (21)$$

де *GCF* – валовий грошовий потік (прибуток до відсотків, після сплати подат-

ків та амортизація); *ED* – економічна амортизація, яка базується на вартості заміщення у поточній валюті; *GIAA* – валовий коефіцієнт коригування валової інфляції (чиста вартість активів плюс накопичена амортизація з поправкою на інфляцію).

Акціонерну вартість підприємства (*SV*) можна розрахувати як

$$SV = [(CFROI \times GIAA - DA)(1 - t) - (CX - DA) - \Delta WC] / (k_c - g_n) \quad (22)$$

де *GIAA* – валовий коефіцієнт коригування валової інфляції; *DA* – знос та амортизація; *t* – ставка податку; *CX* – капітальні витрати; ΔWC – зміна вартості оборотного капіталу; k_c – вартість капіталу; g_n – стабільний темп зростання.

Потрібно відзначити, що на відміну від моделі *CAPM*, *CFROI* не імпортує ставку дисконту, визначену без урахування процедур прогнозування моделі. У цій моделі ставка дисконту визначається ринковою ставкою плюс різниця ризиків для конкретного підприємства.

Додана вартість грошових коштів (*cash value added, CVA*) – це показник, який є ефективним використовується на рівні оцінки бізнес-підрозділів та операцій [7]. Він може бути дезагрегована на основі вагомих практичних заходів, починаючи з рентабельності грошових потоків на інвестиції (*CFROI*) та її відповідних важелів вартості, маржі грошового потоку та обороту капіталу, а також прибуткового зростання в умовах збільшення валових інвестицій. Його можна інтерпретувати як спред між *CFROI* та вартістю капіталу, помноженої на базу активів. При подальшому розбитті на операційні вартісні орієнтири для кожної бізнес-одиниці, він дає уявлення про те, як створюється вартість у різних сферах та рівнях відповідальності підприємства. Ця розбивка на ключові показники ефективності (*KPI*), які мають відношення до кожної області управління, формують основу встановлення цілей підприємства.

Залишковий дохід (*residual income, RI*) базується на припущенні, що підприємство повинне більше заробляти на своєму загальному вкладеному капіталі, ніж вартість цьо-

го капіталу [8]. Залишковий дохід може бути розрахований двома способами:

$$RI = IC \times (RONA - WACC) \quad (23)$$

$$RI = NOPAT - (IC \times WACC) \quad (24)$$

$$RONA = NOPAT/IC \quad (25)$$

$$NOPAT = (OI + II) \times (1 - TR) \quad (26)$$

де IC – інвестований капітал (загальний обсяг активів за вирахуванням безпроцентних поточних зобов'язань за балансовою вартістю на початок року); $RONA$ – рентабельність чистих активів; $WACC$ – середньозважена вартість капіталу; $NOPAT$ – чистий операційний прибуток після оподаткування; OI – операційний дохід; II – дохід від відсотків; TR – ставка податку.

При використанні RI , облікова політика підприємства приймається як дана, без коригування для потенційних упереджень або спотворень, викликаних застосуванням принципів обліку ($GAAP$).

Економічна додана вартість (*economic value added, EVA*) є операційним прибутком, меншим за вартість всього капіталу, що використовується для формування цього прибутку [9]. EVA є показником ефективності, який повністю відповідає стандартному правилу бюджетування капіталу: прийняти всі позитивні та відхилені всі негативні інвестиції в чисту приведену вартість. EVA може бути розрахована двома способами, подібними до RI :

$$EVA = AIC \times (ARON - WACC) \quad (27)$$

$$EVA = AOPAT - (AIC \times WACC) \quad (28)$$

де AIC – скоригований інвестований капітал; $ARON$ – скоригований прибуток від капіталу; $AOPAT$ – скоригований операційний прибуток після оподаткування

Перший розрахунок відомий як «метод спред», другий – як «метод заряду капіталу». У подальшому вартість може бути визначена як сума скоригованої балансової вартості підприємства та кумулятивної теперішньої вартості EVA .

У моделі економічного прибутку (*economic profit, EP*) вартість підприємства – це сума вкладеного капіталу та премії, що дорівнює поточній вартості, що створюється

Економічний прибуток визначається наступним чином:

$$EP = IC \times (ROIC - WACC) \quad (29)$$

$$ROIC = NOPLAT / IC \quad (30)$$

де $ROIC$ – доходність вкладеного капіталу.

Вартість підприємства (V) в подальшому обчислюється як:

$$V = IC + PVOPEP \quad (31)$$

де $PVOPEP$ – теперішня вартість прогнозованого економічного прибутку.

Теперішня вартість складається з теперішньої вартості прогнозованого економічного прибутку протягом явного прогнозного періоду плюс поточна вартість прогнозованого економічного прибутку після явного прогнозного періоду (або «тривалого значення» – CV). Рекомендована економічна формула прибутку для тривалого значення полягає в наступному:

$$CV = (EP_{T+1} / WACC) + NOPLAT_{T+1} \times (g / ROIC) \times (ROIC - WACC) / [WACC(WACC - g)] \quad (32)$$

де EP_{T+1} – нормалізований економічний прибуток у перший рік після явного прогнозного періоду $NOPLAT_{T+1}$ – нормалізований $NOPLAT$ в перший рік після явного прогнозного періоду; g – очікуваний темп зростання в $NOPLAT$ на нескінченність.

Додана вартість у грошовому вимірі (*cash value added, CVA*) це показник, заснований на економічній концепції прибутку. Він є альтернативною мірою залишкового доходу, призначену для отримання прибутку ще ближче до грошового потоку, ніж скоригована версія EVA , зберігаючи при цьому перевагу EVA щодо обліку всіх капітальних витрат. У межах CVA , чистий операційний прибуток після оподаткування не включає амортизацію. Крім того, інвестований капітал збільшено на суму накопиченої амортизації. Основний недолік CVA полягає в тому, що він стимулює потенційно небезпечну ілюзію, що якщо грошовий потік є важливим на ринках капіталу, системи оцінки по-

казників повинні базуватися на грошових потоках.

В останні десятиліття були опубліковані різні моделі оцінки опціонів [10]. Використання опціонних моделей дозволяє моделювати й оцінювати вартість з перемінним рівнем ризику. Серед таких моделей необхідно відзначити такі: модель Блека–Шоулза; модель Кокса–Рубінштейна; біноміальна модель; модель Гармана–Кольхагена. Переваги застосування опціонних моделей полягає в тому, що вартість оцінюваних підприємств часто є змінною величиною, яка залежить від ряду зовнішніх по відношенню до умов їх діяльності. Саме такі змінні величини доцільно оцінювати з використанням техніки опціонного ціноутворення. При цьому варто відзначити, що зростаючі ринки капіталу самі по собі характеризуються високим ступенем невизначеності і високим потенціалом зростання. У зв'язку з цим, використання опціонів для оцінки вартості особливо важливо для підприємств, що функціонують в умовах зростаючих ринків капіталу, зокрема, в Україні. Умовами використання методу опціонів є наступні: результати схильні до високого ступеня невизначеності; менеджери підприємства можуть впливати на результат подій при отриманні нової інформації; велика ймовірність отримання нової інформації.

Характерними параметрами опціону є: премія або вартість опціону; ціна виконання; термін до закінчення контракту; розмір контракту або одиниця торгівлі; волатильність (мінливість) ціни базисного активу.

Можливі дві моделі оцінки вартості підприємства за даним підходом: методом додавання опціонної вартості до вартості власного капіталу підприємства, розрахованої традиційними підходами; Методом розрахунку вартості власного капіталу підприємства, коли власний капітал компанії визнається колл опціоном (*call option*) на залишкові активи після задоволення вимог кредиторів.

Модель Блека–Шоулза [11] можна представити наступним чином:

$$S = V_{DCF} N(d_1) - \sum_i (D_i + \%_i) e^{-r_f T_{dur}} N(d_2) \quad (33)$$

де V_{DCF} – оцінка вартості компанії, отримана завдяки моделі *DCF* (або іншій можливій при конкретних вихідних даних); $\sum_i (D_i + \%_i)$ – сумарна величина основного боргу і процентних платежів (або купонних виплат); T_{dur} – середньозважена дюрація боргу; r_f – безризикова процентна ставка, що відповідає тривалості T ; $N(d)$ – кумулятивна нормальна ймовірність функції щільності;

$$N(u) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^u e^{-\frac{v^2}{2}} dv \quad (34)$$

$N(u)$ – таблична функція, що відповідає стандартному нормальному розподілу.

$$d_1 = \frac{\ln \left(\frac{V_{DCF}}{\sum_i (D_i + \%_i)} \right) + \left(r_f + \frac{\sigma^2}{2} \right) T_{dur}}{\sigma \sqrt{T_{dur}}} \quad (35)$$

$$d_2 = d_1 - \sigma \sqrt{T_{dur}} \quad (36)$$

де σ – стандартне відхилення вартості підприємства.

Крім раніше названих факторів вартості модель виділяє параметри тривалості T_{dur} і σ ; їхнє збільшення призводить до зростання вартості власного капіталу підприємства. Модель можна використовувати для узгодження результатів, отриманих у межах традиційних підходів, за умови дотримання основних умов: методика визначення вартості підприємства має бути достатньо чіткою і не містити множини «вільних параметрів», зміна яких у межах цієї моделі дає змогу зменшувати або підвищувати вартість у широкому діапазоні значень; параметри і вхідні дані моделі повинні бути тісно пов'язані з відповідними показниками стандартних підходів.

Потрібно відзначити, що існує значний спектр методів оцінки опціонів. Прийнято розглядати дві основні групи методів – аналітичний та числовий підходи [12]. Аналітичний підхід включає групу аналітичних та закритих опціонних рішень. Значно більше репрезентативною є група числових підходів. Вона поділяється на три основних напрями – методи дискретної апроксимації, такі як методи кінцевих різниць та кінцевих елементів; методи апроксимації стохастич-

них елементів, такі як моделювання за методом Монте-Карло, дерева опціонного ціноутворення, Марківські ланцюги; біноміальні цифрові моделі – моделі числової інтеграції, генетичні алгоритми, штучні нейронні мережі та ін.

Розгляд існуючих підходів до оцінки вартості підприємства дозволяє зазначити, що практично усі вони орієнтовані на виключно фінансові показники підприємств. У сучасних умовах господарювання на фінансові результати діяльності та вартість підприємства активно впливають інші фактори – внутрішні бізнес-процеси, навчання персоналу та перспективи зростання, взаємовідносини із споживачами та партнерами тощо. Цей факт вимагає від менеджменту підприємств засвоєння механізму розвитку та реалізації стратегії адаптації поточної діяльності до стратегічних цілей, пошуку нових засобів оцінки ефективності функціонування.

Ця проблема може бути вирішена шляхом застосування системи збалансованих показників (*balanced scorecard, BSC*) в управлінні [13]. Система ключових показників ефективності є інструментом інформаційного забезпечення процесу прийняття управлінських рішень, визначення цілей організації з урахуванням того, якою мірою досягнення поставленої мети збільшує вартість підприємства, наявність інформаційної системи, є джерелом даних та базою для визначення ключових показників ефективності. Модель *BSC* вимірює продуктивність підприємства шляхом об'єднання фінансових та нефінансових показників, згрупованих у чотирьох перспективах – фінансовій перспективі, перспективі споживачів, перспективі внутрішніх бізнес-процесів та перспективі навчання та зростання. Показники фінансової перспективи представляють показники результатів (кінцеві показники), в той час як показники інших перспектив забезпечують ранні сигнали (провідні індикатори) і вказують на необхідність коригувальних дій.

Заслугує на увагу підхід формування економіко-математичної моделі, яка пов'язує ключові компоненти *BSC*, розглядає взаємодію матеріальних (кількість робітників і обсяги виробництва) та нематері-

альних потоків (фінансової, рекламної діяльності, діяльності з підготовки персоналу тощо) [15]. В моделі існує баланс між стратегічним і операційним рівнями управління, розглядаються елементи всіх компонентів, що використовуються на підприємстві: перспектива «Процеси» (оптимальні кількості працівників і виробництво, визначаються продукти, показники вартості продукції, змінні матеріальні витрати та ін.) описується за допомогою методів оцінки ефективності виробничих проектів; перспектива «Фінанси» описується через змінні, що визначають оптимальні обсяги кредитних ресурсів, грантів, тоді як умова невідповідності власного капіталу гарантує платоспроможність підприємства на всьому горизонті планування; перспективу «Клієнти» описують через обмеження обсягів виробництва з рівнем споживчого попиту, а також рівня витрат на рекламу; перспектива «Персонал» описується через параметри витрат на підготовку персоналу та ефективність праці.

Для моделювання використовується наступні змінні:

PV – теперішня вартість підприємства;

n – кількість видів продукції, $k=1, \dots, n$;

x_k – кількість виробничих робітників k

продукту,

x_{n+k} – виробництво k видів продукції,

x_{2n+1} – обсяг кредитів;

x_{2n+2} – обсяг грантів;

c_k – вартість основних засобів (у вартісному виразі/ одиниць основних засобів);

P_k – собівартість виробленої продукції k -того виду, одиниці продукції;

T_k – час корисного використання k -того виду основних засобів, одиниць часу;

q_k – фактичний попит на товари виготовлені k – тим видом основних засобів за період часу T , одиниць часу/одиниць продукції;

θ_k – матеріальні витрати на виробництво одиниці випуску k -тої продукції, грошових одиниць;

V_k – продуктивність праці при виготовлені k -того виду продукції за час T , кількість одиниць продукції/ кількість працівників;

S_k – витрати на оплату праці при виготовлені k – типу продукції за період T , грошових одиниць/кількість робітників;

α_i ($i=1,2,3,4$) – ставки оподаткування доданої вартості, власності, прибутку та страхових внесків у державні позабюджетні фонди відповідно;

β_1 – частка надходжень від реалізації промисловості, витрачена на рекламу;

β_2 – частка надходжень від реалізації промисловості, витрачена на підготовку персоналу (перепідготовку);

T_0 – термін кредиту, одиниць часу;

r_0 – річна кредитна ставка;

S_{max} – максимальна сума кредитів, грошових одиниць;

Dot_{max} – максимальна сума грантів, грошових одиниць;;

DS_0 – початкова сума капіталу виробництва, грошових одиниць;

T – горизонт планування, одиниць часу;

r – ставка дисконтування;

R – чистий обсяг продажів всієї продукції, грошових одиниць.

Математична модель буде мати форму багатопараметричної задачі лінійного програмування:

$$\sum_{k=1}^n \rho_k x_k - 1 - \alpha_3 \sum_{k=1}^n \sigma_k x_{n+k} - \frac{r_0}{24} \frac{12T_0 + 1}{24} x_{2n+1} - x_{2n+2} \leq DS^0 \quad (37)$$

$$x_{n+k} \leq V_k x_k \quad (38)$$

$$P_k x_{n+k} \leq q_k \quad (39)$$

$$x_{2n+1} \leq S_{max} \quad (40)$$

$$x_{2n+2} \leq Dot_{max} \quad (41)$$

$$x_m \geq 0 \quad (m=1, \dots, 2n+2) \quad (42)$$

$$PV = \frac{T}{1+r_0} \left(-\sum_{k=1}^n \rho_k x_k + 1 - \alpha_3 \sum_{k=1}^n \sigma_k x_{n+k} \right) \rightarrow max \quad (43)$$

де $\rho_k = ck(1-T/Tk) + (1-\alpha_3)\phi k$,

$\phi k = ck(\alpha_2 + (1-\alpha_2)T/Tk) + (1+\alpha_4)Sk$,

$\sigma k = (1-\alpha_1 - \beta_1 - \beta_2)Pk - \theta k, \quad (k=1, \dots, n)$,

$$1 + r_0 = \frac{rT}{1 - (1+r)^{-T}}$$

e – ефективна ставка дисконтування, враховуючи динамічні особливості показника PV при припущенні про наближену однорідність витрат і отримання доходу на час.

Нерівність (37) відображає стан платоспроможності підприємства.

Нерівності (38), (39) відображають відповідно умови обмеження обсягів виробленої продукції до рівня виробничої потужності основних виробничих фондів і рівня витрат попиту на виробництво на весь горизонт планування.

Нерівності (40), (41) відображають обмеження на обсяги фінансування діяльності підприємства, а (42) – обмеження значущих значень по негативних змінах.

Умова (43) максимізує теперішню вартість PV підприємства.

Модель адаптована до аналізу діяльності підприємств. Зокрема, вона містить параметри, враховуючи: високу матеріальну вартість виробництва (через параметри θ_k); високу трудомісткість (через параметри S_k); збільшення терміну експлуатації основних виробничих фондів (через параметри T_k); особливості попиту на продукцію, що характеризуються відносною сталістю (через параметри q_k) тощо.

Висновки. Дослідження виявило значну кількість методів оцінки вартості підприємства. Кожен з методів має певні переваги та недоліки, які необхідно враховувати залежно від моменту або ситуації. Визначено, що в більшості використовуються методи які базуються на на ідеології дисконтування грошових потоків та створення економічного доходу.

Практично усі існуючі методи орієнтовані на виключно фінансові показники підприємств. Очевидно, буде правильним поєднувати фінансові та нефінансові показники, що буде покращувати якість оцінки вартості. Підхід заснований на BSC, може бути використаний для вирішення більш складних завдань стратегічного управління підприємствами в майбутньому – виявлення оптимального балансу витрат за перспективами BSC, міцність взаємодії між показниками, побудови стратегічних карт та розвиток система підтримки прийняття управлінських рішень, які базуються на оцінці вартості підприємства

Література

1. Fernández P. Valuation Methods and Shareholder Value Creation / P. Fernández. – San Diego, CA, Academic Press, 2002. – 312 p.

2. Hitchner J. R. *Financial Valuation: Applications and Models*, 3rd Edition / J. R. Hitchner. – N.Y. : John Wiley & Sons, 2001. – 1320 p.
3. Bernstein L. *Analysis of Financial Statements* / L. A. Bernstein - Homewood, IL : Irwin, 1993. – 1075 p.
4. Copeland T. *Valuation: Measuring and Managing the Value of Companies*, 3rd Edition. / T. Copeland, T. Koller, J. Murrin. – New York: John Wiley & Sons John Wiley & Sons, Inc.; 3 edition. – 2000. – 492 p.
5. Barth M. The relevance of the value-relevance literature for financial accounting standard setting: another view / M. Barth, W. Beaver, W. Landsman // *Journal of Accounting and Economics* – 2001. – Vol. 31. – P. 77–104.
6. Hawkins David F. *Corporate Financial Reporting and Analysis: Text and Cases*/ D. F. Hawkins. – 4th ed. Homewood, IL: Irwin/McGraw-Hill, 1997. – 944 p.
7. Kaplan S. N. The Valuation of Cash Flow Forecasts: An Empirical Analysis / S. N. Kaplan, R. S. Ruback // *Journal of Finance*. – 1995. – Vol.50. – P. 1059–1093.
8. Cheng C. S. A. The valuation accuracy of the price-earnings and price-book benchmark valuation methods / C. S. A. Cheng, R. McNamara // *Review of Quantitative Finance and Accounting* – 2000. – Vol.15. – P. 349–370.
9. Stern J. M. The EVA® Financial System / J. M. Stern, G. B. Stewart, D. H. Chew // *Journal of Applied Corporate Finance* – 1995. – № 8(2). – P. 32–46.
10. Edmunds, B. Realistic investment valuation: a comprehensive real options model / B. Edmunds // *Journal of Business Management*. – 2013. – №7. – P. 58–71.
11. Black, F. The Pricing of Options and Corporate Liabilities / F. Black, M. Scholes // *Journal of Political Economy*. – 1973. – Vol. 81. – P. 637–654.
12. Flexibilität und Irreversibilität. Eine Systematik der Bewertungsverfahren, in: Hommel, U., Scholich, M., Baecker, P. (Eds.), *Reale Optionen. Konzepte, Praxis und Perspektiven strategischer Unternehmensfinanzierung*. Springer [u.a.], Berlin [u.a.], pp. 15–35.
13. Kaplan R. S. The Balanced Scorecard – Measures That Drives Performance / R. S. Kaplan, D. P. Norton // *Harvard Business Review*, 1992. – Vol. 70, № 1. – P. 71–79.
14. Fedulova E. A., Medvedev A. V., Kosinskiy P. D., Kononova S. A. and Pobedash P. N. Modeling of the agribusiness enterprise activity on the basis of the balanced scorecard. *Foods and Raw Materials*, 2016, vol. 4, № 1, pp. 154–162. doi: 10.21179/2308-4057-2016-1-154-162.

ОЦЕНКА И МОДЕЛИРОВАНИЕ СТОИМОСТИ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

В. Д. Козенкова, ассистент, Национальная металлургическая академия Украины

В статье рассмотрены вопросы определения и оценки стоимости предприятия. Рассмотрена сущность и охарактеризованы механизмы определения стоимости предприятия по шести группам: на основе бухгалтерского баланса, на основе отчета о доходах, на основе смешанного подхода на базе гудвилла, на основе дисконтирования денежных потоков, на основе создания экономического дохода, на основе методов опционов.

Установлено, что практически все существующие подходы к оценке стоимости предприятия ориентированы исключительно на финансовые показатели их деятельности. Однако в современных условиях стоимость предприятия находится под влиянием ряда других факторов – внутренних бизнес-процессов, обучения персонала и перспектив роста, взаимоотношений с потребителями и партнерами и. т. д. Это требует усвоения механизма развития и реализации стратегии адаптации текущей деятельности к стратегическим целям, поиска новых способов оценки эффективности функционирования предприятия.

Предложено использование для оценки подхода, основанного на сбалансированной системе показателей (BSC), что позволит обеспечить сбалансированность показателей оценки и расширить их состав за счет использования нефинансовых показателей. Такая комбинация методов позволит обобщить подходы к оценке, осуществлять разработку унифицированных требований к оценке предприятия, способствовать их более широкому использованию в отечественном научном пространстве. Представлена экономико-математическая модель деятельности производственного предприятия в виде многомерной задачи линейного оптимального управления. Это позволяет оценить стоимость предприятия с учетом особенностей бизнеса и концепции BSC.

Ключевые слова: стоимость, оценка, методы оценки, сбалансированная система показателей (BSC), математическое моделирование, стратегическое управление.

VALUATION AND COST MODELING OF AN
INDUSTRIAL ENTERPRISE

V. D. Kozenkova, Assistant Lecturer, National Metallurgical Academy of Ukraine

The issues of determining and evaluating the cost of enterprise are discussed. The essence and mechanisms of determining the cost of an enterprise are considered in six groups: on the basis of the balance sheet, on the basis of the income statement, a mixed approach based on goodwill, on the basis of cash flows discounting, on the basis of creating economic income and options methods.

It is established that almost all existing approaches to the valuation of the cost of enterprise are focused exclusively on indicators of financial performance of enterprises. However, in modern conditions, the cost of an enterprise is influenced by a number of other factors — internal business processes, staff training and growth prospects, relationships with consumers and partners etc. This requires mastering the mechanism of developing and implementing a strategy for adapting current activities to strategic goals, finding new ways to evaluate the performance of an enterprise.

It has been proposed to use an approach based on a balanced scorecard (BSC) for evaluation, which will ensure a balance of evaluation indicators and expand their composition by using non-financial indicators. This combination of methods will allow to generalize the approaches to the assessment, to promote the development of unified requirements for the assessment of the enterprise, to promote their wider use in domestic scientific area. An economic-mathematical model of enterprise activity is presented in the form of a multidimensional linear optimal control problem. This allows assessing the cost of the enterprise, taking the characteristics of the business and the concept of BSC into account.

Keywords: cost, evaluation, evaluation methods, balanced scorecard (BSC), mathematical modeling, strategic management.

Надійшла до редакції 05.09. 2018р.